

Studia Historica Slovenica



*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2023

2

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 23 (2023), št. 2



ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2023

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account:*

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / *Printed by:*

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je vpisan v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije, je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

MARIJAN PREMOVIČ: The Medieval Tradition in the Ideology of the Karadordevič Dynasty	293
<i>Srednjeveška tradicija in ideologija Karadordevičev</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Karadordeviči in slovenske politične stranke 1918–1941	313
<i>The Karadordevičs and Slovenian Political Parties, 1918–1941</i>	
TAMARA GRIESSER-PEČAR: Slovenska katoliška cerkev in Karadordeviči	361
<i>Slovenian Catholic Church and the Karadjordjevič Dynasty</i>	
ANDREJ RAHTEN: Zunanjepolitični koncept kneza Pavla	397
<i>Foreign Policy Concept of Prince Paul Karadordevič</i>	
DARJA KEREC: Karadordeviči in Prekmurje	427
<i>Karadjordjevičs and Prekmurje</i>	
MIRA MILADINOVIČ ZALAZNIK: S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadordevičev	459
<i>The Serbian Patriarch Gavrilo at Windisch-Graetz Family Discusses Yugoslavia Under Karadordevič's Scepter</i>	
IVAN SMILJANIČ in PETER MIKŠA:	
" Bronasti lik Največjega Jugoslovena ": javni spomeniki Karadordevičem na Slovenskem.....	489
<i>"Bronze Figure of the Greatest Yugoslav": Public Monuments to the Karadordevič Dynasty in Slovenia</i>	
BOŽO REPE: Karadordeviči in vladarska ideologija pri Slovencih	529
<i>The Karadordevičs and the Ruler's Ideology Among Slovenes</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts 565

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 569

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2023-08

The Medieval Tradition in the Ideology of the Karađorđević Dynasty

Marijan Premović

Ph.D., Associate Professor
University of Montenegro, Faculty of Philosophy
Danila Bojovića bb, MNE-81400 Nikšić, Montenegro
e-mail: premovicmarijan@yahoo.com

Abstract:

This paper aims to illustrate how the medieval history of Serbia influenced the tradition and establishment of the Karađorđević dynasty's ideology. The emphasis of the first part of the paper is on the planning and organizing of the coronation and anointing of King Petar at the Žiča Monastery in 1904, highlighting medieval ceremonial practices. The significance of royal symbols is analyzed: the crown, scepter, *Globus cruciger* (the orb and cross), and mantle, along with their comparison to its medieval meanings. The history of the Middle Ages was utilized to solidify the dynastic position of Karađorđevići in order to establish the state continuity for the future. The second part of the paper portrays the invocation of medieval events, namely the battle of Kosovo and its conquest in 1913. Finally, the influence of St. Sava Nemanjić on the education system is presented alongside the celebration of St. Vitus Day (*Vidovdan*) and its significance.

Keywords:

Karađorđević dynasty, Middle Ages, Nemanjić dynasty, tradition, Žiča Monastery, Kosovo

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 293–312, 55 notes, 5 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction

This study is based on the intention to illustrate a part of the influence of medieval tradition on the rule of the Karađorđević dynasty in Serbia (1903–1918), the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (1918–1929), and the Kingdom of Yugoslavia (1929–1941). Not much has been written on this topic in historical science. Mentions of the influence of medieval Nemanjić ideology in the 20th century can be found in several instances within Branko Petranović's study.¹ However, this medieval ideology 'excerpt' has not been thoroughly elucidated in the synthetic monographs of Ljubodrag Dimić on the cultural policies of the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941).² Smilja Marjanović-Dušanić studied Serbian rulers' regalia from the 13th to the mid-15th century, presenting the selection and appearance of these regalia.³ The same author continued her research on the Nemanjić ideology, presenting legal norms and symbolic meanings, dynastic policies, and rulers' propaganda.⁴ However, Marjanović-Dušanić's research does not encompass a comparison between the medieval tradition and the modern history of Serbia. The research of Dragoljub Živojinović provides useful insights into the life and reign of King Petar I Karađorđević.⁵ The most comprehensive information about King Petar I's coronation at the Žiča Monastery has been more recently provided by Ana Kostić in her study *From Ruins to the Coronation Church: Žiča Monastery in the 19th Century*. A specific focus has been placed on the role of the Žiča Monastery in royal ideology, state, and national programs up to World War I.⁶ The existing historical knowledge has served as a stimulus for further scientific research.

The identity of every nation is rooted in its historical past and memory, enabling the formation of self-awareness (identity) on both personal and col-

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 1: Kraljevina Jugoslavija: 1914–1941* (Beograd, 1988) (hereafter: Petranović, *Istorija Jugoslavije*).

² Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941. Deo I: Društvo i država* (Beograd, 1997) (hereafter: Dimić, *Kulturna politika I*); Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941. Deo II: Škola i crkva* (Beograd, 1997) (hereafter: Dimić, *Kulturna politika II*); Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941. Deo III: Politika i stvaralaštvo* (Beograd, 1997) (hereafter: Dimić, *Kulturna politika III*).

³ Smilja Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka* (Beograd, 1994) (hereafter: Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije*).

⁴ Smilja Marjanović-Dušanić, *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatska studija* (Beograd, 1997) (hereafter: Marjanović-Dušanić, *Vladarska ideologija*).

⁵ Dragoljub Živojinović, *Petar I Karađorđević: život i delo. U izgnanstvu: 1844–1903. godine* (Beograd, 1988) (hereafter: Živojinović, *Petar I Karađorđević: život i delo*); Dragoljub Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević, knj. II, U otadžbini: 1903–1914. godine* (Beograd, 1990) (hereafter: Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević II*).

⁶ Ana Kostić, *Od ruina do krunicbene crkve: manastir Žiča u 19. veku* (Beograd, 2022) (hereafter: Kostić, *Od ruina do krunicbene crkve*).

lective levels.⁷ The medieval history of Serbia and its associated memories have been harnessed to serve national ideals in the modern and contemporary eras of the Serbian state. The government leverages this for the pursuit of political interests. The Serbian Karađorđević and Obrenović dynasties in the 19th and early 20th centuries employed historicism to legitimize and strengthen their authority.⁸ Historicity is reflected through the utilization, revival, reinterpretation, and reconstruction of the medieval tradition through the environment, events, and figures. This period is considered the 'golden' age of the Serbian nation, and the achievements of this era were the greatest territorial success of the Serbian state.⁹

Coronation of King Petar I Karađorđević at the Žiča Monastery in 1904

In May 1903, a dynastic change occurred in Serbia. Petar I Karađorđević ascends to the throne. The newly emerged political circumstances, caused by the violent toppling and assassination of King Aleksandar Obrenović and his wife Draga Mašin, made Serbia's foreign-political position difficult. The state was subjected to sanctions, and the legitimacy of the new ruler was contested. Therefore, Petar had to insist on the legitimacy of his own authority and adopt elements of the ideological framework of earlier rulers. He wanted to adjust the historical context of his rise to power to the ideology of the Karađorđević dynasty, suppressing all achievements associated with the Obrenović dynasty.¹⁰ The legitimacy of Petar's rule is founded on the merits of his grandfather, Đorđe

⁷ See more about identity memory in: Jan Assmann, "Communicative and Cultural Memory", in: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Media and Cultural Memory: An International and Interdisciplinary Handbook* (Berlin–New York, Walter de Gruyter, 2008), pp. 109–118.

⁸ Igor Borozan, "Između dokaza i imaginacije: uobličavanje tradicije i umetnosti u službi srpske monarhije XIX veka", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 71–84 (hereafter: Borozan, "Između dokaza i imaginacije"); Igor Borozan, "Tipologija javne figuralne skulpture u Kraljevini Srbiji (1882–1914)", *Nasleđe* 20 (2019), pp. 41–67.

⁹ Ivan Stevović, "Od terenske skice do skice celine: Mihailo Valtrović i srpska srednjovekovna arhitektura", *Zbornik Narodnog muzeja. Istorija umetnosti* 22, no. 2 (2016), pp. 9–45 (hereafter: Stevović, "Od terenske skice do skice celine"); Danijela Vanušić, "Popularizacija srednjovekovnih heroja sredinom XIX veka: Spomenici Srbski Anastasa Jovanovića", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 87–93.

¹⁰ Živojinović, *Petar I Karađorđević: život i delo*, pp. 436–446; Igor Borozan, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije i reprezentativna kultura srpske/jugoslovenske monarhije u prvoj polovini XX veka", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 119–125 (hereafter: Borozan, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije").

Petrović - Karadorde (1762–1817), aiming to highlight his role as the leader of the First Serbian Uprising and the progenitor of the Karadorđević dynasty.¹¹ The impression of the past needed to be politicized, as its interpretation was necessary to portray the dynasty's sovereignty and strengthen its future through desirable memories.¹²

In an attempt to improve the tense atmosphere following the brutal removal of the Obrenović dynasty in Serbia in 1903, the newly elected ruler, Petar I, organized a grand coronation in commemoration of the centenary of the First Serbian Uprising in 1904.¹³ Traditions, ceremonies, and jubilees aim to ensure continuity with the past. They served as an ideological foundation of the mobilization, linking the past with the present era. The past was crucial to the 'new' Serbia, as sovereignty is inseparable from historical continuity.¹⁴ Devoted to tradition, Petar considered the coronation necessary and imperative. All of this unfolded in the atmosphere of the devastated Court, bearing visible traces of the recent upheaval. Additionally, the assassination of Aleksandar Obrenović stirred negative reactions within the state circles of Europe at that time.¹⁵ The ideological revisitation of the past by the new ruler was selective.¹⁶ Petar's intention was to mark the centenary as the beginning of a new modern Serbian statehood with the progenitor of the Karadorđević dynasty, which was meant to be the source of legitimacy for his state authority and the Karadorđević dynasty. He linked the foundation of the Serbian state to the medieval Nemanjić dynasty.

Linking the past with the present was necessary, as a usable past grants the potential to wield power in the future.¹⁷ The new ruler of Serbia intended to organize his coronation at the Žiča Monastery, situated near the present-day city of Kraljevo in Serbia. Žiča held significant historical importance during the medieval period of the Serbian state, serving as both a religious and state center. Constructed after 1207, its building was a result of the collaborative efforts of

¹¹ Živojinović, *Petar I Karadorđević: život i delo*, pp. 12–15.

¹² About the importance of memory for history see: Geoffrey Cubitt, "History and memory", in: Marek Tamm, Peter Burke (eds.), *Debating New Approaches to History* (London–New York, 2019), pp. 127–158.

¹³ Čedomir Popov, Dimitrije Đorđević, Novica Rakočević, Đorđe Mikić, Kosta Milutinović, Vasilije Krestić, Andrija Radenić, Milorad Ekmečić, *Istorija srpskog naroda. Knj. 6, Od Berlinskog kongresa do ujedinjenja: 1878–1918. T. 1* (Beograd, 1983), pp. 135–141.

¹⁴ Aleksandar Ignjatović, "Između žezla i ključa: Nacionalni identitet i arhitektonsko nasleđe Beograda i Srbije u XIX i prvoj polovini XX veka", *Nasleđe* 9 (2008), pp. 51–73.

¹⁵ Živojinović, *Kralj Petar I Karadorđević II*, pp. 7–42.

¹⁶ On the history of memory culture: Tudor Kuljić, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd, 2006), pp. 17–19 (hereafter: Kuljić, *Kultura sećanja*).

¹⁷ Milka Čanak-Medić, Danica Popović, Dragan Vojvodić, *Manastir Žiča* (Beograd, 2014), pp. 429, 437, 445 (hereafter: Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*).

the brothers Sava and Stefan Nemanjić. At the request of Grand Prince Stefan Nemanjić, Pope Honorius III sent his legate to Serbia in 1217 and bestowed upon him the royal crown (the exact place of the coronation remains uncertain).¹⁸ Two years later, the Serbian church gained autocephaly from the patriarch of Constantinople in Nicaea. The first Serbian Archbishop, Sava Nemanjić, chose Žiča as the center of the archdiocese in 1220.¹⁹ With the elevation of the Serbian church to the rank of archdiocese in 1219/1220, the need arose for Stefan to be crowned once again. In 1221, at Žiča, Stefan Nemanjić was re-crowned in the most solemn manner with the "God-given crown" and anointed by Archbishop Sava. As the first crowned among the Nemanjići, Stefan received the title "Prvovenčani" (the First-Crowned). Serbia thus attained full state and ecclesiastical sovereignty.²⁰ Following this, Žiča was designated as the place for the coronation of subsequent Serbian kings.²¹ A charter by King Stefan the First-Crowned, inscribed on the walls of Žiča in 1219, determined that the Church of the Holy Savior in Žiča would be the site for the 'enthronement' i.e., the coronation of Serbian kings and the ordination of leaders of the Serbian autocephalous archdiocese.²² From historical sources, it was determined that Stefan the First-Crowned sons Stefan Radoslav (ruled 1228–1234) and Stefan Vladislav (ruled 1234–1243) were crowned at Žiča. It can be presumed that the youngest son, Uroš I (1243–1276), also respected his father's wish.²³ The Nemanjići consistently emphasized their dignity with regalia similar to the symbols of authority used by Byzantine emperors.²⁴

What is the connection between the medieval Monastery of Žiča and Petar I Karađorđević? As a religious institution, Žiča stood as a pillar of vital insti-

¹⁸ Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije*, pp. 29–30; Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*, pp. 16, 23, 26, 28, 34, 46, 68, 81; Dragan Vojvodić, "Ka carskom dostojanstvu kraljevske vlasti. Vladarske insignije i ideologija u doba prvih Nemanjića", in: Ljubomir Maksimović, Srđan Pirivatrić (eds.), *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića: tematski zbornik u čast 800 godina proglašenja kraljevstva i autokefalne arhiepiskopije svih srpskih i pomorskih zemalja* (Beograd, 2019), pp. 315–316. See more about the ruling name Stefan in the Nemanjić dynasty: Marjanović-Dušanić, *Vladarska ideologija*, pp. 42–48.

¹⁹ Marija Janković, *Episkopije i mitropolije Srpske crkve u srednjem veku* (Beograd, 1985), pp. 22–24, 30.

²⁰ Danica Popović, "Kada je kralj Stefan Prvovenčani uvršten u svetitelje? Prilog proučavanju vladarske „kanonizacije“ u srednjovekovnoj Srbiji", *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50, no. 2 (2013), pp. 573–583; Ivan Stevović, Jelena Erdeljan, "Oblici i simbolika prostora spasove. crkve u Žiči", in: Miša Rakocija (ed.), *Niš i Vizantija: zbornik radova* 16 (Niš, 2018), pp. 87–95.

²¹ Stevović, "Od terenske skice do skice celine", pp. 9–45.

²² Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*, pp. 37–38. More details about frescoes paintings of the Monastery Žiča, see: Dragan Vojvodić, "Na tragu izgubljenih fresaka Žiče (I)", *Zograf: časopis za srednjovekovnu umetnost* 34 (2010), pp. 71–86; Dragan Vojvodić, "Na tragu izgubljenih fresaka Žiče III", *Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture* XLIV (2012), pp. 43–61; Dragan Vojvodić, "Zapažanja i razmišljanja o slikarstvu svetilišta Spasove Crkve u Žiči", in: Miša Rakocija (ed.), *Niš i Vizantija: zbornik radova* 11 (Niš, 2013), pp. 247–266.

²³ Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*, pp. 73–74.

²⁴ Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije*, pp. 124–133.



Žiča Monastery (Wikipedia Commons)

tutions and a spiritual focal point for the centuries to come, preserving state ideology among the people and occupying a significant place in the history of modern Serbia. After Serbia was declared a kingdom in 1882, the monastery became a stage for a significant event – King Milan Obrenović organized a programmatic visit to major national shrines, including Žiča. In an effort to ground the legitimacy of his rule in a glorious past and present himself as the heir to Nemanjić traditions, the king, among other initiatives, launched a campaign for the restoration of Žiča. In the subsequent years, the monastery witnessed some of the most important state ceremonies, such as the anointing of King Aleksandar Obrenović (1889). The adoption of this ritual as a state act and part of a national program transcending dynastic frameworks was confirmed by the coronation ceremony of King Petar Karađorđević in 1904.²⁵

Petar I was a devout follower of the Serbian Orthodox Church and had an interest in ecclesiastical matters and religious life. He was greatly influenced by

²⁵ Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*, pp. 443, 470; Borožan, "Između dokaza i imaginacije", pp. 79–84; Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, pp. 152–185. See about the appearance of Monastery Žiča at the beginning of the 20th century: Slobodan M. Nenadović, "Restauratorski radovi na Žiči za poslednjih sto godina", *Saopštenja* 1 (1956), pp. 28–30.

the myth of the 'seven-door Žiča', through whose portals the crowned heads of illustrious Nemanjić ancestors had passed. This myth also played a role in shaping public opinion and in the creation of the state-propaganda program of the Kingdom of Serbia.²⁶ As previously mentioned, only four Serbian rulers were crowned at Žiča, yet the identity and continuity of the Karadorđević dynasty were sought through the memory of the Nemanjići. The medieval past of the Nemanjići was firmly preserved and existed in the collective memory at the beginning of the 20th century, with people perceiving the past as an integral part of the present.²⁷ For this reason, Karadorđević planned to capitalize on the influence of the Žiča Monastery by being crowned king and undergoing the rite of anointing there. The history of the monastery was meant to bolster the power and ideology of the Karadorđević dynasty, and therefore, a special program and coronation were planned, drawing inspiration from the Nemanjići. The execution of these ceremonies was entrusted to a committee led by Mihailo Valtrović (1839–1915), a prominent figure in the social life of the Kingdom of Serbia, specializing in art history, archaeology, church painting, and architecture.²⁸ Valtrović was also the central figure for state-royal ceremonies, having, for instance, organized the coronation of King Aleksandar Obrenović. Petar's return and his desire to showcase Serbia's national revival found expert support in Valtrović, who gravitated towards the new Serbian dynasty after the Obrenovići. As a leading architectural theorist, he aligned his actions with the political aspirations of the new Serbian dynasty: making decisions on coronation rituals, royal thrones, and designing regalia. He was wholeheartedly committed to forging stronger connections with medieval tradition. Throughout 1904, he researched medieval monuments, enabled by the Ministry of Education's special position related to the plans for the restoration and maintenance of Serbian antiquities.²⁹

The Coronation Committee was tasked with reconstructing the coronation ritual and thus highlighting the connection between the Karadorđević dynasty

²⁶ Čanak-Medić, Popović, Vojvodić, *Manastir Žiča*, p. 470.

²⁷ About this see: Kuljić, *Kultura sećanja*, pp. 193–202; Stevović, "Od terenske skice do skice celine", pp. 9–45; Borozan, "Između dokaza i imaginacije", pp. 82–85; Marija Vasiljević, *Kultovi svetib na centralnom Balkanu u vreme osmanskih osvajanja* (Beograd, 2021), pp. 170–217 (hereafter: Vasiljević, *Kultovi svetib*).

²⁸ Mihailo Valtrović completed his architecture studies in Karlsruhe. He taught archaeology and architecture at the Grande école in Belgrade, and he was the initiator and editor of the journal *Starinar*. He also served as the director of the National Museum. See more in: Dubravka M. Preradović, "Istraživanje i snimanje srednjovekovnih spomenika pod okriljem Narodnog muzeja u Beogradu do 1941. godine", *Zograf* 40 (2016), pp. 1–33 (hereafter: Preradović, "Istraživanje i snimanje srednjovekovnih spomenika"); Stevović, "Od terenske skice do skice celine", pp. 9–45.

²⁹ Dragutin Tošić, "Mihailo Valtrović kao pokretač ideje o osnivanju Jugoslovenske umetničke galerije", *Saopštenja* XV (1983), pp. 297–312.

and the Nemanjići. This needed to be adjusted to historical facts. The Committee was responsible for preparing the coronation ceremony of King Petar I and initially considered the possibility of conducting the coronation and anointing simultaneously at the Žiča Monastery.³⁰ Professor Valtrović prepared the coronation ceremony according to Russian, Romanian, and British court protocols. Besides the coronation ritual, for which Valtrović ordered two thrones, the ruler's attire held significant importance, needing to historically testify to the continuity of Serbian statehood. Valtrović drafted the regalia for Petar's coronation, which were then crafted at the renowned workshop of the Falize brothers in Paris. In Paris, the following exhibits were created: orb, scepter, clasp for the mantle, and the coronation mantle. Simultaneously, Milisav Marković, a painter from Knjaževac, was commissioned to arrange the interior of the Church of the Savior in Žiča. He proposed covering the walls with canvas since there was limited time for plastering. On the canvas, he intended to paint in life-size of all seven kings crowned at Žiča,³¹ with ornaments in the style of Žiča medieval painting surrounding these images. Since the church had no royal throne, he suggested making one, decorating the narthex (which was then covered), and constructing a platform in front of the church with drapes and decorations.³²

After deliberation and hesitation, the idea of coronation at Žiča was abandoned, and the coronation and anointing ceremonies were separated. It was decided that the coronation would take place in Belgrade while the anointing would be performed at the Žiča Monastery. By decision of the government, Petar I was crowned on 8 September 1904, in the early morning hours at the Cathedral Church of St. Michael the Archangel in Belgrade. The ritual and enthronement service followed the form and protocol of Russian imperial coronations. The basis of the king's crown was the handle from Karađorđe's bronze cannon. During the ceremony, Prime Minister Sava Grujić handed the crown to the new king, who then placed it on his own head. Chief of Army Staff Radomir Putnik presented the king with the scepter, while the leader of the Radical Party, Aca Stanojević, presented the king with the orb. The international community boycotted this event due to the assassination of Aleksandar Obrenović and his wife. Among the crowned heads, only Prince Mirko Petrović

³⁰ Preradović, "Istraživanje i snimanje srednjovekovnih spomenika", p. 5; Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, p. 191.

³¹ As we mentioned in previous part of the article, according to historical documents, only four were crowned in Žiča. Therefore, this mentioning of seven kings crowned in Žiča is part of the process of historical revisionism and manipulation guided by ideological interest to present Monastery of Žiča as more popular place for Serbian medieval dynasty.

³² Borožan, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije", pp. 122–123; Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, pp. 191–192. Compare: Živojin Andrejić, "Aleksandar I Karađorđević kao Novi Konstantin, ili o krunama i insignijama kralja i kraljice Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije", *Mitološki zbornik* 19 (2008), pp. 204–208.

of Montenegro attended. Despite being disregarded by European courts, the coronation significantly contributed to reviving traditions and establishing renewed rights of the Karađorđević dynasty within the domestic sphere.³³

On the same afternoon, a grand procession passed through Belgrade, organized like a historicized triumphal march that symbolically emphasized the continuity of Serbian statehood. The king and the costumed procession following him, dressed in attires reminiscent of medieval rulers and the most significant figures of the First Serbian Uprising, were meant to symbolically represent three eras of the Serbian state: the medieval period during Emperor Dušan Nemanjić's time, the era of the uprising during Karađorđe's time, and the new era during King Petar's reign. This visually highlighted the historical vertical of Serbian statehood and the legitimacy of the new ruler.³⁴ Through the orchestrated procession, the resplendent past depicted memories and images intended to reflect the present. This kind of (mis)use of invoking the past was a manipulation and a political instrument employed by the Karađorđević dynasty.

Together with the princes Đorđe and Aleksandar and their entourage, the king set off from Kragujevac towards Kraljevo, which was specially adorned for the occasion. From Kraljevo, he proceeded to visit the Studenica Monastery, built in 1196 by the great Serbian prince Stefan Nemanja, the founder of the Nemanjić dynasty, and also his final resting place.³⁵ The king's visit to the monastery held significant symbolic meaning for his anointing. Afterwards, Petar arrived in Žiča on 9 October 1904, and his anointing was conducted on the same day by Metropolitan Inokentije in a close circle (of ministers, bishops, and entourage). The anointing of the Serbian ruler by the Metropolitan was a sign of legitimacy and divine bestowal of royal authority, reaching the peak of reviving the medieval spirit of monarchy. The act of anointing is a Holy Sacrament, while the act of coronation is a ritual.³⁶ In this manner, Petar emphasized Serbian ideology and a return to the golden age of Serbian medieval statehood.

The anointing of King Petar was captured in three postcards, kept in the National Museum of Kraljevo. The first of the three preserved postcards captures the moment of reading the Gospel. In the postcard (*Figure 2*), we see the king in a mantle, standing at the ambo, while officers stand on either side holding the royal regalia: the crown on the right side, the scepter, and the orb (ball with a cross) on the left side. These represent Serbian medieval regalia, which

³³ Živojinović, *Kralj Petar I Karađorđević II*, pp. 12–87.

³⁴ Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, pp. 192–193.

³⁵ More about the cult of Stefan (Simeon) Nemanja and the relics of St. Sava in: Danica Popović, *Pod okriljem svetosti: kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji* (Beograd, 2006), pp. 25–96.

³⁶ Borozan, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije", p. 123.



The anointing of King Petar in monastery of Žiča (National Museum Kraljevo, Historical Collection, 1820)

were consecrated in the Cathedral Church before the coronation ceremony.³⁷ Today, all these regalia are kept in the Historical Museum of Serbia in Belgrade.

To historically link his anointing with the Nemanjić dynasty, we will analyze the significance of these regalia. The crown is among the most significant symbols of royal authority in the Middle Ages. Researchers in the past often used the term 'wreath' to refer to this regalia. King Petar's crown is similar to the crowns in portraits of Kings Uroš I and Dragutin Nemanjić. It consists of a

³⁷ Available at: <https://nmkv.rs/wp-content/uploads/2020/10/Miropomazanje-Nj.-Vel.-Kralja-Petra-I-pri-citanju-Evandjelja-u-manastiru-Zici-9.-oktobar-1904-Istorijska-zbirka-Narodnog-muzeja-Kraljevo-I-1820.jpg>, accessed: 1 August 2023; Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, p. 195.



The anointed ruler Petar exits from monastery of Žiča (National Museum Kraljevo, Historical Collection, I 1213)

circlet adorned with a high-domed cap. The scepter is among the main symbols of medieval supreme authority. The core of the beliefs of medieval people and the Nemanjići was the scepter (royal wand) as a metaphor for the monarch's position. In ancient Serbian articles, the scepter was used with a broad range of meanings, such as crown and throne (belonging to the people, state, dynasty, the given sovereign; representing heavenly and earthly nature). The orb symbolizes faith in the ecumenical significance of Christ's and the ruler's victories. Wearing this regalia served the rulers in displaying the power and splendor of their status to their subjects, as well as representing their state in the sphere of worship.³⁸ Mantle was one of the important medieval regalia, as part of the regal attire.³⁹ Petar was draped in a velvet and silk mantle, adorned with gold embroidery, and fastened with a ceremonial clasp. The mantle was 11 meters long, with its ends held by two officers.⁴⁰

³⁸ Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije*, pp. 29–36, 124–132, 143–148.

³⁹ Marjanović-Dušanić, *Vladarske insignije*, pp. 17, 23, 115.

⁴⁰ Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, pp. 195.



The king's Petar I procession around the Žiča Monastery after the anointing ((National Museum Kraljevo, Historical Collection, I 1213)

The second postcard captures the moment the anointed ruler exits the church (*Figure 3*).⁴¹ The third postcard records the king's procession around the Žiča Monastery after the anointing. Petar I, with all the regalia and accompanied by two officers holding the ends of his mantle, makes a circuit around the church while the people greet him, with a part of his entourage behind him (*Figure 4*).⁴²

After this ceremony, the king returned to Kraljevo, where a festive lunch was organized. In his speech, he emphasized his happiness at being anointed in Žiča, "where so many illustrious rulers of ours have received the church's blessing."⁴³ As a commemoration of the anointing in Žiča, an inscription was carved onto a marble plaque: "*Petar I/anointed in Žiča/the endowment of Stefan the First-Crowned/26 September 1904*."⁴⁴

⁴¹ Available at: <https://nmkv.rs/zbirke/istorija/miopomazanje-kralja-petra-i-izlazak-iz-crkve-u-zici-i-1820/>, accessed: 1 August 2023.

⁴² Available at: <https://nmkv.rs/wp-content/uploads/2020/10/Miopomazanje-Nj.-Vel.-Kralja-Petra-I-pri-obilasku-manastira-Zice-9-oktobar-1904-Istorijska-zbirka-Narodnog-muzeja-Kraljevo-I-1213.jpg>, accessed: 1 August 2023; Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, p. 195.

⁴³ Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, p. 194.

⁴⁴ The records were destroyed during the German bombing of Žiča in 1941. See more in: Kostić, *Od ruina do krunidbene crkve*, pp. 194–195.

In connection with the coronation of King Petar I, a documentary-reportage movie was produced by the British filmmakers Arnold Muir Wilson and Frank Storm Mottershaw in September and October of 1904 to commemorate his coronation in Belgrade. The title of this movie is *A Journey Through Serbia, Novi Pazar, Montenegro, and Dalmatia*. The initial scenes of the movie portray the gathering of people in the city center on the eve of the coronation ceremony. The camera captures the assembled populace dressed in festive attire: men in civilian suits, women in elegant dresses with hats, villagers in traditional costumes, and the final preparation of soldiers for the parade. After filming in Belgrade, Wilson and Mottershaw visited and filmed the Žiča Monastery, followed by the Studenica Monastery, a market day in Kraljevo, wheat threshing with horses in Raška. After that, they set out on a journey back to their homeland, capturing scenes of the meyhanе yard in Novi Pazar, which was then within the Ottoman Empire, the main street in Andrijevica, and the passage of Montenegrin troops in Cetinje. Footage shot in Dalmatia showcased the cities of Šibenik and Zadar. Today, this film stands as one of the oldest preserved cinematic documents in the Balkans.⁴⁵

Kosovo in the Karađorđević tradition

In addition to invoking the medieval tradition of rulers' ideology during the coronation, King Petar I, during the First and Second Balkan Wars (1912/1913), based his territorial aspirations on the state of the Serbian king-emperor Dušan (1331–1355), whom he saw as the successor to the Nemanjić state. The territory of Emperor Dušan encompassed the territories of Serbia, Montenegro, Kosovo and Metohija, Macedonia, Bulgaria, Greece, and Albania, as well as certain parts of Croatia, Bosnia, and Herzegovina.⁴⁶

In the First Balkan War of 1912–1913, Petar I reclaimed Kosovo from the Ottoman Empire, thereby avenging the Serbian Prince Lazar Hrebeljanović and his death in the Battle of Kosovo in 1389.⁴⁷ Petar defended Kosovo as a sacred place for historical reasons, using politicization to legitimize this act. By emphasizing Lazar's sacrifice in defense of Christianity, the historical retribution is highlighted, aiming to justify his territorial ambitions.⁴⁸

⁴⁵ Enes Midžić, "Krunidba srpskog kralja i Šibenska luka: arheološko istraživanje prazne filmske limenke", *Hrvatski filmski ljetopis* 46 (2006), pp. 75–84.

⁴⁶ Božidar Ferjančić, Sima M. Ćirković, *Stefan Dušan kralj i car: 1331–1355* (Beograd, 2005), pp. 49–212.

⁴⁷ Mil. Dušan Šijački, *Balkanski rat u slici i reči: 1912–1913 / uz saradnju srpskih književnika i ratnika* (Beograd, 1922), pp. 9–10, 15, 26, 30, 45, 52–53, 61–63, 83, 85, 93, 96, 101, 108–109, 166–167, 181–182, 210, 212–214, 290, 325, 374, 434, 446–447.

⁴⁸ Vasiljević, *Kultovi svetib*, pp. 290–302.

In the album of the Balkan Wars of 1912/1913 (Figure 5), we can see the invocation to medieval traditions and Dušan's empire as a means of asserting rights over the lands liberated in the Balkan Wars.

His Majesty King Petar I Karađorđević, who avenged Kosovo and the gray-headed Emperor Lazar. He revived Dušan's empire and the ancient glory of the Serbian name. Under his rule, the Serbian army carried the glory of Serbian arms from Merdare to Thessaloniki and from Adrianople and Çatalca to Durrës and Shkodër, always victorious and invincible.⁴⁹

Some segments of medieval tradition during the reign of King Aleksandar I Karađorđević (1918–1934)

After the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes was founded on 1 December 1918, the ideology of the Karađorđević dynasty was envisioned as the pooling of all national forces into a great political, social, and cultural community. The search for deeper historical foundations was intensified, dictating a new reinterpretation of the past. The historical basis of the new state was explained through a continuity established from Croatian King Zvonimir (1075–1089), Serbian Emperor Dušan, and Bosnian King Tvrtko (1353–1391) up to the Karađorđević dynasty.⁵⁰

The Serbian Orthodox Church was the pillar of Serbian citizenry in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes, and later in Yugoslavia. It held the perspective that Serbs were a chosen nation and that the Karađorđević dynasty was deeply rooted in the people. Orthodoxy was seen as the authentic faith, and the organization of the Orthodox Church was considered 'the people's.' It emphasized the medieval tradition through the spiritual strength of the founder of the Nemanjić dynasty, Stefan, and his successors, particularly Emperor Dušan, who elevated the Church to the status of a patriarchate in 1346, thus elevating his state to the highest level of power. At the end of 1929, the Law on the Serbian Orthodox Church was enacted, introducing a new church organization. The Serbian Orthodox Church was treated as the 'protector of the state', and there was a favorable view of its 'clerical legitimacy'.⁵¹

⁴⁹ *Balkanski rat 1912–1913* (Prag, n. d.).

⁵⁰ Dimić, *Kulturna politika II*, p. 137; Ljubodrag Dimić, "Srpsko društvo i jugoslovenska država 1918/1941", *Kultura polisa: časopis za negovanje demokratske političke culture* 5, no. 8–9–10 (2008), pp. 4–19; Borozan, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije", p. 131; Tijana Borić, "Stvaranje prošlosti: Dvorski kompleks dinastije Karađorđević u svetlosti obnove srednjovekovlja", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 135–145.

⁵¹ Petranović, *Istorija Jugoslavije*, pp. 10, 190.



Album of the Balkan Wars of 1912/1913 (*Balkanski rat 1912–1913* (Prag, n. d.))

Medieval tradition was present in education through the observance of holidays. As part of this medieval tradition, the Feast of Saint Sava and Vidovdan (St. Vitus' Day) were celebrated. In 1929, the celebration of St. Sava was established as a public-school holiday.⁵² In 1932, the Committee for National Enlightenment designated St. Vitus' Day as a holiday of national enlightenment. The cultural St. Vitus' Day, a holiday of enlightenment, was meant to exclusively showcase extracurricular cultural and educational activities and the spread of education to broad population strata. Celebrations of St. Sava's and St. Vitus' Day were treated as "general national holidays," with the requirement that all school programs be infused with the spirit of religious respect and Yugoslav national unity.⁵³ The connection between these two significant dates in the life of schools and education with Serbian Orthodox holidays, St Sava (27 January) and St. Vitus (28 June), was certainly not accidental. The commemoration of

⁵² Dimić, *Kulturna politika I*, pp. 254, 299; Maria Falina, "Svetosavlje: A case study in the nationalization of religion", *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 101 (2007), pp. 505–527; Dragan Ašković, "Svetosavlje između identitetskog i poetskog", *Crkvene studije* 16 (2019), pp. 93–106.

⁵³ Dimić, *Kulturna politika I*, pp. 254, 314.

the founder of the Serbian Church, St. Sava, and the Battle of Kosovo (St. Vitus' Day, 28 June 1389) facilitated the homogenization of collective memory and the mobilization of the masses through the revival of a traumatic, heroic, or sacrificial context of the Serbian national past integrated into Yugoslav identity.

As part of the Karađorđević tradition from the Middle Ages, we also have the Orders that they continued to uphold from the Obrenović dynasty. During the reign of King Aleksandar, educational authorities awarded the most deserving individuals the Order of St. Sava. In 1930, Sima Pandurović was honored with the Order of St. Sava Third Class, for his literary work. Isidora Sekulić received the Order of St. Sava, Third Class, in 1930 for her literary work. Desanka Maksimović was awarded the Order of St. Sava, First Class, in 1932 for her poetic work.⁵⁴ In 1935, the Kingdom of Yugoslavia celebrated and marked 700 years since the death of Saint Sava. Various events were organized throughout that year by state institutions, the Serbian Orthodox Church, as well as various associations, clubs, and others. During that time, a large number of publications dedicated to Saint Sava were printed.⁵⁵

Marijan Premović

SREDNJEVEŠKA TRADICIJA IN IDEOLOGIJA KARAĐORĐEVIĆEV

POVZETEK

V mesecu maju leta 1903 se je v Srbiji zgodila dinastična sprememba. Namesto dinastije Obrenovićev so prestol zasedli Karađorđevići. Konkretno je šlo za Petra I. Karađorđevića, ki se je kasneje trudil, zaradi uboja kraljevega para (Aleksandra in Drage), popraviti razmere tako v državi, kot tudi srbski zunanjepolitični ugled v tujini. V ta namen se se je oprijel zgodovine, da bi z njeno pomočjo

⁵⁴ Dimić, *Kulturna politika III*, pp. 294–295.

⁵⁵ Vladimir Cvetković, "Još jedan osvrt na predavanje Nacionalizam Svetog Save Svetog Nikolaja Žičkog", *Crkvene studije* 16 (2019), pp. 140–141.

utrdiril identiteto in kontinuiteto svoje dinastije. Petrova želja je bila povezati preteklost s sedanjostjo, saj je uporabna preteklost temelj za gradnjo moči v prihodnosti. V tem smislu je želel izkoristiti stoletnico Prvega srbskega upora leta 1904 in organizirati svečano kronanje ter tam izpostaviti zasluge svojega deda Karađorđa. Peter je načrtoval kronanje v srednjeveškem samostanu Žiča, ki je že leta 1220 postal sedež srbske nadškofije. Tu je bil leta 1221 tudi okronan prvi srbski kralj Štefan Prvovenčani, ki ga je kronal srbski nadškof Sava. Takrat je bil samostan tudi določen za mesto kronanja srbskih kraljev. Čas Nemanjičev je bil razumljen kot "zlati čas" srbskega naroda in uspehi tega časa so bili smatrani za največje uspehe Srbije.

Z izvedbo kronanja so imenovali odbor na čelu katerega je bil postavljen Mihailo Valtrovič. Odbor je dobil nalogo, da rekonstruira ritual kronanja, kot se ga je izvajalo v času Nemanjičev. Novi ritual bi torej moral biti v skladu z zgodovinskimi dejstvi. Petra I. so okronali z odlokom srbske vlade 8. septembra leta 1904 v Beogradu. Istega dne popoldne je šla skozi Beograd svečana povorka, organizirana kot zmagovalni sprevod, ki je simbolično nakazoval kontinuiteto srbske državnosti. Kralj ter v kostume oblečeni udeleženci sprevoda za njim so nosili oblačila srednjeveških vladarjev in najpomembnejših osebnosti Prve srbske vstaje. Cilj je bil simbolično predstaviti tri obdobja srbske države: srednjeveški čas carja Dušana Nemanjića, vstajo v času Karađorđa in nov čas kralja Petra I. Takšno sklicevanje na preteklost je bila koristna manipulacija in orodje v službi prihodnosti dinastije Karađorđević. Po koncu sprevoda se je kralj Peter odpravil v samostan Žiča, kjer so 9. oktobra opravili obred maziljenja, ki ga je vodil metropolit Inokentije. Poseben politični in obredni pomen so pri tem imele vladarske insignije, ki jih je nosil Karađorđević in ki so bile narejene po vzoru iz časa Nemanjičev: krona, žezlo, vladarsko jabolko in vladarsko ogrinjalo.

Poleg naslanjanja na srednjeveško tradicijo v času kronanja, je Peter tudi državni projekt širjenja Srbije v času 1. in 2. balkanske vojne (1912/13) naslonil na srednjeveško tradicijo. Zasedbo Kosova je skušal politično upravičiti s tem, da je bilo Kosovo del države carja Dušana (1331–1355). Prav tako je bilo tudi maščevanje zaradi smrti Lazarja Hrebeljanovića leta 1389 v borbi z Osmani in obramba krščanstva prisotna v uradni državni narativi. Kod del srednjeveške dediščine se je v času Aleksandra Karađorđevića praznovalo tudi praznike sv. Save in Vidovdan. Državne so red sv. Save tudi podeljevale.

Pri dinastiji Karađorđević je bila prisotna nerazdružljiva povezanost preteklosti, sedanjosti in prihodnosti v zgodovinski zavesti. Nacionalnost in ideologizacija se je v političnem prostoru Nemanjičev preračunano in selektivno prepletala. Z utemeljitvijo legitimnega dinastičnega nasledstva v preteklosti sta kralja Peter in Aleksander Karađorđević želela izpostaviti močnejšo oporo državi ter doseči, da bi postala sprejemljivejša za različne sloje v Srbiji, Kraljevini SHS in Jugoslaviji.

SOURCES AND LITERATURE

National Museum Kraljevo, Historical Collection / **Narodni muzej Kraljevo**, Istorijska zbirka; available at: <https://nmkv.rs/collections/history/?lang=en>, accessed: 1 August 2023.

.....

Andrejić, Živojin, "Aleksandar I Karađorđević kao Novi Konstantin, ili o krunama i insignijama kralja i kraljice Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Jugoslavije", *Mitološki zbornik* 19 (2008), pp. 203–232.

Ašković, Dragan, "Svetosavlje između identitetskog i poetskog", *Crkvene studije* 16 (2019), pp. 93–106.

Assmann, Jan, "Communicative and Cultural Memory", in: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Media and Cultural Memory: An International and Interdisciplinary Handbook*. (Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2008), pp. 109–118.

Balkanski rat 1912–1913 (Prag, n. d.).

Borić, Tijana, "Stvaranje prošlosti: Dvorski kompleks dinastije Karađorđević u svetlosti obnove srednjovekovlja", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 135–145.

Borozan, Igor, "Između dokaza i imaginacije: uobličavanje tradicije i umetnosti u službi srpske monarhije XIX veka", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 71–85.

Borozan, Igor, "Umetnička prerada srednjovekovne istorije i reprezentativna kultura srpske/jugoslovenske monarhije u prvoj polovini XX veka", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 119–133.

Borozan, Igor, "Tipologija javne figuralne skulpture u Kraljevini Srbiji (1882–1914)", *Nasleđe* 20 (2019), pp. 41–67.

Čanak-Medić, Milka, Popović, Danica, Vojvodić, Dragan, *Manastir Žiča* (Beograd, 2014).

Cubitt, Geoffrey, "History and memory", in: Marek Tamm and Peter Burke (eds.), *Debating New Approaches to History* (London–New York, 2019), pp. 127–158.

Cvetković, Vladimir, "Još jedan osvrt na predavanje Nacionalizam Svetog Save Svetog Nikolaja Žičkog", *Crkvene studije* 16 (2019), pp. 131–148.

Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji: 1918–1941. Deo 1, Društvo i država* (Beograd, 1997).

- Dimić, Ljubodrag**, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941. Deo 2, Škola i crkva* (Beograd, 1997).
- Dimić, Ljubodrag**, "Srpsko društvo i jugoslovenska država 1918/1941", *Kultura polisa: časopis za negovanje demokratske političke culture* 5, no. 8–9–10 (2008), pp. 4–46.
- Falina, Maria**, "Svetosavlje: A case study in the nationalization of religion", *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte* 101 (2007), pp. 505–527.
- Ignjatović, Aleksandar**, "Između žezla i ključa: Nacionalni identitet i arhitektonsko nasleđe Beograda i Srbije u XIX i prvoj polovini XX veka", *Nasleđe* 9 (2008), pp. 51–73.
- Janković, Marija**, *Episkopije i mitropolije Srpske crkve u srednjem veku* (Beograd, 1985).
- Kostić, Ana**, *Od ruina do krunidbene crkve : manastir Žiča u 19. veku* (Beograd, 2022).
- Kuljić, Todor**, *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti* (Beograd, 2006).
- Marjanović-Dušanić, Smilja**, *Vladarske insignije i državna simbolika u Srbiji od XIII do XV veka* (Beograd, 1994).
- Marjanović-Dušanić, Smilja**, *Vladarska ideologija Nemanjića: diplomatska studija* (Beograd, 1997).
- Midžić, Enes**, "Krunidba srpskog kralja i Šibenska luka: arheološko istraživanje prazne filmske limenke", *Hrvatski filmski ljetopis* 46 (2006), pp. 75–84.
- Nenadović, Slobodan M.**, "Restauratorski radovi na Žiči za poslednjih sto godina", *Saopštenja* 1 (1956), pp. 28–37.
- Petranović, Branko**, *Istorija Jugoslavije: 1918–1988. Knj. 1 : Kraljevina Jugoslavija : 1914–1941* (Beograd, 1988).
- Popović, Danica**, *Pod okriljem svetosti : kult svetih vladara i relikvija u srednjovekovnoj Srbiji* (Beograd, 2006).
- Popović, Danica**, "Kada je kralj Stefan Prvovenčani uvršten u svetitelje? Prilog proučavanju vladarske „kanonizacije“ u srednjovekovnoj Srbiji", *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50, no. 2 (2013), pp. 573–583.
- Preradović, Dubravka M.**, "Istraživanje i snimanje srednjovekovnih spomenika pod okriljem Narodnog muzeja u Beogradu do 1941. godine", *Zograf* 40 (2016), pp. 1–33.
- Šijački, Mil. Dušan**, *Balkanski rat u slici i reči : 1912–1913 / uz saradnju srpskih književnika i ratnika* (Beograd, 1922).
- Stevović, Ivan, Erdeljan, Jelena**, "Oblici i simbolika prostora spasove. crkve u Žiči", in: Miša Rakocija (ed.), *Niš i Vizantija: zbornik radova* 16 (Niš, 2018), pp. 87–100.
- Stevović, Ivan**, "Od terenske skice do skice celine: Mihailo Valtrović i srpska srednjovekovna arhitektura", *Zbornik Narodnog muzeja. Istorija umetnosti* 22, no. 2 (2016), pp. 9–45.
- Vasiljević, Marija**, *Kultovi svetih na centralnom Balkanu u vreme osmanskih osvajanja* (Beograd, 2021).

- Tošić, Dragutin**, "Mihailo Valtrović kao pokretač ideje o osnivanju Jugoslovenske umetničke galerije", *Saopštenja* XV (1983), pp. 297–312.
- Vanušić, Danijela**, "Popularizacija srednjovekovnih heroja sredinom XIX veka: Spomenici Srbski Anastasa Jovanovića", in: Lidija Merenik, Vladimir Simić, Igor Borozan (eds.), *Zamišljanje prošlosti i recepcija srednjeg veka u srpskoj umetnosti XVIII–XXI veka* (Beograd, 2016), pp. 87–93.
- Vojvodić, Dragan**, "Portreti prvih ktitora u prizemlju žičke kule: poreklo ikonografije", in: Miša Rakocija (ed.), *Niš i Vizantija: zbornik radova 10* (Niš, 2012), pp. 323–339.
- Vojvodić, Dragan**, "Na tragu izgubljenih fresaka Žiče (I)", *Zograf: časopis za srednjovekovnu umetnost* 34 (2010), pp. 71–86.
- Vojvodić, Dragan**, "Na tragu izgubljenih fresaka Žiče III", *Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture* XLIV (2012), pp. 43–61.
- Vojvodić, Dragan**, "Zapažanja i razmišljanja o slikarstvu svetilišta Spasove Crkve u Žiči", in: Miša Rakocija (ed.), *Niš i Vizantija: zbornik radova 11* (Niš, 2013), pp. 247–266.
- Vojvodić, Dragan**, "Ka carskom dostojanstvu kraljevske vlasti. Vladarske insignije i ideologija u doba prvih Nemanjića", in: Ljubomir Maksimović, Srđan Pirivatrić (eds.), *Kraljevstvo i arhiepiskopija u srpskim i pomorskim zemljama Nemanjića: tematski zbornik u čast 800 godina proglašenja kraljevstva i autokefalne arhiepiskopije svih srpskih i pomorskih zemalja* (Beograd, 2019), pp. 315–354.
- Živojinović, Dragoljub**, *Petar I Karađorđević: život i delo. U izgnanstvu: 1844–1903. godine* (Beograd, 1988).
- Živojinović, Dragoljub**, *Kralj Petar I Karađorđević, knj. II. U otadžbini: 1903–1914. godine* (Beograd, 1990).
- Živojinović, Dragoljub**, *Kralj Petar I Karađorđević – život i delo. [III], Rat i poslednje godine 1914–1921. godine* (Beograd, 1994).

DOI 10.32874/SHS.2023-09

Karađorđevići in slovenske politične stranke 1918–1941

Jurij Perovšek

Dr., znanstveni svetnik, emeritus
Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenija
e-pošta: jurij.perovsek@gmail.com

Izvleček:

Slovenci so novo dinastijo, ki jim je zavladata z oblikovanjem jugoslovanske kraljevine, v večinskem delu svoje politike sprejeli. Tudi v republikansko usmerjenih strankah, razen v posameznih primerih, do Karađorđevićev niso izražali posebnega nasprotovanja. Med ljudstvom je sicer tudi prihajalo do zavračanja monarhije in njenih kraljevskih predstavnikov, vendar lahko rečemo, da je med slovensko politiko in Karađorđevići vladalo sobivanje. Kralj Aleksander I. Karađorđević se je lahko oprl na za to vedno pripravljene politike ene ali druge barve, dolga leta je zelo cenil katoliškega prvaka in vodilnega slovenskega politika v Kraljevini SHS/Jugoslaviji dr. Antona Korošca. Po kraljevi smrti leta 1934 je Korošec dobro sodeloval s prvim kraljevskim namestnikom knezom Pavlom Karađorđevićem. Odnos slovenske politike do dinastije je označevalo spoštovanje. Svoj vpliv sta imela tudi zgodovinska privajenost na monarhistično vladavino in vrednostno politično razumevanje Karađorđevićev kot mejnikov s habsburško dobo. Karađorđevići so s Slovenci imeli srečno roko.

Ključne besede:

Kraljevina SHS/Jugoslavija, Karađorđevići, kralj Peter I., kralj Aleksander I., kralj Peter II., knez Pavle, slovenska politika, dr. Anton Korošec

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 313–360, 164 cit., 17 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

O republiki, monarhiji in Karadorđevićih na poti v jugoslovansko kraljevsko državo

Pogledi slovenske politike na kraljevsko dinastijo Karadorđevićev v času med svetovnjima vojnama so bili, skladno z usmeritvami posameznih političnih strank in drugih subjektov, različni po njihovih opredelitvah in vrednostni razgibanosti. Za obdobje med vojnama se naš preudarek odnosa slovenske politike do Karadorđevićev osredinja na Kraljestvo oziroma Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)/Jugoslavijo,¹ kjer je živel v neposrednem razmerju med narodom, državo in kraljevo dinastijo.

Med slovenskimi strankami, ki so vstopile v Kraljevino SHS, so se razlike v pogledih na obliko vladavine in s tem na Karadorđeviće pokazale že v procesu jugoslovanske združitve oziroma v času obstoja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS). Ko so na veliki narodni manifestaciji 29. oktobra 1918 v Ljubljani pretrgali državnopravne vezi z Avstrijo, med dvignjenimi napisi, ki so jih nosili zbrani manifestanti in so pozdravljali tudi združitev s Srbijo, značilno ni bilo gesla s pozdravom dinastiji Karadorđevićev.² Prav tako je istega dne eden od odločilnih usmerjevalcev slovenskega katoliškega gibanja, ljubljanski knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič, v svojem *Dnevniku* zatrdil, da so "naši kmetje /.../ vsi republikanci".³ Dva dni kasneje je glasilo katoliške Vseslovenske ljudske stranke (VLS) *Slovenec* na prvi strani z velikimi črkami zapisal "Žive-la republika!"⁴ Ko so 10. novembra 1918 socialni demokrati na shodu v Ljubljani zahtevali republiko,⁵ je Jeglič ocenil, da bodo sedaj "pa naši bolj lahko prišli z republiko na dan".⁶ VLS je nato do 23. oziroma 24. novembra 1918, ko so v Osrednjem odboru zagrebškega Narodnega Vijeća SHS, vrhovnega organa oblasti v Državi SHS, odločali o njeni združitvi s kraljevinama Srbijo in Črno goro, zagovarjala republikansko stališče;⁷ njeni predstavniki so nato popustili večinskemu mnenju v Narodnem Vijeću, ki je o združitvi s Srbijo in Črno goro vsililo sklep o uveljavitvi monarhističnega načela. Drugače pa je VLS, ki je priznavala velike zasluge karadorđevićeve dinastije za srbski narod, do tedaj pojasnjevala, da

¹ Do leta 1920 je bilo jugoslovansko državno ime Kraljestvo SHS, nato Kraljevina SHS, od leta 1929 pa Kraljevina Jugoslavija.

² Janko Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana, 1971), str. 264–265.

³ *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje–Ljubljana, 2015), str. 765 (dalje: *Jegličev dnevnik*).

⁴ "Živela republika!", *Slovenec*, 31. 10. 1918, št. 251, str. 1.

⁵ "Veličasten shod v Mestnem domu v Ljubljani", *Naprej*, 11. 11. 1918, št. 258, str. 1.

⁶ *Jegličev dnevnik*, str. 767.

⁷ Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018), str. 235–237, 241–242, 262, 269 (dalje: Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*).

nismo republikanci ad hoc in ne za to, da bi onemogočili ravno Karadjordjevi dinastiji, da zasede jugoslovanski prestol. Ker smo marveč [namreč – op. J. P.] načelno za republiko, odklanjamo seveda monarhijo, najsi bo pod Petrom [srbski kralj Petar I. Karađorđević – op. J. P.] ali Karlom [Habsburškim – op. J. P.]. Toda isto-tako pa smo dolžni izjaviti, da bomo v slučaju, da ustavodajna skupščina sklene monarhijo, sicer še dalje dvigali svoj republikanski prapor, da pa bomo vseskozi lojalno in iskreno delovali za blagor mlade države Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁸

V drugi polovici novembra 1918 se je ob vprašanju monarhije, Karađorđević in republike znova ustavil tudi škof Jeglič. 22. novembra 1918 je zaradi negotovih mednarodnih in notranjepolitičnih razmer ocenil, da "mora priti monarhija, kateri bi bil na čelu Aleksander [Karađorđević – op. J. P.]. Sestaviti se mora skupno ministrstvo pod regentom Aleksandrom". In pripisal: "Kako hudo bo za nas, ako pridemo pod pravoslavnega kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! *Deus misereatur nostri!* [Bog se nas usmili! – op. J. P.]" Štiri dni kasneje je sicer mislil, da je večina Srbov za republiko in da bodo Srbi "sami kmalu vrgli Karagjorgjevičev dinastijo".⁹ A tako le ni bilo in skoraj točno dva meseca kasneje – po združitvi Države SHS in Kraljevine Srbije (tej sta se 25. oziroma 26. novembra 1918 priključili Vojvodina in Črna gora) 1. decembra 1918 v Kraljestvo SHS – je duhovnike svoje škofije "za pravo orientacijo potreben ali vsaj koristen pouk" seznanil, da ima kralj Peter I. glede umora Aleksandra Obrenovića v junijskem prevratu leta 1903 čiste roke. Regent Aleksander pa je povsem demokratičen. Vedel ni tudi, "od kod čuden predsodek zoper pravoslavnega regenta in zoper pravoslavno ljudstvo".¹⁰ Ob tem naj pripomnimo, da je glasilo VLS za podeželje *Domoljub* še neposredno pred jugoslovansko združitvijo pisal, da je kralj "v sedanjem času /.../ samo nepotrebna šara, ki povzroča nepotrebne stroške, koristi ne prinaša nobene".¹¹ Pristaši liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) "so pa za kralja Petra. Zakaj, to nas ne briga in pravico imajo biti za to ali ono."¹²

Zelo jasno republikansko stališče, od katerega tudi ni odstopila, je imela Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS). 4. novembra 1918 je strankino glasilo *Naprej* oklical republikanski čas – "Njegovo veličanstvo: ljudstvo seda na prestol".¹³ JSDS je svoje republikansko stališče izrazito poudarila v pobijanju

⁸ "Jugoslavija", *Slovenec*, 13. 11. 1918, št. 261, str. 1.

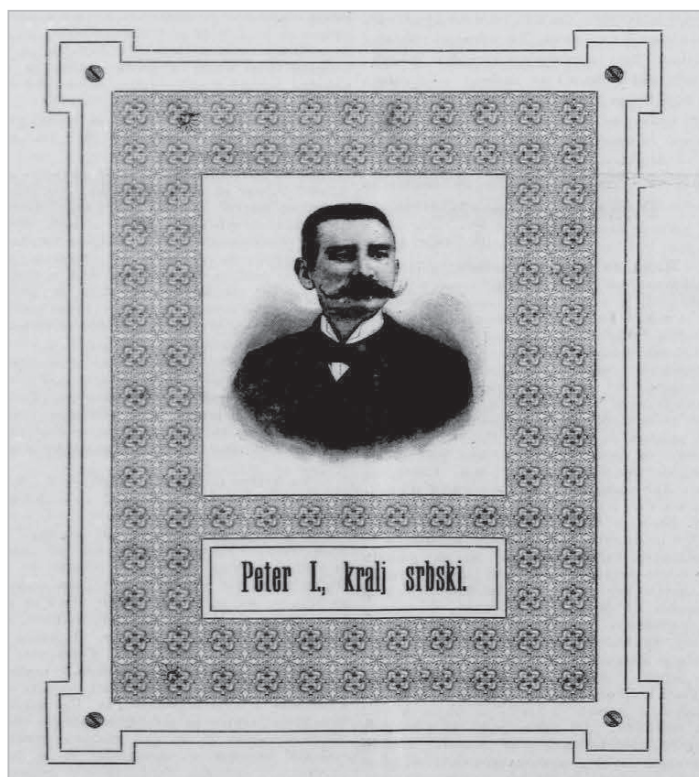
⁹ *Jegličev dnevnik*, str. 767, 768–769.

¹⁰ † Anton Bonaventura, škof, "Duhovnikom", *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1919), str. 14. Desetletje kasneje je Jeglič o vlogi Petra I. Karađorđevića junijskem prevratu pisal drugače. 11. 1. 1929 je v svojem *Dnevniku* zapisal, da je Peter I. sodeloval pri umoru zadnjega Obrenovića in da je bil v to menda zapleten tudi Aleksander (*Jegličev dnevnik*, str. 1010–1011).

¹¹ "Nauki ranjke Avstrije – Jugoslaviji", *Domoljub*, 28. 11. 1918, št. 48, str. 2.

¹² "Politični obzornik: grda sredstva", *Domoljub*, 28. 11. 1918, št. 48, str. 2.

¹³ "Za republiko", *Naprej*, 4. 11. 1918, št. 252, str. 2.



Prva fotografija kralja Petra I. Karađorđevića v slovenskem političnem časopisju (*Edinost*, 16. 6. 1903, št. 133, str. 1)

monarhističnega vodila Jugoslovanske demokratske stranke, ki ga je ta poudarjala v pričakovanju skupne države s Srbijo. Med njenimi privrženci je veljal vzклик "naj živi naš kmetijski kralj Peter [Karađorđević – op. J. P.], prvi kralj vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov!"¹⁴ *Naprej* je na to odgovarjal, da se je JDS postavila "popolnoma na stališče jugoslovanske monarhije, ki naj dobi svojega reprezentanta v osebi srbskega kralja Petra oziroma Aleksandra". Naklonjenosti Srbom in njihovemu junaškemu boju v svetovni vojni nikakor ni oporekal, toda zaradi njih

agitirati za monarhistično državo je že preveč rodoljubno. Zapostavljati zaradi oseb blaginjo celega naroda, se pravi grešiti nad njim. Da bi bili Srbi tako strašno zaljubljeni v svojega kralja, je le pretirana domišljavost, in tudi ako bi bilo to res, kar pa ni, ne gre zaradi enega [srbskega – op. J. P.] dela naroda zapostaviti interese dveh delov istega naroda [Slovencev in Hrvatov – op. J. P.].¹⁵

¹⁴ "Neinformiranost", *Slovenski narod*, 21. 11. 1918, št. 275, str. 1.

¹⁵ "Malo odgovora", *Naprej*, 23. 11. 1918, št. 269, str. 2.



Prva upodobi-
tev Aleksandra
Karadorđevića v slo-
venskem političnem
časopisju (*Narodni
list*, 3. 11. 1910, št. 44,
str. 5)¹⁶

Monarhija je času neprimerna državna oblika.¹⁷ Pomenila bi tudi nevarnost, da se s tem ustvari diktatura ene, Aleksandrove, osebe. Na to je opozarjala tudi VLS. JSDS je zagovarjala socialno republiko. Končno besedo v vprašanju monarhije ali republike naj bi imela bodoča konstituenta. Če sklene monarhijo, naj bo monarhija, če sklene republiko, naj bo republika.¹⁸

¹⁶ Ob tem je treba opozoriti, da so prvo fotografijo prestolonaslednika Aleksandra na Slovenskem posneli v času njegovega bivanja v Rogaški Slatini julija 1909. Hrani jo Muzej novejšje zgodovine Celje. Objavljena je v Marija Počivavšek, "Kralj Aleksander med nami: pozdravljen Aleksander, naš kraljevič", v: *Kralj Aleksander med nami*, ur. Marija Počivavšek (Celje, 2009), str. 9. Glej tudi Sara Špelec, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!": naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karadorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934) (Ljubljana, 2017), str. 68 (dalje: Špelec, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!").

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 262–263, 269. O republikanskem stališču JSDS glej tudi str. 239–240, 245.

Liberalci so se postavili v trdo monarhistično držo. Razpravljanje o vprašanju republike ali monarhije je bilo zanje sploh neumestno,¹⁹ saj je, kot je poudaril predsednik JDS in ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar, vprašanje organizacije jugoslovanske države "*mogoče rešiti zgolj le na podlagi razmer, katere vladajo danes v kraljevini srbski*".²⁰ V tem smislu je v *Slovenskem narodu* pisal tudi ljubljanski magistratni ravnatelj dr. Miljutin Zarnik, ki je svaril, da se lahko Srbija odvrne od Slovencev in Hrvatov, če jim bodo vsiljevali republikansko idejo.²¹ To je prav tako izrekel neimenovani srbski politik, ki se je konec novembra 1918 mudil v Ljubljani. V razgovoru, objavljenem v liberalnem *Slovenskem narodu*, je dejal, da Srbi iz kraljevine ne bodo privolili v spremembo državne oblike in ne bodo trpeli, da drugi odločajo o njihovi dinastiji. Ne sprejemajo niti razprave o obliki vladavine. Ne želijo nič drugega kot enotno centralistično monarhijo pod današnjo dinastijo. Če se Slovenci in Hrvati ne morejo otesti zmot in blodenj republikanske mrzlice, naj hodijo svoja pota, Srbi pa bodo krenili na svoja.²² JDS in njeni vidni predstavniki so monarhistično stališče večkrat podprli,²³ na že omenjeni seji Osrednjega odbora Narodnega Vijeća posebej dr. Otokar Rybař, ki je izjavil, da "moramo biti za monarhijo, ker smo nezreli za republiko".²⁴

1. decembra 1918 je vstala karađorđevićvska jugoslovanska država. Narodna vlada SHS v Ljubljani (Narodna vlada) je 4. decembra v telegramu prestolonasledniku Aleksandru Karađorđeviću njen nastanek "z iskrenim navdušenjem" pozdravila ter kralju Petru I. in Aleksandru zaželela vso srečo.²⁵ Aleksander se je 8. decembra 1918 vladi zahvalil v slovenščini in jo zaprosil, da Slovincem izroči Petrov in njegov kraljevski pozdrav.²⁶ Dober teden kasneje je Narodna vlada Aleksandru čestitala še za rojstni dan (17. december). Poudarila je, naj mu, "ko praznuje slovenski narod prvikrat Vaš rojstni dan, /.../ dodeli Bog mnogo let srečnega in blagoslovljenega vladanja".²⁷ Prestolonaslednikov rojstni dan so

¹⁹ Prav tam, str. 238, 243–245.

²⁰ – r. (Ivan Tavčar), "Republika?", *Slovenski narod*, 23. 11. 1918, št. 278, str. 1.

²¹ Miljutin Zarnik, "Biti ali ne biti!", *Slovenski narod*, 25. 11. 1918, št. 280, str. 1–2.

²² Perovšek, *Slovenski prevrat 1918*, str. 252–253.

²³ Prav tam, str. 261–263.

²⁴ Dragoslav Janković in Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države: 1. I.–20. XII. 1918: tom II*, (Beograd, 1963), str. 641.

²⁵ Peter Ribnikar (ur.), *Sejní zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo 1918–1921: 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919* (Ljubljana, 1998), str. 163 (dalje: *Sejní zapisniki NV SHS in DVS*).

²⁶ *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 10. 12. 1918, št. 20, str. 41.

²⁷ *Sejní zapisniki NV SHS in DVS*, str. 194–195.

proslavili tudi v ljubljanski stolnici in šentpeterski cerkvi,²⁸ že pred tem, 14. in 15. decembra 1918, pa so na Slovenskem proslavili nastanek nove jugoslovanske države. "Vzkliklo [je] novo življenje, pred svetom je vstala velika Jugoslavija pod regentom Aleksandrom".²⁹ Ljubljanski občinski svet je njeno rojstvo obeležil na slavnostni seji 14. decembra. Župan Tavčar se je za nastanek Kraljestva SHS – ob opozorilu, da so bile v Srbiji tudi sile, ki bi Slovence in Hrvate ravnodušno prepustile kaki republiki ali drugi slovensko-hrvaški vladni obliki – zahvalil demokratičnim načelom do skrajnosti vdani dinastiji Karađorđević. Zagotovil je, da *"ne bomo nikdar pozabili, da je postala dinastija Karagjorgjevičev rešiteljica Jugoslavije, predvsem slovenskih in hrvatskih pokrajin, v trenutku, ko nam je pretilo, da nas oropajo laške armade in da ne pridobimo zaupanja in podpore pri pravičnih etentn. [antantnih – op. J. P.] državah"*. Svojo hvaležnost in vdanost smo dolžni izražati svoji *"novi dinastiji, ki nam daje jamstvo za to, da se bo nas vladalo po načelih, po katerih se vlada starodavna Anglija ali pa mlada Norveška"*. Vsem tem čutilom dajemo izraza, ko vzkliknemo: Živela ujedinjena Jugoslovanska kraljevina, živel kralj Peter in njegov sin, naš regent Aleksander!" Na Tavčarjev predlog so prestolonasledniku Aleksandru, karađorđevićevski vladarski hiši in (srbski) vladi poslali vdanostni telegram. Pozdravni telegram so poslali tudi beograjskemu županu in prosili novo prestolnico, da sprejme Ljubljano v krog svojih najzvestejših posestrim. Obenem so sprejeli sklep, da se dotedanji trg Cesarja Josipa (danes Krekov trg) preimenuje v Trg kralja Petra I., Slovenski trg (pred Sodno palačo) pa v Trg 1. decembra.³⁰ Ravnanje ljubljanskega občinskega sveta je bilo v sozvočju s prevladujočo usmeritvijo slovenske družbene elite, ki je po prevratu strumno hvalila dinastijo Karađorđević.³¹

Pogledi na Karađorđeviće v prvem jugoslovanskem desetletju

Vse do tedaj obstoječe slovenske stranke so se v novi državi v glavnem ravnale po svojih uveljavljenih idejnih in političnih vodilih. V vprašanju monarhije ali republike so sprva nihali le v Vseslovenski ljudski stranki (od leta 1920 Slovenski ljudski stranki, SLS), v kateri je monarhistično stališče zavračala vplivna

²⁸ "Ljubljanske novice: v proslavo rojstnega dne njeg. kr. visokosti prestolonaslednika Aleksandra", *Slovenec*, 18. 12. 1918, št. 291, str. 3. – Na Aleksandrov rojstni dan je v *Slovenskem narodu* izšel tudi članek dr. Janka Leskovca Srbi in mi, v katerem je avtor opisal svoja srečanja s Srbi, pozival k njihovemu spoznavanju in se naklonjeno izražal o dinastiji Karađorđević (Janko Leskovec, "Srbi in mi", *Slovenski narod*, 17. 12. 1918, št. 299, str. 1).

²⁹ "Praznik ujedinjenja", *Slovenec*, 13. 12. 1918, št. 287, str. 1.

³⁰ "Slavnostna seja občinskega sveta ljubljanskega", *Slovenski narod: posebno izdanje*, 14. 12. 1918, št. 297, str. 1.

³¹ Andrej Rahten, *V prab strti prestol: slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023), str. 124 (dalje: Rahten, *V prab strti prestol*).

skupina republikansko usmerjenih krščanskih socialcev. Strankin načelnik dr. Anton Korošec, ki je trdno vztrajal pri monarhizmu, je nato s pomočjo svojih štajerskih strankarskih privrženecv v času sprejemanja prve jugoslovanske ustave leta 1921 v stranki preokrenil republikansko miselnost in svoje somišljenike pridobil za lojalne privrženke dinastije.³² Je pa bilo v stranki še leta 1924 čutiti republikansko usmeritev. O tem je pisal škof Jeglič, ki je 16. novembra ob tem pristavil, da se republikanska misel menda

tudi po deželi bliskoma razširja. Kralj je sam kriv. Imel je v rokah odločilno moč, odločil za najgore korupcioniste in naše sovražnike. Kdo ga more braniti? Ni nemogoče, da izgubi krono in se postavnim potom vpelje republika. Seveda bi morala biti zvezna republika, obstoječa iz treh republik: iz slovenske, hrvaške in srbske. Bog se nas usmili!³³

Drugi dve do tedaj obstoječi stranki, Jugoslovanska demokratska stranka in Jugoslovanska socialnodemokratska stranka, pa sta podkrepili svoja stališča. Izvršilni odbor JDS je že 2. marca 1919 sprejel resolucijo s katero so se izrekli za "monarhistično obliko države z narodno dinastijo Karagjorgjevičev na čelu", strankin pripadnik in minister za ustavodajno skupščino in izenačenje zakonov dr. Albert Kramer pa je dejavno sodeloval pri uveljavljanju interesov karađorđevićskega dvora. Ob tem so na velikem shodu JDS 29. februarja 1920 v Ljubljani "slovesno" izrazili vdanost "Njega Veličanstvu kralju Petru in Njega Visočanstvu prestolonasledniku Aleksandru dobro vedoč, da je narodna dinastija čuvar avtoritete državne oblasti ter mogočen branik edinstva našega naroda, na katerem stoji obstoj in moč naše države".³⁴ Republikansko prepričanje

³² Andrej Rahten, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022), str. 91–93, 106–110, 112, 561; Andrej Rahten, "Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362. O republikanski usmeritvi v VLS/SLS glej tudi str. 152–153 (dalje: Rahten, *Anton Korošec*). Glej tudi Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977), str. 307, 346–350 (dalje: Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*). O vprašanju republikanske usmeritve v VLS glej tudi Andrej Rahten, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002), str. 244–245 (dalje: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*).

³³ Jegličev dnevnik, str. 908. – Pripominjam, da so v političnem programu SLS, predstavljenim konec februarja 1923, poudarili, da je v vprašanju državne ureditve bistveno doseči zakonodajno avtonomijo Slovenije – "s tem je za slovensko samostojno-avtonomno deželo rešeno tudi vprašanje republike. Slovenskemu ljudstvu ne gre toliko za to, kdo bo vladal v Belgradu, nam mora iti za to, kdo bo vladal na Slovenskem." (Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998), str. 83; dalje: Perovšek, *Programi političnih strank*). Po omenjenem pojasnilu vprašanje republike za SLS v strankarsko programskem pogledu ni več imelo politične teže.

³⁴ Jurij Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929* (Ljubljana, 1996), str. 147, 148 (dalje: Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*); isti, *Politika in moderna: idejnopolični razvoj, delovanje in zaveze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022), str. 231–233 (dalje: Perovšek, *Politika in moderna*).

socialnih demokratov³⁵ je v Ustavodajni skupščini slikovito poudaril Etbin Kristan. Dejal je, da so republikanci zato, "ker se ne moremo strinjati s principom monarhije in če pride sam sv. Peter z neba, pooblaščen od gospoda Boga in bi hotel biti Kralj in Car v naši državi, bi mi bili proti temu".³⁶ – Za Karađorđevića torej v njej ni bilo prostora.

V letih 1919–1920 so na Slovenskem oblikovali tri nove stranke. VLS, JDS in JSDS so se pridružile liberalni Samostojna kmetijska stranka (SKS) in Narodno socialistična stranka (NSS), v marksističnem taboru pa so oblikovali Delavsko socialistično stranko za Slovenijo, ki se je združila s Socialistično delavsko stranko Jugoslavije (komunistov). Obe liberalni stranki sta se izrekli za monarhijo. NSS je sodila, da je "monarhija pod Karađorđevići najmočnejši ujediniujoči faktor",³⁷ SKS pa je izhajala iz stališča, da Slovenci še niso zreli za republiko. "Med nami ni državne misli, med nami ni požrtvovalnega svobodoljubja. Samo vsled prepira zaradi predsednikove osebe, ali naj bo klerikalec ali liberalec, bi se stokrat razbila vsa slovenska republika." Sicer pa je menila, "če smatra srbski narod za potrebno, da je na čelu vlade kralj Peter, /.../ tedaj se mi zaradi republike ne bomo sprli s Srbi".³⁸ Glede na prevladujoče razporeditve med Srbi, je bilo je bilo stališče SKS nedvoumno. Jasno je bilo tudi stališče komunistov. Eden od vodilnih predstavnikov komunističnega gibanja na Slovenskem, inž. Dragotin Gustinčič, je jeseni 1920 zapisal, da si želimo "na našem ozemlju prav tako malo kralja Petra in njegovega naslednika, ter jugoslovansko kapitalistično gospodo, kakor vsakega drugega kralja in vsako drugo gospodo".³⁹ Drugače pa je menil predsednik Pokrajinske uprave za Slovenijo Ivan Hribar, ki si je leta 1922 prizadeval, da bi Slovenija kot svoj kronski dar kralju Aleksandru kupila Windisch-Graetzov дворец na Bledu, a mu je to onemogočila beograjska vlada. Kralj je nato дворец kupil iz lastnih sredstev in ga poimenoval Suvorov – po planini, kjer je leta 1914 srbska vojska prebila avstrijsko fronto.⁴⁰

Slovenska politika je svoj odnos do Karađorđevićev v širokem obsegu pokazala ob prvem uradnem (nastopnem) obisku prestolonaslednika Aleksandra

³⁵ Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 97.

³⁶ Jurij Perovšek, "Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920–1921)", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 2 (2002), str. 439.

³⁷ "Naše stališče", *Nova pravda*, 18. 12. 1920, št. 64, str. 1. Naj pridamo, da monarhistično stališče NSS stranki ni pomagalo, da bi njenega predstavnika Antona Peska kralj potrdil po izvolitvi za ljubljanskega župana. Vzrok za tako odločitev je bila umazana osebna gonja konkurenčne JDS. – Jure Gašparič, "Knez Eulenburg na ljubljanskem dvoru: afera nesojenega ljubljanskega župana Antona Peska", *Zgodovina za vse* 8, št. 1, (2001), str. 64–67; Rahten, *Anton Korošec*, str. 130.

³⁸ "Republika", *Kmetijski list*, 6. 1. 1921, št. 1, str. 1.

³⁹ Marjeta Adamič ... [et al.], *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921* (Ljubljana, 1980), str. 449.

⁴⁰ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del* (Ljubljana, 1984), str. 453–456; Igor Grdina, *Ivan Hribar: "jedini resnični radikalec slovenski"* (Ljubljana, 2010), str. 107; Špelec, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec", str. 71, op. 113.

[illegible]

Pozdravna naslovnica *Slovenskega naroda* ob njegovem nastopnem obisku Slovenije 26. do 29. junija 1920 s pesmijo Antona Funtka (*Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 1)

v Sloveniji 26. do 29. junija 1920. Pripravili so mu veličasten sprejem. To je bil osrednji slavnostni dogodek na Slovenskem v tem letu.⁴¹ Obe vodilni stranki, SLS in JDS, sta ga pozdravili s slavnostnimi izdajami svojih glavnih glasil.⁴² V *Slovincu* ga je v pesmi Aleksander SHS-CXC avtor M. Z. imenoval "junak naš, iz suženjstva osvoboditelj!", s pesmijo pa ga je pozdravil tudi Franjo Neubauer, sicer avtor znane protisrbske hujškaške pesmi Bojni grom, ki jo je na predvečer avstroogrške bojne napovedi Kraljevini Srbiji *Slovenec* objavil 27. julija 1914. Slavnostni *Slovenec* je prinesel tudi daljši pozdravni članek Aleksandru.⁴³ V slavnostnem *Slovenskem narodu* pa je Anton Funtek, nekdanji slavilec habsburške dinastije,⁴⁴ Aleksandru namenil naslednje verze: "Rodovine jasne sin prejasni! / Prej nam solnca zlata luč ugasni, / prej se našim goram zid poruši, / prej se našim rekam tok posuši, / nego bi se naša vdanost srla / in ljubezen v srcu nam zamrla / do prestola in do troedine / nerazdelno ene domovine!"⁴⁵ Aleksandra sta v *Narodu* s pesmijo pozdravili tudi Ljudmila Prunk in Marija Lamutova.⁴⁶ Slavnostni *Narod* je objavil tudi različne prispevke o prestolonasledniku Aleksandru, med drugim tudi o njegovem bivanju v Rogaški Slatini leta 1909, zgodovini in rodbini Karađorđević, kralju Petru, slovenski udeležbi na prvem jugoslovanskem dijaškem shodu, prvi jugoslovanski umetniški razstavi in prvem kongresu jugoslovanskih zdravnikov in naravoslovcev septembra 1904 v Beogradu, ter zapis novega predsednika JDS dr. Vekoslava Kukovca o političnem pomenu Aleksandrovega obiska.⁴⁷ Liberalna politika je v dvajseta leta vstopila s prepričanjem, da "veličanstvo jugoslovanskega vladarja ni vzvišenost gospodarja nad našim ljudstvom, je sijaj predstavnika najvišje volje našega naroda, je čast voditelja Jugoslavije".⁴⁸

⁴¹ O obisku prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića v Sloveniji leta 1920 glej podrobneje Jurij Perovšek, "Politične razmere na Slovenskem leta 1920", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 485–493 (dalje: Perovšek, Politične razmere leta 1920). Glej tudi Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 175 (dalje: Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*); Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 318–319; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 245–252.

⁴² O pripravi SLS in JDS na obisk prestolonaslednika Aleksandra glej tudi France Klopčič, *Velika razmejitev: študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920* (Ljubljana, 1969), str. 72–73.

⁴³ M. Z., "Aleksander SHS – CXC", "Pozdravljen, kraljevi sin naroda!", Franjo Neubauer, "Ob prihodu regenta Aleksandra", *Slovenec*, 26. 6. 1920, št. 143, str. 1–2; Perovšek, *Politika in moderna*, str. 102.

⁴⁴ Rahten, *V prab strti prestol*, str. 69–70.

⁴⁵ Anton Funtek, "Prestolonasledniku regentu Aleksandru", *Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 1.

⁴⁶ Utva (Ljudmila Prunk), "Pozdrav Primorcev regentu Aleksandru", *Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 2; Marija Lamutova, "Kraljeviču Aleksandru", *Slovenski narod: posebno izdanje*, 27. 6. 1920, št. 145, str. 1.

⁴⁷ Fran Ilešič, "Kraljeviču Aleksandru in nam vsem", Fran Govekar, "Pred šestnajstimi leti in danes", Josip Kremen, "Karagjorgjeviči", "Demokrati ob prihodu vladarja v Slovenijo", "Regent Aleksander kot Jugosloven", "Kralj Peter – rešitelj iz najtežje situacije", "Rodovnica dinastije Karagjorgjevičev", "Kraljevič Aleksander prvič na Slovenskem", *Slovenski narod*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 2–3.

⁴⁸ "Ljubljana, 29. junija", *Jutro*, 30. 6. 1921, št. 152, str. 1.

Slovenec in *Slovenski narod* sta podrobno poročala o Aleksandrovem bivanju v Sloveniji,⁴⁹ ob tem pa je socialnodemokratski *Naprej* meščanski stranki zbodel s pripombo, da med njima vlada "konkurenca v servilizmu, ki je prav tak kakršen je bil tedaj, ko so vladali pri nas še Habsburžani. In agilnejši so še liberalci, ki napadajo klerikalno vlado, da je še premalo servilna."⁵⁰ Dejansko pa se je vodstvo SLS, ki je tedaj tvorila homogeno Deželno vlado za Slovenijo, še prav posebej potrudilo, da dokaže svojo zvestobo dinastiji.⁵¹ SLS je prestolonaslednikov obisk izkoristila za svojo politično promocijo in mu, kolikor je bilo le mogoče, dala svoje strankarsko obeležje. Aleksandra si je skušala predvsem pridržati zase.⁵² Predsednik vlade dr. Janko Brejc je v napitnici Aleksandru na svečani večerji, pripravljeni v njegovo čast, dejal, da so bile slovenske sanje izpolnjene ob združenju "z brati Srbi in Hrvati pod vodstvom junaške narodne dinastije Karadjordjevičev".⁵³ Aleksander je Slovenijo zapustil z lepimi vtisi.⁵⁴ Kot kralj jo je prvič obiskal leto in pol kasneje, ko se je v Kamniških planinah od 27. do 29. decembra 1921 udeležil lova na divje koze. O tem je poročal vodilni politični tisk, ki se mu je poleti 1920 pridružilo tudi liberalno *Jutro*.⁵⁵

SLS je svoj popoln politični triumf, povezan s Karadorđevići, dosegla leta 1923. Uspelo ji je pridobiti kralja Aleksandra, da se je udeležil V. katoliškega shoda v Ljubljani in si 26. avgusta z balkona pravosodne palače ogledal mani-

⁴⁹ "Triumfalen sprejem regenta v Sloveniji", "Potovanje regenta po Sloveniji", "Zgodovinska serena-da prestolonaslednika", "Ljubljana v praznični obleki", "Razsvetljava", *Slovenec*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 1–3, "Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani", "Regent med narodom", "Spored sprejema v Mariboru", "Ljubljanske novice: regent tretji dan v Ljubljani", *Slovenec*, 28. 6. 1920, št. 145, str. 1–2, "Regent na Gorenjskem in Štajerskem", "Slavnostni koncert Glasbene matice", "Slavnostna vožnja na Štajersko", *Slovenec*, 1. 7. 1920, št. 146, str. 1–3; "Prihod in prvi dan bivanja regenta v Ljubljani", *Slovenski narod: posebno izdajanje*, 27. 6. 1920, št. 145, str. 1–2, "Drugi dan regentovega obiska v Ljubljani", "Včerašnja proslava", "Avdijenca", *Slovenski narod*, 28. 6. 1920, št. 146, str. 1–2, "Regent Aleksander na Gorenjskem in Štajerskem", *Slovenski narod*, 1. 7. 1920, št. 147, str. 1–3.

⁵⁰ "Princ-regent pride!", *Naprej*, 26. 6. 1920, št. 145, str. 1.

⁵¹ Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, str. 245.

⁵² Prim. "Po regentovem posetu", *Slovenski narod*, 2. 7. 1920, št. 148, str. 1.

⁵³ "Triumfalni sprejem regenta v Sloveniji", *Slovenec*, 27. 6. 1920, št. 144, str. 2.

⁵⁴ Perovšek, *Politične razmere leta 1920*, str. 489.

⁵⁵ "Njegovo veličanstvo kralj Aleksander v Sloveniji", *Slovenec*, 28. 12. 1921, št. 294, str. 2, "Kralj Aleksander I. v Ljubljani", *Slovenec*, 30. 12. 1921, št. 296, str. 2; "Kralj Aleksander v Kamniški Bistrici", *Slovenski narod*, 30. 12. 1921, št. 292, str. 3; "Naš kralj v Ljubljani", *Jutro*, 30. 12. 1921, št. 305, str. 2. – Iz tega časa najdemo v Jegličevem *Dnevniku* podatek, da ga Pokrajinska uprava za Slovenijo (PUS, vodil jo je eden od slovenskih liberalnih prvakov v avstrijski dobi Ivan Hribar) ni povabila, da bi se lahko od kralja poslovil ob njegovem odhodu iz Slovenije. Da se njegova odsotnost ne bi napačno razumela, je predsednika jugoslovanske vlade Nikolo Pašića prosil, naj kralju sporoči, da bi bilo tako njemu kot njegovim duhovnikom drago, če bi ga lahko, in to prvič kot našega kralja, pozdravili v Ljubljani. "No, izredno smo užaljeni, što ove sreće nismo imali budući nam naša pokrajinska vlada [PUS – op. J. P.] o dolasku, o dočeku i pozdravu kralja ništa nije javila, kao što je do sada svaka vlada činila." (*Jegličev dnevnik*, str. 849).



Prestolonaslednik Aleksander Karađorđević v Celju 29. junija 1920 med nastopnim obiskom v Sloveniji (Muzej novejšje zgodovine Celje, fototeka Josip Pelikan)

festacijski spreved shoda.⁵⁶ Shod je bil prava revija moči katoliškega gibanja v Sloveniji. Tedaj se je ponujal občutek, da v Sloveniji ni sile, ki bi lahko ogrozila SLS.⁵⁷ Ko je v letih 1927–1929 na Slovenskem imela vso upravopolitično oblast,⁵⁸ je njen podnačelnik in predsednik ljubljanske oblastne skupščine in oblastnega odbora dr. Marko Natlačen posebej poudaril privrženost kralju Aleksandru na otvoritvenem zasedanju oblastne skupščine 23. februarja 1927 in na njeni slavnostni seji ob deseti obletnici slovenske samoodločbe in razpada avstrijske oblasti 29. oktobra 1928.⁵⁹

V dvajsetih letih je odnos slovenske politike do Karađorđevićev označevalo razmerje *monarhizem–republikanstvo*. Na monarhistični strani, ki so jo tvorili še slovenski radikali, Orjuna in krajši čas obstoječi liberalna Narodno napredna

⁵⁶ *Peti katoliški shod v Ljubljani 1923* (Ljubljana, 1924), str. 41–42. Kralj je na shod prispel iz Bleda, kjer je preživel poletni oddih. Po V. katoliškem shodu je 28. 8. 1923 obiskal še industrijsko-obrtno razstavo v Mariboru in 1. 9. 1923 III. ljubljanski velesojem. – "Kralj na mariborski razstavi", *Jutro*, 29. 8. 1923, št. 201, str. 2; "Kralj Aleksander na ljubljanskem velesojmu", *Slovenec*, 2. 9. 1923, št. 198, str. 3.

⁵⁷ Janko Prunk, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977), str. 69–70.

⁵⁸ O tem glej Miroslav Stiplovec, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma* (Ljubljana, 2000), str. 75–480.

⁵⁹ Perovšek, *Politika in moderna*, str. 109.

stranka ter Šusteršičeva Narodna ljudska stranka,⁶⁰ so do dinastije vzdrževali slavilen odnos. Izstopali sta katoliška in liberalna politika. Pri tem je znala katoliška stran pokazati tudi kritično stališče do jugoslovanskega vladarja. Ko so v Narodni skupščini 6. aprila 1922 obravnavali vladni predlog, naj se s posebnim zakonom zviša kraljeva civilna lista (prejemki) in deloma izplačuje v francoskih frankih, so poslanci Jugoslovanskega kluba, ki so mu pripadali predstavniki SLS, proti temu odločno nastopili in glasovali proti takemu predlogu. Stranka je k temu zapisala, da mora v času naraščajoče bede in naraščajočih davkov "naše ljudstvo /.../ živeti skromno in zato je potrebna tudi na dvoru skromnost".⁶¹ Sicer pa je, kot v svoji prepotrebni monografiji o Antonu Korošču v prvi Jugoslaviji opozarja Andrej Rahten, načelnik SLS in vodilni slovenski politik v Kraljevini SHS/Jugoslaviji Anton Korošec svojo politiko gradil na lojalnosti do Aleksandra Karađorđevića in si vse od nastanka nove države močno prizadeval, da je bil vedno nekje v bližini dvora. Vstopnica na dvor mu je ostala vedno rezervirana, saj kralj ni mogel spregledati zaslug enega od ustanovnih očetov Jugoslavije. Korošec in kralj sta si bila tudi dokaj podobna po vzkipljivem značaju in tudi njuni pogledi na jugoslovansko državno ureditev so bili večkrat precej kompatibilni. Seveda pa so v Koroščevem razumevanju politike obstajale tudi meje, ki jih kljub kraljevim željam ni hotel prekoračiti.⁶² A njegova "visoka politika" je temeljila na brezpogojni podpori dinastiji Karađorđevićev.⁶³

Naj že sedaj poudarimo, da se vez med Koroščem in kraljem ni nikoli pretrgala. Tudi ko so se Korošec in njegovi tesni sodelavci zaradi znane *Slovenske deklaracije* v letih 1933–1934 znašli v konfinaciji. Glede tega Rahten pojasnjuje, da so bili pritiski na kralja, češ da se ne spodobi tako ravnati z enim od

⁶⁰ O monarhistični usmeritvi ter privrženosti dinastiji Karađorđević pri slovenskih radikalih, Orjuni, Narodno napredni stranki in Narodni ljudski stranki glej Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 53–54, 138; Ljubo D. Jurkovič, "Iz naroda – za narod!", *Radikalni glasnik*, 23. 12. 1923, št. 10, str. 1; "Dnevne vesti: k današnjemu dnevu", *Narodni dnevnik*, 17. 12. 1925, št. 265, str. 3; "Živela Nj. Veličanstvo Kraljica!", *Orjuna*, 7. 1. 1923, št. 2, str. 1, J. Stefančič, "Dva ustavna faktorja", *Orjuna*, 4. 10. 1924, št. 48, str. 1; Ivan Šusteršič, "Kraljevina SHS", *Ljudski dnevnik*, 28. 2. 1923, str. 2.

⁶¹ *Sodite po delih! vsem, ki so dobre volje! kažipot slovenskih volivcem v boju za slovensko samostojnost* (Ljubljana, 1923), str. 60–61. – Omeniti velja, da je v slovenskem katoliškem gibanju jugoslovanskega kralja zelo kritično ocenjeval dr. Jakob Mohorič, ki je bil večji del obdobja Kraljevine SHS/Jugoslavije pomemben predstavnik katoliških narodnjakov (Andrej Rahten, Gregor Antoličič (ur.), *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019), str. 59, 191, 192, 194. Prim. tudi str. 49; dalje: Mohorič, *Zgodovina slovenske krščanske demokracije*).

⁶² Rahten, *Anton Korošec*, str. 28, 29, 75–76, 101, 308. O odnosu med kraljem in Koroščem glej tudi Bojan Godeša, Ervin Dolenc (ur.), *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999), str. 73–74, 113, 234 (dalje: *Abčini spomini*). – Iz leta 1926 imamo tudi zanimivo Jegličovo pričevanje o razmerju med kraljem in Koroščem. "Kralj ima Korošca rad," je zapisal Jeglič v svojem *Dnevniku*. "Spozna njegovo spretnost in odločnost, samo zoprno mu je, ker je pop. On in nasprotni stranke mislijo, da ga Vatikan informira in da tudi on v Vatikan referira. Vse to drže za gotovo in se ne dajo prepričati, da to ni res. Tudi jim je zoprno, ker mislijo, da papeža obiskuje: pa že mnogo let ni bil v Rimu; in ravno iz tem sumničnej noče iti." (*Jegličev dnevnik*, str. 954).

⁶³ Rahten, *V prab strti prestol*, str. 101.

ustanovnih očetov Jugoslavije, verjetno precejšnji. A če bi ga pomilostil, bi s tem priznal, da je storil politično napako, kar pa ni bil pripravljen storiti. Po drugi strani pa tudi Korošec ni nameraval prositi za milost, čeprav mu je bilo tako namignjeno iz dvornih krogov. In ko je Korošec konfinacijo preživel v Vrnački Banji, si je Aleksander zamislil načrt, ki ne bi pomenil njegovega priznanja napake, pa tudi Korošču se ne bi bilo treba poniževati. Kadar so kralja v Beogradu razjezili, se je menda rad umaknil in z avtom odpeljal na Oplenac, kjer je bila grobnica rodbine Karađorđević. Aleksander je šoferju na poti tja naročil, naj se, kakor po naključju, ustavi tudi v Vrnački Banji. To je menda storil večkrat, a na Korošca ni naletel. "Še ena anekdota torej, ki priča, da je imel Korošec kljub konfinaciji v Aleksandrovih očeh poseben status." Ne nazadnje je bil verjetno edini državnik, ki si je lahko privoščil, da je nekoč kot minister pozabil na avdienco pri kralju, za katero je povrh še sam zaprosil, pa ga kralj kljub temu ni odslovil. In to kljub temu, da ga je takrat po Beogradu iskala vsa žandarmerija in ga našla – kako leži v travi v smrekovem gaju na gričku pod Avalo. V monografiji o Korošču najdemo tudi podatek o kraljevem odnosu do Korošca med njegovo nadaljnjo konfinacijo na Hvaru. Kralj je še naprej verjel v njegovo zvestobo. Ko je okrajni glavar Ljubo Tecilazić vlado opozoril, da mimo Hvara vozijo italijanski parniki in da bi nekega dne na enem od njih lahko pobegnil tudi Korošec, se je kralj menda od srca nasmejal: "Bedak véliki! Poznam dobro svojega Korošca in vem, da mi nikoli ne uide v Italijo. Je preveč Jugoslovan!"⁶⁴ V pogovoru s primorskim emigrantskim politikom in svojim zaupnikom dr. Engelbertom Besednjakom⁶⁵ je kralj Korošca jeseni 1933 označil celo za "zlatega človeka" in dejal, da se z nobenim jugoslovanskim politikom ni mogel tako lepo in pametno pogovarjati.⁶⁶ Po drugi strani je tudi Korošec kralja ocenil za izredno bistrega.⁶⁷ Po Aleksandrovi smrti je Korošec užival zaupanje glavne osebnosti v državi, kneza Pavla Karađorđevića. Pavlu, ki je imel za seboj angleško vzgojo, je Korošec imponiral s svojo srednjeevropsko izobrazbo in svetovljanskim vedenjem.⁶⁸

⁶⁴ Prav tam, str. 346, 351. O Aleksandrovem še vedno pozitivnem odnosu do Korošca v času njegove konfinacije glej tudi str. 358. – Naj navedemo še Mohoričevo oceno, da je Korošec kot vodja deklaracijskega gibanja in priznan od vseh Slovencev "vstopil v Jugoslavijo z gloriolo, ki je obenem ožarjala slovenski narod in je v prvi dobi Aleksandrove Jugoslavije precej vplivala na stališče dvora in srbske čaršije do slovenske politike". V boju za jugoslovansko združitev so Slovenci pridobili ugledno in vplivno mesto v politiki kralja Aleksandra (Mohorič, *Zgodovina slovenske krščanske demokracije*, str. 68, 198). Kot piše Momčilo Zečević, so bili temelji dolgoletnega in tesnega sodelovanja SLS in predvsem njenega voditelja Korošca z Aleksandrom postavljeni že ob njegovem srečanju z vodilnimi strankinimi predstavniki in Korošca v začetku decembra 1918 (Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 191–192).

⁶⁵ Prim. Egon Pelikan, "Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 405.

⁶⁶ Rahten, *Anton Korošec*, 351–352.

⁶⁷ Prav tam, str. 556.

⁶⁸ Mohorič, *Zgodovina slovenske krščanske demokracije*, str. 70, 201.

Na republikanski strani, ki so jo predstavljali celoten marksistični tabor in v prvi polovici dvajsetih let še Združenje slovenskih avtonomistov, Novačanova Slovenska republikanska stranka (SRS), Socialistična stranka delovnega ljudstva ter Prepeluh–Lončarjeva Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD),⁶⁹ slavljenja Karađorđevićev, razumljivo, ni bilo. Med njihovimi pogledi na vprašanje oblike vladavine se je pojavilo tudi posmehljivo obravnavanje dinastije Karađorđevićev. Poimenovanje "beograjska porodica" lahko zasledimo pri SRSKD in komunistih.⁷⁰ SRSKD, ki je, tako kot drugi republikanski politični subjekti, zagovarjala federativno državnopravno stališče, je obenem opozarjala, da bi lahko bila federativna jugoslovanska država le republika, saj bi v monarhistični federaciji tisti del, ki bi dal dinastijo, vedno stremel za večjo ali manjšo nadvlado nad drugimi deli.⁷¹ Svojevrsten odnos do Karađorđevićev je pokazal načelnik SRS Anton Novačan, ki ga je po neuspehu njegove stranke na skupščinskih volitvah marca 1923 avgusta na Bledu sprejel kralj Aleksander. Novačan se je Aleksandru predstavil kot politik republikanske smeri in nato izjavil, da se je pripravljen odreči vsaki politični dejavnosti razen tisti, ki bi mu jo določil kralj. V zameno naj bi dobil službo v diplomaciji. Kralj je njegovo ponudbo sprejel in zagotovil, da bo poskrbel za njegovo namestitve.⁷² V začetku leta 1924 so ga poslali na poslaništvo v Varšavo, kjer je ostal do leta 1925.⁷³ Politično in diplomatsko pot je nadaljeval kot Aleksandru zvest monarhist.⁷⁴ Glede Aleksandrove osebe naj opozorimo še na že omenjenega Gustinčiča, ki je med svojimi ostrimi idejnopoličnimi stališči izrekel, da bi moral Aleksander Karađorđević viseti na "kandelabru".⁷⁵ Gustinčičevih besed kralj ni slišal. Slišal pa je slovenskega liberalnega prvaka dvajsetih let dr. Gregorja Žerjava na avdienci 11. julija 1928. Žerjav mu je tedaj na zamisel, da zaradi vztrajnih hrvaških zahtev po federativni državni preureditvi in hude krize, ki je po usodnem atentatu na hrvaške poslance v Narodni skupščini 20. junija⁷⁶ zategovala jugoslovanske politične razmere, razmišlja o amputaci-

⁶⁹ O republikanski usmeritvi Združenja slovenskih avtonomistov in Socialistične stranke delovnega ljudstva glej "Napake slovenske politike", "Za avtonomijo", "Dnevne vesti: kaj je namen 'Avtonomista'", *Avtonomist*, 25. 8. 1923, št. 34, str. 1–3; Jurij Perovšek, "Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923", *Prispevki za novejšo zgodovino* 34, št. 2 (1994), str. 173.

⁷⁰ Jurij Perovšek, "Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev", *Nova revija* 8, št. 81/82 (1989), str. 197 (dalje: Perovšek, Albin Prepeluh in SRSKD); isti, *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana, 2012), str. 87.

⁷¹ Perovšek, Albin Prepeluh in SRSKD, str. 197.

⁷² Josip Vidmar, *Obrazi* (Ljubljana, 1980), str. 129–130.

⁷³ Momčilo Zečević, *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga* (Maribor, 1986), str. 101.

⁷⁴ Rahten, *V prab strti prestol*, str. 65, 127.

⁷⁵ Anica Lokar, *Od Anice do Ane Antonove* (Ljubljana, 2002), str. 49.

⁷⁶ 20. 6. 1928 je prišlo do zanimivega naključja v slovenskem političnem tisku. Liberalni *Kmeti list* je na ta dan objavil daljši članek o junijskih dogodkih v Beogradu leta 1903, ko je po krvavem prevratu srbsko kraljevsko dinastijo Obrenovičev zamenjala dinastija Karađorđević. – "Pred 25 leti", *Kmeti list*, 20. 6. 1928, št. 25, str. 6–7.

ji nesrbskega zahodnega dela države, dejal, da je edini kralj v zgodovini, ki želi zmanjšati obseg svoje države. Zato bi bilo najbolje, če bi abdiciral. Po tem pogumnem odgovoru je kralj Žerjava grobo vrgel iz sobe, a njegove besede so ostale v njej.⁷⁷ Kot opozarja Rahten, je kralj 24. julija 1928 slišal tudi Korošček odgovor na njegovo razmišljanje o amputaciji zahodnega dela države. "Veličanstvo, Vi tega ne boste storil", mu je dejal Korošček. Na kraljevo vprašanje, zakaj ne, je slovenski prvak odgovoril: "Ker ste prepametni." Rahten nadalje opozarja, da naj amputacija tudi ne bi bila Aleksandrov načrt, ampak jo je po Koroščevem mnenju zagovarjala "dvorna kamarila". "Kralja je zanimalo, kakšna kamarila neki, pri čemer je začel živčno prižigati cigareto za cigareto. Komaj je prižgal prvo, jo je že odvrzel na perzijsko preprogo. Korošček se je sklonil, jo pobral in dal v pepelnik. In tako se je ponovilo še petkrat. Nekaj časa sta se gledala molče: dva ustanovna očeta Jugoslavije, soočena z največjo krizo v njeni zgodovini. Nato pa je Aleksander položil roko na duhovnikova ramena in mirno rekel: *'Pope, Ti češ biti moj predsednik.'*" Tako je 27. julija 1928 prvič v zgodovini na čelo ministrskega sveta Kraljevine SHS prišel premier slovenskega rodu.⁷⁸ Do tedaj so bili vsi predsedniki jugoslovanske vlade Srbi.

Leta 1928, ko je prišlo do zgodovinske spremembe pri jugoslovanskem vladnem krmilu, je Aleksander 17. decembra praznoval štirideset let. Glavni slovenski politični glasili, *Slovenec* in *Jutro*, sta nanjo opozorili na prvih straneh.⁷⁹ *Slovenec* je 1. decembra 1928 na naslovnici poudarjeno obeležil tudi desetletnico ustanovitve Kraljevine SHS z izstopajočo sliko kralja Aleksandra v sredini.⁸⁰ *Jutro*, glasilo liberalne Samostojne demokratske stranke, ki je bila tedaj v ostri opoziciji beograjski vladi, desetletnici kraljevine ni namenilo posebne pozornosti. Opozorilo pa je na napake v dotedanjem notranjepolitičnem razvoju države.⁸¹ Več prostora je namenilo krvavim demonstracijam, ki so ob desetletnici države izbruhnile v Zagrebu.⁸²

⁷⁷ Jurij Perovšek, "Nehvaležna vloga Koroške vlade", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1, ur. Jasna Fischer ... [et al.] (Ljubljana, 2005), str. 317–318.

⁷⁸ Rahten, *Anton Korošček*, str. 279–280.

⁷⁹ "Proslava kraljevega rojstnega dne", *Slovenec*, 18. 12. 1928, št. 288, str. 1; "Svečana proslava kraljevega rojstnega dneva", *Jutro*, 18. 12. 1928, št. 295, str. 1. *Slovenec* in *Jutro* sta poročala tudi o svečani proslavi Aleksandrove štiridesetletnice 17. 12. 1928 v Ljubljani in Mariboru ("Ljubljana: kraljev rojstni dan v Ljubljani", "Maribor: kraljev rojstni dan", *Slovenec*, 18. 12. 1928, št. 288, str. 4; "Naši kraji in ljudje: proslava kraljevega rojstnega dne", *Jutro*, 18. 12. 1928, št. 295, str. 3).

⁸⁰ "Deset let naše svobode in državne samostojnosti 1918[–]1928", *Slovenec*, 1. 12. 1928, št. 276, str. 1.

⁸¹ "Pred desetimi leti in danes", *Jutro*, 1. 12. 1928, št. 283, str. 2.

⁸² "Krvav 1. december v Zagrebu", *Jutro: posebna izdaja*, 1. 12. 1928, št. 283, str. 1, "Ponovni krvavi spopadi na zagrebških ulicah", "Poročila zagrebških listov o dogodkih", *Jutro: druga posebna izdaja*, 2. 12. 1928, št. 283a, str. 1, 2.

Sicer pa je v dvajsetih letih večina političnih listov najprej poročala o ponesrečenem atentatu na Aleksandra 29. junija 1921.⁸³ Liberalni predsednik Deželne vlade za Slovenijo dr. Vilko Baltič je Aleksandrovemu kabinetnemu uradu poslal telegram, v katerem je zaprosil, "da se izvoli na najvišjem mestu predložiti naše najiskrenejše čestitke k srečno prestani nevarnosti, v katero je zločinska roka spravila življenje našega ljubljene prestolonaslednika".⁸⁴ Veselje, da se je atentat nanj izjalovil, je v telegramu Aleksandru izrazil tudi škof Jeglič. "Hvala Bogu", je zapisal, "z željo, naj Bog ohrani Vaše Visočanstvo še mnogo let, za rešitev in blagor celokupne jugoslovanske domovine."⁸⁵ Slaba dva meseca kasneje pa so se ob smrti Petra I. Karađorđevića, 16. avgusta 1921, občuteno poslovili od prvega jugoslovanskega kralja. Prvak Samostojne kmetijske stranke Ivan Pucelj, ki je bil kot tedanji minister za kmetijstvo in vode med prisotnimi ob njegovi smrti, je zapisal, da je "v dolgem, poslednjem zdihljaju /.../ odplavala velika duša našega preprostega ali tembolj ljubljene kralja po zasluženem plačilo".⁸⁶

⁸³ "Bombni atentat na regenta", *Slovenec*, 30. 6. 1921, št. 144a, str. 1, "Napad na regenta", *Slovenec*, 1. 7. 1921, št. 146, str. 1; "Bombni atentat na regenta", *Jutro*, 30. 6. 1921, št. 152, str. 1, "Po atentatu na regenta", *Jutro*, 1. 7. 1921, št. 153, str. 1; "Atentat na regenta Aleksandra", *Naprej*, 30. 6. 1921, št. 144, str. 2; "Jugoslavija: atentat na prestolonaslednika", *Nova pravda*, 2. 7. 1921, št. 25, str. 1.

⁸⁴ "Voščila Slovenije ob ponesrečenem atentatu", *Jutro*, 1. 7. 1921, št. 153, str. 2.

⁸⁵ "Dnevne novice: knezoškof Anton Bon. Jeglič", *Slovenec*, 1. 7. 1921, št. 146, str. 2.

⁸⁶ Ivan Pucelj, "Pri kraljevi smrti", *Kmetijski list*, 25. 8. 1921, št. 34, str. 1. – Poročila v glasilih slovenskih političnih strank o življenju in smrti kralja Petra I. Karađorđevića, pogrebnih svečanostih in rodbini Karađorđevićev glej v "Njegovo Veličanstvo Kralj Peter je danes popoldne ob šestih umrl", *Jutro: posebna izdaja*, 16. 8. 1921, št. 192a, str. 1, "Kralj Peter umrl", "Kralj Peter in jugoslovanstvo", "Kako je umiral kralj Peter", *Jutro*, 17. 8. 1921, št. 193, str. 1–2, "Ljubljana, 17. avgusta", "Ob smrti kralja Petra", *Jutro*, 18. 8. 1921, št. 194, str. 1, 2, "Ljubljana, 18. avgusta", "Spored pogrebnih svečanosti", *Jutro*, 19. 8. 1921, št. 195, str. 1; "Njegovo Veličanstvo kralj Peter I. Osvoboditelj umrl", *Slovenski narod*, 18. 8. 1921, št. 183, str. 1–3, "Kralj Peter I.", *Slovenski narod*, 19. 8. 1921, št. 184, str. 1–2; "Naš veliki kralj – mrtev", *Kmetijski list*, 18. 8. 1921, št. 33, str. 1, "Peter Veliki, osvoboditelj in ujedinitelj", Ivan Pucelj, "Pri kraljevi smrti", *Kmetijski list*, 25. 8. 1921, št. 34, str. 1; "Kralj Peter I. mrtev", "Načelstvo Narodno socialistične stranke", *Nova pravda*, 20. 8. 1921, št. 32, str. 1, 2; "Kralj Peter I. umrl", "Prva vest o kraljevi smrti", "Rodbina Karagjorgjevičev", *Slovenec*, 17. 8. 1921, št. 185, str. 1–2, "Iz življenja kralja Petra", *Slovenec*, 18. 8. 1921, št. 186, str. 2, "Kralj Peter na mrtvaškem odru", "Spored pogrebnih svečanosti", *Slovenec*, 19. 8. 1921, št. 187, str. 1; "Kralj Peter umrl", *Naprej*, 17. 8. 1921, št. 184, str. 1. Ob smrti kralja Petra I. Karađorđevića je posebno žalno izdajo *Škofijskega lista* izdal tudi ljubljanski škofijski ordinariat ("Ob smrti kralja Petra I.", *Ljubljanski škofijski list*, 17. 8. 1921, št. 8, str. 1). Kot zanimivost velja omeniti, da sta socialistični *Naprej*, kasneje pa še glasilo narodnoavtonomistično usmerjenih nekdanjih pripadnikov JSDS *Avtonomist* pisala, naj bi bil Peter v mladosti republikansko usmerjen in naj bi v pregnanstvu v Švici zahajal v socialistično družbo ter prevajal Claude-Henrija de Rouvroya Saint Simona, Pierra-Josepha Proudhona, Mihaila Aleksandroviča Bakunina in Karla Marxa. Z Bakuninom naj bi se tudi družil ("Kralj Peter umrl", *Naprej*, 17. 8. 1921, št. 184, str. 1; A. S., Pismo iz Beograda, *Avtonomist*, 6. 5. 1922, št. 18, str. 1). Naj navedemo še, da dober mesec po Petrovi smrti škof Jeglič svojim duhovnikom ni hotel poslati okrožnice o pokojnem vladarju, ki jo je pripravil predsednik PUS Hribar, da bi jo brali na prižnicah. "Ker je kralj razkolnik, ker se slave njegove namere razbiti Avstrijo, še preden je bila premagana, ker je popolnoma politična, ne bom želje izpolnil", je zapisal v svojem *Dnevniku* 20. 9. 1921. "Pa naj jo ponatisne v brošurici in jo razširi!" Hribar je bil zaradi tega precej nejevoljen in je Jegliču očital, "da smo tudi Habsburžane na prižnici hvalili. Odgovoril [sem], da smo hvalili njihovo krščansko življenje, nikdar pa njihove politike." (*Jegličev dnevnik*, str. 840, 842).

Posamezna številka 120 K. Poština plačana v gotovini.

Štev. 105.

V Ljubljani, v sredo dne 17. avgusta 1921.

Leto XLIX.

SLOVENEK

»SLOVENEK« vsaja po celi in vsi strani Republike in v kraljevini na celo leto naprej, K 200.— in po pol leta, K 100.— in po četrt leta, K 50.— in po mesec, K 25.— Za izjemne oddaje K 40.—

Redkovarstvo in letniški posla na leto in pol, K 80.— in za desetletje, K 100.—

»SLOVENEK« izdajajo v Ljubljani vsaki teden, št. 52, vsakega po 24 str.

»SLOVENEK« izdajajo v Ljubljani vsaki teden, št. 52, vsakega po 24 str.

»SLOVENEK« izdajajo v Ljubljani vsaki teden, št. 52, vsakega po 24 str.

Kralj Peter I. umrl.



BELGRAD, 16. avgusta. (Presbиро.) Njegovo Veličanstvo kralj Peter I. je danas ob 17. uri 30 min. umrl.

Globoka žalost preveva danes celo domovino: naš prvi narodni vladar in kralj, Peter iz slavnega rodu Karađorđevićev, je zatnil in svoje trudne oči na Topčideru. Ko se je večkrat la tužna vest bliskoma razširila po vseh krajih naše države, so se vsa srca zopet zedinila v enem, odkritosrčnem in globokem čustvu: v žalosti nad smrtjo sedemdesetletnega starika, ki je bil ljubljenejše svojega ljudstva, simbol našega zedinjenja, zgled dobrega vladarja in zvestega vojaka.

Prvi rok je bio 11. kraj. Petje je bilo najvaženja, jer je napela karakteristika. Vase njegovo življenje je bilo najvaženja, neslužbena, pokorno služba v korist domovine in naroda. Njegovo življenje obkroženo z omamljajimi bleiskom vladarskega razkošja, v katerem se navadno krije toliko humanosti, klepetavla in neznašljivosti, prevelikosti resnišnosti, se hodi pa doseveda vrh, toliko osebina, ki je v njem, toliko, da se v njem ne morejo razločiti, ali je vladar, ki je v prvi meri zaslovlj izbojen tistih, ki danes ob njegovem krku zalpajo kar željno očeta za svojimi očeti. Zakaj Petje je bil sam vior državljana, vior vladarja, ki smatra kreno ne samo za zgodovinsko odklo, temui za odgovornost politično, kožnost, kožnost življenje ni bil prami, ampak tudi predlo delo in vior, ki vior za blagostanje, srobo in vior predlo povprečje mo naroda.

Zagled patriarhalnega vladarja, gospodarja vse družine, kralja po volji ljudstva, ta zgled je zbledel v zavesti modernega clovstva: kralj Peter go je skokovito posebejal, tako kot morebiti noben drugi vladar v Evropi. Kot vladar narodnih vstajev prir turizem nasilju, kot vojskov v francoski armadi, kot vrhovni vojakov v balkanski vojski, kot generalissimus srbske armade v svetovni vojski, ko morda on edini ni obupal nad svojo domovino, povsod se je izkazal za moza, ki ni bil dolozast vrhovni zastav v tiljvljena. Peter ni iskati slume slave v javnosti, ni potreboval umetnega pretiravanja svojih del in laskanja od strani plaahnih ljudov, bil je

zadovoljen, da je storil svojo dolžnost kakor poslednji vojak svoje armade. Zato pa je doživel, kar je bilo dana je malokateremu nositelju vladarske krone: da se je kmalu po nastopnem popolnem propadu države, ki so jo sovražne avstro-germansko-bolgarske čete preplavile, karbi besni val malo počino, zopet vrnil na svoj prestol ne kot vladar Srbije, ampak kot kralj vseh treh jugoslovanskih plemen, kot kralj Jugoslavije, za kar ga je bila namenila vseskrat pravična in modra previdnost božja.

[illegible]

Prišel je čas velike preskušnje. Tu se je kralj Peter pokazal v vsem veličju, ki ga premore samo trden značaj, velik v svoji skromnosti, v svoji zrelosti, v svoji neomajljivi, in nikdar ne porabi vse svet, kako je korakal Peter na čelu armade, ki se je morala pred premogo sovražnih čet, lačna, bosih in premrzlih, uničiti čez albanske gore, da najde zatočišče na tujih tleh. Delo je vse gorje svojega naroda, da z njim vrz vstane in poslane delce zmage, določiti plačila za toliko trpljenje, samopremočvanje in zaupanje v pečen božjo in življenjsko silo svojega naroda.

Ni dolgo uživaj zmagašlovja svojega rodu, osvobođenja vseh jugoslovanških rodova, zmage pravice nad nasiljem in krivico, bodi vžil je v se polni meri! Nad grobom zvestega vojaka in vzornog vladarja žalujejo danes vsi sinovi Jugoslavije, združeni v eni državi gotovi zanj, če treba, postaviti na kocko vse, kakor je to storili os prvi naš narodni kralji in osvoboditelji.

Večna slava kralju Petru!

Ljubljana, 16. avgusta. (Uradno.) Glasom uradne vesti, ki jo je prejel g. pokrajinski namestnik, je Nj. Vel. kralj Peter I. danes ob 17. uri 30 minut umrl. Da nadaljnega vrši vso kraljevsko oblasno ministrski svet.

ministri svete, 16. avgusta, Danes ob 17. uri 30 min. je končal kraljevski svet. Prve sestoje veličanje. Ob njegovim smrtnim postelji je stali prinč Jurij. Sve popodne so bili pri kralju zdravniki dr. Vindasjavski i dr. Nikolajevič, dr. Tšuančin in drugi. Takoj, ko su izvedeli, da je Jurij kralj, so došli na dvor bez ministara i ministarskih predrednikova. Pošli su na čelo. Težko kralj je bio iznerviran. Njegov život je bio u opasnosti. Čak i protiv njegove volje, pogrebni avijacioni se dolazili, takoj, kao dospele predstolonaslednici Aleksandar u Belgrad. Govori se da bi rumunski kralj osetno prišao k pogrebu, sicer pa se bo da zastoplati po svojem sinu. Angleski kralj bi tudi poslal k pogrebu odposlance. Program pogreba in pogrebni svadbeni bo tekao

Belgrad, 16. avgusta. Vest o smrti kralja Petra se je z bliske vito naglico razširila po mestu takoj po smrti. Naredila je globok vtis na vsa javnost. Uredništva listov so takoj izdala letake in posebnе objave. Zbavila se so takoj zaprla in mesto se je odelo v črne barve. Zvečer so bili vsi lokali zaprti. Listi so izšli v posebnih izdajah, v katerih so navedli podrobnosti o smrti kralja in življenjski.

Belgrad, 16. avgusta. Danes ob 20. uri je imel ministrski svet sejo, na kateri se je pečal s sestavo proklamacije. Tekst proklamacije se objavi jutri dopoldne v »Službenih novinah«. Proklamacija bo najprej javila smrt kralja Petra in da zasede prestol po členu 56. ustave Nj. Vis. prestolonaslednik regent Aleksander. Za odsotnosti prestolov

Naslovnica *Slovenca*
ob smrti kralja Petra
I. Karadorđevića
(*Slovenec*, 17. 8. 1921,
št. 185, str. 1)

Hkrati so pozdravili novega jugoslovanskega vladarja Aleksandra I. Karađorđevića in predstavili njegovo dotedanjo življenjsko pot.⁸⁷ *Avtonomist* je bil prepričan, da bo Aleksander spoštoval ljudsko voljo. "Naslednik kralja Petra I. Karagjorgjeviča je vzgojen v strogo demokratičnem in ustavnem duhu in tudi

⁸⁷ "Kralj Aleksander", *Jutro*, 17. 8. 1921, št. 193, str. 2; "Ljubljana, 18. avgusta", *Jutro*, 19. 8. 1921, št. 195, str. 1; "Kralj Aleksander", *Slovenec*, 19. 8. 1921, št. 187, str. 1–2; "Načelstvo Narodno socialistične stranke", *Nova pravda*, 20. 8. 1921, št. 32, str. 2; "Po kraljevi smrti", *Avtonomist*, 22. 8. 1921, št. 20, str. 1.

on bo v smislu intencij svojega velikega očeta in predhodnika in po določilih ustave samo viden predstavnik in izvršitelj narodove volje in zvest čuvar narodnih pravic in interesov".⁸⁸ Naslednje leto sta *Slovenec* in *Jutro* obširno poročala o Aleksandrovi poroki z romunsko princeso Marijo Hohenzollern-Sigmaringen 8. junija 1922 ter njenem proslavljanju v Sloveniji. K poroki jima je čestital tudi škof Jeglič.⁸⁹ *Slovenski narod* in *Jutro* sta posebej poudarila še udeležbo kraljevskega para na I. jugoslovanskem vsesokolskem zletu 12. do 15. avgusta 1922 v Ljubljani.⁹⁰ O tem je pisal tudi *Slovenec*.⁹¹ Kraljevski par se je zleta udeležil 13. in 14. avgusta – na koncu svojega dvomesečnega poletnega bivanja v Sloveniji. V sporočilu, ki so ga prebrali na zaključni zletni telovadbi, je Aleksander sokole in sokolice pozval, naj bodo tudi v bodoče vsemu (jugoslovanskemu) narodu zgled duhovne enotnosti in razglasil, da se bo na tej in sokolski podlagi "razvijal nadaljnji napredek narodnih in državnih sil".⁹² Sporočilo je škofa Jegliča zelo užalilo. V *Dnevnik* je zapisal, da mora kralj vedeti, kaj podpiše. "Mi škofje smo sokolstvo obsodili, kralj ga pa stavi kot temelj nadaljnjega našega razvitka; mi moramo varovati svoje krščansko stališče in je prav lahko mogoč konflikt s kraljem."⁹³

Slovenska politika je spremljala tudi drugo dogajanje, povezano s kraljevo rodbino. Različna strankarska glasila so poročala o rojstvu njunih sinov – prestolonaslednika princa Petra, 6. septembra 1923, in princev Tomislava in Andreja, 19. januarja 1928 in 28. junija 1929.⁹⁴ Ob rojstvu Andreja, ki se je rodil na Bledu

⁸⁸ "Po kraljevi smrti", *Autonomist*, 22. 8. 1921, št. 20, str. 1.

⁸⁹ "Kraljeva svatba", "Ljubljanske novice: proslava kraljeve poroke", *Slovenec*, 9. 6. 1922, št. 130, str. 1, 3, "Dnevne novice: ljubljanski škof kraljevi dvojici", *Slovenec*, 11. 6. 1922, št. 132, str. 3; "Kralj Aleksander – kraljica Marija", "Proslava kraljeve poroke v Sloveniji", *Jutro*, 9. 6. 1922, št. 135, str. 1, 2, "Proslava kraljeve poroke na Ptuj", "Mariborsko pismo", *Jutro*, 11. 6. 1922, št. 137, str. 1, 2. – Kraljevski par je medene tedne preživel na Bledu (Špelec, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!", str. 71. Glej tudi "Kralj Aleksander in kraljica Marija v Sloveniji", *Slovenec*, 10. 6. 1922, št. 131, str. 1, "Kralj in kraljica na Bledu", *Slovenec*, 11. 6. 1922, št. 132, str. 1; "Kralj in kraljica na Bledu", *Jutro*, 10. 6. 1922, št. 136, str. 1, "Velike svečanosti na Bledu", *Jutro*, 11. 6. 1922, št. 137, str. 1).

⁹⁰ "I. jugoslovanski vsesokolski zlet v Ljubljani", *Slovenski narod*, 15. 8. 1922, št. 184, str. 2, "Zmagoslavna manifestacija Sokolstva kralju in državni misli na Kongresnem trgu", *Slovenski narod*, 17. 8. 1922, št. 185, str. 2; "Prvi glavni vsesokolski zletni dan", *Jutro*, 14. 8. 1922, št. 191, str. 1–2, "Triumfalni zaključek vsesokolskega zleta", *Jutro*, 16. 8. 1922, št. 193, str. 1–2. Glej tudi "Ljubljana, 16. avgusta", *Jutro*, 17. 8. 1922, št. 194, str. 1.

⁹¹ "Dnevne novice: pozdrav gostom", *Slovenec*, 13. 8. 1922, št. 175, str. 3, "Dnevne novice: kralj Aleksander in kraljica Marija", *Slovenec*, 15. 8. 1922, št. 176, str. 3.

⁹² "Zaključna javna telovadba", *Jutro*, 16. 8. 1922, št. 193, str. 2.

⁹³ Jegličev *dnevnik*, str. 863. O tem glej tudi str. 867.

⁹⁴ "Imamo prestolonaslednika!", *Slovenec*, 7. 9. 1923, št. 202, str. 1, "Država proslavlja rojstvo kraljeviča", *Slovenec*, 20. 1. 1928, št. 16, str. 1, "Pozdravljen!", "Po rojstvu tretjega kraljeviča", *Slovenec*, 2. 7. 1929, št. 146, str. 1; "Ljubljana, 6. septembra", "Jugoslavija je dobila prestolonaslednika", "Rojstvo jugoslovanskega prestolonaslednika", *Jutro*, 7. 9. 1923, št. 209, str. 1, 2, "Beograd se raduje rojstva princa Andreja [Tomislava – op. J. P.]", *Jutro*, 20. 1. 1928, št. 17, str. 1, "Dobili smo tretjega kraljeviča", *Jutro*, 29. 6. 1929, št. 150, str. 3.



Kraljica Marija v slovenski narodni noši
(*Ilustrirani Slovenec*,
22. 8. 1926, št. 34, str.
1)

in so mu dali slovensko ime, je *Slovenec* zapisal, da je slovenske zemlje sin in so po njem Slovenci predstavljeni v kraljevski hiši. Je njihova nova vez z vladarskim domom. List je tudi posebej poudaril monarhistično stališče. "Monarhija slovenskemu narodu tudi ni samo neke vrste zgodovinska vrednota, ker je pač vedno živel pod njo," je zapisal, "ampak nekaj, kar globoko odgovarja našemu narodnemu etosu, našemu pojmovanju občestva, v katerem veže vsakega posameznika z vladarjem moralna vez ljubezni, spoštovanja in zvestobe, vladar pa se čuti odgovornega za blagor celote v svoji vesti".⁹⁵

⁹⁵ "Pozdravljen!", *Slovenec*, 2. 7. 1929, št. 146, str. 1.

Dinamika dinastične zvestobe med kraljevo diktaturo

Dvajseta leta je politično zaključila diktatura kralja Aleksandra. Kot vemo, je kralj 6. januarja 1929 razpustil Narodno skupščino, razveljavil ustavo, prepovedal politične stranke in ukinil delovanje oblastnih samouprav. Razen komunistov so diktaturo na Slovenskem pozdravili oziroma o njej in njenih ukrepih niso podali posebnih ocen. Komunistična stranka je kasneje Aleksandrovo diktaturo, zaradi ukrepov, ki so doleteli njene pripadnike, imenovala "krvavo" in imela do njega sovražen odnos. Komunisti so kralja Aleksandra v težnji po njegovem političnem izbrisu imenovali Aleksander Zadnji. Drugače pa so stranke priznavale kraljevo avtoriteto in njegovo odločitev, da preseka napete razmere v državi.⁹⁶ Dotedanji kraljevi predsednik vlade Anton Korošec je kralja podprl s sodelovanjem v vladi šestojanuarskega režima. Kot minister za promet in nato za gozdarstvo in rudarstvo je ohranil vez med katoliško politiko, Slovenci in kraljem. Od 28. septembra 1930 do 2. septembra 1931 jo je nato kot minister za gozdarstvo in rudarstvo ter gradbeništvo vzdrževal vidni predstavnik katoliškega tabora inž. Dušan Sernek. V tem obdobju so zastopniki občin iz dravske, drinske in podonavske banovine 12. januarja 1930 kralju Aleksandru svečano izrazili svojo zvestobo in vdanost.⁹⁷ V prvem letu diktature je med Slovenci in kraljem prišlo tudi do simbolne narodnokulturne povezanosti. 18. aprila 1929 je kralj Aleksander na prošnjo rektorja ljubljanske univerze prof. dr. Milana Vidmarja sprejel protektorat pri proslavi njene desetletnice in dovolil poimenovanje Univerza Kralja Aleksandra I. – Alma mater Alexandrina. S tem so rešili obstoj slovenske univerze, ki ji je grozila ukinitve posameznih fakultet.⁹⁸ Kot pridaja Andrej Rahten, se v monarhiji res ni spodobilo nasprotovani ustanovi,

⁹⁶ Jurij Perovšek, "Slovenci in diktatura kralja Aleksandra leta 1929", v: *Slovenci in devetice 20. stoletja*, ur. Tomaž Ivešič (Ljubljana, 2022), str. 71–84; France Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1* (Ljubljana, 1981), str. 424; isti, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 2* (Ljubljana, 1981), str. 76; Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, *Zbrano delo: deseta knjiga: politični spisi: ocene leposlovnih del: dodatek* (Ljubljana, 1983), str. 18. – Kar zadeva odnos komunistov do kralja Aleksandra, lahko opozorimo tudi na občutje enega najvidnejših slovenskih in jugoslovanskih komunistov Edvarda Kardelja iz časa, ko je bil leta 1930 zaprt in mučen v beograjski Glavnjači. Glede na to, kar je v njej videl in izkusil, si je želel, "da bi bil priča in soudeleženec pri mučenju kralja Aleksandra in vseh tistih, ki so okrog njega in v njegovi službi". Zase je bil prepričan, da po naravi ni krut in hudoben in za svojega očeta ter posebno mater je vedel, da sta bila nadvse nežna človeka. Grozljiva izkušnja pa je po njegovem pričevanju v njem zbudila "močne sadistične nagone in v nekaterih trenutkih sem bil v pravih delirijih sovraštva do vseh od kralja pa tja do najnižjega žandarja. Moje sovraštvo in želja po maščevanju sta bila elementarna, vendar mislim, da sta bila v skladu s pravico." (Edvard Kardelj, *Zbrana dela: prva knjiga: maj–junij 1928 – december 1934* (Ljubljana, 1989), str. 387).

⁹⁷ "Belgrad pozdravlja te dravske banovine", *Slovenec*, 12. 1. 1930, št. 9, str. 1, "Kraljev odgovor delegacijam", *Slovenec*, 14. 1. 1930, št. 10, str. 1; "Zastopniki slovenskih občin pri kralju", *Ponedeljek*, 13. 1. 1930, št. 2, str. 1; "Naša deputacija pri kralju", *Jutro*, 14. 1. 1930, št. 10, str. 2.

⁹⁸ Božo Repe, "Svoboda duha: zgodovina Univerze v Ljubljani", v: *Univerza v Ljubljani: 100 let: 1919–2019: svoboda duha*, ur. Božo Repe, Igor Papič, Mladen Dolar (Ljubljana, 2019), str. 95–97, 100.



Krst princa Andreja Karadordeviča na Bledu 15. avgusta 1929; Andrejev krstni boter desno za duhovniki knez Pavle Karadordevič ga drži v naročju (*Ilustrirani Slovenec*, 8. 9. 1929, št. 36, str. 283)

ki nosi monarhovo ime. Po enem od pričevanj je bil Anton Korošec tisti, ki je svetoval rektorju Vidmarju, naj kralju Aleksandru predlaga, da se univerza ob njeni desetletnici poimenuje po njem.⁹⁹

Od septembra 1931 do njegove smrti leta 1934 je bila kralju v oporo liberalna politika.¹⁰⁰ Pripadniki Jugoslovanske radikalne kmetske demokracije (JRKD) oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke dr. Albert Kramer, Ivan Pucelj in dr. Fran Novak so v tem času na različnih ministrskih položajih – položaju ministra za gradbeništvo, trgovino in industrijo, socialno politiko in na položaju ministra brez listnice – sodelovali v izvajanju kraljeve politike zaostrenega jugoslovanskega unitarizma. Korošec je tedaj s federalistično *Slovensko deklaracijo*, oblikovano na prehodu let 1932–1933, izgubil kraljevo naklonjenost.¹⁰¹ Kralj je njega in najvidnejše predstavnike nekdanjega strankinega vrha napotil v že omenjeno konfinacijo. Končala se je po kraljevi smrti. Kot smo že opozorili, je Korošec, kljub konfinaciji, v njegovih očeh imel poseben status. Kralj, ki je verjel v njegovo zvestobo, je resno računal na obnovo sodelovanja z

⁹⁹ Rahten, *Anton Korošec*, str. 314.

¹⁰⁰ Perovšek, *Politika in moderna*, str. 69.

¹⁰¹ O Slovenski deklaraciji glej *Abčinovi spomini*, str. 83–86; Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007), str. 165–172 (dalje: Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*).

njim. Korošec je nanj tudi pristal. Zanj je bilo med drugim izven razprave načelo monarhije in dinastije Karađorđevićev. Kralju je bil na razpolago.¹⁰²

V času ko so bili kralju v oporo liberalci, so mu svojo privrženost posebej izrazili ob dveh priložnostih. Prvič ob siloviti obsodbi *Slovenske deklaracije* januarja 1933, ko je liberalna JRKD kralju Aleksandru in njegovemu kraljevskemu domu 10. januarja 1933 izrekla neomajno vdanost in globoko hvaležnost, "*da se labko zbiramo okoli našega narodnega kralja Aleksandra I. in njegovega vzvišenega doma, ki sta nam jamstvo za trajno narodno samobitnost in lastno državnost*".¹⁰³ Ob liberalni politični organizaciji je Aleksandru in karađorđevićevski dinastiji neomajno zvestobo in hvaležnost izrekla tudi Županska zveza, ki je bila v liberalnih rokah.¹⁰⁴ Drugič pa je liberalna stran svojo dinastično zvestobo izkazala 3. marca 1933, ko je po zgledu vdanostne adrese z 12. januarja 1930 delegacija slovenskih občin ter nepolitičnih društev in organizacij kralju Aleksandru izročila novo vdanostno adresu.¹⁰⁵ Adreso so oblikovali s prisilno nabranimi podpisi po vodstvih občin, društev in institucij Dravske banovine.¹⁰⁶ Sicer pa je v prvi polovici tridesetih let slovenska politika avgusta 1931 vidno obeležila desetletnico Aleksandrove vladavine.¹⁰⁷ *Jutro* je zapisalo, da "ves jugoslovenski narod visi na svojem kralju z iskreno in vdano ljubeznijo",¹⁰⁸ *Slovenec* pa, da "kot Slovenci in katoliki iskreno ljubimo svojega vladarja". V njem je "genij Karagiorgjevičev posebno živ po svoji nezlomljivi vztrajnosti in po idealni ljubezni do rodu in do njegove moči".¹⁰⁹ Na desetletnico Aleksandrove vladavine je spomnila tudi socialistična *Delavska politika*. Z mislijo na uvedbo diktature pa je pripomnila, da hoče biti ljudstvo že po svoji naravi svobodno v udejstvovanju. "Zakoni so meja, v kateri naj se svoboda giblje, da ne krši državljanskih in socialnih pravic svojih sodržavljanov. To je cilj današnjega mnenja."¹¹⁰ Desetletnico Aleksandrovega vladanja je obeležilo tudi gibanje Bojevnikov, zbrano ob glasilu *Bojevnik*.¹¹¹ Predsednik Zveze bojevnikov

¹⁰² Rahten, *Anton Korošec*, str. 346, 358–360; Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 215–224.

¹⁰³ "Resolucija banovinskega vodstva JRKD", *Jutro*, 11. 1. 1933, št. 9, str. 1.

¹⁰⁴ "Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja", *Jutro*, 8. 1. 1933, št. 7, str. 1.

¹⁰⁵ "Adresa Slovencev", "Izročitev slovenske adrese Nj. Vel. kralju Aleksandru", *Jutro*, 4. 3. 1933, št. 54, str. 1, "Lepa manifestacija narodne solidarnosti", *Jutro*, 5. 3. 1933, št. 55, str. 2.

¹⁰⁶ Rahten, *Anton Korošec*, str. 348–349.

¹⁰⁷ Obsežna prispevka ob desetletnici Aleksandrovega vladanja glej v "Deset let dela in stremljenja", *Slovenec*, 15. 8. 1931, št. 183a, str. 1; "Aleksander I. – deset let naš kralj", *Jutro*, 15. 8. 1931, št. 187, str. 1–2. O proslavi Aleksandrove vladarske desetletnice po Sloveniji glej "Inozemstvo k desetletnici Nj. V. kralja", *Slovenec*, 18. 8. 1931, št. 184a, str. 1; "Proslava kraljevega jubileja v Dravski banovini", *Jutro*, 18. 8. 1931, št. 188, str. 1–2.

¹⁰⁸ "Aleksander I. – deset let naš kralj", *Jutro*, 15. 8. 1931, št. 187, str. 1.

¹⁰⁹ "Deset let dela in stremljenja", *Slovenec*, 15. 8. 1931, št. 183a, str. 1.

¹¹⁰ "Desetletnica", *Delavska politika*, 19. 8. 1931, št. 66, str. 1.

¹¹¹ "Deset let naš kralj", *Bojevnik*, 15. 8. 1931, št. 1, str. 1.

general Rudolf Maister je na devetem taboru Bojevnikov, na Marijin praznik 15. avgusta 1931 na Brezjah, poudaril, da "naš prvi skupni pozdrav s tega tabora veljaj našemu vrhovnemu poveljniku in voditelju, našemu državnemu poglavarju. Jutri poteče deseto leto, odkar je naš kralj Aleksander zasedel svoj prestol."¹¹² Za Bojevnike je bil Aleksander njihov véliki vodnik.¹¹³

Tri tedne po desetletnici Aleksandrovega vladanja, 6. septembra 1931, so se na rojstni dan prestolonaslednika princa Petra v Sloveniji svečano poklonili spominu prvega jugoslovanskega kralja Petra I. Osvoboditelja. Pred ljubljanskim Magistratom so odkrili njegov konjeniški spomenik.¹¹⁴ To je bil prvi od dveh najvidnejših zgodovinskih spomenikov iz dobe med vojnama na Slovenskem – jugoslovanskih kraljev Petra I. in Aleksandra I. Karadorđevića;¹¹⁵ Aleksandrovega so odkrili na rojstni dan tedaj že kralja Petra II. Karadorđevića 6. septembra 1940 na Kongresnem trgu v Ljubljani.¹¹⁶ Tedaj so še enkrat spomnili na lik, življenje in delo kralja Aleksandra ter vzgojo in življenje njegovega sina Petra II.¹¹⁷ Kot je spomnil Janko Pleterski, je italijanski okupator oba spomenika že v prvih dneh po zasedbi Ljubljane barbarsko razbil. Ljubljanačani so bili osupli in otrpli. Okupatorji so s tem "nazorno pokazali, kako ničvredna se jim zdi tudi državnost Slovencev, zgodovinsko vzdana v Kraljevino Jugoslavijo". Barbarsko razbijanje spomenikov z macolo in podiranje s traktorji se je vsem zdelo šokantno, nekulturno, divjaško. Pač fašistično. In za nameček ni po vojni nihče pomislil na obnovo obeh spomenikov. "V globini zavesti je takšen spregled okupatorjevega barbarstva pomenil udejanjenje lastnega nagnjenja k popravljanju domače narodne zgodovine, novim časom primerno."¹¹⁸

¹¹² "Letošnji naš tabor", *Bojevniki*, 15. 11. 1931, št. 2, str. 1.

¹¹³ "Naše zedinjenje in naš vladar", *Bojevniki*, 15. 12. 1933, št. 12, str. 1.

¹¹⁴ Prvi spomenik kralju Petru I. so na Slovenskem odkrili 1. 8. 1926 v Kranju. – "Odkritje spomenika kralju Petru I.", *Kmetijski list*, 4. 8. 1926, št. 31, str. 2.

¹¹⁵ Janko Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev* (Ljubljana, 2008), str. 12 (dalje: Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*).

¹¹⁶ "Kralju Petru II. ob rojstnem dnevu", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 1; "Dan kraljevskega slavlja", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 1. – O nastanku kipa Aleksandra I. Karadorđevića v Ljubljani glej "Kako je Ljubljana dobila spomenik kralja Aleksandra I", id, "Razgovor z ustvarjalcem kraljevega spomenika kiparjem Lojzetom Dolinarjem", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 2–3; "Kako je nastal spomenik", "Vojni dobrovoljci in spomenik kralja Aleksandra", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 2. Glej tudi Miha Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940). O Aleksandrovem spomeniku glej tudi "Dogodek v naši umetnosti", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 8.

¹¹⁷ "Priprava našega kralja na odgovorno vladarsko delo", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 1; "Dan kraljevskega slavlja", "Življenjsko delo kralja Aleksandra", "Viteški kralj prvič med nami", "Mladi kralj stopa v leto polnoletnosti", "Viteški kralj prvič med nami", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 1–4. *Jutro* je objavilo tudi pesmi v čast kralja Aleksandra (Joža Bekš, "Viteškemu kralju", Griža Koritnik, "Aleksander, na konja!", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 4).

¹¹⁸ Pleterski, *Pravica in moč za samoodločbo*, str. 12.



Slovesnost ob odkritju spomenika Kralju Petru I. Karađorđeviću pred ljubljanskim Magistratom 6. septembra 1931 (*Ilustrirani Slovenec*, 13. 9. 1931, št. 37, str. 294)

Odkritje Petrovega spomenika, ki se ga je udeležil celotni slovenski politični, družbeni in cerkveni vrh,¹¹⁹ je liberalna stran imela za počastitev praznika, "enega najveličastnejših, kar jih beleži naša zgodovina".¹²⁰ Na katoliški strani pa so v pesniški obliki spomnili na kralja Petra in jugoslovansko združitev. Tedaj se je slovenski rod "*združil z brati in beli* [karađorđevićevski – op. J. P.] *orel vzpel se je v svobodi zlati mogočno v našega neba sinjino*".¹²¹

¹¹⁹ O odkritju spomenika kralju Petru I. Karađorđeviću glej "Veličastna poklonitev kralju Osvoboditelju", *Jutro: posebna izdaja*, 6. 9. 1931, št. 205a, str. 1–3; "Nad sto tisoč ljudi pri odkritju spomenika kralju Petru Osvoboditelju", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 7. 9. 1931, št. 36, str. 1–4; "Slovenija kralju Osvoboditelju", *Slovenski list: posebna izdaja*, 6. 9. 1931, št. 36, str. 1–2, "Slovenija kralju Osvoboditelju", *Slovenski list*, 7. 9. 1931, št. 36a, str. 1–2.

¹²⁰ "Veličastna poklonitev kralju Osvoboditelju", *Jutro: posebna izdaja*, 6. 9. 1931, št. 205a, str. 1.

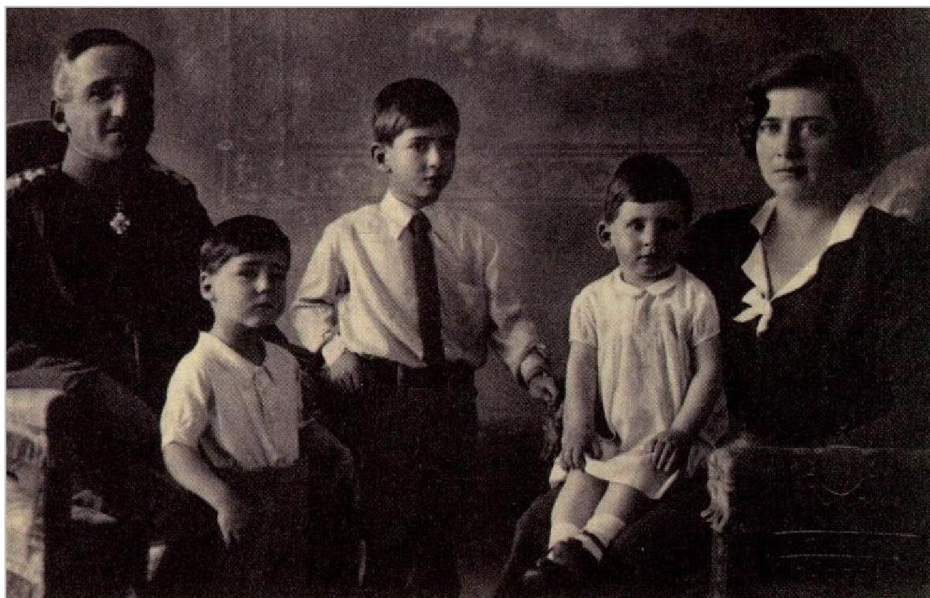
¹²¹ "Slavnemu spominu prvega jugoslovanskega kralja: rapsodija ob kraljevem dnevu", *Slovenec*, 6. 9. 1931, št. 201, str. 1.

Aleksandrova smrt

Potem je prišel Marseille. Atentat na kralja in njegova smrt 9. oktobra 1934, točno trideset let po maziljenju njegovega očeta, Petra I., na kronanju v staroslavnem srbskem samostanu Žića, sta z vso silo udarila v slovenski, jugoslovanski in mednarodni prostor. Kraljeva smrt je združila slovensko časopisje. Takrat se je žalovanju, nedvomno povezanim tudi z negotovimi svetovnimi razmerami, pridružil celo precej indiferenten regionalni tisk, ki Aleksandru ni nikoli ni namenjal pretirane pozornosti.¹²² Obe glavni politični sili, vladajoča liberalna in katoliška, sta se z veliko občutljivostjo odzvali na vladarjevo smrt. Aleksandra sta zgodovinsko povzdignili kot združitelja in graditelja Jugoslavije, poudarili njegovo življenjsko in vojaško pot ter državniško in diplomatsko poslanstvo.¹²³ "Kakor uboge sirote smo, ki jim je zločinska roka ubila dobrega

¹²² Špelec, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!", str. 165.

¹²³ Glavne poudarke v *Jutru* in *Slovenecu* ob smrti kralja Aleksandra I. Karadordeviča glej v "Jugoslovanskemu narodu!", "Kralj je mrtev živel kralj!", "Nj. Vel. kralj Aleksander mrtev", "Življenje in delo kralja Aleksandra", "Žalovanje v Ljubljani", *Jutro*, 10. 10. 1934, št. 233, str. 1–2, "Čuvamo Jugoslavijo", "Čuvajmo Jadran se mrtev vrača v naročje Jugoslavije", "Cerkev kralju", "Kralj in narod", *Jutro*, 11. 10. 1934, št. 234, str. 1–3, "Viteški Zedinitelj", *Jutro*, 12. 10. 1934, št. 235, str. 1, "Veliki v tugi", "V miru in delu čuvajmo Jugoslavijo", "Žalne svečanosti v dravski banovini", "Slovenski železničarji spomenu kralja mučenika", "Poslanica Zveze bančnih in sorodnih uradnikov", "Žalna seja novomeškega občinskega odbora", "Žalna zastava za Najvišjim lovcom", *Jutro*, 13. 10. 1934, št. 236, str. 1–3, "Neprecenljiva žrtev", *Jutro*, 14. 10. 1934, št. 237, str. 1, "Poklonitev Slovencev", *Jutro*, 16. 10. 1934, št. 238, str. 1, "Žalna komemoracija v Šenčurju", *Jutro*, 17. 10. 1934, št. 239, str. 3, "Žalovanje Slovencev za kraljem", *Jutro*, 17. 10. 1934, št. 239, str. 9, "Naš Kralj in Vodja odhaja za vedno", "Stotisoči ob krsti našega velikega kralja: Slovenci", *Jutro*, 18. 10. 1934, št. 240, str. 1–2, "Odšel je k slavnim prednikom", "Turobno triumfalna zadnja pot Kralja in Vodje", "Nepozaben žalni dan Ljubljane", Vladimir Ravnihar, "Kralj Aleksander I., čuvaj demokracije", *Jutro: izredna izdaja*, 19. 10. 1934, št. 241, str. 1–7, "Veliki kralj je še mrtev zidal in gradil", *Jutro*, 20. 10. 1934, št. 242, str. 1, "Knez miru", *Jutro*, 21. 10. 1934, št. 243, str. 1, "Po štirinajstih dneh", *Jutro*, 23. 10. 1934, št. 24, str. 1; "Nj. Vel. kralj Aleksander I.", "Kralj – mučenik", *Slovenec*, 10. 10. 1934, št. 230a, str. 1–2, "Čuvajte Jugoslavijo", "Sožalje ljubljanskega knezoškofa", "Sočustvovanje sveta", "Sožalje Bolgarije", "Slovenja v globoki žalosti", *Slovenec*, 11. 10. 1934, št. 231a, str. 1–4, "Osservatore Romano: dovršimo sveto delo kralja Aleksandra in Barthouja – pobrano iz njihove krvi", "Vsa Nemčija obsoja zločin", "Sožalje sv. očeta", "Anglija sočustvuje z nami", "Narodno žalovanje v CSR", "Sožalja iz Dravske banovine", "Žalna seja kat. ženskih organizacij", "Sožalja iz vsega sveta", "Iz življenja kralja Aleksandra I.", "Sožalje univerze kralja Aleksandra", "Sožalne brzojavke in žalne seje", "Ljubljanske vesti: žalni prizori v Ljubljani", "Žalna seja mariborskega mesta", "Žalna manifestacija v Kamniku", "Žalni seji Poštne hranilnice in inženjerske zbornice", "Gospodarstvo: sožalje slovenskega gospodarstva", *Slovenec*, 12. 10. 1934, št. 232, str. 1–7, "Tvorec našega edinstva", "Prebivalstvu dravske banovine", "Dr. Anton Korošec", "Žalne svečanosti v Sloveniji", "Zasluge kralja Aleksandra za kulturo", "Slovenija ob krsti svojega kralja", "Ženeva se spominja dobrega tovariša in učenca", *Slovenec*, 13. 10. 1934, št. 233, str. 1–4, 6, "Ta skupnost naj ostane", Dušan Serbec, "Ob njegovem grobu", "Kralj – lovec", "Veličastna žalna manifestacija obdravske prestolnice", *Slovenec*, 14. 10. 1934, št. 234a, str. 1, 4–6, "Proglas bana dr. Marušiča", "Inozemska odposlanstva pri pogrebu viteškega kralja-Zedinitelja v Belgradu", *Slovenec*, 16. 10. 1934, št. 235a, str. 2, "Odposlanstva iz Slovenije", "Spomenu blagopokojnega vladarja", "Žalne svečanosti v Ljubljani", *Slovenec*, 17. 10. 1934, št. 236a, str. 1, 3–5, "Slava kralju Zedinitelju", "Kraljevo truplo zasipa cvetje", "Inozemska zastopstva", "Zadnji pozdrav viteškemu kralju!", "Slovenci pri pogrebu", "Ljubljana na predvečer pogreba", "Vojaštvo pri žalni manifestaciji", *Slovenec*, 18. 10. 1934, št. 237a, str. 1–5, "Ustvaritelj Jugoslavije", "Pogreb, ki se ga je udeležila vsa Jugoslavija", "Bela Ljubljana – ovita v črno žalost", "Maribor na veliki žalni dan", "Celje v



Kraljeva družina nekaj mesecev pred kraljevim umorom; z leve proti desni: kralj Aleksander, princ Tomislav, prestolonaslednik princ Peter, princ Andrej, kraljica Marija (*Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 3)

očeta", je zapisalo *Jutro*.¹²⁴ "Zločin v Marseillu je kakor z žarometom posvetil v brezdna političnega podzemlja in razkril spačeno sliko kulture in civilizacije izvestnega dela Evrope".¹²⁵ Ob obletnici kraljeve smrti je dodalo, da je padla "glava, ki je z divinatorsko [preroško – op. J. P.] močjo znala misliti o vseh vprašanjih, ki so se postavljala na dnevni red našega vsakdanjega življenja in našega zgodovinskega razvoja".¹²⁶ *Slovenec* pa je v siloviti obtožbi marsejskega zločina posebej obsodil "vsako nasilje nad življenjem, ki je samo Stvarnikovo".¹²⁷ Ko je kralj Aleksander "odšel /.../ k svojim slavnim prednikom",¹²⁸ je v njegovem

črni žalosti", *Slovenec*, 19. 10. 1934, št. 238a, str. 1–7, "Slovenija na grob pokojnega kralja", *Slovenec*, 20. 10. 1934, št. 239, str. 4–5, "Od groba sem ...", *Slovenec*, 21. 10. 1934, št. 240, str. 2; "Slovinci v Belgradu žalujejo", "Sveti oče o kralju Aleksandru", "Izjava dr. A. Korošca", "Mogočno zastopstvo Slovencev na žalnem sprevodu", "Govor škofa dr. Rožmana po radiu: zločin nad vladarjem – trojen greh", "Francija – Jugoslavija: glas iz večnosti", *Ponedeljski Slovenec*, 15. 10. 1934, št. 42, str. 2–3. – Mrtvemu kralju so v *Slovincu* posvetili tudi pesmi. Glej anonimni avtor, "Molitev slovenskega naroda ob grobu svojega kralja", Franjo Neubauer, "Viteškemu kralju!", *Slovenec*, 17. 10. 1934, št. 236, str. 3, Zdravko Ocvirk, "Jesen 1934", *Slovenec*, 18. 10. 1934, št. 237a, str. 3.

¹²⁴ "Kralj je mrtev živel kralj!", *Jutro*, 10. 10. 1934, št. 233, str. 2.

¹²⁵ "Po štirinajstih dneh", *Jutro*, 23. 10. 1934, št. 244, str. 1.

¹²⁶ "Ob prvi obletnici smrti Velikega kralja", *Jutro*, 9. 10. 1935, št. 234, str. 1.

¹²⁷ "Kralj – mučenik", *Slovenec*, 10. 10. 1934, št. 230a, str. 2.

¹²⁸ "Odšel je k slavnim prednikom", *Jutro: izredna izdaja*, 19. 10. 1934, št. 241, str. 1.



Kralj Aleksander I. Karađorđević (Branko Crnković in Antun Čačković, Njegovo veličanstvo kralj Aleksandar I, kao graditelj jugoslovenskog jedinstva, kao državnik, vojnik i vojskovođa: fragmen-tarna studija (Zagreb, 1932), vezni list)

v nedeljo, 14. oktobra 1934, zločin nad kraljem Aleksandrom označil za trojni greh. Prvič, za greh proti peti božji zapovedi "Ne ubijaj!", drugič, za greh proti četrti božji zapovedi "Spoštuj očeta in mater!", ker ta zapoveduje tudi spoštovanje do državnih poglavarjev, ki so od Boga postavljeni poglavarji naroda, in

tretjič, za greh, ker je nenaravno ubiti vladarja, ki je oče države.¹³⁰ Obe glasili sta obenem pozdravili novega mladoletnega kralja Petra II. Karadordevića in prvega kraljevskega namestnika kneza Pavla Karadordevića.¹³¹ Predstavili sta njegovo življenje in opozorili na njegov ugled in veljavo v tujini ter na njegovo široko kulturno obzorje, humanitarno delovanje in pokroviteljstvo številnih kulturnih, športnih in socialnih ustanov.¹³² Nekdanji predsednik vlade Anton Korošec je še iz konfinacije na Hvaru kraljici Mariji in predsedniku vlade Nikoli Uzunoviću poslal sožalni telegram, njegovo politično precej bolj pomembno sporočilo pa je bilo sožalje knezu Pavlu. Korošec je hkrati pozdravil njegovo imenovanje v kraljevo namestništvo. 14. oktobra 1934 je ob prihodu ladje Dubrovnik s kraljevo krsto v Split, kamor so ga povabili iz Beograda, podal izjavo, ki je imela močan odmev. Poudaril je, da je treba, ko cela Jugoslavija joče za umrlim kraljem, vse drugo pozabiti. Delati in živeti je treba za Jugoslavijo.¹³³ Ko je dva dni kasneje večji del Slovenije in podnožje gora v hrvaškem Zagorju in Bosni pobelil sneg, je *Jutro* v tem videlo pietetno prispodobo. 16. oktobra 1934 so namreč mrtvega kralja sprejeli v Beogradu. In na ta tragični dan "se je razjokalo celó nebo in v gostih kosmičih pobelilo težko preizkušeno zemljo s kristalnimi solzami svojega globokega sočutja ...".¹³⁴

Na kraljevo smrt so se odzvali tudi v drugih delih slovenske politike. *Delavska politika* je po poročilu o njegovi smrti¹³⁵ zapisala, da je "zavratni umor kralja Aleksandra /.../ povsem zločinski, plod nacionalističnih elementov". – "Atentat je bil absolutno naperjen le poroti sporazumevanju doma in med narodi, torej proti miru."¹³⁶ Prizadetost in žalost ob Aleksandrovi smrti – najsijajnejše zvezde Kraljevskega Doma Karadordevićev¹³⁷ – so izrazili tudi gibanje Bojevnikov, gibanja, zbrana ob glasilih *Borba*, *Slovenija*, *Pobod* in *Prelom* ter Hoderovi

¹³⁰ "Francija – Jugoslavija: glas iz večnosti: zadnji neizgovorjeni govor pokojnega kralja", "Govor škofa dr. Rožmana po radiu: zločin nad vladarjem – trojen greh", *Ponedeljski Slovenec*, 15. 10. 1934, št. 42, str. 3.

¹³¹ "Nj. Vel. kralj Peter II.", *Jutro*, 10. 10. 1934, št. 233, str. 2, "Nj. Vis. Knez Pavle", *Jutro*, 12. 10. 1935, št. 235, str. 2; "Nj. Vel. kralj Peter II. v domovini", *Slovenec*, 13. 10. 1934, št. 233, str. 1, "V pozdrav Nj. Vis. Knezu Pavlu", *Slovenec*, 14. 10. 1934, št. 234a, str. 1. Glej tudi "Veličasten sprejem v Sloveniji", *Slovenec*, 13. 10. 1934, št. 233, str. 1.

¹³² "Kraljevi državni namestniki do polnoletnosti kralja Petra II.", *Jutro*, 11. 10. 1934, št. 234, str. 3; "Kraljevski namestniki", *Slovenec*, 11. 10. 1934, št. 231, str. 3.

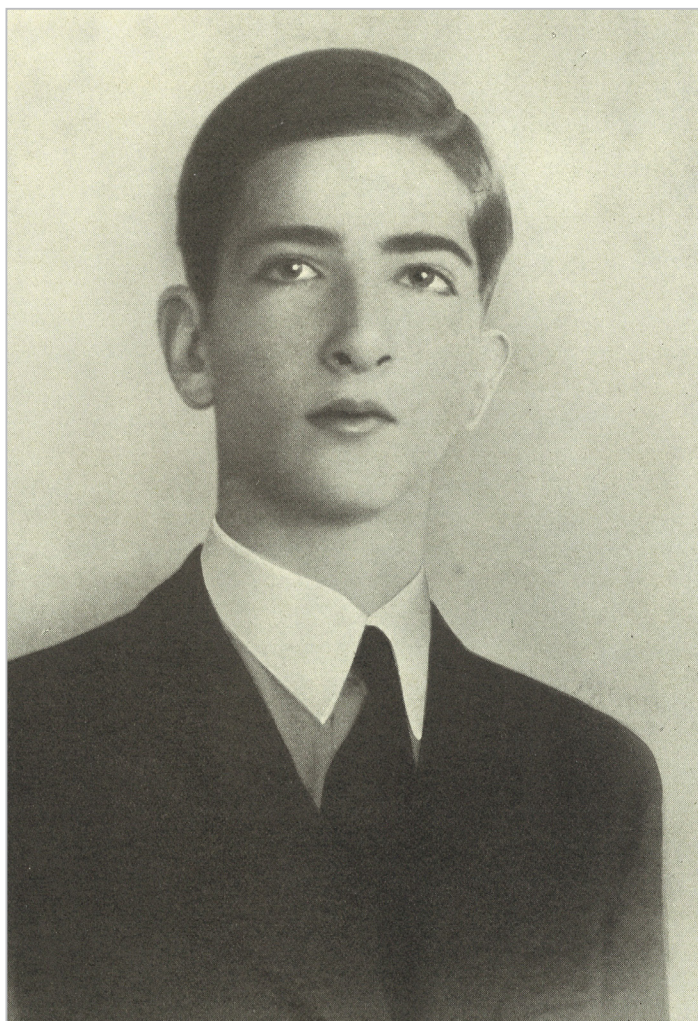
¹³³ Rahten, *Anton Korošec*, str. 361.

¹³⁴ "Bela žalost sredi oktobra", *Jutro*, 17. 10. 1934, št. 239, str. 5.

¹³⁵ "Jugoslovanski kralj Aleksander I. umorjen", *Delavska politika*, 13. 10. 1934, št. 81, str. 1.

¹³⁶ "Po zavratnem umoru kralja Aleksandra", *Delavska politika*, 17. 10. 1934, št. 82, str. 1–2.

¹³⁷ "Med belim marmorjem Oplenca ...", *Edinost*, 27. 10. 1934, št. 35, str. 1.



Kralj Peter II. Karađorđević (*Spo-minski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana, 1939), str. [9])

Borbaši. Obenem so pozdravili novega kralja Petra II. Karađorđevića.¹³⁸ Gibanje, zbrano ob *Borbi*, je pripisalo, da Slovence v tej gnusni tragediji lahko navdaja

¹³⁸ "Naš kralj – padel", *Bojevniki*, 15. 10. 1934, št. 10, str. 1; *Borba*, 12. 10. 1934, št. 41, str. 1, "Živel kralj Peter II.!", prav tam, str. 2, "Slava vitežkemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju", *Borba*, 19. 10. 1934, št. 42, str. 1, "Aleksander Veliki Jugoslovanski", *Borba*, 26. 10. 1934, št. 43, str. 1, "Po smrti – vstajenje!", *Borba*, 2. 11. 1934, št. 44, str. 1; "Ob veliki tragediji", *Slovenija*, 19. 10. 1934, št. 42, str. 1; "Viteški kralj Aleksander I. Zedinitelj", *Poboda*, 13. 10. 1934, št. 41, str. 1; "+", "De profundis", *Prelom*, 11. 10. 1934, št. 39, str. 1, 2, "Čuvajmo Jugoslavijo!", *Prelom*, 25. 10. 1934, št. 41, str. 1; "Nj. Vel. kralj Aleksander I.", "Živel Nj. Vel. kralj Peter II.", *Edinost*, 13. 10. 1934, št. 33, str. 1, 2, "Med belim marmorjem Oplenca ...", *Edinost*, 27. 10. 1934, št. 35, str. 1.



Prvi kraljevski namestnik knez Pavle Karadordević (*Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stelè (Ljubljana, 1939), str. [11])

le eno: da med morilci "*naše slovenske roke ni bilo*".¹³⁹ *Slovenija* se je obtožujoče zgražala "nad demonskimi človeškimi goni, ki jim ni nič sveto in se ne ustavijo niti pred osebo suverena in predstavnika naroda. Taka miselnost mora vesti v boj vseh proti vsem."¹⁴⁰ Smrt kralja – mučenika je vidno obeležil tudi Akademski agrarni klub Njiva.¹⁴¹

¹³⁹ "Jugoslavija in zločinski strelji", *Borba*, 26. 10. 1934, št. 43, str. 2.

¹⁴⁰ "Ob veliki tragediji", *Slovenija*, 19. 10. 1934, št. 42, str. 1.

¹⁴¹ † Naš kralj – mučenik", "Viteški kralj Aleksander I. – Zedinitelj", *Gruda*, oktober 1934, št. 10, str. 299, 300.

Čas kraljevskega namestništva

Odnos slovenske politike do Karađorđevićev se je odtlej razvijal ob liku mrtvega kralja. Osredinjal se je v Pavlu in kralju Petru II. Vse do svoje smrti, 14. decembra 1940, ga je uravnaval Anton Korošec, ki se je sredi leta 1935 vrnil v jugoslovanski politični vrh.¹⁴² Zagotavljal je slovensko zvestobo dinastiji in hvalil Pavlovo politično modrost v zunanji politiki.¹⁴³ Privrženost dinastiji, knezu Pavlu in kralju Petru II. je izrekal tudi slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice, v katero se je leta 1935 združila nekdanja SLS,¹⁴⁴ Korošec pa ga je, ob podpredsedniškem mestu vladajoče vsedržavne stranke, vodil. Po njegovi smrti je strankin odnos do karađorđevićevstva nadaljeval Koroščev naslednik dr. Fran Kulovec.¹⁴⁵ Vdanost in zvestobo dinastiji, Pavlu in kralju Petru II. so v katoliškem taboru izrekli še katoliški akademiki in med njimi Stražarji – študenti, zbrani ob glasilu *Straža v viharju*, ter Mladci, katoliški dijaki, zbrani ob glasilu *Mi mladi borci*. Mladci so še poudarili, da je treba na kralja gledati ne le z državnega, temveč tudi z verskega stališča. Kot katoličanom so jim bili spoštovanje, poslušnost, ljubezen, zvestoba in molitev glavne dolžnosti do vladarja.¹⁴⁶ Drugače pa je katoliški tabor, tako kot ob V. katoliškem shodu leta 1923, v drugi polovici tridesetih let znova odmevno manifestiral vzajemnost s karađorđevićevo dinastijo ob mogočnem prvem mednarodnem katoliškem mladinskem taboru 26.–29. junija 1938 v Ljubljani. Pokrovitelj tabora je bil kralj Peter II., 29. junija pa so mu prisostvovali knez namestnik Pavle, njegova soproga kneginja Olga ter celoten jugoslovanski državni in politični vrh.¹⁴⁷ Nov pozdrav Karađorđevićem je veljal ob dvajsetletnici Jugoslavije 1. decembra 1938, ko je *Slovenec* na prvi strani objavil tudi fotografije Petra II., Aleksandra, Petra I. in nov slovenski prevod državne himne Bože pravde.¹⁴⁸ Knezu Pavlu je priznanje in hvaležnost

¹⁴² Rahten, *Anton Korošec*, str. 30; Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 265. Glej tudi *Abčimovi spomini*, str. 150–151.

¹⁴³ Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 468, 509. Prim. tudi "Dr. Korošec slovenski mladini", *Slovenec*, 8. 3. 1940, št. 56, str. 1.

¹⁴⁴ Perovšek, *Politika in moderna*, str. 74; "Minister dr. Krek o našem zunanje-političnem položaju", *Slovenec*, 9. 5. 1940, št. 104a, str. 5, "Mogočen shod naše stranke v Mariboru", *Slovenec*, 7. 5. 1940, št. 102a, str. 2.

¹⁴⁵ "Novo vodstvo JRZ v Sloveniji", *Slovenec*, 18. 12. 1940, št. 291a, str. 8, "Smernice našega političnega vodstva", *Slovenec*, 4. 2. 1941, št. 28a, str. 5, "Dr. Kulovec govori o vprašanjih naše politike", *Slovenec*, 18. 2. 1941, št. 40a, str. 2.

¹⁴⁶ "Slovenski akademiki manifestirajo za kralja in državo", *Slovenec*, 9. 4. 1940, št. 80a, str. 3; "Slovenski akademik je spregovoril", "Izjava sprejeta na zboru slovenske akademske mladine univerze kralja Aleksandra I. v Ljubljani dne 8. aprila 1940", "Brzjavke", *Straža v viharju*, 11. 4. 1940, št. 27, str. 111, 112; "Njegovemu Veličanstvu kralju Petru II.!", *Mi mladi borci*, 28. 3. 1941, št. 29, str. 113, "Svojemu kralju", *Mi mladi borci*, 4. 4. 1941, št. 30, str. 118.

¹⁴⁷ "Najveličastnejši tabor v slovenski zgodovini", *Slovenec*, 30. 6. 1938, št. 147a, str. 1–5.

¹⁴⁸ "Dvajset let naše svobode in državne samostojnosti", *Slovenec*, 1. 12. 1938, št. 277a, str. 1.



Prvi kraljevski namestnik knez Pavle Karadordevič (sedi v sredini), na njegovi desni kneginja Olga, v ospredju Anton Korošec na prvem mednarodnem katoliškem mladinskem taboru v Ljubljani (*Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (Ljubljana, 1939), str. 107)

za njegovo politično modrost posebej izrekel ob njegovih rojstnih dnevih 28. aprila 1939 in 1940.¹⁴⁹ Naj omenimo še celostransko poročilo o množičnem in prisrčnem sprejemu kneza Pavla in kneginje Olge 15. maja 1939 na Rakeku in v Ljubljani, ko sta se preko Slovenije vračala v Beograd z obiska v Italiji.¹⁵⁰ Dan pred tem je predsednik Senata Kraljevine Jugoslavije Anton Korošec na taboru slovenske mladine v Celju znova izrekel zvestobo in zaupanje dinastiji Karadordevičev.¹⁵¹

V drugi polovici tridesetih let je povezanost s karadordevičevsko dinastijo seveda živela tudi pri liberalcih, poudarili pa so jo tudi v drugih delih sloven-

¹⁴⁹ "Ob rojstnem dnevu – priznanje in hvaležnost", *Slovenec*, 28. 4. 1939, št. 97a, str. 1, "Rojstni dan kneza-namestnika: 1893–1940", *Slovenec*, 28. 4. 1940, št. 97, str. 1.

¹⁵⁰ "Knez-namestnik Pavle in kneginja Olga sta bila v Ljubljani nad vse prisrčno sprejeta", *Slovenec*, 16. 5. 1939, št. 111a, str. 1–2.

¹⁵¹ "Mladi kralj, mlada država: njima zvesto ob strani idealna mladina", *Slovenec*, 16. 5. 1939, št. 111a, str. 2.



Naslovnica *Slovenca* ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije (*Slovenec*, 1. 12. 1938, št. 277a, str. 1)

skega političnega prostora.¹⁵² Izjema so bili komunisti, nekateri subjekti pa se o dinastiji niso izražali. Na liberalni strani so leta 1938 pred rojstnim dnevom kralja Petra II. svečano izjavili, da je Jugoslavija "*nastala s krvjo Karadžordevičev. Ob njej in na njej je rasla in brez nje je ni. To naj sliši ob rojstnem dnevu našega kralja svet, tega naj se zaveda domovina*". S tem smo povedali vse, kar nam je na

¹⁵² "Beseda jugoslovenskih nacionalistov", *Jutro*, 22. 8. 1935, št. 193, str. 1, "Praznik naprednih fantov", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 13. 9. 1937, št. 37, str. 1; "Za našim vodnikom", *Glas naroda*, 14. 4. 1935, št. 1, str. 1.

srcu."¹⁵³ Tako kot *Slovenec*, je tudi *Jutro* ob dvajsetletnici Jugoslavije zaklicalo karadordevičevski dinastiji in objavilo fotografije Petra I., Petra II. in Aleksandra I.¹⁵⁴ Enako je tesno povezanost z dinastijo izrazilo ob rojstnih dnevih kneza Pavla 28. aprila 1939 in 1940,¹⁵⁵ poročalo pa je tudi o že omenjenem sprejemu kneza Pavla in kneginje Olge 15. maja 1939 na Rakeku in v Ljubljani.¹⁵⁶ Prav tako je slavnostno obeležilo odkritje spomenika Aleksandru I. v Ljubljani. Spomenik je odkril kralj Peter II., svečanosti pa so se ob slovenskem političnem družbenem in cerkvenem vrhu udeležili še knez Pavle, kneginja Olga, njuna sinova Aleksander in Nikola, člani vojaškega in civilnega kraljevskega doma, visoki predstavniki vojske in vrh slovenskega političnega, upravnega in družbenega življenja. Spomenik so odkrili ob ogromni udeležbi ljudstva. Obe glasili sta podrobno opisali potek svečanosti.¹⁵⁷ *Jutro* je pripravilo tudi pregled vseh spomenikov kralju Aleksandru v Sloveniji.¹⁵⁸ Pred odkritjem spomenika je liberalno-radikalna *Slovenska beseda* opozorila, da bo 6. septembra 1940 "dopolnil naš kralj Peter II. 17. leto svojega življenja. S tem dnem bo prestopil v zadnje leto svoje kraljevske mladosti, katero ga pelje k velikemu in odgovornemu prevzemu vladarske dolžnosti."¹⁵⁹ To sta na njegov rojstni dan poudarila tudi *Slovenec* in *Jutro*.¹⁶⁰

Slovo od Karadordevičev

V letu, ko se je približeval "veliki dogodek kraljeve polnoletnosti",¹⁶¹ jo je pred dejansko 27. marca 1941 prehitel državni udar. Petra II. so razglasili za polnoletnega in pripadla mu je kraljevska oblast. Knez Pavle je odstopil in se umaknil

¹⁵³ "Živel narod, živel kralj!", *Kmetijski list*, 31. 8. 1938, št. 35, str. 1.

¹⁵⁴ "Dvajset let svobodne in zedinjene Jugoslavije", *Jutro*, 1. 12. 1938, št. 279, str. 1.

¹⁵⁵ "Naši kraji in ljudje: rojstni dan Nj. Vis. kneza namestnika", *Jutro*, 28. 4. 1939, št. 98, str. 3, "Rojstni dan Nj. Vis. Kneza namestnika", *Jutro*, 28. 4. 1940, št. 98, str. 1.

¹⁵⁶ "Povratak kneza namestnika iz Italije", "Naši kraji in ljudje: povratak kneza namestnika iz Italije", *Jutro*, 16. 5. 1939, št. 112, str. 1, 3.

¹⁵⁷ "Nj. Vel. kralj Peter II. je osebno odkril spomenik svojemu viteškemu očetu kralju Aleksandru I. v srcu Slovenije", "Potek nepozabnih slovesnosti", "Ob spomeniku v Zvezdi", "Kralj in knez-namestnik prisrčno pozdravljena", "Govor predsednika dr. Pipenbacherja", "Župan dr. Adlešič vzame spomenik v varstvo", "Mogočna in iskrena prisega zvestobe", "Cvet slovenske mladine", "Slavnostni koncert", *Slovenec*, 7. 9. 1940, št. 205a, str. 1–4; "Mladi kralj je odkril spomenik Viteškega kralja Zedinitelja", "Svečano odkritje spomenika", "Spomenik v varstvu občine", "Polaganje vencev", "Slavnostni koncert", *Jutro*, 7. 9. 1940, št. 209, str. 1–3.

¹⁵⁸ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5–7.

¹⁵⁹ "Živel kralj Peter II!", *Slovenska beseda*, 2. 9. 1940, št. 9, str. 1.

¹⁶⁰ "Priprava našega kralja na odgovorno vladarsko delo", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 1; "Dan kraljevskega slavlja", "Mladi kralj stopa v leto polnoletnosti", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 1, 3.

¹⁶¹ "H govoru ministra dr. Kulovca", *Jutro*, 6. 2. 1941, št. 31, str. 1. Glej tudi "Smernice našega političnega vodstva", *Slovenec*, 4. 2. 1941, št. 28a, str. 5.



Kip kralja Aleksandra I. Karađorđevića na Kongresnem trgu v Ljubljani (*Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 3)

v tujino. Tedaj so v Sloveniji še zadnjič preden je njen jugoslovanski del zajel vrtinec nove svetovne vojne navdušeno manifestirali za kralja in Jugoslavijo ter Petru II. izrazili vdanost in zvestobo.¹⁶² Nato sta odnos Slovencev do kralja

¹⁶² "Nj. Vel. kralj Peter II. na prestolu", "Ljubljana in vsa Slovenija manifestira za kralja in Jugoslavijo", "Slovenski katoliški akademiki kralju Petru II.", "Manifestacije akademske mladine", "Pozdrav bana dr. Natlačena v imenu vse Slovenije", "Oklic ljubljanskega župana", "Beseda naše mladine ob nastopu kralja Petra II.", "Velike manifestacije za kralja Petra v Celju", "Pozdravi mlademu kralju", "Vsi združeni okoli prestola", *Slovenec*, 28. 3. 1941, št. 72a, str. 1–4, "Izrazi vdanosti in zvestobe kralju Petru II.", "Maribor je navdušeno manifestiral za mladega kralja Petra II.", "Celje navdušeno pozdravilo nastop Nj. Vel. kralja Petra II.", "Brzjavke in čestitke kralju Petru II.", *Slovenec*, 29. 3. 1941, št. 73a, str. 2–3, "Naš narod v važnem trenutku", "Svečana seja Gasilske zajednice v Ljubljani", *Slovenec*, 30. 3. 1941, št. 74, str. 1, 2; "Njegovemu Veličanstvu kralju Petru II.!", *Mi mladi borci*, 23. 3. 1941, št. 29, str. 113, "Svojemu



Kralj Peter II. Karadorđević 9. avgusta 1939 na vrhu Triglava (*Jutro*, 13. 8. 1939, št. 187, str. 3)

in Karadorđevićev krojili drugačna idejna in politična dinamika in vojna, ki je vodila k njihovi formalni ločitvi od dinastije z razglasitvijo Federativne ljudske republike Jugoslavije 29. novembra 1945. Karadorđevićevska doba se je končala.

kralju", *Mi mladi borci*, 4. 4. 1941, št. 30, str. 118; "Živel kralj Peter II! Živela Jugoslavija!", "Brzovjavki bana dr. Natlačena", "Navdušena Ljubljana", "Proglas ljubljanskega župana", "Sokolski večerni pohod skozi Ljubljani", "Kralj Peter II. – pomlad Jugoslavije", "Ljubljana je objela svojega kralja", "Veličastne manifestacije v Celju", *Jutro*, 28. 3. 1941, št. 74, str. 1–3, "Slovenija kralju in vladi", *Jutro*, 29. 3. 1941, št. 75, str. 3–4; J. P. (Josip Petejan), "Novi dobi naproti", "Ob nastopu vladanja Petra II.", "Veličke manifestacije po vsej državi", *Delavska politika*, 29. 3. 1941, št. 35, str. 1. – V *Slovincu* in *Jutru* so privrženost in vdanost Petru II. izrazili tudi pesniki ("Izliv srca kralju Petru II.", *Slovenec*, 28. 3. 1941, št. 72a, str. 4, Franjo Neubauer, "Ti bodi sreča naša!", *Slovenec*, 30. 3. 1941, št. 74, str. 2; Anton Debeljak, "Kralju Petru II.", *Jutro*, 28. 3. 1941, str. 3).

Slovenci so novo dinastijo, ki jim je zavladala z oblikovanjem jugoslovanske kraljevine, v večinskem delu svoje politike sprejeli. Tudi v republikansko usmerjenih strankah, razen v posameznih primerih, do Karađorđevićev niso izražali posebnega nasprotovanja. Med ljudstvom je sicer tudi prihajalo do zavračanja monarhije in njenih kraljevskih predstavnikov – spomnimo naj na upor slovenskih vojakov julija 1919 v Mariboru in veliko socialnodemokratsko stavko julija 1919, šenčurske dogodke maja 1932 ter druge primere izražanja nenaklonjenosti in prezira¹⁶³ – vendar lahko rečemo, da je med slovensko politiko in Karađorđevići vladalo sobivanje. "Drugo vprašanje pa je, kakšna so bila intimna razmišljanja v slovenskih meščanskih krogih, ali pa, kako je spremembo dinastije sprejelo konservativno misleče prebivalstvo na podeželju."¹⁶⁴ A vladar se je lahko oprl na za to vedno pripravljene slovenske politike ene ali druge barve, pripadniki dinastije so radi prihajali na oddih v Slovenijo, obiskovali gore in bili prisrčno sprejeti. Bled in Brdo sta bila večkrat kraja pomembnih političnih odločitev – Bled je bil tudi kraj rojstva princa Andreja, kralj Aleksander je rad lovil v Krmi na Gorenjskem in v Kamniških Alpah, njegovo smrt pa so Slovenci občutili tudi kot svojo žalost. Do dinastije je obstajalo spoštovanje. Svoj vpliv sta imela tudi zgodovinska privajenost na monarhistično vladavino in vrednostno politično razumevanje Karađorđevićev kot mejnikov s habsburško dobo. Karađorđevići so s Slovenci imeli srečno roko.

¹⁶³ Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki* (Kranj, 1937), str. 176–178, prim. tudi str. 180; Milan Ževart, "Vojaški upor v Mariboru julija 1919", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1–2 (1967), str. 132–133; Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 133, 397. Glej tudi v tej številki objavljeno razpravo Staneta Grande, "Zamenjava dinastije v zgodovinskem spominu Slovencev".

¹⁶⁴ Rahten, *V prab strti prestol*, str. 74.

Jurij Perovšek

**THE KARADORĐEVIĆS AND SLOVENIAN POLITICAL PARTIES,
1918–1941**

SUMMARY

Prior to the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SHS) on 1 December 1918, Slovenian politics was dominated by republican sentiment. The latter was characteristic especially of the Catholic All-Slovenian People's Party (VLS) and the Yugoslav Social Democratic Party. Despite the VLS giving way to a monarchist position even before the formation of the Kingdom, it had always recognised the great services of the Karadorđevićs to the Serbian nation. The Liberals, or the Yugoslav Democratic Party (JDS), defended a hard monarchist position and a revering attitude towards the dynasty.

In the Kingdom of the SHS, the existing Slovene parties mainly followed their established ideological and political guidelines. The question of monarchy or republic was at first only a matter of vacillation in the VLS (from 1920 the Slovene People's Party, SLS), but the party's chief and the leading Slovene politician in the first Yugoslav state, Dr Anton Korošec, at the time of the adoption of the constitution in 1921, reoriented the party towards a republican mentality and convinced his followers to be loyal supporters of the dynasty.

In the period between 1919–1920, three new parties were formed in Slovenia. The liberal Autonomous Agricultural Party and the National Socialist Party joined the existing ones, while the Marxist camp formed the Workers' Socialist Party for Slovenia, which merged with the Socialist Workers' Party of Yugoslavia (the Communists). Both liberal parties declared themselves in favour of a monarchy, while the Communists showed preference towards a republic.

Slovenian politics made its attitude towards the Karadorđevićs widely known on the occasion of the first official visit of the heir to the throne, Alexander, to Slovenia at the end of June 1920. The ruling Catholic movement in Slovenia gave him a magnificent reception. Both leading parties, the SLS and the JDS, welcomed Alexander with festive editions of their newsletters. The social-democratic newspaper *Naprej* seized this opportunity to jab them with the remark that they were both involved in a "a competition in servility, which is just as it was when the Habsburgs still ruled us". The Liberal side achieved a political triumph, linked to the dynasty, in August 1922, when the royal couple took part in the First Yugoslav Rally of all branches of the Sokol society held in Ljubljana. In August 1923, it was the Catholics' turn to triumph as they succeed-

ed in convincing King Alexander to attend the Vth Catholic Rally in Ljubljana.

The adoption of the Constitution in 1921, enshrining unitarism, centralism and monarchy, resulted in the relationship between Slovenian politics and the Karađorđevićs in the 1920s embracing *monarchism-republicanism* characteristics. On the monarchist side, which included the Slovenian radicals, Orjuna and the short-lived liberal National Progressive Party and Šusteršič's National People's Party, the revering attitude towards the dynasty was maintained. Catholic and liberal policies stood out. The Republican side, represented by the entire Marxist camp and, in the first half of the 1920s, by the Association of Slovene Autonomists, Novačan's Slovene Republican Party and Prepeluh-Lončar's Slovene Republican Party of Peasants and Workers, was largely content with expressing its attitude towards the dynasty by emphasizing republican principles. All things considered, Slovenian parties closely followed the events and milestones connected with the Karađorđević dynasty. Most political newspapers reported on the failed assassination of Alexander on 29 June 1921. Less than two months later, the death of Peter I Karađorđević on 16 August 1921 marked a poignant farewell for the first Yugoslav king. At the same time, a new ruler, Alexander I Karađorđević, was welcomed. The Catholic newspaper *Slovenec* and the liberal paper *Jutro* (*Morning*) reported extensively on his marriage to Princess Maria of Romania on 8 June 1922, while various party newsletters also reported on the birth of their sons – Crown Prince Peter, 6 September 1923, and princes Tomislav and Andrew, 19 January 1928 and 28 June 1929. On 1 December 1928, the front page of *Slovenec* highlighted the tenth anniversary of the founding of the Yugoslav state with a prominent picture of King Alexander in its centre.

The 1920s saw the political end of the royal dictatorship. On 6 January 1929, the country's name was changed to the Kingdom of Yugoslavia. With the exception of the Communists, the dictatorship was welcomed by all Slovene parties, or they refrained from any particular assessment of it and its measures. The Communist Party later called Alexander's dictatorship "bloody", because of the measures that befell its members. The contemporary royal Prime Minister, Anton Korošec, supported the King by participating in the government of the sixth-of-January regime until September 1930. After that, the Catholic Party's representative in the government was engineer Dušan Serbec. From September 1931 until his death on 9 October 1934, the King was supported by liberal politics. During this period, Korošec lost the king's trust by issuing the well-known federalist Slovenian Declaration (*Slovenska deklaracija*), formulated at the turn of 1932/1933. Korošec and the most prominent representatives of the former party top were sent to confinement, which ended only after the King's death. Despite the imprisonment, Korošec had a special status in the King's eyes. The King still believed in his loyalty and seriously counted on renewed cooperation with him. Korošec agreed to it. For him, among other things, the

principle of the monarchy and the Karadordević dynasty was indisputable. He was at the King's disposal.

In the first half of the 1930s, Slovenian politics celebrated the tenth anniversary of Alexander II's reign in August 1931. The following month, the memory of King Peter I the Liberator was commemorated in Slovenia. A monument with him on horseback was unveiled in front of the Ljubljana Town Hall. This was the first of two of the most prominent historical monuments from the inter-war period in Slovenia, namely to the Yugoslav kings Peter I and Aleksandar I Karadordević. Alexander's monument was unveiled on September 1940 in Ljubljana's Kongresni Trg Square. In the initial days of the occupation of Ljubljana, the Italian occupier savagely destroyed them.

The assassination of the King and his death in Marseille hit the Slovenian, Yugoslav and international space with full force. The two main political forces, the ruling Liberal and the Catholic parties, reacted with great sensitivity to the death of their ruler. They historically elevated Alexander to unifier and builder of Yugoslavia, and emphasized his military career and statesmanship and his introducing a dictatorship. At the same time, they welcomed the new underaged King Peter II Karadordević and the first royal deputy, Prince Pavel Karadordević. They pointed out his reputation and prestige abroad and his broad cultural horizon, his humanitarian work and his patronage of numerous cultural, sporting and social institutions. Other parts of Slovenian politics also reacted to the King's death.

The attitude of Slovenian politics towards the Karadordevićs later evolved around the figure of the dead king. It centred on Paul and King Peter II. Until his death on 14 December 1940, it was regulated by Anton Korošec, who returned to the Yugoslav political summit in mid-1935. He assured Slovene loyalty to the dynasty and praised Paul's political wisdom. After his death, the attitude towards the Karadordevićs was continued by Korošec's successor, Dr Fran Kulovec. At the same time, the Catholic camp resoundingly manifested its mutuality with the Karadordević dynasty at the First International Catholic Youth Camp in Ljubljana at the end of June 1938. The camp was sponsored by King Peter II and attended by Deputy Prince Pavle, his wife Princess Olga and the entire Yugoslav state and political leadership. A new greeting was given to the Karadordevićs on the occasion of the 20th anniversary of Yugoslavia on 1 December 1938.

In the second half of the 1930s, the connection with the Karadordević dynasty was lively also among liberals, and prominent also in other parts of the Slovenian political space. An exception was the communists, while some subjects refrained from commenting on the dynasty. The Karadordević dynasty was congratulated also from the liberal side at the 20th anniversary of Yugoslavia.

After the military putsch of 27 March 1941, Slovenia for the last time, before the Yugoslav part of the country was engulfed in the maelstrom of the new

world war, enthusiastically demonstrated for the King and for Yugoslavia, and expressed its loyalty and allegiance to Peter II. Thereafter, Slovenes' attitude towards the King and the Karađorđevićs was shaped by different ideological and political dynamics and by the war that led to their formal separation from the dynasty in 1945. The Karađorđević era ended with the Second World War.

The Slovenes accepted the new dynasty, which gained command over them with the formation of the Yugoslav kingdom, in most of their policies. There seemed to be a coexistence between Slovenian politics, Slovenians and the Karađorđevićs. Historical habituation to monarchist rule and the value-based political understanding of the Karađorđevićs as landmarks with the Habsburg era also played a role in this. The Karađorđevićs were in luck with Slovenes.

VIRI IN LITERATURA

Muzej novejšje zgodovine Celje, fototeka Josip Pelikan

- Avtonomist** – Ljubljana, letniki 1921–1923.
Bojevniki – Ljubljana, letnik 1931, 1933, 1934.
Borba – Maribor, letnik 1934.
Delavska politika – Maribor, letnik 1931, 1934, 1941.
Domoljub – Ljubljana, letnik 1918.
Edinost – Ljubljana, letnik 1934.
Edinost – Trst, letnik 1903.
Gruda – Ljubljana, 1934.
Ilustrirani Slovenec – Ljubljana, letnik 1926, 1929, 1931.
Jutro – Ljubljana, letniki 1921–1923, 1928–1931, 1933–1935, 1937–1941.
Kmetijski list – Ljubljana, letnik 1921.
Kmetijski list – Ljubljana, letnik 1926, 1928, 1938.
Ljubljanski škofijski list – Ljubljana, letnik 1919, 1921.
Ljudski dnevnik – Ljubljana, letnik 1923.
Mi mladi borci – Ljubljana, letnik 1941.
Naprej – Ljubljana, letnik 1918, 1920, 1921.
Narodni dnevnik – Ljubljana, letnik 1925.
Narodni list – Celje, letnik 1910.
Nova pravda – Ljubljana, letnik 1920, 1921.
Orjuna – Ljubljana, letnik 1923, 1924.
Pobod – Ljubljana, letnik 1934.
Ponedeljek – Ljubljana, letnik 1930.
Ponedeljski Slovenec – Ljubljana, letnik 1934.
Prelom – Ljubljana, letnik 1934.
Radikalni glasnik – Ljubljana, letnik 1923.
Slovenec – Ljubljana, letniki 1918, 1920–1923, 1928–1931, 1934, 1938–1941.
Slovenija – Ljubljana, letnik 1934.
Slovenska beseda – Ljubljana, letnik 1940.
Slovenski list – Ljubljana, letnik 1931.
Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1918, 1920–1922.
Straža v vibarju – Ljubljana, letnik 1940.
Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani – Ljubljana, letnik 1918.

.....

Adamič, Marjeta ... [et al.] (ur.), *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Sloven-*

- skem v letih 1919–1921* (Ljubljana, 1980).
- Crnković, Branko, Čačković, Antun**, *Njegovo veličanstvo kralj Aleksandar I, kao graditelj jugoslovenskog jedinstva, kao državnik, vojnik i vojskovođa: fragmentarna studija* (Zagreb, 1932).
- Filipič, France**, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 1* (Ljubljana, 1981).
- Filipič, France**, *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939: 2* (Ljubljana, 1981).
- Gašparič, Jure**, "Knez Eulenburg na ljubljanskem dvoru: afera nesojenega ljubljanskega župana Antona Peska", *Zgodovina za vse* 8, št 1, (2001), str. 59–69.
- Gašparič, Jure**, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007).
- Godeša, Bojan, Dolenc, Ervin (ur.)**, *Izgubljeni spomin na Antona Korošca: iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999).
- Grdina, Igor**, *Ivan Hribar: "jedini resnični radikalec slovenski"* (Ljubljana, 2010).
- Hribar, Ivan**, *Moji spomini: II. del* (Ljubljana, 1984).
- Janković, Dragoslav, Krizman, Bogdan (ur.)**, *Grada o stvaranju jugoslovenske države: 1. I.–20. XII. 1918: tom II* (Beograd, 1963).
- Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja**, ur. Blaž Otrin in Marija Čipić Rehar (Celje–Ljubljana, 2015).
- Kardelj, Edvard**, *Zbrana dela: prva knjiga: maj–junij 1928 – december 1934* (Ljubljana, 1989).
- Klopčič, France**, *Velika razmejitev: študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920* (Ljubljana, 1969).
- Kuhar, Lovro – Voranc, Prežihov**, *Zbrano delo: deseta knjiga: politični spisi: ocene leposlovnih del: dodatek* (Ljubljana, 1983).
- Lokar, Anica**, *Od Anice do Ane Antonove* (Ljubljana, 2002).
- Maleš, Miha (ur.)**, *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940).
- Mikuž, Metod**, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965).
- Pelikan, Egon**, "Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 399–433.
- Perovšek, Jurij**, "Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev", *Nova revija* 8, št. 81/82 (1989), str. 194–198.
- Perovšek, Jurij**, *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929* (Ljubljana, 1996).
- Perovšek, Jurij**, "Nehvaležna vloga Koroščeve vlade", v: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992, 1*, ur. Jasna Fischer ... [et al.] (Ljubljana, 2005), str. 315–318.
- Perovšek, Jurij**, "Politične razmere na Slovenskem leta 1920", *Studia Historica Slove-*

- nica 21, št. 2 (2021), str. 473–502.
- Perovšek, Jurij**, *Politika in moderna: idejnopolični razvoj, delovanje in zareze v slovenski politiki od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2022).
- Perovšek, Jurij**, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).
- Perovšek, Jurij**, *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana, 2012).
- Perovšek, Jurij**, "Slovenci in diktatura kralja Aleksandra leta 1929", v: *Slovenci in devetice 20. stoletja*, ur. Tomaž Ivešič (Ljubljana, 2022), str. 65–94.
- Perovšek, Jurij**, "Slovenska politika in vprašanje državne ureditve med zasedanjem Ustavodajne skupščine Kraljevine SHS (1920–1921)", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 2 (2002), str. 431–445.
- Perovšek, Jurij**, "Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923", *Prispevki za novejšo zgodovino* 34, št. 2 (1994), str. 163–176.
- Perovšek, Jurij**, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018).
- Peti katoliški sbod v Ljubljani 1923** (Ljubljana, 1924).
- Pleterski, Janko**, *Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev* (Ljubljana, 2008).
- Pleterski, Janko**, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918* (Ljubljana, 1971).
- Počivavšek, Marija**, "Kralj Aleksander med nami: ,pozdravljen Aleksander, naš kraljevič'", v: *Kralj Aleksander med nami*, ur. Marija Počivavšek (Celje, 2009), str. 8–11.
- Prunk, Janko**, *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda* (Ljubljana, 1977).
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rahten, Andrej**, "Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 327–362.
- Rahten, Andrej**, *Pozabljeni slovenski premier: politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 2002).
- Rahten, Andrej**, *V prab strti prestol: slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023).
- Rahten, Andrej, Antoličič, Gregor (ur.)**, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).
- Repe, Božo**, "Svoboda duha: zgodovina Univerze v Ljubljani", v: *Univerza v Ljubljani: 100 let: 1919–2019: svoboda duha*, ur. Božo Repe, Igor Papič, Mladen Dolar (Ljubljana, 2019), str. 11–287.
- Ribnikar, Peter (ur.)**, *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921; 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb.*

1919 (Ljubljana, 1998).

Sodite po delih!: vsem, ki so dobre volje!: kažipot slovenskih volivcem v boju za slovensko samostojnost (Ljubljana, 1923).

Spominski zbornik Slovenije: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, ur. Jože Lavrič, Josip Mal in France Stelè (Ljubljana, 1939).

Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929: autonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma* (Ljubljana, 2000).

Škerbec, Matija, *Šenčurski dogodki* (Kranj, 1937).

Špelec, Sara, *"Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!": naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karađorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017).

Vidmar, Josip, *Obrazi* (Ljubljana, 1980).

Zečevič, Momčilo, *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga* (Maribor, 1986).

Zečevič, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

Ževart, Milan, "Vojaški upor v Mariboru julija 1919", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 7, št. 1–2 (1967), str. 129–133.

DOI 10.32874/SHS.2023-10

Slovenska katoliška cerkev in Karađorđevići

Tamara Griesser-Pečar

Dr., docentka
Zuckerkindlgasse 38–44/2, A–1000 Dunaj, Avstrija
e-pošta: tamara.griesser@gmx.at

Izvleček:

Ko se je izkazalo, da avtonomija Južnih Slovanov v sklopu Avstro-Ogrske ni bila več uresničljiva, je slovenska katoliška cerkev podprla združitev s Srbijo. Dinastija Karađorđević je bila Slovencem tuja tudi zato, ker je pripadala pravoslavni veri. V Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji je bilo šest uradno priznanih veroizpovedi, katoliška cerkev je bila po številu vernikov šele na drugem mestu za pravoslavno. Zato se je del politike zavzemal za republiko in federalistično ureditev – tudi večina duhovščine, v prvi vrsti ljubljanski knezoškof Anton B. Jeglič. Katoliška cerkev, ki je nasprotovala ločitvi Cerkve in države, je stala pred vrsto problemov, tako zaradi škofijskih in župnijskih meja in vprašanja verskega sklada, kot tudi na vzgojnem in šolskem področju. Največjo težavo pa je predstavljal sporazum med Kraljevino in Svetim sedežem. Čeprav je bil konkordat leta 1935 končno podpisan, ga Kraljevina Jugoslavija ni nikoli ratificirala.

Ključne besede:

Anton Bonaventura Jeglič, Anton Korošec, kralj Aleksander I., šestojanuarska diktatura, unitaristični ustavni okvir, konkordat, Sokol, Orli, katoliške šole

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 361–396, 150 cit., 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

0 Uvod¹

Ko je Avstro-Ogrska razpadala in je Anton Korošec v imenu Jugoslovanskega kluba 30. maja 1917 v dunajskem parlamentu prebral *Majniško deklaracijo*, je ljubljansko škofijo vodil dr. Anton Bonaventura Jeglič.² Od vsega začetka je odločno stopil na stran te deklaracije, katere cilj je bil združitev vseh Južnih Slovanov, ki so živeli v Habsburški monarhiji. Takrat najprej niso načrtovali neke samostojne južnoslovanske države, temveč avtonomno državno tvorbo pod žezlom dinastije Habsburg-Lothringen.³ Ko je postal poziv slovenskih strank po koncentraciji vseh narodnih sil vedno glasnejši, je škof Jeglič dal iniciativo za t. i. *Ljubljansko izjavo* z dne 15. septembra 1917, ki je na eni strani podpirala *Majniško deklaracijo*, na drugi pa se je pridružila tudi mirovni pobudi papeža Benedikta XV.⁴ Njegova želja je bila, da izjavo podpišejo predstavniki Slovenske ljudske stranke (SLS) in liberalci v imenu vseh Slovencev, ker pa je metropolit Frančišek Borgia Sedej podpise prepovedal, podpisi s Štajerske in iz Trsta pa niso prispeli pravočasno, so izjavo izdali samo v imenu Kranjske.⁵ Kot izpostavlja Feliks Bister v svoji knjigi o Antonu Korošču v dunajskem parlamentu, je bila izjava "ne samo eksaktnejša od besedila *Majniške deklaracije*, temveč tudi vsebinsko bistveno razširjena z omembo pravice narodov do samoodločbe."⁶ Uporabila je namreč pojem "Slovenija" in ni kot običajno naštevala samo dežel.

¹ Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

² Anton Bonaventura Jeglič (29. 5. 1850, Begunje na Gorenjskem – 2. 7. 1937, Stična). Teologijo je študiral v Ljubljani 1869–1873 in na Dunaju, kjer je opravil doktorat leta 1876 in nato služboval kot kurat v ženski kaznilnici v Begunjah. Po osemmesečnih študijah na nemških univerzah in v Rimu je maja 1878 postal podvodja ljubljanskega semenišča, predaval pa je cerkveno pravo in zgodovino, od 1881 še dogmatiko. 1882 ga je nadškof Josip Stadler sprejel med kanonike vrhbosanskega kapitlja. 16 let je deloval kot upravitelj stolne župnije in kot škofov generalni vikar. Avgusta 1897 je bil imenovan za pomožnega škofa v Sarajevu z nazivom naslovnega škofa siunijskega, februarja 1898 pa za ljubljanskega knezoškofa. Upokojil se je leta 1930 in se kot nadškof garellenski umaknil v Gornji Grad, 1932 pa v Stično (Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL) 331, Zapuščina Anton Bonaventura Jeglič, Historiat ustvarjalca).

³ Arnold Suppan, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken* (Berlin, 1998), str. 347; Feliks J. Bister, *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dumaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992), str. 179 (dalje: Bister, *Anton Korošec*); Tamara Griesser-Pečar, "Slovensko slovo od Habsburžanov", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 301–331 (dalje: Griesser-Pečar, "Slovensko slovo od Habsburžanov").

⁴ NŠAL 331, Nadškof Anton Bonaventura Jeglič, AŠ 10; Bogdan Kolar, "Mirovne pobude papeža Benedikta XV. in odmevi na Slovenskem", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 443–468.

⁵ Anton Bonaventura Jeglič, *Jegličev dnevnik*. Znanstvenokritična izdaja, ur. Marija Čipič Rehar, Blaž Otrin, Cvetka Rezar in Julijana Visočnik (Celje, 2015), 18. 9. 1917, str. 719 (dalje: *Jegličev dnevnik*); Jože Jagodic, *Majben oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič* (Celje, 2013), str. 211–212 (dalje: Jagodic, *Majben oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič*).

⁶ Bister, *Anton Korošec*, str. 206.



Anton Bonaventura
Jeglič (1850–1937)
(*dLib*, Zbirka upodobitev
znanih Slovencev NUK)

V *Majniški deklaraciji* zaradi cenzure tega imena še niso mogli zapisati.⁷ Tako škofova podpora *Majniški deklaraciji* kot tudi *Ljubljanska izjava* sta vzbudili množično gibanje za podpis *Majniške deklaracije*.⁸ Burno pa so se odzvali nem-

⁷ NŠAL 331, Nadškof Anton Bonaventura Jeglič, AŠ 10, izjava 15. 9. 1917; Jurij Perovšek, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 423–428.

⁸ Več: Vlasta Stavbar, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforma do nove države (1906–1918)* (Maribor, 2017).

ški "nacionalci", sledili so ostri napadi v nemških časopisih in deželni predsednik grof Heinrich Attems je prosil ministrskega predsednika na Dunaju za navodila, kako naj proti knezoškofu ukrepa. Predlog deželne vlade in generalov je bil pripor. Seveda pa ga je cesar Karel, ko je bil Jeglič pri njem v avdienci 28. februarja 1918 v Badnu pri Dunaju, podprl, ko je rekel: "Gibanje je popolnoma dovoljeno, toda mora biti patriotično, avstrijsko." Zanimivo pa je, da je kot neke vrste svarilo dodal, da se ne morejo zanašati na parlament.⁹ Jeglič je v *Škofjskem listu* leta 1919 napisal: "Da, cesar Karl je imel prekoristne namene za ureditev Avstrije. Hotel je priznati pravice vseh narodov v njej."¹⁰ Avstrijska škofovska konferenca je pozno poleti 1918 izdala izjavo proti samoodločbi narodov, ki jo je škof Jeglič v ljubljanski škofiji objavil šele oktobra, hkrati pa je naročil duhovnikom, da pisma vernikom naj ne preberejo.¹¹ V nasprotju z Jegličem lavantinski škof Mihael Napotnik¹² pastirskega pisma ni samo objavil, naročil je tudi duhovnikom, da ga vernikom preberejo.¹³

Septembra 1918 je ministrski predsednik Max von Hussarek Jegliču poslal strogo zaupno pismo, v katerem je sicer priznal, da je jugoslovansko vprašanje resno politično vprašanje, skliceval pa se je na izjave, ki jih je Jeglič dal cesarju v zadnji avdienci: "Opazovati je bilo možno, da so iz tega gibanja izšli pojavi, izdaje in dejstva, ki jih je treba označiti naravnost nasprotne državnim koristim in ki jih moramo zato – in sicer v soglasju z mišljenjem Njegovega Veličanstva o tem položaju – vseskozi in odločno obsoditi." Hkrati ga je opozoril, da se naj "poslej drži tistih mej, ki jih Vam v le-teh zgolj političnih zadevah določa Vaša škofovska služba."¹⁴ Jeglič je Hussareku odgovoril, da so za to krive centralne vlade na Dunaju in Budimpešti: "Kakor so te vlade vzgojile iredento, ruso- in srbofilizem, tako odbijajo sedaj od sebe Jugoslovane, ker se ne ozirajo na njihov klic po pravici, in jih preganjajo, tlačijo in jim groze za prihodnost. Ni čuda ako se polagoma odvrčajo od države, ki jim je krivična."¹⁵ Leta pozneje je Korošec

⁹ *Jegličev dnevnik*, 13. 11. 1917, str. 731; Jagodic, *Majben oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, str. 211–212. Tudi: Privatarhiv der Familie Habsburg (PAH), Aufschreibungen Kaiser Karls aus dem Jahre 1918, "Vineta", Februar 1918.

¹⁰ "Duhovnikom", *Ljubljanski škofjski list*, št. 2 (1919), str. 11.

¹¹ *Ljubljanski škofjski list*, št. 10, 4. 10. 1918, slovensko besedilo, dok. 88, 113–119, nemško besedilo, dok. 89, 119–126.

¹² Dr. Mihael Napotnik (20. 9. 1850, Slovenske Konjice – 28. 3. 1922, Maribor) je bil imenovan za lavantinskega škofa leta 1889. Sledil mu je Andrej Karlin 1923–1933, nato pa Ivan Jožef Tomažič 1923–1949 (*Letopis Cerkve na Slovenskem 2000* (Ljubljana, 2000), str. 485 (dalje: *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*)).

¹³ *Folium officiale diocesis Lavantinae. Cerkevni zaukaznik za Lavantinsko škofijo. Kirchliches Verordnungsblatt für die Lavanter Diözese*, 1. 10. 1918, dok. 97, str. 178–184 (nemško); 21. 10. 1918, dok. 105, str. 194–200 (slovensko).

¹⁴ NŠAL 331, Nadškof Anton Bonaventura Jeglič, AŠ 4; Prevod je objavljen v Jagodic, *Majben oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, str. 216–217.

¹⁵ *Jegličev dnevnik*, 29. 9. 1918, str. 760.



Max von Hussarek
(1865–1935) avstrijski ministrski predsednik (<https://www.bildarchivaustria.at>)

v *Ponedeljskem Slovencu* zapisal: "Slovensko ljudstvo se je ravno radi tega škofovega koraka zavedlo usodne važnosti teh zgodovinskih časov."¹⁶ Pozneje je Hussarek, ki je bil v odločilnem času zaposlen na c.k. ministrstvu za uk in bogočastje in bil tudi profesor za cerkveno pravo na dunajski univerzi, napisal, da obžaluje, da ni še bolj nasprotoval imenovanju Jegliča za ljubljanskega škofa in da je bil Jeglič človek, "ki se je dal potegniti v gibanje, ki je bilo naperjeno proti državi in dinastiji".¹⁷

¹⁶ "30. majnik 1917 – 30. majnik 1937", *Ponedeljski Slovenec*, 31. 5. 1937, št. 22, str. 1.

¹⁷ Max von Hussarek, "Zum Tatbestande des landesfürstlichen Nominations- und Bestätigungsrechts für Bistümer in Österreich 1848–1918", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 47, Kan. Abt. XVI (1927), str. 181–251; Janko Prunk, "Škof Jeglič – politik, 1. del", *Kronika* 19, št. 1 (1971), str. 32 (dalje: Prunk, "Škof Jeglič – politik, 1. del"). Citat je prevedel Janko Prunk.

Odcepitev in zavzemanje za republiko

Ko se je izkazalo, da avtonomija Južnih Slovanov v sklopu avstro-ogrske monarhije ni več uresničljiva, je prišlo do odcepitve. Sicer je bil cesar reformam naklonjen, vendar jih med vojno ni mogel speljati, njegov položaj pa je še dodatno oslabil "afera Sixtus".¹⁸ Ko je predložil oktobrski manifest, je bilo že prepozno. Zato so se slovenski politiki zavzemali za združitev s Srbi v novi državi.¹⁹ Država, ki je bila ustanovljena 1. decembra 1918, je bila bistveno drugačna od tiste, ki so jo imeli v mislih slovenski politični predstavniki, pa tudi slovenska katoliška cerkev. Že dinastija Karađorđević je bila Slovencem tuja, predvsem tudi zato, ker je pripadala pravoslavni veri. Slovenci so bili v veliki večini verni katoličani, zato se je del politike zavzemal za republiko in federalistično ureditev – tudi velik del duhovščine. Medtem ko so bili liberalci za monarhijo in centralistično državo – po oceni Igorja Grdina "je novonastala Kraljevina SHS nosila pečat, ki so ji vtisnili liberalci",²⁰ je bila SLS (VLS)²¹ razdeljena.²² Čeprav se je velik del stranke na začetku zavzemal za republiko, tudi na javnih shodih, se je Anton Korošec, ki je bil na čelu stranke, brezpogojno zavzemal za monarhijo. Podnačelniku SLS Bogomilu Remcu je tako pisal v nedatiranem pismu iz Beograda:

Da ne bo nesporazumevanja, jaz se pod nobenim pogojem ne bom udal pritiskom, da bi moral delati ali glasovati za republiko /.../ Danes je za monarhijo v konstituenti nad 200 poslancev. Ostanemo sigurno monarhija. Zato danes zahtevati monarhijo pomeni, da bo vsak demokratski lump lahko pljuval na SLS, kakor bo hotel.²³

Jeglič se je, kljub temu da je bil zelo naklonjen dinastiji Habsburžanov in cesarju Karlu, odločil, da podpre združitev s Srbijo, ker se je po vsem, kar se je zgodilo med prvo svetovno vojno,²⁴ bal ponemčevanja slovenskega naroda. Leta 1920 je navedel, zakaj:

¹⁸ Več: Tamara Griesser-Pečar, *Die Mission Sixtus* (Wien–München, 1988).

¹⁹ Več: Griesser-Pečar, "Slovensko slovo od Habsburžanov", str. 301–331.

²⁰ Igor Grdina, *Moč umetnosti in sila politike* (Ljubljana, 2007), str. 44.

²¹ Od 1909 do 1920 se je SLS imenovala Vseslovenska stranka (VLS), potem se je preimenovala nazaj v Slovensko ljudsko stranko (SLS).

²² Več: Jurij Perovšek, "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=NV42, št. 2–3 (2006), str. 92–121.

²³ Verjetno je bilo pismo napisano decembra 1920 (Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1. (1991), str. 49).

²⁴ Več: Tamara Griesser-Pečar, *Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten*, Studia Carinthiaca XXX (Klagenfurt, 2010), str. 44–55 (dalje: Griesser-Pečar, *Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten*).

Res, bil sem zvest Avstrijanec in gabila se mi je očitna in posebno skrivna, koruptna agitacija zoper Avstrijo. Želel pa sem od nekdaj, da bi se Jugoslovani v okviru Avstrije združili v eno celoto. Vedel sem pa, da je izvršitev te želje nemogoča brez izredno hude prekucije. No, vojska je pa vse tako pretresla in preobrnila, da se mi je ta združitev zdela mogoča. Ker je na to merila Majniška deklaracija, mi je bila draga. Ker se pa ljudje za to niso vnmali, ali bolj prav, ker se niso znali prav orientirati in se niso gibal, jaz pa sem čutil, da je vse izgubljeno in se bomo ponemčili, ako se v ugodnem času ne dvignemo, sem storil korake, da smo se podpisale vse stranke in začelo se je gibanje, ki je omogočilo Jugoslavijo. Hvala Bogu, da je moje korake tako vodil, da so bili zakoniti.²⁵

V nasprotju s Korošcem se Jeglič ni zavzemal za monarhijo, temveč je podpiral republikansko idejo. V svoj dnevnik je 22. oktobra 1918 zabeležil:

Med narodom se republikanska struja vedno bolj širi /.../ Vidi se, da je zmagala prostozidarska ideja o splošni republiki. Struje ne moremo zaustaviti; moramo z njo, da iz nje vzamemo, kar je prav in za krščansko ljudstvo dobro. Veri in Cerkvi ne nasprotuje nobena vladavina, samo cerkvene pravice mora priznati; zato bomo za republiko in bomo branili cerkvene pravice.²⁶

Za 21. november 1918 je bil napovedan shod zaupnikov SLS v Ljubljani, na katerem so nameravali obravnavati državnopravna vprašanja. Jeglič, ki je pravzaprav dal pobudo za Jugoslovansko škofovsko konferenco (JŠK) kmalu po koncu vojaških spopadov, ker se je zavedal, da bo treba urediti odnose med državo in Cerkvijo v novi državi, je bil takrat ravno v Zagrebu na posvetu z nadškofom Antunom Bauerjem in ko je po telefonskem pogovoru s stolnim prelatom Andrejem Kalanom izvedel, da bodo morda težave na shodu – svetoval jim je namreč, da naj ne sklenejo ničesar zavezujočega – je takoj odpotoval nazaj v Ljubljano. Ker se mu je na poti pokvaril avto, na shod ni prišel pravočasno.²⁷ Dejansko je SLS sprejela resolucijo, v kateri se je zavzela "za republiško obliko vladavine, povdarjajoč, da vidi pred vsem v taki obliki garancijo za demokratičen ustroj države."²⁸ Teolog Izidor Cankar, ena osrednjih osebnosti SLS, je poročal škofu, da so na zborovanju v Zagrebu 23. in 24. novembra sprejeli odločitev, da se zedinijo s Srbi in pošljejo v Beograd 28 članov na razgovor o združenju z načrtom, da se zavzamejo za Državno vijeće skupno za vse SHS. V svoj dnevnik je Jeglič zabeležil:

²⁵ *Jegličev dnevnik*, 14. 7. 1920, str. 808.

²⁶ Prav tam, 22. 10. 1918, str. 762–763.

²⁷ Prav tam, 29. 10. 1918, str. 764.

²⁸ "Slovensko ljudstvo s Srbi in Hrvati v skupni državi", *Slovenec*, 22. 11. 1918, št. 269, str. 1.



Andrej Kalan (1858–1933), duhovnik in politik (*Wikimedia Commons*)

Naši ostanejo republikanci; tudi v Srbiji Aleksander nima večine v skupščini; velik del Srbov hoče republiko. Pri konstituenti zmaga skoraj gotovo monarhija; naši se bodo lojalno podvrgli, toda s postavnimi sredstvi bodo delali na to, da čim prej pride republika; Srbi bodo sami kmalu vrgli Karagjorgjevićevo dinastijo.²⁹

Narodno vijeće, ki je 29. oktobra v Zagrebu prevzelo vrhovno oblast nad južnoslovanskimi deželami habsburške monarhije in razglasilo Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov – predsednik je postal dr. Anton Korošec, namestnika pa dr. Ante Pavelić in dr. Svetozar Pribičević', je bilo sicer najprej republikansko in federalistično usmerjeno, potem pa je SLS klonila pod pritiskom tistih,

²⁹ Jegličev dnevnik, 26. 11. 1918, str. 769. Več: Andrej Rahten, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022), str. 35–51 (dalje: Rahten, *Anton Korošec*).

ki so se zavzemali za centralistično ureditev in monarhijo.³⁰ Da v stranki SLS na koncu ni več prevladala republikanska usmeritev, je, kot ugotavlja njegov biograf Andrej Rahten, zasluga prav Antona Korošca.³¹

Na slovesni proglasitvi nove države 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani je Ivan Hribar knezoškofa Jegliča označil za "primasa Jugoslavije", ki je položil četrti temeljni kamen za novo državo.³² Tudi Jeglič je imel nagovor, v katerem je spomnil na Janeza Evangelista Kreka in pohvalil Woodrowa Wilsona, o katerem je rekel, da je

največji kamen /.../v temelje naše države položil mož, čigar izredno državniško modrost občuduje ves svet /.../ V naših rokah je ugodni razvoj naše Jugoslavije. Ako jo bomo sezidali na tretnem temelju strahu božjega, na trdni skali naravne pravičnosti in krščanske ljubezni, bo stala trdno in ne bodo je omajali kakršnikoli besni viharji. Ako bi jo sezidali na človeških strasteh, na grdi sebičnosti in krivičnosti, sezidali na ureditvi brez Boga, potem bo stala na pesku in sovražni viharji jo bodo porušili, pa bo podrtija strašna.³³

V časniku *Slovenec* je 31. oktobra izšel članek z naslovom "Živela republika!",³⁴ v stolnici pa je škof Jeglič naslednji dan, na vse svete, v prvi slovenski pridigi v ljubljanski stolnici po dolgih letih, dejal, da so dve vodilni načeli privedli do narodove svobode, načelo demokracije in samoodločbe. V posebni izdaji *Slovenca* je bilo zapisano o Jegliču, da je najprej podal pregled deklaracijskega gibanja in tega kar je sledilo "in zlasti, kako nam je cesar Karel s svojim odgovorom Vilsonu dal pravico popolnoma svobodne samoodločbe" potem pa "je pozval navzoče, da bodimo novi vladi, ki je povsem legalna nositeljica oblasti, pokorni."³⁵

Tudi pozneje se Jeglič ni poslovil od republikanske ideje. Še 16. novembra 1924³⁶ je zabeležil v svoj dnevnik, da se republikanstvo širi, 1. januarja 1925 pa: "SLS republikansko idejo nekako zadržuje, toda ako se ne motim, po volitvah se bo sprožila v skupščini in zmagala bo!"³⁷ V zadnjem rokopisu, v katerem je obravnaval *Majniško deklaracijo*, je navedel:

³⁰ Jurij Perovšek, *Politika in moderna*, Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones 48 (Ljubljana, 2022), str. 50–52 (dalje: Perovšek, *Politika in moderna*).

³¹ Andrej Rahten, "Korošec na dvoru Karadordevičev", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 93=Nv58, št. 2–3 (2022), str. 7.

³² Po Hribarju je prvi temeljni kamen položil Anton Korošec, drugega Janez Evangelist Krek, tretjega pa slovenski narod (Ivan Hribar, *Moji spomini II* (Ljubljana, 1928), str. 299–300).

³³ *Jegličev dnevnik*, 29. 10. 1918, str. 764; "Prestolnica Slovenije manifestira", *Slovenec*, 30. 10. 1918, št. 249 a, str. 2.

³⁴ *Slovenec*, 31. 10. 1918, št. 249 a, str. 1.

³⁵ "Slovenske pridige v stolnici", *Slovenec*, 2. 11. 1928, št. 45, str. 1.

³⁶ *Jegličev dnevnik*, 16. 11. 1924, str. 908.

³⁷ Prav tam, 1. 1. 1925, str. 914.

Prišlo je do zedinjanja pod vplivom majniške deklaracije /.../ Kako smo bili veseli manifesta, ki ga je tedanji kraljevič Aleksander v Beogradu pri ujedinenju prečital! Toda kmalu je bil zavržen in dotični so našo državo tako vladali, da sem večkrat zdihnil: 'Ko bi bil na čelu naše države njen najhujši sovražnik, bi komaj mogel njo tako pogubno vladati'.³⁸

Kraljevina SHS

Novonastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) je bila izrazito heterogena država 'in to ne samo z nacionalnega vidika, temveč tudi s političnega, z gospodarskega in verskega. Katoliška cerkev je imela v njej popolnoma drugačen status kot v habsburški monarhiji, kjer je bila daleč prevladujoča verska skupnost, tudi cesar je bil katoličan. V Kraljevini SHS (oz. Kraljevini Jugoslaviji po letu 1929) je bilo šest uradno priznanih veroizpovedi. Na prvem mestu je bila srbsko-pravoslavna cerkev, ki je imela leta 1921 5.593.057 vernikov (v Sloveniji 6622), pripadal pa ji je tudi kralj in njegova družina, katoliška cerkev je bila na drugem mestu s 4.708.673 verniki, od teh v Sloveniji 1.018.771.³⁹ Oba slovenska škofa, ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič in lavantinski škof Mihael Napotnik, sta v habsburški monarhiji imela naslov knezoškofa z vsemi pravicami in privilegiji, tudi z neposrednim dostopom do cesarja. Ljubljanski knezoškof Jeglič je hkrati sodeloval pri zunanji politiki SLS.⁴⁰ Od vsega začetka so bili jugoslovanski katoliški škofje zelo zaskrbljeni zaradi novega položaja. Jeglič je 22. novembra 1918 napisal v dnevnik:

V cerkvenem oziru so mi škofje v Zagrebu rekli, da niso še ničesar storili, ampak čakajo razvoj dogodkov. Vsi smo polni skrbi za prihodnost. Groze nam Madžari, naše ozemlje zasedajo Lahi in silo nam delajo Nemci; mi pa smo brez moči; edino proteste pošilja naša Narodna vlada in naše 'Narodno veče'. Brez Srbov ni rešitve! Ergo [torej]! Kako hudo bo za nas, ako pridemo pod pravoslavnega kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! Deus misereator nostri [Bog se nas usmili]!⁴¹

³⁸ Anton Bonaventura Jeglič, "Ob času 'Majniške deklaracije'", *Zbornik Svobodne Slovenije 1957* (Buenos Aires, 1957), str. 25.

³⁹ *Definitivni rezultati stanovništva od 31. januara 1921 god., Kraljevina Jugoslavija*. Opšta državna statistika, (Sarajevo, 1932), str. 2, dostopno na: <https://hdl.handle.net/11686/file2175>, pridobljeno: 14. 11. 2022; France M. Dolinar, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju", v: *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slovenisch-österreichischen Beziehungen im 20. Jahrhundert*, ur. Dušan Nečak et al., Historia 8 (Ljubljana, 2008), str. 408 (dalje: Dolinar, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju").

⁴⁰ Janko Prunk, "Jeglič in slovenska politika po letu 1918", v: *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 1991), str. 289 (dalje: Prunk, "Jeglič in slovenska politika po letu 1918").

⁴¹ *Jegličev dnevnik*, 22. 11. 1918, str. 769.

Še pred razglasitvijo Kraljevine SHS, od 27. do 29. novembra 1918, se je prvič v Zagrebu sestala jugoslovanska škofovska konferenca. Podpisala je pastirsko pismo, ki sta ga oblikovala škof Jeglič in grškokatoliški škof v Križevcih Dionizij Njaradi, ob tem pa je sprejela še pet resolucij, osnutke katerih je škof Jeglič prinesel v Zagreb.⁴² V Zagrebu ni bilo lavantinskega škofa Mihaela Napatnika, ki kasneje tudi ni objavil pastirskega pisma v uradnem listu lavantinske škofije. Jugoslovanski episkopat je takrat izrazil prepričanje, da bo jugoslovanska država priznala pravice katoliške cerkve in vse potrebno uredila s Sv. stolico.⁴³ V pismu duhovnikom je Jeglič navedel, da je versko vprašanje še kočljivejše kot vprašanje avtonomije in centralizacije in da se sicer o vprašanju razmerja med katoliško cerkvijo in državo javno še ne razpravlja, da pa so škofje v Zagrebu v pismu vladi izrazili pričakovanje, da bo prišlo do pravične ureditve oz. da bo sklenjen konkordat s Sv. očetom. Ker še v tem času mirovna pogodba z Avstrijo še ni bila podpisana, pa tudi meje še niso bile določene, je svojim duhovnikom odsvetoval vsako politično udejstvovanje.⁴⁴ Vprašanje medverskih odnosov ni bilo rešeno vse do konca monarhije, čeprav je bilo že na začetku ustanovljeno posebno ministrstvo za vere, ki je bilo razdeljeno po veroizpovedih. Uredbo o začasni ureditvi veroizpovedi je prinčev regent Aleksander podpisal 31. julija 1919.⁴⁵

Odnos oblasti in kralja do katoliških škofov v novi državi je bil drugačen. Kralja Petra je kot regent zastopal že omenjeni Aleksander Karađorđević,⁴⁶ ki je nasledil Petra po njegovi smrti leta 1921. Že julija 1919 se je škof Jeglič na Koroščevo prošnjo zaradi napetosti med Beogradom in Vatikanom napotil v Beograd, saj Vatikan do takrat Kraljevine SHS še ni priznal. Med drugim ga je sprejel tudi regent Aleksander. Takrat je Jeglič predstavil tudi sklepe glede molitve za kralja ob priliki njegove smrti. Kot je Jeglič zabeležil v svoj dnevnik, sta bila zaradi tega regent in predsednik vlade Stojan Protić "nekoliko iznenadena".⁴⁷ Značilno za spremenjen odnos je tudi zavržena Jegličeva prošnja za avdienco junija 1922, ko je bil kralj Aleksander na Bledu. V imenu jugoslovanskih škofov je želel prositi kralja, da prekliče poziv klerikov v vojaško službo. Aleksander je

⁴² Prav tam, 26. 11. in 30. 11. 1918, str. 769–770; *Ljubljanski škofijski list*, št. 1 (1919), str. 1–3.

⁴³ "Sestanek jugoslovanskih škofov v Zagrebu", *Ljubljanski škofijski list*, št. 1 (1919), str. 4.

⁴⁴ "Duhovnikom", *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1919), str. 14; Dolinar, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju", str. 404.

⁴⁵ NŠAL, Državne zadeve 1898–1930, D 2, fasc. 12.

⁴⁶ Aleksander Karađorđević (16. 12. 1888, Bar, Črna gora – 9. 10. 1934, Marseille) je bil srbski regent od leta 1914, potem pa od leta 1921 do atentata v Marseillu kralj novonastale Kraljevine SHS oz. Jugoslavije (Edgar Hösch, "Aleksander Karadjordjević", *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, dostopno na: <https://www.bi lex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=421>, pridobljeno, 20. 11. 2022).

⁴⁷ *Jegličev dnevnik*, 23. 7. 1919, str. 783.

avdienco zavrnil z več kot prozorno trditvijo, da ima druge posle. Jeglič ga je potem opravičeval s tem, da je odpovedal avdienco, ker tako v vojaških zadevah kralj "ne more narediti ničesar".⁴⁸ Šele pet let pozneje, 5. avgusta 1927, je bil Jeglič sprejet na avdienco na Bledu.⁴⁹

Jeglič je, kot poudarja Janko Prunk, v nasprotju s katoliškim episkopatom sprejel združitev Jugoslovanov v kraljevino kot dejstvo,⁵⁰ kar je bilo v skladu s cerkvenim naukom, čeprav je sicer bil zagovornik republike. 6. decembra 1918 je zaupal svojemu dnevniku: "Zadeve se razvijajo vse drugače, kakor smo si zamislili. Popolnoma zaupam Božji previdnosti, ki bo vse najbolj uredila. Zdi se mi, da je ujedinjenje s Srbi v eno državo za Cerkev najbolj ugodno."⁵¹ Ko je iz Beograda prišlo navodilo, da bo 1. december narodni praznik, ki se bo prvič praznoval 14. ali 15. decembra in da se mora takrat s prižnic prebrati govore odposlancev regentu Aleksandru in njegov odgovor, je temu najprej nasprotoval, ker v govorih ni bil omenjen Bog, motilo ga pa je tudi poveličevanje prevrata. Po posvetu s predsednikom Narodne vlade in poverjenikom za bogočastje, ki sta mu rekla, da mora nalog vlade izvršiti, je popustil. Sprva je namesto govorov predvideval primerno pridigo, nato pa se je odločil, da so se govori prebrali s prižnice, ker je to ocenil za *malum minus* [manjše zlo]. Ni hotel škodovati svojemu ugledu in ugledu Cerkve, v nasprotju z goriškim nadškofom in metropolitom Frančiškom Borgio Sedejem.⁵² V prvem pastirskem pismu v novi državi je Jeglič poudaril lojalnost do regenta:

Dogodki so se sami tako vrstili, da imamo zdaj regenta, ki je povsem demokratičen, pravičen do nas vseh in ki že sedaj neumorno skrbi, da se Jugoslavija prizna od antante /.../ Glede avtonomije in centralizacije se mi dozdeva, da se išče neka srednja pot /.../ ne vem, od kod čuden predsodek zoper pravoslavnega regenta in zoper pravoslavno ljudstvo. Bral sem konkordat, ki ga je sv. Stolica ravno pred vojsko sklenila s Srbijo.⁵³ Katoliški cerkvi so zajamčene vse prostosti.⁵⁴

V Beogradu je slovensko politiko do kralja in vlade usmerjal načelnik SLS, duhovnik Anton Korošec. Jeglič mu je sledil, vendar se je večkrat pojavil v Beogradu, če je menil, da se zadeve premikajo v napačno smer. Na Slovenskem,

⁴⁸ Prav tam, 21. in 22. 6. 1922, str. 861.

⁴⁹ Prav tam, 5. 8. 1927, str. 974.

⁵⁰ Prunk, "Jeglič in slovenska politika po 1918", str. 290.

⁵¹ *Jegličev dnevnik*, 6. 12. 1918, str. 771.

⁵² Prav tam, 6. 12. in 25. 12. 1918, str. 770–771.

⁵³ Konkordat s Srbijo je bil sklenjen 24. 6. 1914 (NŠAL, Državne zadeve, D 2, f. 12; France M. Dolinar, "Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918", v: *Jegličev simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj (Celje, 1991), str. 304 (dalje: Dolinar, "Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918").

⁵⁴ *Ljubljanski škofijski list*, št. 2 (1919), str. 14.

predvsem tudi v SLS, je bil Jeglič izredno vpliven. Imel je, kot ocenjuje Prunk, "izreden posluš za potrebe svojega časa in naroda."⁵⁵ Zelo dejaven je bil tudi v času, ko je sicer bila že sklenjena združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev, niso pa še bili sprejeti sklepi na mirovni konferenci v Parizu. Spremljal je slovensko neuradno delegacijo v Pariz, ki je bila sestavljena s predstavniki vseh vladnih strank. Neuradna je bila delegacija zato, ker se je Beograd takrat odločil, da uradne delegacije ne bo poslal, zato se tej član jugoslovanske vlade Anton Korošec ni mogel priključiti.⁵⁶ Ko je slovenska delegacija prispela v Pariz, je vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na Koroškem doseglo odločilno fazo. Jeglič je obiskal maršala Ferdinanda Focha, ki je bil vrhovni poveljnik zavezniških armad na Vzhodni fronti. Na njegovo pobudo je Foch dosegel, da je blejski in bohinjski kot z jeseniško železnico postal del Kraljevine SHS in to kljub italijanskim zahtevam.⁵⁷ 24. avgusta se je sestal s papežem v Rimu, ki mu je dejal, da bo Vatikan Kraljevino SHS priznal, ko bo sklenjen mir in ko bodo določene meje. Papeževemu odposlancu na mirovni konferenci msgr. Bonaventuri Cerrettiju kardinalu Federicu Tedeschiniju v uradu državnega tajništva pa je obrazložil situacijo v kraljevini.⁵⁸

3 Težave v novi državi

Združitev v Kraljevino SHS je katoliško cerkev zelo razočarala. Stala je pred vrsto težav, ki so se v naslednjih letih še stopnjevale. Največji problem je bil pravni položaj katoliške cerkve v novonastali državi, ki pa do propada kraljevine ni bil rešen, predvsem zaradi sporazuma med kraljevino in Vatikanom oz. konkordatom. Katoliška cerkev je nasprotovala ločitvi Cerkve in države. Zanja sta bili izrednega pomena vzgojno in šolsko področje. Bali so se namreč, da bo na teh področjih Cerkev izgubila vpliv. Problemi so bili tudi glede škofijskih in župnijskih meja in cerkvene posesti zaradi slabega gmotnega stanja duhovnikov ter vprašanje verskega sklada, ki ga je ustanovil Jožef II. leta 1782, in ga je upravljala država. V konkordatu leta 1855 je napisano, da je verski sklad po izvoru last cerkve. Na področju Slovenije je verski sklad bil ustanovljen na Kranjskem, Šta-

⁵⁵ Prunk, "Škof Jeglič – politik, 1. del", str. 177.

⁵⁶ Griesser-Pečar, *Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten*, str. 141. Člani delegacije so bili poleg škofa: predsednik slovenske državne vlade dr. Janko Brejc, za JDS dr. Vladimir Ravnihar in dr. Karl Triller in za JSDS Albin Prepeluh in Rudolf Golouh.

⁵⁷ Jagodic, *Majhen oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič*, str. 220; Albin Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi* (Ljubljana, 1938), str. 285.

⁵⁸ *Jegličev dnevnik*, 28. 8. 1919, str. 785.

jerskem, Goriškem, v Istri in Trstu.⁵⁹ V imenu Cerkve to premoženje upravljala država. Katoliška cerkev je vztrajala, da je lastnica. Po prevratu ta problem ni bil rešen, ker so nove oblasti zastopale stališče, da gre za državno premoženje, Cerkve pa je zahtevala vrnitev verskega sklada oziroma vsaj povečanje financiranja cerkvenih stroškov, saj so se povečali tudi stroški za vzdrževanje cerkva. Cerkvi premoženje ni bilo vrnjeno.⁶⁰

Jugoslovanski škofje so se težav v kraljevini dobro zavedali, zaradi česar so ustanovili Jugoslovansko škofovsko konferenco, ki se je, kot omenjeno, prvič sestala 27. novembra 1918. Njen predsednik je postal zagrebški nadškof Antun Bauer. Od slovenskih škofov je bil navzoč samo Jeglič, čeprav so povabili tudi lavantinskega škofa in goriškega škofa Frančiškega B. Sedeja. Prepričani so namreč bili, da bodo škofije Trst, Gorica, Krk in Zadar postale del novonastale države.⁶¹

3.1 Škofijske in župnijske meje

Velika težava je nastala, ker so nove državne meje, ki so jih določile mirovne pogodbe v Saint Germainu, Trianonu in Rapallu ter plebiscit na Koroškem, razdelile škofije in celo župnije, kar je povzročalo pastoralne težave, saj verniki niso imeli dostopa do sedeža svoje župnije. Prizadeta je bila tudi Slovenija, ki je izgubila tretjino svojega ozemlja. Na eni strani so bili Slovenci razdeljeni med Avstrijo in Kraljevino SHS na Koroškem (del celovške škofije so bili Dravograd, Mežiška dolina in Jezersko). Pod Italijo sta padli v celoti goriška in tržaška škofija, poleg teh pa še nekatere dekanije ljubljanske škofije (Postojna, Idrija, Vipava in Trnovo/Ilirska Bistrica). Iz madžarske škofije Sombotel so prekmurški Slovenci padli pod administraturo lavantinskega škofa. Beograjski minister za verske zadeve je predlagal, da bi obe slovenski škofiji priključili zagrebški metropoliji, temu pa je ostro nasprotoval ljubljanski škof Jeglič, ki je papežu Benediktu XV. predlagal, da se ustanovi samostojna slovenska cerkvena metropolija s sedežem v Ljubljani in sufraganom v Mariboru. Sicer je konkordat med Svetim sedežem in Jugoslavijo leta 1935 predvideval samostojno slovensko cerkveno pokrajino, vendar ta ni stopil v veljavo. Samostojni slovenski provinci je nasprotoval tudi lavantinski škof Napotnik, zato je bila lavantinska škofija do

⁵⁹ Vincenc Rajšp, "Verski sklad", v: *Gestrinov zbornik*, ur. Darja Mihelič (Ljubljana, 1999), str. 217–228; Vincenc Rajšp, "Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, ki jih je kupil verski sklad", v: *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki*, ur. Alenka Selih in Janko Pleterski (Ljubljana, SAZU, 2002), str. 105–112.

⁶⁰ Vladimir Simić, "Pravna ureditev cerkvenega premoženja na ozemlju današnje Slovenije", v: *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki* (Ljubljana, 2002), str. 118–119.

⁶¹ NŠAL, ŠAL, Spisi V, Škofovska konferenca 1909–1921.



Škof Mihael Napotnik (1850–1922)
(Wikimedia Commons)

leta 1924 del salzburške metropolije, ljubljanska pa do leta 1933 del goriške. Po tem pa sta bili škofiji neposredno podrejeni Svetemu sedežu.⁶²

3.2 Sokolstvo in šolska vzgoja

Cerkev je močno nasprotovala sokolski vzgoji, ker je bila ateistična in usmerjena v popolno "svodomiselnost", kot se je izrazil ljubljanski škof.⁶³ Ko so načelniki Sokolov napovedali zahtevo, da mora vsak moški od tretjega leta do 40. leta

⁶² Dolinar, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju", str. 406–407; *Jegličev dnevnik*, 20. 9. 1922, str. 865.

⁶³ *Jegličev dnevnik*, 18. 8. 1919, str. 785.

starosti postati Sokol, je to bilo po Jegličevi oceni "najboljše sredstvo, da se naše ljudstvo razkristjani."⁶⁴ Najprej je bil 19. januarja 1920 sprejet odlok ministrstva prosvete v Beogradu, po katerem naj bi se telesni pouk na vseh šolah vršil po sokolskem sistemu, metodiki, estetiki, redu in disciplini, 4. oktobra 1920 pa še naredba glede sokolskega telovadnega sistema na srednjih šolah in na učiteljskih. Že na prvi odlok je poverjeništvo za uk in bogočastje poročalo ministrstvu v Beogradu, da obstaja v Sloveniji tudi orlovska organizacija in da telesna vzgoja v Sloveniji tako ne more biti organizirana po sokolskem sistemu, saj bi ta odločitev sprožila odločen upor v orlovski organizaciji.⁶⁵ Ministrstvo je 12. maja 1920 v Ljubljano poslalo odlok o tem, da imata obe organizaciji glede telesne vzgoje enak program. Kljub temu je bil sprejet oktobrski odlok, po katerem je bilo določeno, da se bo Sokolski Savez organiziral v celotni kraljevini z enotnim programom in s srbohrvaškim poveljniškim jezikom. Slovenski poverjenik za uk in bogočastje Karel Verstovšek⁶⁶ uredbe ni želel speljati in je zato moral odstopiti.⁶⁷ Njegov naslednik kot vodja poverjeništva za uk in bogočastje, dvorni svetnik dr. Franc Skaberne, je oktobrski odlok izvršil, ker ni bil seznanjen z majskim odlokom iz leta 1920, saj je bil v tem času pri plebiscitni komisiji v Celovcu. Sledil je naredbi ministrstva za prosveto z dne 19. januarja 1920 (št. 374), ki je bila objavljena v *Službenih Novinah* 1. februarja 1920. Slovenska vlada je zato na seji sklenila, da opozori Beograd na majski odlok s prošnjo za navodilo glede Slovenije.⁶⁸ Za katoliško stran je ta naredba veljala za protiverško. Tako zastopniki SLS kot duhovniki ljubljanske škofije so se dogovorili, da se temu uprejo.⁶⁹ V Sloveniji je bilo 19. marca 1921, na cvetno nedeljo, okoli šestinšestdeset protestnih shodov proti sokolski vzgoji v šolah.⁷⁰

⁶⁴ Prav tam, 12. 12. 1920, str. 822.

⁶⁵ "Zapisnik 182. seje Deželne vlade za Slovenijo, 1. 2. 1921", v: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, 3. del (Ljubljana, 2002), str. 252–253.

⁶⁶ Karel Verstovšek (1871–1923) je bil od 31. 10. 1918 do 17. 11. 1921 poverjenik za uk in bogočastje narodne oz. deželne vlade v Ljubljani. V *Slovenski biografiji* Franc Rozman navaja, da je bil poverjenik do 5. 11., iz zapisnikov vlade pa je razvidno, da je bil v tej funkciji še vsaj do 10. 12. 1920 (*Slovenska biografija*, dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi776856/>, pridobljeno: 18. 11. 2022; "Zapisnik 177. seje, 10. 12. 1920, v: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, 3. del (Ljubljana, 2002), str. 246–250).

⁶⁷ *Jegličev dnevnik*, 30. 1. 1921, str. 826.

⁶⁸ "Zapisnik 182. seje Deželne vlade za Slovenijo, 1. 2. 1921", v: *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921*, 3. del (Ljubljana, 2002), str. 252–254.

⁶⁹ *Jegličev dnevnik*, 30. 1. 1921, str. 826.

⁷⁰ Prav tam, 28. 3. 1921, str. 829–831.

Tako škof Jeglič kot tudi njegov naslednik dr. Gregorij Rožman⁷¹ sta namenila veliko pozornost vzgoji mladine. Rožman je bil že kot profesor v Celovcu in Ljubljani zelo povezan z Orli in ostal tudi kot škof njihov duhovni vodja.⁷² Ker je Jeglič ugovarjal tajni uredbi o "sokolskem vaspitanju", je bil prvič 6. oktobra 1920 v Beogradu, saj na vloge škofovske konference Beograd preprosto ni odgovarjal.⁷³ Drugič se je Jeglič zaradi tega odpeljal v Beograd februarja 1921 z odposlanstvom škofov, v kateri sta bila še nadškof Ante Bauer in djakovski škof Antun Aksamovič. Slovenski katoliški laiki so sestavili spomenico o sokolski vzgoji, ki so jo škofoje podpisali in predali regentu Aleksandru, ministrskemu predsedniku Nikoli Pašiću in zastopniku ministrstva za vero, ministru prosvete Svetozaru Pribičeviću. Kot je razvidno iz njegovega dnevnika, je Jeglič imel glede tega dober občutek. Regent je ugotovil, da so pritožbe umestne in jim zagotovil, da bo z ministrskim predsednikom v pisnem razgovoru razpravljal o tem, kako se želje škofov lahko uresničijo.⁷⁴

Ko je bil med 12. in 15. avgustom 1922 vsesokolski zlet v Ljubljani in sta bila prisotna tudi kralj in kraljica, je kralj izdal manifest, v katerem je bilo zapisano, da se bo "na temelju edinstva in sokolstva /.../ razvijal nadaljni napredek narodnih in državnih sil."⁷⁵ To je seveda razžalilo katoličane, tako Jeglič v dnevniku, saj da bi moral kralj vedeti, kaj podpiše: "Mi škofoje smo sokolstvo obsodili, kralj ga stavi kot temelj nadaljnega našega razvitka; mi moramo varovati svoje krščansko stališče in je prav lahko mogoč konflikt s kraljem."⁷⁶ Tudi Korošec se je glede tega sestal z ministrom dvora Dragomirom Jankovičem in mu povedal, da je kralj Slovence razžalil, in zahteval, da se zadeva razčisti, sicer bo prišlo do interpelacij v parlamentu.⁷⁷

Jegliču so podtikali protidržavno delovanje, ker je nasprotoval vladnim ukrepom v šolah in vsiljevanju Sokola. Ta gonja je leta 1925 dosegla svoj višek.

⁷¹ Gregorij Rožman (9. 3. 1883, Dolinčice, župnija Šmihel pri Pliberku – 16. 11. 1959, Cleveland, Ohio) je študiral na celovškem bogoslovju, v duhovnika je bil posvečen leta 1907, na Dunaju je promoviral leta 1912. Na bogoslovnem vseučilišču v Celovcu je postal profesor cerkvenega prava in moralke, leta 1919 se je preselil v Ljubljano, kjer je na novonastali univerzi predaval cerkveno pravo. Leta 1929 ga je Sveta stolica imenovala za škofa semtskega in pomožnega škofa ljubljanskemu škofu dr. Antonu Bonaventuri Jegliču s pravico nasledstva. 10. 9. 1929 je postal generalni vikar ljubljanske škofije in 1. 8. 1930 ljubljanski škof. 5. 5. 1945 se je Rožman umaknil v Avstrijo. Angleške vojaške oblasti so ga konfinirale v Celovcu. 1948 je z ameriško pomočjo pobegnil v Salzburg in potem preko Švice v ZDA, kjer se je naselil v Clevelandu (Tamara Griesser Pečar in France Martin Dolinar, *Rožmanov proces* (Ljubljana, 1996), str. 15–16, 198–200; France M. Dolinar, "Gregorij Rožman (1883–1959)", v: Marija Čipič Rehar et al. (ur.), *Med sodbo sodipča in sodbo vesti* (Ljubljana, 2009), 19–35).

⁷² Anton Jamnik, "Rožman duhovni vodja Orlov", v: *Rožmanov simpozij v Rimu* (Celje, 2001), str. 39–49.

⁷³ *Jegličev dnevnik*, 13. 10. 1920, str. 815.

⁷⁴ *Jegličev dnevnik*, 17. 2. 1921, str. 828.

⁷⁵ "Kraljev manifest sokolstvu", *Slovenski narod*, 17. 8. 1922, št. 185, str. 1.

⁷⁶ *Jegličev dnevnik*, 20. 8. 1922, str. 863. Korošec je zaradi tega interveniral pri ministru dvora, Jankoviču (*Jegličev dnevnik*, 18. 10. 1922, str. 867).

⁷⁷ *Jegličev dnevnik*, 18. 10. 1922, str. 867.



Škof Gregorij Rožman (Wikimedia Commons)

Politični nasprotniki, predvsem libarłaci, so ga ostro napadali in ga tožili v Rimu, naj bi celo paktiral s komunisti. Najhujši napadi so bili s strani *Slovenskega naroda*, zato je Jeglič, podobno tudi sarajevski nadškof Ivan Šarić, časopis tožil. Ta je namreč v članku "Intrige jugoslovanskega episkopata" obtoževal

Jegliča in škofovsko konferenco protidržavnega delovanja.⁷⁸ Kljub temu ga je kralj Peter 14. oktobra 1920 odlikoval z redom Sv. Save I. razreda, kralj Aleksander pa 15. maja 1928 s Karadorđevićevo zvezdo IV. razreda. Jeglič je bil prvi škof, ki je dobil tako odlikovanje.⁷⁹

4 Kraljevi dekreti

Vedno ostrejši spori med narodi so po strelah v skupščini privedli do tega, da je kralj Aleksander I. (1888–1934) 6. januarja 1929 razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil narodno skupščino ter imenoval novo vlado.⁸⁰ Bilo je to obdobje "šestojanuarskega režima, to je absolutizma in odkrite diktature."⁸¹ Kot se je izrazil Jeglič, se je "vladna kriza razvila v državno krizo".⁸² Aleksander države ni bil pripravljen urediti po federativnem principu, odločil se je za unitaristični ustavni okvir, razveljavil je vidovdansko ustavo, razpustil skupščino in prevzel vso oblast. Škof Jeglič je zabeležil v svoj dnevnik, da je praznik Svetih treh kraljev prinesel izredno presenečenje: "Ustava ukinjena, skupščina razpuščena. Tisk in zborovanja izredno omejeno, izvenparlamentarno ministrstvo, kojemu je na čelu general Živković, vsa oblast v rokah kralja. Strašna diktatura, znak, da je država v skrajni nevarnosti."⁸³

Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, s katerim je bilo prepovedano delovanje komunistične partije, je Narodna skupščina sprejela že 2. avgusta 1921,⁸⁴ 6. januarja 1929 pa je zakon razširjen na vse akcije, ki bi imele za cilj spremembo politične in socialne ureditve Kraljevine Jugoslavije. Prepovedano je bilo delovanje političnih strank z verskim in s plemenskim obeleženjem (čl.

⁷⁸ Pravda je trajala dve leti. Jegliča je zastopal Janko Brejc. *Slovenski narod* je bil obsojen na plačilo 10.000 din, avtor članka pa je bil obsojen na mesec dni zapora, moral pa je svoje trditve tudi preklcati (Prunk, "Jeglič in slovenska politika po letu 1918", str. 294–295; *Jegličev dnevnik*, 31. 10. 1925, str. 933, in 12. 3. 1927, str. 964).

⁷⁹ NŠAL, ŠAL, Škofje, fasc. 23; France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje* (Ljubljana, 2007), str. 387 (dalje: Dolinar, *Ljubljanski škofje*).

⁸⁰ "Proklamacija Nj. Vel. Kralja Aleksandra I.", *Slovenec*, posebna izdaja, 6. 1. 1929, št. 5, str. 1; *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 7. 1. 1929, str. 13. Objavili so jo vsi slovenski časopisi.

⁸¹ Sergej Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1961), str. 467 (dalje: Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*). Več: Jure Gašparič, "Uvedba diktature kralja Aleksandra", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006), str. 241–254.

⁸² *Jegličev dnevnik*, 6. 1. 1929, str. 1010.

⁸³ Prav tam, 6. 1. 1929, str. 1010.

⁸⁴ Zakon kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi, "Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, III, 95–249, 11. 8. 1921, str. 469–470.

3).⁸⁵ Ta je bil 24. marca 1933 nekoliko modificiran.⁸⁶ Zelo hitro so sledili dekreti, 11. januarja 1929 je izšel *Zakon o kraljevi oblasti*, sledili so dekreti, s katerimi so bile razpuščene stranke. Tako je bila 22. januarja 1929 razpuščena tudi SLS. Prav tako so bili razpuščeni vsi občinski in oblastveni odbori, odpravljena svoboda tiska, neodvisnost sodnikov itd. Minister pravosodja je najprej prepovedal tudi časopise *Slovenec* in *Jutro*. Škof Jeglič je na prošnjo Marka Natlačena pisal kralju in ga prosil, da prepoved prekliče, izpostavil je škodo za kulturno življenje in pa da bo sicer tiskarna morala sredi zime odpustiti delavce.⁸⁷ Državnemu pravniku (tožilcu) se je posrečilo to prepoved preprečiti. Dne 3. oktobra 1929 je bila Kraljevina SHS preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo. Pri tem je bilo, kot izpostavlja France Dolinar, "jugoslovanstvo le psevdonim za velesrbstvo."⁸⁸ Kraljevina je bila razdeljena v devet banovin, od teh pa je imelo kar šest srbsko večino. 28. septembra 1929 je iz Živkovičeve vlade izstopil Anton Korošec, ki je bil v njej minister za promet in edini slovenski minister.

Najprej so Slovenci šestojanuarsko odločitev kralja Aleksandra pozdravili, tudi katoliška stran, ker niso še doumeli, kakšne posledice bo imela. Tako je *Slovenec* novo vlado imenoval "vlado zakonitosti, pravice in enakosti".⁸⁹ Kralj Aleksander je svojo diktaturo označil za začasno in tudi škof Jeglič je najprej verjel, da je to, kot skrajni korak, dopustno, ker se razmere v državi morajo urediti. Zato je lavantinskemu škofu Andreju Karlinu⁹⁰ poslal koncept vdanostne izjave, ki bi ju oba naj v imenu slovenskih duhovnikov podpisala. Karlin je izjavo takoj podpisal, vendar sta mu, še preden jo je Jeglič poslal v Beograd dr. Marko Natlačen, predsednik skupščine ljubljanske oblasti, in Josip Leskovar, predsednik skupščine mariborske oblasti, predložila, da obstaja možnost, da bo pri ljudeh prišlo do reakcije. Med tem je tudi njegovo navdušenje popustilo, sumljivo se mu je zdelo namreč, da je kralj ukrepal za hrbtom vlade, ki je po njegovem

⁸⁵ "Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi", *Slovenec*, 8. 1. 1929, št. 6, str. 1. Bila je to posledica streljanja v beograjskem parlamentu, ko je črnogorski poslanec Puniša Račić 20.6.1928 ustrelil Stjepana Radića. Vojska, ki so jo obvladovali Srbi (hrvaških in slovenskih oficirjev je bilo malo), je podprla kralja. Za ministrskega predsednika je tudi imenoval srbskega generala Petra Živkovića.

⁸⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 467–469.

⁸⁷ *Jegličev dnevnik*, 18. 2. 1929, str. 1013.

⁸⁸ France M. Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja*, ur. Alojzij Geržinič (Buenos Aires, 1990), str. 305 (dalje: Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja*).

⁸⁹ "Vlada zakonitosti, pravice in enakosti", *Slovenec*, 8. 1. 1929, št. 6, str. 1. Več: Perovšek, *Politika in moderna*, str. 254–272.

⁹⁰ Andrej Karlin (15. 11. 1857, Stara Loka na Gorenjskem – 5. 4. 1933, Maribor), 1910 je bil imenovan za tržaško-koprskega škofa in bil 19. 3. 1911 posvečen. Ko so Italijani prišli v Trst leta 1918, je ostal še leto dni tam kot škof. Kot Slovenec je bil za Italijane moteč. Ni hotel opraviti *Te deuma* v počastitev italijanske zmage. 1. novembra 1918 pa je vdrla celo skupina mladih ljudi v škofijski dvorec v Trstu. Italijanska vlada je od papeža zahtevala, da razreši škofa, Vatikan je popustil jeseni 1919, ko je papež Karlina zaradi razmer razrešil. Najprej je prevzel vodenje Zavoda sv. Stanislava, 6. 6. 1923 pa je bil imenovan za lavantinskega škofa (*Letopis Cerkev na Slovenskem 2000*, str. 485; Branko Marušič, "Zadnje tržaško leto škofa Andreja Karlina", v: Edo Škulj (ur.), *Karlinov simpozij v Rimu* (Celje, 1996), str. 145–153).

mnenju bila dobra.⁹¹ 20. januarja je Jeglič z delegacijo škofovske konference potoval v Beograd, kot je napisal v svoj dnevnik: "Nevarnost krivičnih zakonov, zato gremo v Beograd." Šlo je za agrarno reformo, medverski zakon, šole. Korošec je Jegliču svetoval, naj škofje nekaj ukrenejo, ker da gre za krivične zakone.⁹² Škofje so govorili s kraljem, z ministrskim predsednikom in še s šestimi ministri – tudi s Koroščem – in Jeglič je menil, da je edini minister, ki bi lahko povzročil težave, minister za vere Tugomir Alaupović, ki pa je bil minister samo do aprila 1929, kralj pa, da "želi katoliški Cerkvi ugoditi."⁹³

Nova ustava (oktroirana ustava), ki je Jugoslavijo proglasila za dedno ustavno monarhijo, je pričela veljati 3. septembra 1931 in je ostala v veljavi do leta 1941 (izjema je bila uredba o banovini Hrvaški, leta 1939). Ustava je predvidevala centralistično in unitaristično državno ureditev ter je močno okrepila kraljeve pravice. Brez njegovega pristanka smel biti sprejet noben zakon. Državljanom je na papirju sicer zagotavljala vrsto temeljnih pravic, kot je enakost pred sodiščem, svobodo vesti, nedotakljivost stanovanja, pisemsko tajnost, neodvisnost sodišč in enakopravnost veroizpovedi, vendar je že omenjeni *Zakon o zaščiti* v praksi skrbel za to, da se mnogo teh pravic niso mogle uveljaviti. Sledile so še druge omejitve ustavnih pravic, npr. zakon o društvih, shodih in posvetih (18. septembra 1931).

Prav v tem, za državo izredno občutljivem času, je prišlo do zamenjave na vrhu ljubljanske škofije. Leta 1930 (formalno je Jeglič predal škofijo 28. julija 1930) je postal ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, ki je bil profesor cerkvenega prava in je kot pravnik že kot pomožni škof sodeloval pri reševanju odprtih problemov, predvsem tudi pri vprašanju pravnega položaja katoliške cerkve v kraljevini. Imel je popolnoma drugačno stališče do politike kot njegov predhodnik. Svoj pogled je popisal v spisu "Cerkve in politika". Menil je, da se mora Cerkve opredeljevati samo do verskih, moralnih in cerkvenopranih vprašanj: "Cerkve se nikdar ni in se ne more istovetiti s kakšno politično stranko. Ne brani pa, da pripadajo njeni uslužbenci strankam, a le takim, ki po svojem programu in delovanju niso nasprotne krščanskim naukom."⁹⁴ Predvideval je tudi nadzor nad političnim delovanjem "klara" in odredil, da mora vsak duhovnik, ki želi kandidirati, imeti privoljenje svojega škofa. Načelno je bil proti temu, da bi duhovniki, aktivni dušni pastirji, kandidirali na volitvah, ali sploh sodelovali v strankarskem življenju, vendar je pod vplivom velikokrat spreminjal svoja stališča ("koroška duša") in duhovnikom dovolil, da kandidirajo.⁹⁵

⁹¹ *Jegličev dnevnik*, 11. 1. 1929, str. 1010.

⁹² Prav tam, 18. 1. 1929, str. 1011.

⁹³ Prav tam, 26. 1. 1929, str. 1912.

⁹⁴ NŠAL 332, Zapuščina škofa Gregorija Rožmana, AŠ 2, zapiski: Cerkve in politika, 16 strani.

⁹⁵ Tak primer je bil npr. šentjakobski župnik Janko Barle. Rožman je bil zaradi tega deležen ostre kritike, pričakoval pa je, da Barle kot župnik odstopi. Več: Blaž Otrin, "Poslanska epizoda šentjakobskega župnika", *Arhivi* 34, št. 2 (2011), str. 555–567.

27. januarja 1932 je bila "svetosavska proslava" na Univerzi v Ljubljani, razvili so prepovedano slovensko zastavo. Med navzočimi je bil tudi ljubljanski škof Rožman.⁹⁶ Odpor proti diktaturi je izbruhnil ob praznovanju Koroščeve 60. obletnice. Najprej je bila proslava 8. maja v Unionu, kjer so razvili veliko slovensko zastavo in Korošca zavili vanjo. Prisotni naj bi navdušeno ploskali. Korošec je izjavil: "Narod klubuje vsem viharjem. Zmaga je naša."⁹⁷ Zaradi cenzure so bila poročila v časopisih skopa. Nadaljnje proslave so bile prepovedane, vendar so se kljub temu na predvečer rojstnega dne, 12. maja, po vsej Gorenjski prižgali kresovi, na binkoštno nedeljo in ponedeljek, 15. in 16. maja, pa vršili shodi. Šentjakobski župnik Janko Barle, poslanec na Živkovičevi listi, je organiziral shod v Šentjurju.⁹⁸ Tukaj sta si stali obe strani nasproti, podporniki beograjske vlade in podporniki razpuščene SLS. Že naslednji dan je oblast začela aretirati protestnike, tudi duhovnike. Sledil je šentjurski proces na sodišču za zaščito države v Beogradu. Kranjski župnik Matija Škerbec je bil obsojen na leto dni strogega zapora, deset drugih soobtoženih pa na mesec dni do leta in pol strogega zapora.⁹⁹

V nasprotovanju Aleksandrovi monarhični diktaturi se je SLS utrdila in leta 1932 izdala Slovensko deklaracijo,¹⁰⁰ imenovano tudi Ljubljanske punktacije. Nastale so pod Koroščevim vodstvom in bile objavljene v časopisu *Il Piccolo* v Trstu (31. 12. 1932) – torej ilegalno. Ta deklaracija je poudarjala, da je slovensko ljudstvo razdeljeno po ozemljih štirih držav (Jugoslavije, Italije, Avstrije in Madžarske). Njegov cilj je bil različne dele spojit v eno politično enoto, da bi se narod ohranil in se razvijal. Večjemu delu Slovencev, ki je živel v Jugoslaviji, je bila zastavljena naloga, naj se neutrudno zavzemajo za ta cilj. Slovensko ljudstvo bi se morala, kot pravi deklaracija, utrditi v avtonomiji in se razvijati v skladu s svojimi posebnostmi tako, da bi bil drugim državam privlačna in bi jim bila za zgled. Pomembno je bilo torej, da si priborijo in izražajo svojo narodno posebnost, tudi z lastnimi imeni in zastavo, z denarno in gospodarsko samostojnostjo, predvsem pa s kulturno in politično svobodo ter socialno zakonodajo. Slovenci, Hrvati in Srbi naj bi svobodno in v svobodnih enotah, na demokratični osnovi oblikovali skupno jugoslovansko državo. Ena teh enot naj bi bila dežela "Slovenija".

Dr. Anton Korošec je bil kot glavni pisec Slovenske deklaracije (imenovane tudi kot Ljubljanske punktacije) januarja 1933 interniran v Vrnjački banji v Tu-

⁹⁶ "Praznik akademske mladine", *Slovenec*, 28. 1. 1932, št. 22, str. 3. Časnik ne omenja zastave in navdušenja nad tem: Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja*, str. 312.

⁹⁷ Prav tam; Rahten, *Anton Korošec*, str. 330–332.

⁹⁸ "Proslava dr. Koroščeve 60. letnice v Št. Juriju ob j.ž.", *Slovenec*, 12. 5. 1932, št. 108, str. 3.

⁹⁹ Več: Matija Škerbec, *Senčurski dogodki* (Kranj, 1937).

¹⁰⁰ Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija* (Celovec, 1988), str. 48–49.

zli in ker je tam zbolel, je bil aprila 1933 prepeljan na otok Hvar. Še trije drugi politiki iz SLS so bili internirani – a vsi so bili izpuščeni kmalu po atentatu na kralja Aleksandra.

4.1 Orli in Sokoli

Najpozneje potem, ko je bil 5. decembra 1929 sprejet *Zakon o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije*, je sokolsko gibanje postalo sredstvo promocije ideologije jugoslovanskega unitarizma.¹⁰¹ Škof Jeglič je v svoj dnevnik napisal:

To je grozno! Svoboda združevanja uničena. Naša mladina v verski in moralni nevarnosti. Še danes bom pisal predsedstvu, naj mi sporoči: 1. kaj nameravajo storiti z Orlom, ali naj pristopi, 2. kako bi nadomestili razpust Orlov oz. krščanske vzgoje. Krivice. ' Po kraljevini šumi, da bodo še mnoga druga društva razpuščena. Strašen terorizem! Utegne priti čas, da bomo škofje morali zoper take krivice javno nastopiti. Je hudo: časopisi morajo molčati, ali tako pisati, kakor naroča vlada. Govoriti ne smeš nič. Koj pride kazen. Kako dolgo?¹⁰²

Že pred tem, ko je že kazalo, kaj se bo zgodilo, so Jugoslovansko orlovsko zvezo podprli tudi škofje. Jeglič je poslal 26. oktobra 1929 kralju brzojavko: "Z jugoslovansko orlovsko zvezo nujno prosim, da veličanstvo našo prepotrebno in prekornostno organizacijo Orel brani in nikakor ne dovoli njenega razpusta."¹⁰³ Ko je bil zakon razglašen, so se morali Orli v treh tednih odločiti o vstopu v novo organizacijo, kar pa so zavrnili, čeprav so bili njeni voditelji večinoma vzgojeni od Janeza Evangelista Kreka in projugoslovansko usmerjeni. V *Slovenecu* in *Slovenskem narodu* je bila objavljena poslanica škofa Jegliča o Orlih, v kateri je med drugim napisal: "Prosim Vam, in naročam vam, da pogumno dvignete glave, pa trdno sklenite, da boste krščanskim načelom in vzornemu krščanskemu življenju ostali zvesti v vseh okoliščinah, v katere koli pridete."¹⁰⁴ Namestnik šefa tiskovnega biroja je novinarjem ukazal, da pisma ne objavijo, oziroma da ne objavijo, "kar je ta vrag pisal svojim vragom". Časopisa sta bila zaradi tega zaplenjena.¹⁰⁵ Tudi kralj je bil zaradi pisma nezadovoljen, državni pravdnik (tožilec) pa je proti škofu sprožil postopek po *Zakonu o zaščiti javne*

¹⁰¹ Jure Krišto, "Euharistijski kongresi u Chicagu (1926) i Zagrebu (1930) u sastavu političke represije", *Časopis za suvremenu povijest* 38, št. 3 (2006), str. 928.

¹⁰² *Jegličev dnevnik*, 7. 12. 1929, str. 1033.

¹⁰³ Prav tam, 26. 10. 1929, str. 1029–1030.

¹⁰⁴ "Dragi Orli!", *Slovenec*, 10. 12. 1929, št. 282, str. 1; "Značilna poslanica ljubljanskega škofa Orlom", *Slovenski narod*, 10. 12. 1929, št. 283, str. 1; *Jegličev dnevnik*, 10. 12. 1929, str. 1033.

¹⁰⁵ *Jegličev dnevnik*, 11. 12. 1929, str. 1034, in 15. 12. 1929, str. 1035.

varnosti in reda v državi.¹⁰⁶ Zmotile so ga predvsem besede "naročam vam, da pogumno dvignite glave", ker naj bi s tem spodbujal nasilen odpor. Ko so ga prepričali, da kaj takega v besedilu ni, je postopek ustavil. Sicer pa so Jegliča v Beogradu večkrat ovajali, med drugim so navajali, da naj bi vsak posamezni Orel moral seči škofu v roke, da se ne bo pridružil Sokolu Jugoslavije.¹⁰⁷

Jeglič je sestavil predloge, ki jih je nesel v Zagreb na posvet. Škofom je želel svetovati, da razpustijo Orle, v Sokol Jugoslavije pa naj bi se vključili samo pod pogojem, da se ne žali krščanska morala in krščansko prepričanje. Škofje naj bi v tem smislu vladi poslali vlogo in izrazili obžalovanja zaradi tega, kar se je zgodilo. Vlado naj bi opozorili, da krši naravno pravo in tudi "zadaje smrtni udarec državnim ideji." Hkrati naj bi izrazil tudi strah za bodočnost, ko bo potrebno proti takim krivicam nastopati v javnosti.¹⁰⁸ V Zagrebu so škofje pripravili dva memorandum na kralja, zaradi krivic šolskega zakona in zaradi Orlov, ki po njihovem mnenju niso mogli stopiti v Sokol Jugoslavije, ker njihova ideologija nasprotuje krščanstvu. Tudi nuncij je napovedal ostro pismo notranjemu ministru in napovedal razgovor z ministrom in s kraljem.¹⁰⁹ Beograjski nadškof Ivan Rafael Rodić in djakovski škof Antun Akšamović sta bila 20. decembra pri kralju, vendar ta o spremembi zakona o Sokolu ni hotel slišati.¹¹⁰

Ko je beograjska vlada vsem Orlom, ki bi pristopili k Sokolu, ponudila ugodnosti, so se za to odločili samo štirje.¹¹¹ Škof Rožman, ki je bil z Orli povezan že, ko je bil profesor v Celovcu, pa je po prepovedi Orlov skušal preusmeriti mladino v Marijine družbe, potem pa v Katoliško akcijo.¹¹² Precej pozno je sledilo pastirsko pismo jugoslovanskega episkopata, ki so ga duhovniki 17. januarja 1933 prebrali s prižnic. V njem so škofje obsodili Tyrševo sokolsko ideologijo in s tem Sokol Kraljevine Jugoslavije. Na to se je vlada ostro odzvala in v skupščino predložila zakon o ločitvi Cerkve in države ter zakon o izgonu jezuitov in lazaristov. Oba zakona je kralj Aleksander preprečil.¹¹³

¹⁰⁶ Narodna skupščina je 2. avgusta 1921 sprejela Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, s katerim je, po začasni prepovedi z Obznano, prepovedala delovanje komunistične partije (*Službene novine Kraljevine SHS*, 3. 8. 1921, št. 170 A; Lovro Šturm, "O prepovedi političnih strank in Komunistične partije Jugoslavije", v: Lovro Šturm (ur.), *O vzponu komunizma na Slovenskem* (Ljubljana, 2015), str. 214).

¹⁰⁷ Dolinar, *Slovenska katoliška obzorja*, str. 306; *Jegličev dnevnik*, 15. 12. 1929 in 31. 12. 1929, str. 1035; 24. 1. 1930, str. 1038–1039.

¹⁰⁸ *Jegličev dnevnik*, 10. 12. 1929, str. 1033.

¹⁰⁹ Prav tam, 15. 12. 1929, str. 1034.

¹¹⁰ Prav tam, 30. 12. 1929, str. 1035.

¹¹¹ Prav tam, 12. 1. 1930, str. 1037.

¹¹² Dolinar, "Škof Gregorij Rožman", v: *Ljubljanski škofje*, str. 404.

¹¹³ Prav tam, str. 317.

4.2 *Katoliške zasebne šole*

Tudi na področju šolstva je od leta 1929 katoliška cerkev zaznala velike težave. Do takrat je veljala na prej avstro-ogrskih ozemljih stara zakonodaja Avstro-Ogrske, kar pomeni, da je imela katoliška cerkev do Aleksandrove šestojanuarske diktature pri organiziranju in delovanju katoliških šol kar nekaj svobode.

Kralj je 31. avgusta 1929 podpisal *Zakon o srednjih šolah*, ki je predvideval, da učenci zasebnih šol opravljajo izpite na državnih šolah, pristojbina, ki bi jo morali plačati za pristop k izpitom (1300 din), pa je bila za večino staršev zelo visoka ali celo previsoka.¹¹⁴ Z zakonom so med drugim tudi prepovedali šolnine, kar je dodatno oteževalo vzdrževanje katoliških šol. Zakon tudi ni predvideval verske vzgoje, kar je katoliško cerkev zelo vznemirilo. Škof Jeglič se je zavzemal za to, da se predstavniki Cerkve takoj odpravijo v Beograd. Sestavil je dopis kralju, v katerem je med drugim vprašal, ali je prav "da nam vzema narodna država pravice, ki nam jih je dala tuja država".¹¹⁵

Škofje (Antun Bauer, splitski škof Kvirin K. Bonefačić in Jeglič) so se v Beograd odpravili šele 24. novembra, kjer so se sestali z ministri in s kraljem, ki so obljubljali, da bodo upoštevali njihove želje. Sledil je *Zakon o narodni šoli*, sprejet 5. decembra 1929, ki je bil izrazito jugoslovansko usmerjen, podpiral je "jugoslovansko nacio" in poenotil šolsko zakonodajo. Hoteli so vpeljati celo enotne šolske učbenike za celotno državo in enotno znanstveno terminologijo. Hkrati je bil naperjen proti zasebnim šolam, ki so imele v Sloveniji dolgo tradicijo. V Šentvidu je bila škofijska gimnazija, ki jo je ustanovil prav Jeglič, druge katoliške šole so vodile uršulinke, šolske sestre, pa tudi frančiškani in salezijanci. Ustanovitev novih zasebnih šol je bila prepovedana, že obstoječe šole pa so se morale v štirih mesecih preurediti v smislu novih predpisov (164. člen).¹¹⁶ Sledil je *Pravilnik o zakonu za osnovne, učiteljske in srednje šole*, s katerim je bil po naročilu kralja Aleksandra zakon delno popravljen, ostalo pa je med drugim to, da se niso smele odpirati nove zasebne šole in da lahko verouk poučuje duhovnik ali laik, če se za to odločijo starši. Kralj je dal tudi besedo, kot navaja Jeglič, da bo pravilnik držal, sicer pa naj bi bilo vse določeno v konkordatu.¹¹⁷ Konkordat, ki je bil sklenjen 27. julija 1935 z Vatikanom, je sicer predvideval tudi urejanje šolskih vprašanj, vendar ni bil ratificiran. 5. maja 1938 so katoliški škofje izdali poslanico vernikom, v kateri so navedli krivice, ki so se dogajale

¹¹⁴ Jegličev dnevnik, 6. 10. 1929, str. 1026

¹¹⁵ NŠAL, Šolske zadeve, 5. 10. 1929, št. 3689; Jegličev dnevnik, 29. 9. 1929, str. 1025.

¹¹⁶ *Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom* (Ljubljana, 1929), str. 132; Andrej Vovko, "Navzočnost cerkve v šolstvu", v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, ur. Metod Benedik, Janez Juhant in Bogdan Kolar (Ljubljana, 2002), str. 371 (dalje: Vovko, "Navzočnost cerkve v šolstvu").

¹¹⁷ Jegličev dnevnik, 20. 1. 1930, str. 1037.

katoliški cerkvi, med drugim tudi na področju šolstva. Poudarili so tudi, da se je izvajal pritisk na učitelje in učence in da država ovira verske šole. Novih šol ni bilo moč ustanavljati, prav nasprotno, oblast je skušala obstoječe ukinjati, tudi so bili absolventi verskih šol pri zaposlitvah zapostavljeni, omejevalo se je število učencev v šolah, obstajala pa je tudi tendenca prosvetnega ministrstva, da se zmanjšuje ure šolskega verouka.¹¹⁸

5 Konkordat

Z razpadom Avstro-Ogrske je papež Benedikt XV. 23. novembra 1921 tudi s cerkvene strani preklical konkordat, ki je bil sklenjen 18. avgusta 1855 med papežem Pijem XI. in avstrijskim cesarjem Francem Jožefom I., ker novonastale države niso imele statusa nasledstva. Papež je hotel biti seveda predvsem svoboden pri imenovanju škofov, ker je konkordat iz leta 1855 določal, da ima cesar v skladu s privilegiji iz 15. stoletja pravico predlagati in imenovati škofove (čl. 19), ki so morali priseči zvestobo cesarju (čl. 20). Ob tem je katoliški cerkvi zagotovil pomemben vpliv na področju izobraževanja in zakonske zveze, katoliški cerkvi predal pa je tudi verski sklad. Z avstrijske strani je bil konkordat po letu 1860 postopoma modificiran tako s *Temeljnim zakonom o splošnih državljanskih pravicah* z dne 21. decembra 1867, ki je predvideval enakost ne glede na veroizpoved. S posebnim zakonom je bilo leta 1868 na novo urejeno zakonsko pravo, šolski pouk in odnosi med verskimi skupnostmi. Avstrijska stran je sicer konkordat po razglasitvi dogme o papeževi nezmotljivosti leta 1870 formalnopravno preklicala, dejansko pa so nekatere določbe ostale veljavne do razpada habsburške monarhije.¹¹⁹ Papež je bil pripravljen z novonastalimi državami skleniti nov konkordat.

Škof Jeglič je že 12. novembra 1918 pisno opozoril Narodno vlado, da so z razpadom avstro-ogrske monarhije vse predprave, ki jih je Sveti sedež dal avstrijskemu cesarju oz. vladi glede katoliške cerkve, prenehale in da je cerkevno pravo začelo veljati po novem zakoniku kanoničnega prava, veljavnega od 19. maja 1918 – in to do sprejetja nove ustave države SHS ter ureditev odnosov te države do katoliške cerkve. V odgovoru na vprašanje lavantinskega škofijskega ordinariata 11. februarja 1919 o tem, kako naj postopajo, ker je prej veljavno razmerje med državo in Cerkvijo prenehalo, je Jeglič kljub temu svetoval, naj se, dokler ne pride do dogovora med Sv. Sedežem in državo, držijo stare

¹¹⁸ Vovko, "Navzočnost cerkve v šolstvu", str. 371–372.

¹¹⁹ Borut Košir, "Cerkev in njen odnos do političnih ureditev", v: *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (Ljubljana, 2002), str. 256–259 (dalje: Košir, "Cerkev in njen odnos do političnih ureditev").

avstrijske zakonodaje.¹²⁰ Beograjska oblast je bila mnenja, da je dedič pravic, ki jih je Sv. Sedež priznal avstrijskemu cesarju, zaradi česar je prišlo do spora med katoliško cerkvijo in Beogradom. Že na ustanovni seji jugoslovanske škofovske konference 27. novembra 1918 v Zagrebu so jugoslovanski škofi razpravljali o konkordatu. V resoluciji, ki jo je pripravil Jeglič, so izrazili željo, da se pravni status uredi s sporazumom s Sv. Sedežem. Konference se je udeležil, kot že navedeno, od slovenskih škofov samo škof Jeglič. V zvezi s konkordatom na škofovski konferenci niso sprejeli nobenega sklepa, zadevo so prepustili v premislek vsakemu posameznemu škofu.¹²¹

Kralj Aleksander je že januarja 1919 izdal razglas o enakosti veroizpovedi, 31. julija 1919 pa je bila sprejeta začasna Uredba o strukturi Ministrstva, ki naj bi vsem veroizpovedim zajamčila zakonsko enakopravnost. Beograd je pripravljaj interkonfesionalne zakone.¹²² Vidovdanska ustava je to načelo prevzela, predvidela pa je zakonsko ureditev za vsako veroizpoved posebej. Srbska pravoslavna cerkev v Kraljevini SHS ravnala, kot da je državna cerkev in ima isti status, kot ga je imela v Kraljevini Srbiji, čeprav je katoliška cerkev bila precej močna. Tudi agrarna reforma pravoslavne cerkve ni prizadela tako, kot je prizadela katoliško cerkev.¹²³ Kot navaja France Martin Dolinar, zato ni presenetljivo, da je država sklenila dogovore z vsemi priznanimi verskimi skupnostmi razen s katoliško cerkvijo.¹²⁴

Sv. Sedež je novembra 1919 formalno priznal Kraljevino SHS, hkrati pa je bilo izraženo upanje, da se bodo nadaljevali dobri odnosi, ki jih je imel s Srbijo. S Srbijo je Sv. Sedež pred začetkom vojne leta 1914 namreč sklenil konkordat, po katerem je katoliška cerkev lahko svobodno delovala, predvideval je tudi katoliško škofijo v Beogradu, ki pa ni bila ustanovljena. Papež Benedikt je želel ta konkordat s potrebnimi spremembami razširiti na celo kraljevino.¹²⁵ Tudi Anton Korošec se je zavzemal za konkordat. Leta 1921 je menil, da je napočil ugoden trenutek za sporazum. Leto pozneje je sporočil Jegliču, da so ministri v Beogradu Cerkvi naklonjeni, izjema naj bi bil prosvetni minister Svetozar Pribičević.¹²⁶ Jegliča je prosil za navodila v cerkvenopolitičnih zadevah. Ta mu je dal elaborat o "avtonomiji Cerkve v SHS" in odgovor škofov na predlog vlade

¹²⁰ NŠAL, Spisi V, Državne zadeve 1898–1930, D2, f.12, Jegličeva spomenica Narodni vladi; Dolinar, "Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918", str. 304.

¹²¹ NŠAL, ŠAL, Spisi V, fasc. 268, Škofovska konferenca 1909–1921; Dolinar, "Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918", str. 305.

¹²² *Jegličev dnevnik*, 18. 4. 1920, str. 807. Načrt je nadškof Bauer dobil pod roko. Piše tudi, da ga bo sicer minister poslal škofom v oceno.

¹²³ Aleksa Beninger, *Alojzije Štepinac. Hrvatski kardinal* (Rim, 1974), str. 198 (dalje: Beninger, *Alojzije Štepinac*).

¹²⁴ Dolinar, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju", str. 409.

¹²⁵ *Jegličev dnevnik*, 4. 2. 1922, str. 852.

¹²⁶ Rahten, *Anton Korošec*, str. 194.

o razmerju veroizpovedi v SHS",¹²⁷ pripravil pa je tudi popravke konkordata s Srbijo, ki je bil po njegovem zelo pomanjkljiv.¹²⁸ Beograd je posebno zanimljivo, kako lahko vpliva na imenovanje škofov. 9. avgusta 1922 je bila ustanovljena komisija, ki je proučevala vprašanja glede konkordata.¹²⁹ Jeglič, ki je bil na posvetovanju v Beogradu z ministrom vere Ivom Krsteljem, je imel občutek, da želi minister po konkordatu zaslužniti Cerkev, in je dodal, da je ne bo. Takrat so škofje določili pet oseb, ki naj bi vprašanje konkordata preučevali, sestavljali tekst za škofo.¹³⁰ Ko je konec leta 1922 postal minister za vere Ljuba Jovanović, ki je veljal za očeta srbskega konkordata, je Jeglič dnevniku zaupal, da bo sedaj konkordat mogoč.¹³¹ Jeglič je tudi intenzivno sodeloval pri pripravi besedila konkordata.¹³² Ko je bil Anton Korošec podpredsednik Davidovićeve vlade (27. 7. 1924) in zastopnik ministra za vere (do 5. 11.), je organiziral tudi sestanek, na katerem so konkordat obravnavali. Navzoči so bili škofje knezoškof Jeglič, zagrebški nadškof dr. Bauer, djakovski škof Akšamović in poslanik pri Vatikanu Josip Smodlaka.¹³³

Vprašanje konkordata je predstavljalo največji problem v razmerju med kraljevino in katoliško cerkvijo. Besedilo so pripravljali že pod kraljem Aleksandrom, ki je zadevo želel urediti.¹³⁴ Kralj Aleksander je menil, da bo s sprejetjem konkordata navezal katoliško cerkev na državo, hkrati pa je upal, da bo s tem rešil hrvaško vprašanje.¹³⁵ Prva osnutka konkordata sta bila sestavljena že v letih 1922 in 1923, neposredna pogajanja z Rimom pa so stekla leta 1925. Potem pa so bila pogajanja prekinjena, nadaljevala so se šele v času vlade generala Petra Živkovića, trajala pa so do leta 1935. Besedilo konkordata je bil v glavnem usklajeno še pred atentatom na kralja Aleksandra v Marseillu.¹³⁶ 25. julija 1935 je bil konkordat s Svetim sedežem podpisan v Vatikanu (Jevtićeva vlada). V imenu papeža Pija XI. ga je podpisal njegov državni tajnik kardinal Eugenio Pacelli, v imenu kralja Petra II. pa pravosodni minister dr. Ljudevit Auer.

¹²⁷ *Jegličev dnevnik*, 2. 1. 1921, str. 824.

¹²⁸ Prav tam, 25. 2. 1922, str. 854.

¹²⁹ Beninger, *Alojzije Stepinac*, str. 198.

¹³⁰ *Jegličev dnevnik*, 20. 8. 1922, str. 862.

¹³¹ Prav tam, 28. 12. 1922, str. 873, in 12. 1. 1923, str. 875.

¹³² Prav tam, 29. 6. 1923, str. 882.

¹³³ "Posvet o načrtu konkordata", *Slovenec*, 20. 9. 1924, št. 40, str. 1.

¹³⁴ *Jegličev dnevnik*, 5. 8. 1927, str. 974. Ko je Jeglič po petih letih dobil avdienco pri kralju Aleksandru, sta govorila tudi o konkordatu. Jeglič mu je razložil glavne ovire in kralj je potrdil, da želi, da se bi po volitvah začelo na tem delati, seveda, če bi prišla na oblast prava vlada. Glej tudi: *Jegličev dnevnik*, 26. 1. 1929, str. 1012.

¹³⁵ Nikola Žutić, *Nadbiskup Stepinac. Ideologija i politika 1934–1946* (Beograd, 2017), str. 120–121 (dalje: Žutić, *Nadbiskup Stepinac*).

¹³⁶ Prav tam.

Na tem mestu je treba spomniti, da je kralj Aleksander ukinil vidovdansko ustavo. Še preden je bila objavljena nova, oktroirana ustava 3. septembra 1931, so bile za nekatere verske skupnosti sprejeti posebni zakoni: 8. novembra 1929 *Zakon o Srbski pravoslavni Cerkvi*, 14. decembra 1929 *Zakon o židovski verski skupnosti* in 30. januarja 1930 *Zakon o muslimanski skupnosti* (spremenjen 28. februarja 1939), *Zakon o reformiranih in evangeličanskih Cerkvah* pa je bil sprejet potem šele 16. aprila 1936. Za katoliško cerkev, pa tudi za starokatoliško, ni bil izdan noben zakon.¹³⁷ Že, ko je Korošec konec dvajsetih let zaznal močno nasprotovanje konkordatu s strani pravoslavnih krogov, naj bi začel zagovarjati notranjo rešitev, torej poseben zakon za katoliško cerkev.¹³⁸ Kralj Aleksander je sporazumno z njim, ko je po uvedbi diktature sklenil sporazume z verskimi skupnostmi, govoril z nadškofom Bauerjem, ki je predsedoval jugoslovanski škofovski konferenci, in predlagal poseben zakon za katoliško cerkev. To je sprožilo nasprotovanje škofov. Hkrati so se spraševali, kaj ima v mislih Korošec. Jeglič je od Korošca zahteval pojasnilo in ta mu je odgovoril:

Kar se tiče konkordata, sem ob eni priliki lanskega leta v prostem razgovoru /.../ rekel njegovemu veličanstvu kralju, da mi še nismo zreli za konkordat, da ga ne bi držali, da bi radi tega prišlo do diplomatskih konfliktov, ki bi lahko imeli v državi sami najhujše posledice in da sem jaz radi tega za kratkoročno pogodbo ali modus vivendi. O kakih državnih zakonih – enostranskih – ni bilo govora. Pač pa sem izrecno rekel, da to ni mišljenje ne škofov, ne mojih političnih prijateljev, ampak osebno moje. Mislim tudi danes, da je moje mišljenje upravičeno.¹³⁹

Jeglič je nato zapisal, da se mu je odvalil "kamen od srca".¹⁴⁰

Predsednik škofovske konference Bauer je kralju odgovoril, da je sklenitev sporazuma v pristojnosti Svetega sedeža. Očitno je kralja prepričal, saj se je ta potem sam zavzemal za sklenitev konkordata in v ta namen sklical dve vladni komisiji, ki bi naj izdelali predloge za konkordat.¹⁴¹ V prvi komisiji so bili štirje škofi, tudi ljubljanski škof Jeglič, vendar jih je jugoslovanska vlada leto dni pozneje ignorirala.¹⁴² V letih 1931 do 1933 sta si kraljevina in Vatikan izmenjala

¹³⁷ Košir, "Cerkev in njen odnos do političnih ureditev", str. 260–265.

¹³⁸ Bogdan Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 199 (dalje: Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi").

¹³⁹ *Jegličev dnevnik*, 7. 1. 1930, str. 1037; Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", str. 199. V nekaj besedah se citat ne bistveno razlikuje, vendar Kolar, ki citira nekoliko širši del pisma, poleg ne navaja vira.

¹⁴⁰ *Jegličev dnevnik*, 7. 1. 1930, str. 1037.

¹⁴¹ Gašper Mithans, *Jugoslovanski konkordat*. Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones 30 (Ljubljana, 2017), str. 139.

¹⁴² Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 387, 407 (dalje: Mithans, *Jugoslovanski konkordat*).

štiri predloge: dva jugoslovanska vladna predloga in dve vatikanski promemoriji. Kralj je potem leta 1933 odredil, da naj se pogajanja vršijo neposredno z državnim tajnikom Eugeniem Pacellijem (prek posebnega pooblaščenca Nicola Moscatellija). Pogajalci Sv. sedeža so se o ključnih vprašanih posvetovali z Gregorijem Rožmanom kot uglednim pravnikom. Tokrat so pogajanja dobro stekla in prišlo do rezultata. Predvidena je bila tudi ustanovitev samostojne cerkvene pokrajine s sedežem metropolita v Ljubljani in sufraganom v Mariboru.¹⁴³

Sledili so ostri spori v kraljevini. Po Aleksandrovi smrti je konkordat podprl tudi regent knez Pavle Karadordevič, ki pa je vse okoli konkordata prepustil vladi. S tem naj bi si, kot navaja Gašper Mithans v svoji raziskavi, zapravljal velik del ugleda.¹⁴⁴ Ministrski predsednik Milan Stojadinović je šele po dveh letih poslal konkordat v ratifikacijo skupščini, senatu pa ga sploh ni predložil. V spominih je zapisal, da mu do konkordata ni bilo, ker ga ni sam sestavljal.¹⁴⁵ Seveda Stojadinović ni imel večine ne v skupščini in ne v senatu. Tudi to je bil ob nasprotovanju srbske pravoslavne cerkve in opozicije v parlamentu vzrok za zavlačevanje. Stojadinović je želel, kot je povedal nunciju, da se konkordat sprejme soglasno ali skoraj soglasno brez sovražnih napadov. Regent knez Pavle je nunciju sporočil, da je v skupščini močno nasprotovanje ratifikaciji.¹⁴⁶

Konkordat je propadel predvsem zaradi odpora srbskega pravoslavja. Sporne so bile naslednje točke: § 8, ki ureja depolitizacijo katoliške duhovščine (odpor predvsem s strani Hrvatov); § 11, ki manjšinam v Jugoslaviji priznava pravico, da v bogoslužju uporabljajo materni jezik (ugovarjali so, da ta pravica manjšinam v Italiji ni bila priznana, nakar je nuncij obljubil, da se bo za to zavzel). Ob tem so Srbi nasprotovali določbi, ki je katoliški cerkvi priznavala pravico do ustanavljanja novih škofij v Jugoslaviji. Srbska pravoslavna cerkev je zagrozila, da bo izobčila vsakega poslanca, ki bi glasoval za konkordat. Sledile so demonstracije v Beogradu. Sicer je bilo pri prvem glasovanju v skupščini 166 glasov za konkordat in 126 proti, pri drugem pa 167 za in 129 proti. V skupščini je bil torej sprejet, vendar izida niso dali v potrditev senatu, s čimer ni postal pravnomočen.¹⁴⁷ Takrat se je mnogokrat slišalo: "Če bi bil kralj Aleksander še živ, bi bil konkordat gladko sprejet." To je bil moralni poraz za katoličane v Jugoslaviji, torej tudi slovenske. Obenem je bil to politični poraz za SLS, zlasti ker je notranji minister dr. Korošec po glasovanju izjavil, da ta konkordat ne bo več predložen narodni skupščini. *L'Osservatore Romano* je 19. februarja 1938 obja-

¹⁴³ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, str. 407; Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 58–167.

¹⁴⁴ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 231.

¹⁴⁵ Rahten, *Korošec*, str. 454.

¹⁴⁶ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 221.

¹⁴⁷ Prav tam, str. 235–241; Košir, "Cerkev in njen odnos do političnih ureditev", str. 265–266. Prim. Metod Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji. Oris zgodovine Slovencev 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 453–455.

vil članek "Jugoslovanski konkordat", v katerem je izpostavil negativno vlogo, ki jo je v zvezi z njim imel katoliški duhovnik in notranji minister Korošec. Omenjen je bil tudi *Aide mémoire*, ki ga je izdal Sveti sedež 15. februarja 1938, ki je bil neke vrste protest proti temu, kar se je dogajalo s konkordatom, opozoril pa je tudi, da so katoličani postavljeni v podrejen položaj.¹⁴⁸

Zavrženi konkordat prav gotovo ni prispeval k večji trdnosti v državi. Jugoslovanska škofovsko konferenca je v Zagrebu 18. maja 1938, prvič pod predstvom nadškofa Alojzija Stepinca, izdala kritično izjavo, s katero je obsodila Korošca, ker je prav on kot katoliški duhovnik podal izjavo o odpovedi konkordata.¹⁴⁹ Izjavo sta podpisala tudi slovenska škofa dr. Rožman in dr. Jožef Ivan Tomažič. Škofov tajnik, poznejši pomožni škof ljubljanski Stanislav Lenič, se je spominjal, da je Korošec v Ljubljani rekel: "Tomažiču ne zamerim, Rožmanu pa, ker ga imam za brihtnega." Od takrat, tako Lenič, se je Korošec Rožmana izogibal.¹⁵⁰

Tamara Griesser-Pečar

SLOVENIAN CATHOLIC CHURCH AND THE KARADJORDJEVIĆ DYNASTY

SUMMARY

When it turned out that the autonomy of the southern Slavs within the Austro-Hungarian monarchy was no longer feasible, secession occurred. The state that was founded on December 1, 1918 was significantly different from the one that the Slovenian political representatives, as well as the Slovenian Catholic

¹⁴⁸ Košir, "Cerkev in njen odnos do političnih ureditev", str. 267.

¹⁴⁹ Rahten, *Anton Korošec*, str. 454–455; Benigar, *Alojzije Stepinac*, str. 202; Žutič, *Nadbiskup Stepinac*, str. 128–130.

¹⁵⁰ Tamara Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1997), str. 143–144.

Church, had in mind. Even the Karadordević dynasty was foreign to Slovenes, mainly because it belonged to the Orthodox faith. The vast majority of Slovenes were Catholics. That is why part of the politics advocated for a republic and a federalist arrangement, including a large part of the clergy, with Bishop of Ljubljana, Anton B. Jeglič. The Catholic Church had a completely different status in the new kingdom than in the Habsburg monarchy, where it was by far the dominant religious community. In the Kingdom of SHS or Kingdom Yugoslavia there were six officially recognized religions, and the Catholic Church was only in second place. She was faced with a series of problems that escalated in the following years. The biggest problem was the legal status of the Catholic Church in the new state, which was not resolved until the collapse of the kingdom. The Catholic Church opposed the separation of Church and State. For her, the field of education and school was extremely important, because she was afraid of losing influence in these areas. Catholic Church also strongly opposed Sokol education. Besides there were problems regarding diocesan and parish boundaries and church property.

In 1929, the Slovenians welcomed King Alexander's decision on January 6, including the Catholic side, because they were not aware of the consequences at first. King Alexander also described his dictatorship as temporary, and Bishop Jeglič initially believed that this, as an extreme step, was permissible in order to settle the situation in the country. During this time, there was a change at the top of the Ljubljana diocese. In 1930 Dr. Gregorij Rožman, who was a professor of ecclesiastical law and, as a jurist, already participated in solving open problems as an auxiliary bishop, succeeded Jeglič. While Jeglič had great influence in the SLS party, Rožman was deeply of the opinion that the Church should define only those issues that relate to religious, moral and ecclesiastical issues. He also opposed the political involvement of priests, although he made several concessions. The Concordat, which the Catholic Church had been pushing for, as well as King Alexander, was concluded but not ratified by the Kingdom because of the strong opposition of the Orthodox Church. The rejected Concordat certainly did not contribute to greater stability in the country. The Yugoslav Bishops' Conference in Zagreb in 1938 issued a very critical statement about that, which was also signed by the Slovenian bishops, Dr. Rožman and Dr. Jožef Ivan Tomažič.

VIRI IN LITERATURA

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 331, Nadškof Anton Bonaventura Jeglič.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, NŠAL 332, Zapuščina škofa Gregorija Rožmana.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Državne zadeve 1898–1930, D 2.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL), Spisi V, Škofovska konferenca 1909–1921.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana, Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL), Škofje.

PAH – Privataarchiv der Familie Habsburg (PAH), Aufschreibungen Kaiser Karls aus dem Jahre 1918, "Vineta", Februar 1918.

Sejmi zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 3. del (Ljubljana, 2002).

Folium officiale diocesis Lavantinae. Cerkevni zaukaznik za Lavantinsko škofijo. Kirchliches Verordnungsblatt für die Lavanter Diözese – Maribor, letnik 1918.

Ljubljanski škofijski list – Ljubljana, letnika 1918–1919.

Ponedeljski Slovenec – Ljubljana, letnik 1937.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1918, 1929, 1932.

Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1922, 1929.

Službene novine Kraljevine SHS – Beograd, letnik 1921.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti – Ljubljana, letnik 1929.

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo – Ljubljana, letnik 1921.

Hösch, Edgar, "Aleksander Karadjordjević", *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, dostopno na: <https://www.biolex.ios-regensburg.de/BioLexViewview.php?ID=421>, pridobljeno, 20. 11. 2022.

"Karel Verstovšek", *Slovenska biografija*, dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi776856/>, pridobljeno: 18. 11. 2022.

.....

Beninger, Aleksa, *Alojzije Stepinac. Hrvatski kardinal* (Rim, 1974).

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Definitivni rezultati stanovništva od 31. januara 1921 god., Kraljevina Jugoslavija. Opšta državna statistika (Sarajevo, 1932), dostopno na: <https://hdl.handle.net/11686/file2175>, pridobljeno: 14. 11. 2022.

- Dolinar, France M. (avtor)**, Geržinič, Alojzij (ur.), *Slovenska katoliška obzorja: izbor esejev, razprav, člankov* (Buenos Aires, 1990).
- Dolinar, France M.**, "Jeglič in cerkvenopolitična vprašanja po letu 1918", v: Škulj, Edo (ur.), *Edo Jegličev simpozij v Rimu* (Celje, 1991), str. 303–332.
- Dolinar, France M.**, *Ljubljanski škofje* (Ljubljana, 2007).
- Dolinar, France M.**, "Katoliška cerkev v Sloveniji v 20. stoletju", v: Nečak, Dušan et al. (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju / Slowenisch-österreichischen Beziehungen im 20. Jabrbundert*. Historia 8 (Ljubljana, 2008), str. 403–458.
- Dolinar, France M.**, "Gregorij Rožman (1883–1959)", v: Čipič Rehar, Marija et al. (ur.), *Med sodbo sodišča in sodbo vesti* (Ljubljana, 2009), str. 17–35.
- Gašparič, Jure**, "Uvedba diktature kralja Aleksandra", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006), str. 241–254.
- Grdina, Igor**, *Moč umetnosti in sila politike* (Ljubljana, 2007).
- Griesser-Pečar, Tamara**, *Die Mission Sixtus* (Wien–München, 1988).
- Griesser-Pečar, Tamara**, Stanislav Lenič. *Življenjepis iz zapora* (Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1997).
- Griesser-Pečar, Tamara**, *Die Stellung der slowenischen Landesregierung zum Land Kärnten*, Studia Carinthiaca XXX (Klagenfurt, 2010).
- Griesser-Pečar, Tamara**, "Slovensko slovo od Habsburžanov", *Studia Historica Slovenica* 19, št. 2 (2019), str. 301–331.
- Griesser Pečar, Tamara in Dolinar, France M.**, *Rožmanov proces* (Ljubljana, 1996).
- Hribar, Ivan**, *Moji spomini II* (Ljubljana, 1928).
- Jagodić, Jože**, *Majhen oris velikega življenja. Nadškof Anton Bonaventura Jeglič* (Celje, 2013).
- Jamnik, Anton**, "Rožman duhovni vodja Orlov", v: *Rožmanov simpozij v Rimu* (Celje, 2001), str. 39–49.
- Jeglič, Anton Bonaventura**, "Ob času 'Majniške deklaracije'", v: *Zbornik Svobodne Slovenije 1957* (Buenos Aires, 1957).
- Jeglič, Anton Bonaventura (avtor)**, Čipič Rehar, Marija, Otrin, Blaž, Rezar, Cvetka in Visočnik, Julijana (ur.), *Jegličev dnevnik*. Znanstvenokritična izdaja (Celje, 2015).
- Kolar, Bogdan**, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 192–208.
- Kolar, Bogdan**, "Mirovne pobude papeža Benedikta XV. in odmevi na Slovenskem", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 443–468.
- Košir, Borut**, "Cerkve in njen odnos do političnih ureditev", v: *Cerkve na Slovenskem v 20. stoletju* (Ljubljana, 2002), str. 251–270.
- Krišto, Jure**, "Euharistijski kongresi u Chicagu (1926) i Zagrebu (1930) u sestavu političke represije", *Časopis za suvremenu povijest* 38, št. 3 (2006), str. 921–937.
- Letopis Cerkve na Slovenskem 2000* (Ljubljana, 2000),
- Marušič, Branko**, "Zadnje tržaško leto škofa Andreja Karlina", v: Škulj, Edo (ur.), *Karlinov simpozij v Rimu* (Celje, 1996), str. 145–154.

- Mikuž, Metod**, *Slovenci v stari Jugoslaviji. Oris zgodovine Slovencev 1917–1941* (Ljubljana, 1965).
- Mithans, Gašper**, *Jugoslovanski konkordat*. Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones 30 (Ljubljana, 2017).
- Otrin, Blaž**, "Poslanska epizoda šentjakobskega župnika", *Arhivi* 34, št. 2 (2011), str. 555–567.
- Perovšek, Jurij**, "Korošec in temeljna vprašanja jugoslovanske države", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 92–103.
- Perovšek, Jurij**, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjenje v času Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 421–442.
- Perovšek, Jurij**, *Politika in moderna*, Zbirka Razpoznavanja/Recognitiones 48 (Ljubljana, 2022).
- Prepeluh, Albin**, *Pripombe k naši prevratni dobi* (Ljubljana, 1938).
- Prunk, Janko**, "Jeglič in slovenska politika po letu 1918", v: Škulj, Edo (ur.), *Jegličev simpozij v Rimu* (Celje, 1991), 289–302.
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1. (1991), str. 35–54.
- Prunk, Janko**, "Škof Jeglič – politik, 1. del", *Kronika* 19, št. 1 (1971), str. 30–42.
- Rahten, Andrej**, "Korošec na dvoru Karađorđevićev", *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 93=Nv58, št. 2–3 (2022), str. 5–18.
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rajšp, Vincenc**, "Verski sklad", v: Mihelič, Darja (ur.), *Gestrinov zbornik* (Ljubljana, 1999), str. 217–228.
- Rajšp, Vincenc**, "Verski skladi na področju Slovenije in gozdovi na Gorenjskem, ki jih je kupil verski sklad", v: Šelih, Alenka in Pleterski, Janko (ur.), *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki* (Ljubljana, 2002), str. 105–112.
- Šimić, Vladimir**, "Pravna ureditev cerkvenega premoženja na ozemlju današnje Slovenije", v: *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki* (Ljubljana, 2002), str. 113–120.
- Stavbar, Vlasta**, *Majniška deklaracija in deklaracijsko gibanje: slovenska politika v habsburški monarhiji, od volilne reforma do nove države (1906–1918)* (Maribor, 2017).
- Suppan, Arnold**, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken* (Berlin, 1998).
- Škerbec, Matija**, *Senčurski dogodki* (Kranj, 1937).
- Šturm, Lovro**, "O prepovedi političnih strank in Komunistične partije Jugoslavije", v: Šturm, Lovro (ur.), *O vzponu komunizma na Slovenskem* (Ljubljana, 2015), str. 205–217.
- Vilfan, Sergej**, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1961).

von Hussarek, Max, "Zum Tatbestande des landesfürstlichen Nominations- und Bestätigungsrechts für Bistümer in Österreich 1848–1918", *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte* 47, Kan. Abt. XVI (1927), str. 181–251.

Vovko, Andrej, "Navzočnost Cerkve v šolstvu", v: Benedik, Metod, Juhant, Janez in Kolar, Bogdan (ur.), *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju* (Ljubljana, 2002), str. 369–386.

Zakon o narodnih šolah s kratko razlago in stvarnim kazalom (Ljubljana, 1929).

Žebot, Ciril, *Nemiljiva Slovenija* (Celovec, 1988).

Žutić, Nikola, *Nadbiskup Stepinac. Ideologija i politika 1934–1946* (Beograd, 2017).

DOI 10.32874/SHS.2023-11

Zunanjepolitični koncept kneza Pavla

Andrej Rahten

Dr., redni profesor, znanstveni svetnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: andrej.rahten@um.si

Izvleček:

V članku so predstavljena stališča kneza Pavla Karadorđevića do zunanje politike Kraljevine Jugoslavije, ki jo je po marsejskem atentatu leta 1934 odločilno usmerjal. Prispevek temelji na arhivskih dokumentih, časopisnih poročilih in spominih, pri čemer je posebna pozornost posvečena slovenskim virom. Opisan je Pavlov zunanjepolitični koncept v času Hitlerjevega vzpona, ko se je Kraljevina Jugoslavija soočala s številnimi izzivi pri ohranjanju svoje državne suverenosti.

Ključne besede:

Pavle Karadorđević, Adolf Hitler, Kraljevina Jugoslavija, Mala antanta, Balkan

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 397–426, 102 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

"Če bi se tedaj knezu Pavlu dopustilo do konca izpeljati težko diplomatsko igro, bi bila Jugoslavija po vojni najmočnejši člen v politiki urejevanja in konsolidiranja Evrope. Ne bi bila odskočna deska za svetovno revolucijo, marveč močna postojanka zahodne diplomacije." Tako je v svojih spominih povzel zunanjepolitični domet Pavla Karadordevića v emigraciji živeči slovenski odvetnik, igralec in publicist Miloš Vauhnik.² Ta teza predstavlja izhodišče mojega prispevka, v katerem bom poskušal predstaviti zunanjepolitični koncept ključne osebnosti na jugoslovanski politični sceni po marsejskem atentatu 9. oktobra 1934, v katerem je umrl kralj Aleksander Karadordević.³ Knezovo politično obzorje je v svoji standardni študiji že pred šestimi desetletji podrobno orisal ameriški zgodovinar Jacob B. Hoptner. Ob upoštevanju njegovih dognanj, ki jih je z obširnimi predgovori k hrvaški izdaji dopolnil nekoč vodilni poznavalec jugoslovanske diplomatske zgodovine Bogdan Krizman,⁴ bodo v jedru tega prispevka pričevanja treh slovenskih poznavalcev Pavlovega delovanja: pravnika in publicista Danila Gregoriča (Gregorića) in bratov Vauhnik, poleg že citirane ga Miloša tudi Vladimirja, zadnjega kraljevega jugoslovanskega atašeya v Berlinu.⁵ Slednji je o knezovi politiki napisal tudi posebno študijo, ki se je ohranila v njegovi zapuščini, po bratovi zaslugi pa je bila objavljena skoraj istočasno s Hoptnerjevo knjigo.⁶

Pavle je bil med Srbi precej manj priljubljen od v Marseillesu umorjenega bratranca Aleksandra.⁷ Bil je sin kneza Arsena, brata kralja Petra I., a po rodu

¹ Ta razprava je nastala v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki jo financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Miloš Vauhnik, *Pe-fau in XX. stoletje* (Ljubljana, 2012) (dalje: M. Vauhnik, *Pe-fau*), str. 347.

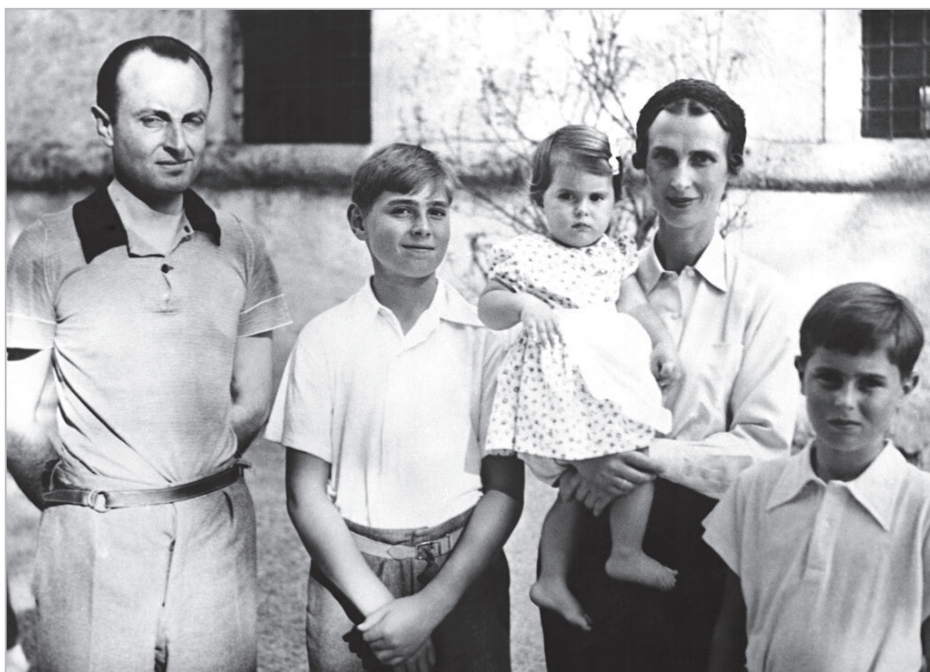
³ Zapuščino kneza Pavla je Univerza Columbia leta 2006 posredovala na mikrofilmih Arhivu Jugoslavije. Del korespondence je že bil predstavljen v slovenski historiografiji. Prim. Ivana Božović, "V tujini: pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karadordeviću, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323; Andrej Rahten, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.

⁴ Bogdan Krizman, "Predgovor" (dalje: Krizman, "Predgovor"), v: Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973) (dalje: Hoptner, *Jugoslavija*), str. 7–45.

⁵ Prim. Aleksandar Životić, "Slovinci u vojnoj diplomatiji Kraljevine Jugoslavije", *Zgodovinski časopis* 73, št. 1–2 (2019), str. 138–156, tu str. 149–151. O Gregoričevi življenjski poti več Igor Grdina, "Danilo Gregorić", v: *Nova slovenska biografija*, ur. Andrej Rahten, Mateja Matjašič Friš, Igor Grdina in Kajetan Gantar (Ljubljana, 2009) (dalje: Grdina, "Danilo Gregorić"), str. 77–86.

⁶ Vladimir Vauhnik, "O politiki kneza Pavla", *Zbornik Svobodne Slovenije* 15 (1963), str. 56–61 (dalje: V. Vauhnik, "O politiki").

⁷ Princ Jurij je bil takrat že izločen iz nasledstva prestola, saj je po umoru svojega služabnika moral abdicirati v korist mlajšega brata Aleksandra. Glede nasledstvenega vprašanja je Aleksander užival močno podporo vodilnega srbskega državnika Nikole Pašića, ki mu je pomagal tudi pri izločitvi Jurija iz javnega življenja. Jurij je namreč sredi maja 1922 iz Pariza pisal Pašiću pismo, v katerem je izrazil



Družinska slika ob praznovanju rojstnega dne princa Aleksandra, starejšega sina kneza Pavla, na gradu Brdo pri Kranju, 28. avgusta 1937. Glavna gosta iz tujine sta bila vojvoda in vojvodinja Kentska. Od leve proti desni: jugoslovanski princ regent Pavel, princ Aleksander, princesa Jelisaveta, princesa Olga in princ Nikola (*Wikimedia Commons*)

so ga imeli deloma za Rusa, saj je bila njegova mati kneginja Aurora Pavlovna Demidova, po kulturi pa bolj za Angleža. Poročil se je z grško princesinjo Olgo, poročnih slovesnosti leta 1923 v Beogradu se je udeležil celo vojvoda Yorški, kar ga je še bolj navezalo na hišo Windsorjev.⁸ O tem, kakšen status je užival

nezadovoljstvo nad njegovo politiko do Hrvatov in Slovencev, kritiziral pa je tudi slabe gospodarske razmere. Pritoževal se je, da ima premalo finančnih sredstev (menda samo 6000 dinarjev oz. 1000 francoskih frankov mesečno), zato je zahteval dediščino iz očetove zapuščine. Pašiču in njegovemu sinu Radimirju je očital korupcijo, kar je premiera gotovo raztogotilo. Po več letih napetosti zaradi neuspešnih pogajanj so v začetku maja 1925 kraljevega starejšega brata prisilno odvedli v internacijo na kraljevo posestvo v Belje, nato pa v umobolnico v bližini Niša. Sodu je menda izbilo dno odkritje, da princ piše spomine, s katerimi bi lahko kompromitiral pomembne akterje beograjskega javnega življenja. Čeprav so v državnem vrhu vedeli, da v umobolnico ne spada, so po naročilu dvorne klike celo ponaredili zdravniške izvide in mu nato dolga leta preprečevali stik z zunanjim svetom. Podrobno o tem v prinčevi romansirani avtobiografiji: Djordje Karadjordjevič, *Resnica o mojem življenju*, I–II (Ljubljana, 1979). Prim. Dušan Nečak, *Prestolonaslednik Djordje Karadjordjevič – posebnež ali bolnik*, v: *Stiplouškov zbornik*, ur. Dušan Nečak (Ljubljana, 2005), str. 119–127; Andrej Rahten, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022) (dalje: Rahten, *Anton Korošec*), str. 60 in 255.

⁸ "Svečanosti na belgrajskem dvoru. Krst prestolonaslednika Petra – Poroka princa Pavla", *Slovenec*, 23. 10. 1923, št. 240, str. 2. Mladoporočenca sta takoj po poroki odpotovala v London.

na britanskem dvoru, pa med drugim priča, da ga je kralj Jurij VI. sredi julija 1939 sprejel v častitljivi *red blačne podveze*.⁹ Pavlov minus je bil, da za razliko od Aleksandra, ki je gradil svoj imidž na tesni povezanosti z vojsko in so ga srbski generali imeli za "svojega", ni bil nikoli vojak.¹⁰ Za člana srbske vladarske družine je bilo nenavadno tudi to, da je imel slabo mnenje o pravoslavni cerkveni hierarhiji, cenil pa je "konstruktivnost" katoliške.¹¹ Bolj kot politika ga je zanimala umetnost, a se je vseeno tudi umetnosti politike hitro učil. Slovel je kot zbiralec starih umetnin, njegov dvor je bil menda videti kot muzej.¹² Njegova umetniška žilica je vzbujala tudi pozornost tujih obveščevalcev. Tako so v Rimu sklepali, da naj bi se po koncu opravljanja namestniške funkcije naselil v svoji vili v Firencah in se popolnoma posvetil svoji največji ljubezni, torej umetnosti.¹³

Tako v zunanji kot notranji politiki se je Pavle trudil, da ohranja Aleksandrovo dediščino, nastopal je kot neke vrste "skrbnik Jugoslavije".¹⁴ Torej si je prizadeval, da bi s čim manj posegi omogočil kontinuiteto vladavine med umrlim bratrancem in mladoletnim kraljem Petrom II., ki naj bi s polnoletnostjo zavladal. Pri tem se zdi, da je svojo funkcijo obravnaval kot osebno dolžnost, hkrati pa kot čast, za katero se je zavedal, da ima izrazit državotvorni značaj.

Med slovenskimi politiki je v britanskih manirah vzgojeni Pavle, ki se je rad mudil v svoji slovenski rezidenci na Brdu pri Kranju,¹⁵ večinoma ohranjal dober sloves. Po mnenju odvetnika in dolgoletnega politika Jakoba Mohoriča se je tudi vodilni slovenski politik Anton Korošec dobro ujel s knezom: "Ta je imel za seboj angleško vzgojo in se je kmalu navezal na največjega zapadnjaka med belgrajskimi politiki. Vedno bolj je cenil njegovo politično modrost in mu prepuščal vedno več vpliva na državno politiko." Korošec je očitno knezu "s svojo srednjeevropsko izobrazbo in svetovljansko maniro imponiral".¹⁶ A tudi obratno: Korošec je v javnosti pogosto opozarjal na Pavlov pomen v jugoslovanski politiki. Poudarjal je, da knez "dela z vsemi napori za mir z vsemi našimi

⁹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 346.

¹⁰ Prim. *Dekle iz ozadja zgodovine. Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadorđevića*, ur. Alenka Pipan in Marko Frelj (Kranj, 2020), str. 82–85.

¹¹ *Političke bilješke Ante Trumbića 1930–1938*, I–II, ur. Stjepan Matković in Marko Trogrlić (Zagreb–Split, 2019), tu I, str. 811.

¹² Joško Krošelj, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* 18 (1966), str. 181–201, tu str. 195.

¹³ Bogdan Krizman, "Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)", *Časopis za suvremenu povijest* 7, št. 1 (1975), str. 33–96 (dalje: Krizman, "Italija"), tu str. 88.

¹⁴ Prim. Srđan Milošević, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karadorđevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470, tu 453.

¹⁵ "Knez namestnik zopet na Brdu", *Slovenec*, 25. 9. 1936, št. 220a, str. 2.

¹⁶ Jakob Mohorič, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)*, ur. Andrej Rahten in Gregor Antoličič (dalje: *Mohoričevi spominski zapisi*), str. 70 in 201.



Poroka kneza Pavla z grško princeso Olgo v Beogradu oktobra 1923 (<https://www.facebook.com/fragmentiproslosti>; *Wikimedia Commons*)

sosedami". Ob neki drugi priložnosti pa ga je označil za "zelo modrega krmarja v zunanji politiki".¹⁷ So pa med slovenskimi politiki o knežjem paru krožile tudi kakšne kritike, kot jih denimo najdemo v spominih nekdanjega konzula in ministra Ivana Švegla, ki je v dvajsetih letih 20. stoletja deloval v stranki hrvaškega tribuna Stjepana Radića, nato pa kot vnet privrženec kralja Aleksandra pristal v taboru jugoslovanskih unitaristov. Po Šveglovem mnenju naj bi v Pavlovi dobi z ministrskima predsednikoma Milanom Stojadinovićem in Dragišo Cvetkovićem delovala "najslabša vlada, ki jo je Jugoslavija imela". Pavlu in njegovi soprogi Olgi, ki naj bi ob Aleksandrovi smrti izjavila, da "sedaj imamo mi naših deset minut", je očital denarni pohlep. Za svojo politiko do Berlina pa naj bi bila celo nagrajena: Pavle z luksuznim avtom, Olga pa s smaragdno nakitom.¹⁸

Vladimir Vauhnik se je nasprotno Pavla spominjal z izbranimi besedami: "Knez Pavel je bil tihe narave, zelo vljuden, nežen in prijazen. Bil je vzvišen nad

¹⁷ Metod Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965), str. 468 in 509.

¹⁸ Arhiv Slovenskega biografskega leksikona (ASBL), Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla.

številnimi intrigami, in je po svoji kulturi prekašal vso okolico." Te lastnosti so ga od slednje res ločevale, še zlasti v stiku z vplivnimi eksponenti beograjske čaršije. Ali kot je zapisal Vauhnik: "Vsekakor se pa lahko reče, da je knez v divjo okolico malo naobraženih vaških politikov, lahko dostopnim vsaki tuji propagandi, spadal tako, kakor pest na oko."¹⁹ Morda Pavle res ni bil najbolj več čaršijskih spletk, a na zunanjo politiko se je kar dobro spoznal. Tudi sicer do "buržoazne" diplomacije kritično usmerjeni Krizman mu je priznaval na tem področju precejšnje sposobnosti: bil naj bi "arhitekt nove zunanjepolitične linije", ki je opuščala staro proversajsko politiko uvrščenosti in jo nadomeščala z nevtralnostjo.²⁰ Knezova odločitev, da pomladi 1937 v avdienco sprejme voditelja panevropskega gibanja, grofa Richarda Nikolausa Coudenhove-Kalergija, pa priča tudi o njegovi izraziti proevropski usmeritvi.²¹

Pavlov zunanjepolitični koncept se je postopno izkristaliziral v treh točkah, ki bodo posebej razdelane v naslednjih poglavjih te razprave. Najprej je želel okrepiti že za časa kralja Aleksandra začeto politiko gospodarskega zблиževanja z Nemčijo. Kar zadeva Italijo, je knez problematiko fašistične odgovornosti za marsejski atentat pospravil v predal, njegova namera je bila, da s sosednjo državo vzpostavi korekten odnos, čeprav je bil intimno nasprotnik Mussolinijeve agresivne politike. In tretjič, oddaljevanje od Francije je hotel kompenzirati z opiranjem na Veliko Britanijo. Bil je zagovornik sporazuma med otoškim imperijem in tretjim rajhom, kar je bil dolgo časa tudi Hitlerjev cilj, a slednji v Londonu ni naletel na dovolj posluha in je posledično to zamisel opustil.²² Skratka, Jugoslavija je v viharjih časov drsenja Evrope v nov globalni spopad imela na dvoru nedvomno odločevalca z vizijo. Resda Pavle ni razpolagal z Aleksandrovo karizmo "zmagovalca prve svetovne vojne", a je znal svoje šibkosti pretvarjati tudi v prednosti. Vseeno pa je njegovo funkcijo vseskozi omejevala začasnost namestništva, ki je seveda vplivala tudi na knezove zunanjepolitične usmeritve.

Nemoč Male antante

Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je bila v ustanovnih letih eden najtrdnjših členov versajske ureditve, ki so jo ustoličile velesile na pariški mirovni konferenci v letih 1919–1920.²³ Bila je del Male antante, v kateri je skupaj s Češko-

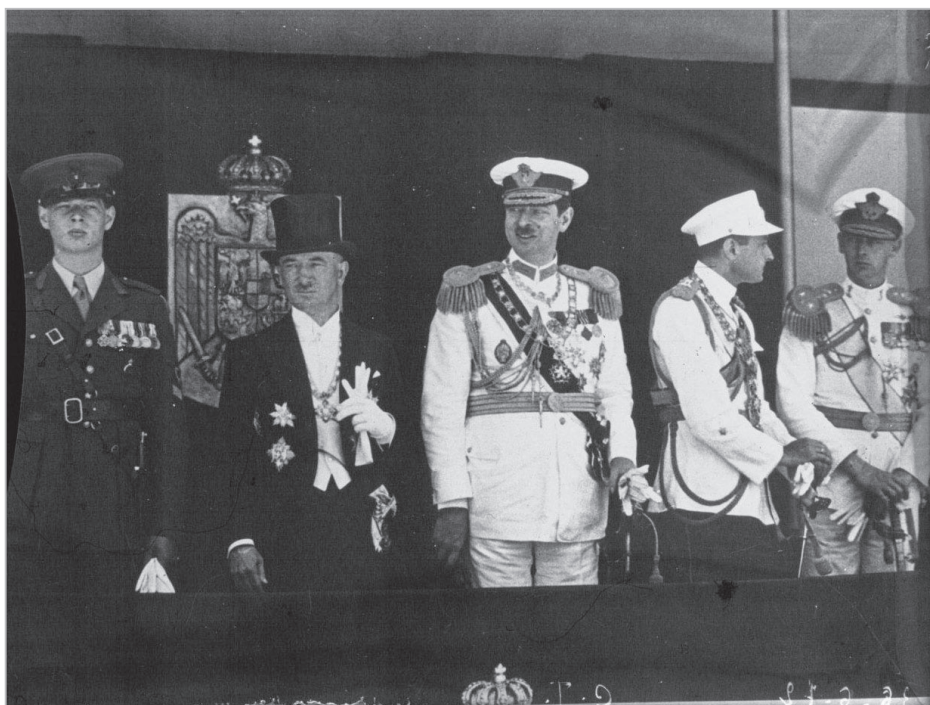
¹⁹ V. Vauhnik, "O politiki", str. 61.

²⁰ Krizman, "Predgovor", str. 10.

²¹ Andrej Rahten, *Od habsburške monarhije do Panevropske unije. Razprave, predavanja in članki 2000–2009* (Ljubljana, 2009), str. 39.

²² Krizman, "Italija", str. 61.

²³ Prim. Stanislav Sretenović, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929* (Beograd, 2008).



Romunski princ Mihai, češkoslovaški predsednik Edvard Beneš, romunski kralj Karel II., jugoslovanski princ regent Pavel in romunski princ Nikolaj v Bukarešti leta 1936 (Wikimedia Commons)

slovaško in Romunijo zagovarjala interese Francije v Srednji in Jugovzhodni Evropi.²⁴ Mala antanta je bila po prevratu ustanovljena predvsem z namenom, da brzda habsburške restavracijske ambicije. Interesi partneric so se sicer razlikovali v tem, da so v Bukarešti pozorneje spremljali habsburške ambicije na Madžarskem, v Beogradu in Pragi pa v Avstriji.²⁵ Tri mesece pred razglasitvijo polnoletnosti cesarjeviča Otta, sina na Madeiri umrlega zadnjega habsburškega vladarja Karla I. (IV.), je romunski ministrski predsednik Iuliu Maniu v intervjuju za pariški *Le Matin* izjavil, da je bila Avstro-Ogrska svojčas garant stabilnosti v Podonavju, njen obstoj pa koristen za vso Evropo. Poznavalci, ki so vedeli, da je bil Maniu pred vojno sedmograški poslanec v ogrskem parlamentu in zagovornik velikoavstrijskega programa Franca Ferdinanda, nad temi besedami niso

²⁴ Podrobno o politiki Male antante v Pavlovi dobi Günther Reichert, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donaauraum von 1933 bis 1938* (München, 1971) (dalje: Reichert, *Das Scheitern*).

²⁵ Ljubo Boban, "Utjecaj austrijskog pitanja na medjunarodni položaj Jugoslavije izmedju dva rata", *Internationales Kulturbistorisches Symposium Mogersdorf 1979* (Eisenstadt, 1981), str. 203–213, tu 203.

bili presenečeni. Gotovo pa niso bili navdušeni v Beogradu, kjer so prav takrat v javnosti krožile grožnje, da bo Jugoslavija obnovo habsburške monarhije štela kot vzrok za vojno intervencijo.²⁶ Prav strah pred obnovo habsburške monarhije je tudi v spremenjenih mednarodnih okoliščinah po Hitlerjevem prevzemu oblasti leta 1933 ostal eno glavnih veziv Male antante. Najbolj odločno je habsburški restavraciji sprva nasprotoval češkoslovaški zunanji minister Edvard Beneš, ki se je bal, da bi bila z obnovo cesarstva v Avstriji ogrožena tudi ozemeljska celovitost njegove države, ki je imela po razpadu habsburške monarhije v Srednji Evropi precejšen vpliv. Mala antanta je tako v avstrijskem primeru postala skoraj neuradna zaveznica nacističnega ekspanzionizma. Čeprav so jih britanski diplomati opozarjali na pogubnost takšne politike, so se češki voditelji tega zavedali šele, ko je bilo tudi zanje prepozno.²⁷

Podobno goreče so glede habsburškega vprašanja nastopali tudi Beneševi jugoslovanski kolegi. Zunanji minister Bogoljub Jevtić je 12. marca 1934 v beograjski skupščini izjavil, da se jugoslovanski narod ni umaknil pred avstro-ogrsko velesilo, kaj šele, da bi se "njenemu fantomu". Stojadinovičeva vlada, ki je bila postavljena leta 1935 prav ob podpori kneza Pavla, se je razvila v enega najbolj gorečih Hitlerjevih zaveznikov v boju proti Habsburžanom. Stojadinović je večino ugajanja nacističnemu vrhu razvil skoraj do popolnosti. Pri tem je spretno izkoriščal Hitlerjevo alergijo na vse, kar je bilo habsburškega. In ko je celo Beneš zaradi vzpona tretjega rajha korigiral svoje odklonilno stališče in želel pustiti odprta vrata za možno vrnitev Otta, ga je na blejski konferenci Male antante konec avgusta 1935 zavrnil njegov jugoslovanski kolega. Tudi ko je Mala antanta z napredovanjem Hitlerjeve Nemčije in posledičnim razpadanjem Češkoslovaške izgubila svoj vpliv v mednarodni politiki, je Stojadinović še naprej ponujal svoje usluge pri izganjanju habsburških duhov iz Avstrije. Nemškemu poslaniku Viktorju von Heerenu je 19. aprila 1936 zagotovil, da bo Mala antanta mobilizirala svoje čete, če se Otto pojavi na Dunaju.²⁸ Francoska diplomacija je sicer močno pritiskala na nekdanje zaveznike v Beogradu, a je Stojadinović ni upošteval, češ da zgolj spoštuje načelo samoodločbe, na podlagi katerega je nenazadnje nastala tudi – Jugoslavija.²⁹

Knez Pavle je v luči nacistične grožnje vedel za šibkosti Male antante, zato si je prizadeval izboljšati odnose z Avstrijo in Madžarsko. Toda ne Češkoslovaška ne Romunija nista imeli razumevanja za takšne poglede zaradi bojazni pred

²⁶ Karl Werkmann, *Otto von Habsburg: ein ungelöstes europäisches Problem* (Berlin–Wien–Leipzig, 1932), str. 231–236.

²⁷ Andrej Rahten, *V prab strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023) (dalje: Rahten, *V prab strti prestol*), str. 150.

²⁸ Reichert, *Das Scheitern*, str. 81–90.

²⁹ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 136.

habsburško restavracijo, nasprotovali pa so jim tudi v Londonu in Parizu. Želja po zbližanju stališč z Avstrijo in Madžarsko je pričala o tem, da Pavla načrti o obnovi habsburške monarhije niso skrbeli (preveč). Po mnenju najboljšega poznavalca zgodovine prve republike Arnolda Suppana je bila "restavracijska fobija" takrat pretirana, saj je bila večina avstrijskega prebivalstva že antimonarhistično usmerjena. To naj ne bi veljalo zgolj za socialdemokrate, velikonemce in naciste, ampak tudi za večji del krščanskih socialcev.³⁰ Kurt Schuschnigg, ki je po nacističnem puču leta 1934 na Dunaju zasedel kanclerski položaj, je intimno res simpatiziral z nekdanjo vladarsko hišo, a svojih legitimističnih nagibov v javnosti ni želel razkrivati. Osnovni problem avstrijskega kanclerja je bil v tem, da se ni smel jasneje opredeliti za habsburško restavracijo, če ni želel tvegati bodisi Hitlerjevega besa bodisi nezadovoljstva Male antante. Za razliko od zadržanega Schuschnigga, ki svojega stališča glede habsburške dinastije ni želel obešati na veliki zvon, pa njegov jugoslovanski kolega Stojadinović ni prav nič skrival, da nasprotuje restavraciji podonavske monarhije.

Jabolko spora med Dunajem in Beogradom je bilo tudi vprašanje na avstrijskih tleh delujoče ustaške emigracije. Propadanje versajskega sistema, ki ga je povzročila Hitlerjeva agresija, je vzbudilo upe v hrvaških političnih krogih v emigraciji. Meje med zagovorniki habsburške restavracije in ustaškim gibanjem so se dokončno zabrisale. Anteja Pavelića je podprl tudi del hrvaških legitimistov v Avstriji, med katerimi je bil Stjepan Duić, ki je postal svetovalec za vojna vprašanja.³¹ Usodne prepletenosti hrvaškega nacionalizma in jugoslovanske zunanje politike se je dobro zavedal tudi Schuschnigg: "Z Jugoslavijo so bile vedno hude težave zaradi hrvaškega problema. Vse to nas je obremenjevalo in kakor hitro je na Dunaju spregovoril kakšen Hrvat ali se je tam pojavil, so sledili ostri napadi."³² Knez je seveda poznal razsežnosti hrvaškega problema, a Stojadinovićeve vladna koalicija mu očitno ni bila kos. Pavle je sprva pri tem vprašanju poslušal predvsem nasvete Antona Korošca, vladajoča Jugoslovanska radikalna zajednica pa je delovala brez hrvaške udeležbe.³³ Objektivno gledano, delovanje pečnice hrvaških emigrantov v Avstriji še zdaleč ni ogrožalo jugoslovanskih interesov do te mere, kot je to veljalo za Mussolinijevo zaščitniško dejavnost, ki so je bili dolgo deležni njegovi ustaški zavezniki.

³⁰ Arnold Suppan, "Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht", v: *Edvard Beneš und die tschechoslowakische Außenpolitik 1918–1948*, ur. Arnold Suppan in Elisabeth Vyslonzil (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, 2002), str. 15–82, tu 73.

³¹ Prim. Rahten, *Anton Korošec*, str. 349.

³² Dušan Nečak, *Avstrijska legija II.* (Maribor, 1995), str. 51.

³³ *Moboričevi spominski zapisi*, str. 206.

Fašistične skomine

Pavlu je bilo povsem jasno, da je vzpon totalitarnih sil dejstvo, ki se mu je treba prilagoditi.³⁴ In vedel je, da ima v tej diplomatski igri, polni rizikov, ključno vlogo Hitler. Prvič se je z njim sestal v Berchtesgadnu 17. oktobra 1936. Führer ga je sprejel v pozitivnem vzdušju, obljubil mu je, da od Jugoslavije pričakuje "zgolj" nevtralno držo. Prav tako je izrazil pripravljenost, da tretji rajh zajamči kraljevini Karađorđevićev nedotakljivost meja.³⁵ Seveda je Hitler dobro vedel, da se je morala Jugoslavija soočiti z revizionističnimi načrti Italije in Madžarske, predvideval pa je tudi, da bo v prihodnosti lahko računal na jugoslovansko podporo, ko bo z anšlusom svojo domovino Avstrijo želel "vrniti v rajh".³⁶

Pavle je po drugi strani v skladu s Hitlerjevimi obljubami upal, da bo nacistična karta dobrodošla pomoč v obvladovanju fašističnih skomin. Mussolinijeve Italije ni cenil, a se je v luči vsesplošnih zaostrovanj na evropskem prizorišču moral odločiti za politiko čakanja in spravljivosti. Stojadinoviću je pustil proste roke, da izraža naklonjenost do fašistične sosesde, ambiciozni ministriški predsednik pa se je v to vlogo še posebej rad vživel. Vsekakor še preveč za knezov probritanski okus. Z Mussolinijevim zunanjim ministrom Galeazzom Ciano je namreč Stojadinović koval daljnosežne aneksionistične načrte, seveda na račun drugih držav v regiji, v čemer pa je Pavle videl zgolj nevarnost njene dodatne destabilizacije. Kar zadeva na primer Albanijo, je Stojadinović verjel, da jo bo z italijansko pomočjo enostavno razkosal. Kot je spoznal v pogovoru s knezom sam Ciano, pa naj bi bil to račun brez krčmarja. Pavle mu je namreč dejal, da imajo beograjske oblasti že tako dovolj problemov z Albanci znotraj države, zato naj ne bi imel nikakršne želje, da se njihovo število še pomnoži.³⁷

Seveda pa je tudi Pavle podpiral vse tiste Stojadinovićeve korake, ki so vsaj deloma zmanjševali fašistične ambicije, še zlasti, ker so Italijani še naprej vodili nekakšno vzporedno diplomacijo s Hrvati.³⁸ To je veljalo tudi za *Beograjske sporazume*, ki sta jih zunanja ministra podpisala 25. marca 1937. Državi sta si medsebojno zajamčili meje, se obvezali na nevtralnost v primeru napada tretje sile in izrazili namero, da se ob mednarodnih zapletih bilateralno konzultirata. Stojadinoviću, a tudi Pavlu, je bila še posebej všeč neke vrste "ustaška klavzula", da državi na svojem ozemlju ne bosta trpeli nobenih aktivnosti, naperjenih proti

³⁴ Arnold Suppan, *Hitler – Beneš – Tito. National Conflicts, World Wars, Genocides, Expulsions, and Divided Remembrance in East-Central and Southeastern Europe, 1848–2018* (Wien, 2019) (dalje: Suppan, *Hitler*), str. 403–412.

³⁵ Krizman, "Italija", str. 61–62.

³⁶ Rahten, *V prah strti prestol*, str. 138–139.

³⁷ Krizman, "Italija", str. 80.

³⁸ Suppan, *Hitler*, str. 406.

njuni ozemeljski integriteti. V zaključnem protokolu so bila navedena tudi tri pisma, ki so se nanašala na status Albanije, prenehanje delovanja jugoslovanske emigracije v Italiji in zaščito "italijanskih državljanov srbsko-hrvaško-slovenskega jezika".³⁹

Britanski prijatelj

Britanska in francoska pasivnost sta Pavla vedno bolj potiskali proti Berlinu, kjer so ga sprejemali odprtih rok. Po mnenju Vladimirja Vauhnikarja pa se je Pavle dobro zavedal pasti, ki bi jih prineslo slepo sledenje nacistični velesili, zato je skrbno pazil, da s svojimi obljubami ne bi šel predaleč.⁴⁰ Njegova prioriteta so ostali tesni odnosi z Britanci, v njihovih poročilih je zato nastopal kot "naš prijatelj".⁴¹

Kot je razbrati iz pričevanja Danila Gregoriča, ki je bil v času namestništva sodelavec provladnega beograjskega dnevnika *Vreme*,⁴² izrečenega pred ameriškim preiskovalnim organi ob koncu druge svetovne vojne, so britanski prijateljski nasveti Pavlu močno vplivali tudi na njegove poteze v notranji politiki. Tako se je menda tudi po nasvetih iz Londona odločil, da za ministrskega predsednika postavi Stojadinovića. Ker pa je slednji zaradi vztrajnega približevanja Silam osi postopno izgubil britansko podporo, so po decembrskih skupščinskih volitvah leta 1938 v Londonu knezu svetovali njegovo zamenjavo.⁴³

Stojadinović se je že prej izkazal za neprimerne, da bi v pogajanjih z Vladkom Mačkom dosegel kompromis glede hrvaškega vprašanja. Pavla je motilo tudi Stojadinovićevo tesno sodelovanje s Cianom, saj se je zdelo, da samozaveznemu premieru fašistični režim služi kot inspiracija. Nenazadnje je sam Ciano v svoj dnevnik nekoč zapisal, da je Stojadinović "fašist", če že ne po strankarskem poreklu, pa gotovo na osnovi svojega pojmovanja oblasti, države in življenja.⁴⁴ Tovrstne ambicije, čeprav jih je Stojadinović svečano zanikal, so se zdele Pavlu vedno bolj moteče. Če k temu dodamo še, da se je Stojadinović razšel z notranjim ministrom Korošcem, ki je moral po decembrskih volitvah zapustiti

³⁹ Krizman, "Italija", str. 73.

⁴⁰ V. Vauhnikar, "O politiki", str. 56–61.

⁴¹ Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1920. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*), str. 103.

⁴² Grdina, "Danilo Gregorič", str. 81.

⁴³ National Archives at College Park, RG 319, IRR, Personal File Danilo Gregorič, 10. 6. 1946 (dalje: NA II, IRR, RG 319, PFDG). Zahvaljujem se kolegu z ZRC SAZU Martinu Grumu, ki me je opozoril na citirano gradivo.

⁴⁴ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 113.



Knez Pavle s soprogo Olgo se je na povabilo Antona Korošca udeležil Prosvetnega tabora v Kranju, 10. julija 1937 (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

vlado, je bilo samo še vprašanje časa, kdaj bo vplivni in na videz nedotakljivi premier izgubil knezovo podporo.⁴⁵

Umazano delo Stojadinovičeve odstranitve je izpeljal, kot je znano, prav Korošec, ki je zrežiral odstop dela ministrov iz vlade.⁴⁶ Da so bili pri tem zunanjepolitični razlogi odločilni, priča tudi Koroščev pogovor s Francem Snojem, z ministrom iz slovenske kvote Jugoslovanske radikalne zajednice. Korošec ga je poklical v svoje stanovanje in mu na kratko dejal: "Snoj, treba bo dati ostavko." Ko se jima je nato pridružila še četverica ministrov – Dragiša Cvetković, Mehmed Spaho, Džafer Kulenović in Miha Krek – jim je Korošec prenesel knezovo sporočilo. Pavlova želja naj bi bil Stojadinovičev odhod, "da pa mora

⁴⁵ Po pričevanju znamenitega kiparja Ivana Meštroviča naj bi Pavletu odprlo oči Stojadinovičevo paktiranje s Ciano. Za knezov okus je Stojadinović zašel pregloboko s fašističnimi manirami. Izvedel je, da je naročil celo 30.000 uniform za svoje privrženke. Sodu pa so dno menda izbila lovška druženja s Ciano v Belju. Pavle je Meštroviču povedal, da si je Ciano zaželel ženo nekega srbskega višjega oficirja, Stojadinović pa mu je ugodil. V tem vzdušju sta menda 22. januarja 1939 sklenila dogovor, da bo Italija podprla razglasitev nekakšne Velike Srbije in ji pomagala dobiti Solun ter pol Albanije, v zameno pa bi Stojadinović ukazal izprazniti zahodne kraje. Knez je izvod tega sporazuma menda držal v rokah že naslednji dan. Prim. Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 98–100; Rahten, *Anton Korošec*, str. 463.

⁴⁶ Podrobno o tem Jure Gašparič, "Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 363–398. Prim. M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 332–333.

biti to napravljeno od zunaj [,] ne z dvora, v parlamentu to ni mogoče še sedaj, možno pa je v vladi sami". Knezova odločitev je imela po Koroščevem mnenju jasno motivacijo: "Pavle ne more odobriti razgovorov, ki jih je Stojadinović imel s grofom Ciani in sploh ne odobrava celotne politike Stojadinovića." Peterica ministrov je sledila Koroščevi – in seveda knezovi – želji po odstopu, Korošec pa je preventivno poskrbel, da so v Stojadinovičevem stanovanju izklopili telefonsko povezavo. Ko ga je Spaho po telefonskem pogovoru v zarotniški noči vprašal, ali ga je mar že klical premier, je Korošec odgovoril: "Stojadinović ne bo nocoj z nikomur razgovarjal na telefon, razen če gre k sosedu – njegovi telefoni so bili izključeni ob polnoči."⁴⁷

Pavle je na vsak način želel preprečiti, da bi se Mussolini s Hitlerjem sporazumel o tem, da slednji Jugoslavijo prepusti Italijanom. Ko je v začetku aprila 1939 Italija napadla Albanijo, je bil Pavle odločen, "da bo Italijane porinil v morje, če pride do vojne". Po britanskih diplomatskih poročilih sta takrat oživel knezovo nezaupanje in sovraštvo do Mussolinija.⁴⁸ Zavedal se je namreč, da duce podpihuje ustaško podtalno delovanje, hkrati pa podpira bolgarski in madžarski revanšizem.⁴⁹ V položaju, ko se je po Münchenski demontaži Českoslovaške Francija ukvarjala predvsem s krepitvijo lastne obrambe, britanski otok pa se je zdel bolj oddaljen kot kdaj koli prej, je knezu v rokah ostal en sam adut – pogajanja z nacistično Nemčijo.

Hitlerjevo dvorjenje in knezove zadrege

Pri svojih odločitvah je moral Pavle upoštevati ne le zastrašujoče razsežnosti nemškega oboroževanja, ampak tudi vse večjo gospodarsko odvisnost od tretjega rajha in njegovih zaveznikov. Po poročanju britanskega poslanštva v Beogradu, je bila približno polovica celotne jugoslovanske trgovine vezana na Veliko Nemčijo, vključno z Avstrijo in sudetskimi ozemlji. Petina trgovine je bila z Italijo in klirinškimi državami, torej je ostala Jugoslaviji zgolj slaba tretjina celotnega trgovinskega obsega za svobodno izmenjavo z drugimi deli sveta. Leta 1938 je Velika Nemčija prevzemala iz Jugoslavije celoten izvoz žita in svinjine, nase pa je vezala tudi velike deleže jugoslovanske proizvodnje boksita, pirita in bakra.⁵⁰

⁴⁷ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1562, Osebna zbirka Franca Snoja, škatla 1, Franc Snoj, Moja srečanja z Antonom Koroščem, tipkopis.

⁴⁸ Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002) (dalje: Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*), str. 24.

⁴⁹ Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 103.

⁵⁰ Suppan, *Hitler*, str. 404–405.

Priprave na Pavlov obisk Berlina v začetku junija 1939, ki je dobro znan gledalcem številnih dokumentarcev o nacistični Nemčiji, je menda nadziral Hitler osebno, saj je z veličastnim sprejemom želel visokega gosta iz Jugoslavije prepričati, da je dobro biti prijatelj tretjega rajha. Po podatkih Vladimirja Vauhnikarja so samo za okras prostorov nacisti porabili 30 milijonov mark, za varnostno službo in špalir je bilo mobiliziranih 30.000 članov strankarske formacije *Sturmabteilung* (SA). Popolnoma so prenovili tudi palačo Spree, kamor so nastanili jugoslovanske goste. Nacistični veljaki so mrzlično tekmovali, kdo si bo lahko nadel kakšno jugoslovansko državno odlikovanje. Skratka, Jugoslavija je bila v očeh Hitlerjevega režima zapisana zelo visoko in v obisk je bilo vloženi ogromno sredstev. To dokazuje tudi pričevanje Vladimirja Vauhnikarja: "Ves teden so krasili ceste in izobešali fotografije s knezom in Hitlerjem; članki v časopisju so pripovedovali o čudoviti Jugoslaviji, z eno besedo: prizadevali so si spraviti nemško ljudstvo v delirij."⁵¹ Poziv propagandnega ministra Josepha Goebbelsa na predvečer knežjega obiska je bil jasen: "Od 1. do 5. junija naj Berlin tone v morju zastav!"⁵² Nacistično glasilo *Völkischer Beobachter* je slavilo tudi umrlega kralja Aleksandra in opozarjalo, da je Pavle varuh njegove oporoke do polnoletnosti kralja Petra II., Jugoslavija da se je zvesto držala tega testamenta, njeni državniki pa naj bi dokazali, da se jim gre "za evropsko pomirjenje".⁵³

Knezov obisk prestolnice tretjega rajha je imel ogromen medijski odmev. Z njim je v Nemčijo odpotovala cela truma predstavnikov glavnih jugoslovanskih časopisnih hiš, osrednje glasilo slovenskih katoliških narodnjakov je predstavljal Ivan Ahčin.⁵⁴ Veliko člankov pa se je opiralo kar na nemško časopisje, tudi izvirna *Slovenčeva* poročila niso veliko odstopala od evforičnih poročil drugih časnikov.⁵⁵ Knežji par je v Berlin prispel s posebnim vlakom, na postaji ju je pričakal Hitler osebno. Pavle je bil oblečen v temnomodro uniformo divizijskega generala z rdečo čepico. Za sprejem na kolodvoru si je Hitler nadel rjavo strankarsko uniformo z *železnim križcem* kot edinim odlikovanjem, s čimer je simbolno opozarjal na svoje izkušnje iz prve svetovne vojne. Očitno je vodja tretjega rajha napravil dober vtis, navdušil je tudi Ahčina, ki je menil, da "zgleda zelo sveže in mladostno, dosti bolj, kakor ga prikazujejo slike". Znano je, da se je Hitler prav posebej trudil okoli kneginje Olge. Menda se je le s težavo upiral

⁵¹ Vladimir Vauhnik, *Nevidna fronta. Spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938–41* (Ljubljana, 1972), str. 23–24.

⁵² "Berlin ves v zastavah", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 1.

⁵³ "Nemški tisk o jugoslovanskem obisku", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 2.

⁵⁴ "Jugoslovanski časnikarji v Berlinu", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 2.

⁵⁵ "Knez namestnik v Potsdamu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126a, str. 1.



Knez Pavle z ženo princeso Olgo na večernem sprejemu pri Hermannu Göringu in njegovi ženi Emmy na gradu Scharlottenburg v Berlinu junija 1939 (Bundesarchiv Berlin, Bild 183-E07081; *Wikimedia Commons*)

čarom atraktivne Grkinje, ki je prav ob koncu obiska dopolnila 37 let.⁵⁶ Za damski program je sicer skrbela osebno (druga) žena rajhovskega maršala Göring-a Emmy, samooklicana "prva dama tretjega rajha", ki v hierarhiji nacističnega dvora ni skrivala ambicij, da zasenči Hitlerjevo spremljevalko Evo Braun. Že ob prihodu knežjega para je Olgi podarila šopek orhidej, nato pa ji delala družbo tudi v nadaljevanju obiska.⁵⁷

Na slavnostni večerji v čast jugoslovanskim gostom je Hitler v napitnici že prvi dan ugotovil, da sta državi po anšlusu "postali sosedi in sta dobili skupne meje, postavljene za vedno", kar naj bi bilo zagotovilo za "trajen mir med obema državama". Pavle je dal v odgovoru vedeti, da imata državi "že leta končnove-ljavne določene odnošaje", pri čemer je – previdno, a vendarle dovolj jasno

⁵⁶ Na pomembno vlogo kneginje, ki naj bi stala ob strani "soprogu, ki v viharjih dneh evropske zgodovine varno vodi usodo naše domovine", so ob obisku v Berlinu posebej opozorili tudi v osrednjem glasilu slovenskih katoliških narodnjakov. Z njeno udeležbo na obiskih v Rimu in Berlinu naj bi srečanja "dobila mnogo svojega zunanjega bleska in notranje pristrčne topline", njen nastop pa naj bi "po priznanju inozemskih prič ostal neizbrisen po svojem kraljevskem dostojanstvu in po svoji srčni milini" ("Rojstni dan kneginje Olge", *Slovenec*, 11. 6. 1939, št. 131, str. 3).

⁵⁷ "Veličasten prihod v Berlin", *Slovenec*, 2. 6. 1939, št. 124a, str. 1; "Sprejem knežje dvojice v Berlinu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126, str. 2.

– namigoval, da so ti odnosi starejšega datuma, ki sega v čas pred Hitlerjevim prevzemom oblasti. Izrazil je zadovoljstvo nad "slovesnimi zagotovili, da Velika Nemčija želi ohraniti in okrepiti prijateljsko sodelovanje z Jugoslavijo in je pripravljena ozirati se na njeno svobodo, neodvisnost in tudi na meje, ki nas vežejo v trajnem sosedstvu".⁵⁸ Svojo privrženost poglobljenemu sodelovanju z nacistično Nemčijo je Pavle nedvomno na simbolni ravni močno podkrepil z obiskom groba Friderika II. v Potsdamu, Hitlerjevega največjega vzornika med pruskimi vladarji.⁵⁹

Hitlerjeva varnostna zagotovila Pavlu je kot ključni dosežek obiska označil tudi "voditelj Slovencev" Korošec, ki je na pomen obiska spomnil med zborovanjem slovenskega katoliškega delavstva 4. junija v ljubljanskem hotelu *Union*. Opozoril je, da "je voditelj nemškega naroda in kancler Nemčije Hitler" slovesno izjavil pred knezom Pavlom, "da so skupne jugoslov[ansko]-nemške meje postavljene za vedno in da bodo dobri prijateljski odnošaji med Nemčijo in Jugoslavijo zagotovili obema državama trajni mir". Korošec je sicer izrazil mnenje, da so bila Hitlerjeva zagotovila pričakovana, vendar pa to naj nikakor ne bi zmanjševalo njihovega pomena, še zlasti, ker so bila javno izrečena ob slovesni priložnosti.⁶⁰

Vendar pa za kulisami berlinskega srečanja vseeno ni bilo mogoče doseči takšne harmonije, kot se je odražala v medijskih poročilih. Čeprav se je Hitler zelo trudil, da impresionira knežji par, se je Pavle znal odtegniti ofenzivi šarma. Politike nevtralnosti očitno ni želel opustiti, kar nacističnim gostiteljem ni bilo po godu. Zadnji sestanek s Hitlerjem pred Pavlovim odhodom, ki ga je organiziral samooklicani prijatelj Jugoslavije Hermann Göring, se je iz predvidene pol ure zavlekel v tri.⁶¹ Vendar se Pavle ni dal omehčati, čeprav je njemu in Olgi na čast pred razkošno večerjo z rajhovskim maršalom 300-članski orkester igral Straussa in Mozarta.⁶² Vauhnik, ki je kot vojaški ataše čakal v preddverju, je "na temnem Hitlerjevem obrazu opazil nezadovoljstvo". Od odlično obveščene slovenskega častnika se je Pavle takrat ločil z besedami: "Skušajte ohraniti prijateljstvo z Nemčijo, za prijateljstvo z velesilami bom poskrbel sam."⁶³

Vseeno se je Hitler od knežjega para na berlinski kolodvor prišel posloviti osebno.⁶⁴ A medtem ko se je Pavle poslavljaj od Hitlerja, je njegov britanski vladarski zaščitnik Jurij VI. prvič uradno obiskal Kanado in se prek meje odpravil

⁵⁸ "Mogočna vojaška parada v Berlinu", *Slovenec*, 3. 6. 1939, št. 125a, str. 1.

⁵⁹ "Knez namestnik v Potsdamu", *Slovenec*, 4. 6. 1939, št. 126a, str. 1.

⁶⁰ "Govor voditelja Slovencev", *Slovenec*, 6. 6. 1939, št. 127a, str. 1.

⁶¹ "Večurni politični pogovor med Hitlerjem in knezom Pavlom", *Slovenec*, 7. 6. 1939, št. 128a, str. 1.

⁶² "Knez namestnik Pavle in kneginja Olga sta končala obisk v Nemčiji", *Slovenec*, 6. 6. 1939, št. 127a, str. 3.

⁶³ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 333–334.

⁶⁴ "Knez namestnik Pavle se je vrnil", *Slovenec*, 10. 6. 1939, št. 130a, str. 1.

na obisk k svojemu "specialnemu" zavezniku, ameriškemu predsedniku Franklinu Delanu Rooseveltu. *Slovenec* je njuno snidenje označil za "dostojanstven sestanek vladarjev dveh največjih svetovni velesil".⁶⁵ Nemški diplomati v Jugoslaviji ob takšni oznaki gotovo niso mogli biti navdušeni, čeprav so v svoji analizi berlinskega obiska ugotavljali, da bo Jugoslavija še naprej vodila jasno politiko prijateljstva do Nemčije in Italije.⁶⁶ V Pavlovih očeh so bile "zdravice v Beli hiši" gotovo razlog več, da še naprej igra tudi na britansko karto. Sovjetske si namreč dolgo ni želel uporabljati.

Dileme glede vzpostavitve odnosov s Sovjetsko zvezo

Poleti 1939 se je še zdelo, da bo Jugoslavija med interesi velesil lahko ohranjala nevtralnno držo. Pavle je spretno izkoriščal njihova nasprotja in z veliko truda, a vendarle uspešno vzdrževal ravnotežje, ki je Jugoslavijo držalo nad gladino.⁶⁷ Dnevnik *Slovenec* je ugotavljal, da je sicer Evropa razdeljena na dva nasprotujoča si tabora velesil. Prvega naj bi tvorile "avtoritarne", drugega pa "demokratske" velesile, med obema taboroma pa naj bi zijal globok prepad. Takšna podoba Evrope naj ne bi bila "prikupna na prvi pogled", a z vidika Jugoslavije vendarle sprejemljiva: "Toda ako bo ravnotežje med obema taboroma ustaljeno – kakor vse kaže, da tudi bo – potem bomo tudi za mir, ki bo sad tega ravnotežja, hvaležni."⁶⁸ A omenjeno ravnotežje je močno zatresel nemški napad na Poljsko 1. septembra 1939. Ker se je kmalu izkazalo, da poljski odpor ne more zadržati skupnega nacistično-sovjetskega pritiska, so se povečali tudi ducejevi apetiti, ki je po Albaniji svojo "vzporedno vojno" želel razširiti še na Grčijo.

Pavle je apeliral na Britance in Francoze, naj poskušajo vreči Mussolinijev režim, a se zahodnim velesilam to ni zdelo oportuno, saj so v Londonu in Parizu živeli v prepričanju, da se Rim ne bo podredil ambicijam Berlina.⁶⁹ Tudi Pavlove prošnje, naj Britanci povečajo trgovinsko izmenjavo z Jugoslavijo, ki bi vsaj deloma nevtralizirala nemški gospodarski pritisk, so ostale neuslišane.⁷⁰ V kolikšni meri so na kratke stike med Beogradom in Londonom vplivale domnevne osebne antipatije med knezom in zunanjim ministrom Anthonyjem Edenom, ki so segale še v njune oxfordske čase, je neraziskano vprašanje.⁷¹ Četudi bi te

⁶⁵ "Kralj Jurij pri Rooseveltu", *Slovenec*, 10. 6. 1939, št. 130a, str. 1.

⁶⁶ Krizman, "Italija", str. 81.

⁶⁷ Hans Kramer, *Die Grossmächte und die Weltpolitik 1789 bis 1945* (Innsbruck–Wien–München, 1952) (dalje: Kramer, *Die Grossmächte*), str. 761.

⁶⁸ "Evropa v paklih", *Slovenec*, 1. 6. 1939, št. 123a, str. 1.

⁶⁹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 335.

⁷⁰ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 132.

⁷¹ M. Vauhnik, *Pe-fau*, str. 346–347.

res obstajale, pa očitno niso bile tako velike, da bi pomladi 1939 preprečile prenos zlatih rezerv Jugoslavije na britanski otok.⁷²

Manevrski prostor Jugoslavije je dolgo časa zmanjševalo trmasto vztrajanje dvora Karađorđevićev pri nepriznavanju Sovjetske Rusije. Kraljevina je vse od ustanovitve ohranjala sloves ene najodločnejših nasprotnic komunizma tudi v notranji politiki.⁷³ Aleksander je bil že od šolskih let vezan na veliko pravoslavno zaščitnico ne samo na načelni ravni zunanjepolitičnih koalicij, ampak je odnose z Rusijo obravnaval z osebno čustveno prizadetostjo. Sodelovanje z boljševističnimi morilci carske družine se mu je zdelo nepredstavljivo, njegovo osebno stališče pa je zasenčilo tudi bolj pragmatična mnenja srbskih politikov, ki so se sklicevali na tradicionalne vezi z rusko velesilo.⁷⁴ Tudi po Aleksandrovi smrti je tako na zgradbi nasproti kraljevega dvora še vedno visel carski orel, Vasilij Nikolajevič Štrandman pa je kot poslanik izginulega imperija še vedno užival vse diplomatske privilegije.

Pavle je tudi v tem primeru glede navezave diplomatskih stikov s komunistično velesilo zagovarjal Aleksandrovo stališče.⁷⁵ Medtem ko je Beneš hitel z iskanjem podpore v Moskvi, da bi nevtraliziral nacistične skomine, so v Beogradu vztrajali pri stari liniji nepriznavanja. Ko je na konferenci stalnega sveta Male antante v Pragi konec maja in v začetku junija 1933 Beneš predlagal, naj članice priznajo Moskvo, je naletel tako na odpor Jevtića kot tudi njegovega romunskega kolega Nicolaeja Titulescuja. Romuni so si sicer kmalu nato premislili in so skupaj s Čehoslovaki 9. junija 1934 vzpostavili diplomatske stike s Sovjetsko zvezo, vendar se Jugoslavija zaveznicama ni pridružila. Čehoslovaki so že naslednje leto šli še korak dlje in s Sovjeti 16. maja 1935 podpisali *Pakt o vojaški pomoči*.⁷⁶

A Pavle je kljub temu menil, da je treba Sovjetsko zvezo priznati samo, če bi bilo to nujno potrebno, saj bi prihodnji sovjetski poslanik lahko postal središče nezadovoljnih elementov v državi, vključno z opozicijo. Predvideval je, da bo slednji po vzoru znamenitega predhodnika Nikolaja Henrikoviča Hartviga s sklicevanjem na pravoslavje in slovanstvo zlorabljal Jugoslavijo za ruske državne interese. Nevarnost naj bi bila po Pavlovem mnenju še toliko večja, ker so Rusi in Srbi sorodna naroda. Knez je menil, da je treba Rusiji preprečiti vstop na Balkan in osvojitve Carigrada. Vendar je moral jeseni 1939 svoje trdo stališče spričo nemške in italijanske ekspanzije omiliti; kmalu po avdienci pri njem je Štrandman pojasnil, da ne deluje več kot diplomatski predstavnik.⁷⁷ Seveda so v

⁷² Hoptner, *Jugoslavija*, str. 172.

⁷³ Rahten, *Anton Korošec*, str. 514.

⁷⁴ Reichert, *Das Scheitern*, str. 109.

⁷⁵ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 186–187.

⁷⁶ Reichert, *Das Scheitern*, str. 111–115.

⁷⁷ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 186–187.

Berlinu tak razvoj dogodkov na beograjskem dvoru, ki je glede Sovjetske zveze očitno začel ubirati spravljivejše tone, opazovali s skrbjo. Pavle je na nemške kritike odgovarjal, da Jugoslaviji pač tega ni mogoče zameriti, če pa so diplomatske odnose s Sovjeti vzpostavile že vse sosednje države. Protesti iz Berlina vseeno niso bili glasni, saj je bila še vedno prevladujoča odločenost Nemcev, da se ne bi zapletli v vojno na dveh frontah.⁷⁸

Pavlu ni bilo težko izrekati komplimentov nemškim sogovornikom. Ko je bil 13. aprila 1940 sprejet v avdienco von Heeren, je slednji slišal kup pohval na račun nemških vojaških akcij. Knez mu je sicer zaupal, da ga boli sovraštvo med Veliko Britanijo in Nemčijo, a da se je s tem moral sprijazniti, saj naj ga nič ne bi moglo oddaljiti od ljubezni do nemške kulture. Sporazum med Veliko Britanijo in Nemčijo naj bi bil sedaj brezpredmeten in njegova odločitev za Nemčijo naj bi bila jasna. Hkrati pa ni pozabil poudariti, da naj podobnih čustev ne bi mogel gojiti do Italije in Rusije. Še bolj odkrit pa je bil Pavle v pogovoru z nemškim poslanikom na Brdu 26. avgusta istega leta, ko je dejal, da se boji dveh sovražnikov Evrope – lakote in komunizma. Če naj bi si močna Nemčija lahko privoščila paktiranje s Sovjeti, kar je označil za Hitlerjevo genialno šahovsko potezo, pa to naj ne bi veljalo za Jugoslavijo. Prav prestižni sporazum z Nemčijo naj bi Sovjetski zvezi omogočil še večjo ekspanzijo, kar naj bi balkanske države postavljalo pred dve izbiri – za zavezništvo z Nemčijo ali Rusijo. Po knezovem mnenju naj bi bila jugoslovanska opcija jasna, torej sodelovanje z Nemčijo. Je pa opozoril von Heerena, da naj bi zaradi krepitev Rusije iz igre za prevlado na Balkanu gotovo izpadla Italija. Zanimivo je, da je Pavle na koncu pogovora poslaniku zaupal, da se bliža čas, ko bo zaradi kraljeve polnoletnosti zapustil namestniško funkcijo. Povedal mu je, da bi nato kot zasebnik rad bival na dveh lokacijah: poleti v dvorcu Brdo, pozimi pa v Münchnu, kjer naj bi načrtoval nakup hiše.⁷⁹

Pavle je še naprej skrbno pazil, da bi ohranil nevtralno držo. Namesto "paktomanije", kot je Stojadinović poimenoval Beneševo hlepenje po podpisovanju garancijskih sporazumov s Francijo in Sovjetsko zvezo, se je Pavle odločil za politiko malih korakov sklepanja bilateralnih sporazumov z revizionističnimi sosedami. Tako mu je v začetku leta 1937 uspelo izpeljati podpis *Sporazuma o večnem prijateljstvu* z Bolgarijo, s čimer je vsaj začasno pospravil v predal problem, za katerega Aleksander prej ni imel (dovolj) posluha. S podobnim dogovorom je knez konec leta 1940 uspešno obrzdal tudi revizionistične ambicije madžarske sosedice.⁸⁰ Prav ta dva primera sta lepa dokaza velikega vpliva, ki ga je osebno vzpostavil v zunanjepolitičnem odločanju Jugoslavije.

⁷⁸ Rahten, *Anton Korošec*, str. 514.

⁷⁹ Krizman, "Italija", str. 83 in 85–86.

⁸⁰ Reichert, *Das Scheitern*, str. 150 in 157.

Knezova vzporedna diplomacija

Kot razberemo iz Krizmanovih raziskav, se je Pavle leta 1940 za najzahtevnejše diplomatske naloge posluževal uslug posebnih emisarjev: za komunikacijo z Rimom je pooblastil beograjskega odvetnika in pravnega zastopnika italijanskega poslanstva Vladislava Stakića, za odnose z Berlinom Gregoriča, zaupne osebe pa je pošiljal tudi madžarskemu regentu Miklósu Horthyju.⁸¹ Gregorič je sicer ameriškim preiskovalcem kasneje zatrjeval, da ga je v Berlin pošiljal Cvetković, a si je težko predstavljati, da bi premier lahko tako pomembno komunikacijo odobral brez knezovega privoljenja. Zanimivo pa je Gregoričevo opažanje, da ga je Cvetković izbral, ker je bil v slabih odnosih z zunanjim ministrom Aleksandrom Cincar-Markovićem. Cvetković, ki je postal Stojadinovičev naslednik po milosti Pavla in Korošca, se je namreč bal, da bi ga diplomatsko okretnejši in pri Nemcih popularnejši zunanji minister utegnil spodnesti.⁸²

Da je vpliv Berlina na sestavo beograjskega vladnega kabineta naraščal, pričajo tudi zapleti, ko se je poleti 1940 Korošec še zadnjič zavihtel v vlado in dobil prosvetni portfelj. Njegov ministrski kolega Mihailo Konstantinović, ki za prostozidarje značilnih antipatij do slovenskega duhovnika sploh ni več skrival, je na avdienci pri knezu 30. septembra Pavla zaman prepričeval, naj se ga znebi. Konstantinović je Korošca obtožil, da vidi v Jugoslaviji samo "državo na odpoved". Pavle tega ni komentiral, je pa poudaril, da Korošca želijo v vladi Nemci.⁸³

Po padcu Pariza je Pavle postajal vse bolj pesimističen, saj se je govorilo, da so Nemcem padli v roke arhivi z občutljivimi podatki. Razliko v obnašanju starega britanskega prijatelja je opazil tudi poslanik Ronald Ian Campbell, češ da so Jugoslovani svojo nevtralnost začeli jemati resno, brez "mežikanja".⁸⁴ Konec oktobra 1940 so italijanske čete prestopile mejo z Grčijo, kar je v jugoslovanskem državnem vrhu sprožilo alarm. Kneginja je po telefonu takoj govorila z materjo v Atenah, meddržavni spopad je pri Pavlu imel tudi očitne družinske razsežnosti.⁸⁵ A kot v etiopskem in albanskem primeru se Pavle ni odločil za aktivnejšo politiko, upajoč, da bosta prej ali slej v dogajanje posegli Nemčija ali Velika Britanija. Po drugi strani je Hitler želel Pavla pridobiti za zavezništvo z obljubo Soluna, ki ga je 28. novembra 1940 dal na mizo na srečanju s Cincar-Markovićem na Berghofu. V zameno je zahteval "zgolj" podpis sporazuma o nenapadanju med Nemčijo in Italijo na eni ter Jugoslavijo na drugi strani. V

⁸¹ Krizman, "Predgovor", str. 42; Hoptner, *Jugoslavija*, str. 201.

⁸² NA II, IRR, RG 319, PFDG.

⁸³ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma. Političke beleške 1939–1944. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998) (dalje: Konstantinović, *Politika*), str. 188–190.

⁸⁴ Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 45.

⁸⁵ Konstantinović, *Politika*, str. 216.



Knez Pavle (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Beogradu so ostali neodločni, cincanje pa se (ni več) obrestovalo, saj je nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop že kmalu povišal ceno za sodelovanje – opozoril je, da se mora Jugoslavija odločiti o pristopu k Trojnemu paktu. Hitlerju, ki se je mudilo začeti pohod na sovjetska prostranstva, je bila grška fronta, ki mu jo je zakuhal duce, povsem odveč, zato je 13. decembra že izdal direktivo *Marita* o nemškem vdoru v Grčijo prek Bolgarije.⁸⁶

Napad na Grčijo je Pavle gotovo gledal s težkim srcem. Seveda ni mogel prezreti grškega porekla svoje soproge Olge, še bolj pa so se ga verjetno dotaknila odklonilna sporočila Londona, ki je ostal edina opora napadene Grčije.⁸⁷ Zanimivo je, da je bil tudi Korošec do nemške ponudbe glede Soluna zelo zadržan. Hrvaškemu voditelju Vladku Mačku ni bilo jasno zakaj. A vsaj Korošec je verjetno računal, da bo s tem pridobil knezovo naklonjenost.⁸⁸ Pavle je zasedbo Soluna obravnaval zgolj kot skrajno možnost – samo če bi obstajala realna grožnja, da ga okupirajo Italijani, je bil pripravljen posredovati.⁸⁹ A brez nemške intervencije te nevarnosti ni bilo, saj so si Italijani v spopadih z Grki že kmalu polomili zobe. V tej situaciji se je Pavle zbal, da bi mu v Rimu in Berlinu ponudili nekakšen pakt o nenapadanju, ki bi Jugoslaviji zvezal roke glede Grčije in Bolgarije.⁹⁰ A Mussolinijeva polomija je Jugoslovanom v očeh Berlina še dodatno dvignila ceno. Zdi se, da je Pavle sedaj celo verjel, da lahko izigrava enega diktatorja proti drugemu. Uspelo pa mu je tudi, da je sklenil *Pakt o prijateljstvu* z Madžarsko, ki se je zdel v Aleksandrovi dobi nepredstavljiv.⁹¹ Menda celo Nemci nad tovrstnim približevanjem nekoč sprtih sosed niso bili najbolj navdušeni, saj so s tem izgubljali arbitrarno vlogo.⁹²

Po informacijah Gregoriča, ki je takrat urejal časopis *Vreme* in je vzdrževal redne stike z nemškim poslaništvom, so Nemci ugotavljali, da jih Pavle ne mara. Menda se mu je poslanik von Heeren večkrat poskušal približati, a za razliko od britanskih diplomatskih kolegov, ki so bili na dvoru pogosti gosti, ni bil uspešen. Zaokrožile so tudi govorice, da naj bi to vedel tudi Hitler, ki naj bi mu bil od probritansko usmerjenega kneza ljubši mladoletni kralj Peter II. Tudi sodelavec izpostave Gestapo v Beogradu Joseph Hribovschek alias Berger je ob neki priložnosti Koroščevemu zaupniku Engelbertu Besednjaku dejal, da Nemci vedo, kako se Pavle ne želi zameriti nikomur. Bilo jim je znano, da je v korespondenci

⁸⁶ Suppan, *Hitler*, str. 408–409.

⁸⁷ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 192–201.

⁸⁸ Konstantinović, *Politika*, str. 243.

⁸⁹ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 193.

⁹⁰ Konstantinović, *Politika*, str. 284.

⁹¹ Stevan K. Pavlowitch, *Hitler's New Disorder: The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008), str. 10–11.

⁹² Konstantinović, *Politika*, str. 250.

z britanskim kraljem Jurijem VI., hkrati pa si je želel dobrih odnosov z rajhom.⁹³ V bolgarskih političnih krogih so se zato samo čudili, kako to, da imajo v Berlinu toliko potrpljenja s knezom Pavlom, čeprav je bilo znano, da sta s soprogo anglofila.⁹⁴

Tudi v primeru domovine njegove žene torej kneza ni bilo mogoče pridobiti, da bi podprl prizadevanja Sil osi. O tem priča med drugim dejstvo, da je na svojo roko dovolil pošiljanje vojnega materiala Grčiji. Sprl se je z vojnim ministrom Milanom Nedićem, ki je na avdienci 3. novembra 1940 knezu deloval vse preveč pesimistično, češ da naj bi lahko Jugoslavija izbirala samo še med nemško ali britansko opcijo, zato je generala obtožil defetizma.⁹⁵ Nedić je zagovarjal jugoslovansko posredovanje proti Grčiji in zavzetje Soluna. Ko so italijanska letala v noči s 5. na 6. november 1940 nekaznovano bombardirala Bitolo, je knez zahteval od Nedića pojasnila. Slednji mu je odvrnil, da bo Jugoslavija morala opustiti nevtralnost in da vlada ne sme več mečkat. Pavlov odgovor je bil odločen: ni zamenjal politične usmeritve, ampak ministra.⁹⁶

Trojni pakt in solunska vaba

Vseeno so v Berlinu še naprej računali, da bo knez na koncu popustil. Gregoričeva tajna diplomacija na prehodu iz leta 1940 v 1941 kaže, da je bila Hitlerjeva potrpežljivost prav v jugoslovanskem primeru precejšnja. V pogovorih, ki jih je imel večinoma s šefom tiskovne sekcije Paulom Schmidtom, neredko pa si je zanj vzel čas celo zunanji minister von Ribbentrop, je Gregorič lahko slišal mešanico prikritih groženj in prijateljskih nasvetov. Čeprav so mu sogovorniki dali vedeti, da je Jugoslavija obkrožena z ambicioznimi sosedami, ki prežijo na različne korekcije meja, pa naj bi Nemčija njihove zahteve nevtralizirala s svojo podporo jugoslovanski ozemeljski integriteti. Če so bili v Berlinu sprva še zadovoljni z jugoslovansko nevtralnostjo, četudi ta ni bila najbolj zanesljiva, so postajale zahteve za pristop k Trojnemu paktu vse bolj ultimativne.⁹⁷ Pri tem je bil glavni nemški adut zagotovilo, da lahko Hitler učinkovito obrzda Mussolinijeve načrte za razkosanje Jugoslavije.⁹⁸ Obljuba Soluna v kombinaciji z zavezo, da Jugoslaviji ne bo treba dovoliti prehoda nemških čet, se je

⁹³ Rahten, *Anton Korošec*, str. 523.

⁹⁴ *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I–III, ur. Peter Broucek (Wien–Köln–Graz, 1980, 1983 in 1988) (dalje: *Spomini Glaise-Horstenaua*), tu II, str. 636.

⁹⁵ Konstantinović, *Politika*, str. 218.

⁹⁶ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 195 in 199.

⁹⁷ Kramer, *Die Grossmächte*, str. 749.

⁹⁸ NA II, IRR, RG 319, PFDG.

zdelo nemškimi generalom velika koncesija.⁹⁹ A jo je bil nacistični vrh vseeno pripravljen dati.

Še konec februarja 1941 je Hitler v pogovoru z japonskim veleposlanikom Ošimo Hirošijem v Berlinu izrazil zadovoljstvo, ker je Jugoslavija pripravljena živeti s Silami osi v miru. Mirno je čakal na razvoj dogodkov, čeprav je vedel, da Pavle okleva. Menil, je da se bo knez prej ali slej moral podrediti nacionalnim interesom in pristopiti k Trojnemu paktu.¹⁰⁰ Vendar ga na sestanku 4. marca v Berchtesgadnu, za katerega se je izkazalo, da je bil tudi njun zadnji, le ni uspel prepričati. Uvodoma je želel knezu v pogovoru pregnati še zadnjo iluzijo, da lahko računa na britansko pomoč. Zatrnil je, da naj bi bila Velika Britanija praktično poražena, čeprav naj bi vojna z njo še trajala nekaj časa. V luči svojih načrtov v Vzhodni Evropi pa je Hitler želel pritegniti knezovo pozornost z ugotovitvijo, da želi oblikovati močan blok evropskih držav v boju proti avtokraciji in boljševizmu. Za Jugoslavijo naj bi tako napočil zgodovinski trenutek, ko naj bi se morala nedvoumno izreči za "novi red", znotraj tega pa bi lahko zasedla vodilno vlogo na Balkanu. Poudaril je, da naj Nemčija ne bi imela nobenih ozemeljskih pretenzij do Jugoslavije, želela naj bi si zgolj red in stabilnost v regiji. Skratka, potreben naj bi bil jugoslovanski pristop k Trojnemu paktu, ki naj bi ji omogočil tudi varnost v nadaljnjih vojaških konfrontacijah. Na koncu svojega monologa je Hitler še izpostavil, da naj bi bila Grčija pred zlomom, Jugoslavija pa bi lahko zasedla Solun in s tem dobila izhod na Egejsko morje. Pavle se je le s težavo odtrgal od Hitlerjevih obljub, a vseeno odločno. Odvrnil je, da naj bi bilo najbolje, če Jugoslavija ostane nevtralna. Pristop k Trojnemu paktu naj bi mu preprečevali grško poreklo soproge Olge, simpatije do Velike Britanije in osebna stališča do Italije. Poudaril je, da se ne more vezati z Mussolinijem, ki da je vendar ubil njegovega bratranca Aleksandra in pošilja teroristične skupine v Jugoslavijo. Sploh pa naj ne bi mogel nikoli dopustiti določb pakta, da bi Sile osi lahko uporabljale jugoslovansko ozemlje za napade na druge države. Hitler je kneza poskušal pomiriti z zagotovilom, da bo vojne določbe izločil iz besedila in da Jugoslaviji ne bo treba dopustiti prehoda nemških čet čez svoje ozemlje. Stisnjen v kot, se je Pavle izgovoril, da se mora o tako pomembni odločitvi pogovoriti z vlado.¹⁰¹

Po vrnitvi domov je Pavle sklical kronski svet, ki je sprejel odločitev o pristopu k Trojnemu paktu. Z izmenjavo diplomatskih not so bile Jugoslaviji zagotovljene vse koncesije, ki jih je knezu obljubil Hitler na zadnjem sestanku.¹⁰² Čeprav mu pri drugih podpisnicah Trojnega pakta tovrstnih izjem ni bilo treba

⁹⁹ *Spomini Glaise-Horstenaua*, II, str. 665.

¹⁰⁰ Hoptner, *Jugoslavija*, str. 219.

¹⁰¹ Krizman, "Italija", str. 91–92.

¹⁰² Suppan, *Hitler*, str. 411.

upoštevati, je bil Hitler vseeno zadovoljen. S svojimi mislimi je bil takrat že v Moskvi, grško fronto, ki mu jo je zakuhal Mussolini, pa je želel čimprej spraviti z dnevnega reda. Vendar je beograjski puč 27. marca 1941 poskrbel, da se je Hitlerjevo zadovoljstvo takoj sprevrglo v bes.

Andrej Rahten

FOREIGN POLICY CONCEPT OF PRINCE PAUL KARADORĐEVIĆ

SUMMARY

After the assassination of King Alexander Karadordjević in Marseille in the autumn of 1934, his cousin, Prince Paul (Pavle), became a key figure on the Yugoslav political scene. He was the son of Prince Arsen, brother of King Peter I, but was considered partly Russian by birth, his mother being Princess Aurora Pavlovna Demidova, and more English by culture. He married Princess Olga of Greece. Paul's downside in the Serbian political elite was that, unlike Alexander, who built his image on his close association with the army and was considered "one of their own" by the Serbian generals, he was never a soldier. It was also unusual for a member of the Serbian ruling family to have a low opinion of the Orthodox Church hierarchy, while appreciating the "constructiveness" of the Catholic one. He was more interested in art than in politics, but he was nevertheless a fast learner in the art of politics.

Paul tried to maintain both the domestic policy and the foreign policy of King Alexander, who was considered one of the main defenders of the Versailles system. He continued to support participation in the Little Entente, which was set up by Yugoslavia, Czechoslovakia and Romania, mainly in an attempt to prevent a Habsburg restoration. Hitler's rise to power, however, posed a new threat to the Little Entente in the Danube region. Prince Paul, aware of the weaknesses of the Little Entente in the face of Nazi expansion, sought to improve relations with Austria and Hungary. But neither Czechoslovakia nor Romania were sympathetic to such views, fearing a Habsburg restoration. They faced opposition

also in London and in Paris.

Prince Paul's foreign policy concept gradually became more clearly defined in three points, which he tried to implement through systematic diplomatic work. Firstly, he wanted to strengthen the policy of economic rapprochement with Germany, which had already begun in the time of Alexander. As far as Italy was concerned, the Prince swept the issue of fascist responsibility for the Marseille assassination "under the rug", his intention being to establish a responsible relationship with his neighbour, even though he was intimately opposed to Mussolini's aggressive policy. And thirdly, he wanted to compensate for his distance from France by relying on Britain. He was in favour of an agreement between the British Empire and the Third Reich, which had long been Hitler's aim, but the latter did not find sufficient sympathy in London and consequently abandoned the idea.

It was quite clear to Paul that the rise of totalitarian forces was a fact that he needed to adapt to. He did not appreciate fascist Italy, but he had to opt for a policy of waiting and conciliation. The passiveness of the British and the French, however, pushed him increasingly towards Berlin, where he was welcomed with open arms. Pavle was painfully aware of the pitfalls of blindly following the Nazi Great Power, and was careful not to go too far with his promises. His priority remained close relations with the British, which is why they referred to him as "our friend" in their reports.

Pavle wanted to prevent Mussolini from reaching an agreement with Hitler to cede Yugoslavia to the Italians. He knew that the Duce was fuelling the Ustaša (the Croatian fascist movement) underground while supporting Bulgarian and Hungarian revanchism. In a situation where, after the Munich dismantling of Czechoslovakia, France was mainly concerned with strengthening its own defences, and the British Isles seemed more remote than ever, the Prince was left with one trump card – negotiations with Nazi Germany.

Paul's visit to Berlin at the beginning of June 1939 confirmed that Yugoslavia was held in high esteem in the eyes of Hitler's regime. Although Hitler tried hard to impress the princely couple, Paul was able to resist the charm offensive. In the summer of 1939, the impression was that Yugoslavia would be able to maintain a neutral stance among the interests of the Great Powers. Paul skilfully exploited conflicts among them, and with a dint of hard labour succeeded in maintaining the balance that kept Yugoslavia afloat. This balance was, however, severely shaken by the German invasion of Poland on 1 September 1939. It soon became clear that Polish resistance could not sustain the combined Nazi-Soviet pressure, which encouraged Duce to extend his "parallel war" to Greece after invading Albania. Paul appealed to Britain and France in an effort to overthrow the Mussolini regime, but this did not seem opportune to the Western Powers living in London and Paris since they believed that Rome would not

submit to Berlin's ambitions. Even Paul's pleas for the British to increase trade with Yugoslavia, which would at least partially neutralise German economic pressure, went unheeded.

Yugoslavia's room for manoeuvring was consistently hindered by the stubborn insistence of the Karadorđević court on non-recognition of Soviet Russia. Since its foundation, the Kingdom had preserved the reputation as one of the most determined opponents of communism, even in domestic politics. Paul believed that the Soviet Union should be recognised only as a last resort, since a future Soviet envoy could influence discontented elements in the country, including the opposition. Eventually, Paul was forced to adopt a more conciliatory attitude towards the Soviet Union. Naturally, Berlin watched these developments at the Belgrade court with concern. When criticised by the Germans, Paul replied that Yugoslavia could not be blamed, since all neighbouring countries had already established diplomatic relations with the Soviets. The protests from Berlin were not particularly overwhelming due to the fact that the Germans were still determined not to get involved in a two-front war.

On the other hand, Paul was careful to maintain a neutral posture. He opted for a policy of small steps, making bilateral agreements with revisionist neighbours. Thus, at the beginning of 1937, he managed to secure the signing of the Agreement of Perpetual Friendship with Bulgaria, which at least temporarily put to bed a problem to which Alexander had previously not paid (enough) attention. With a similar agreement at the end of 1940, the Prince successfully curbed the revisionist ambitions of his Hungarian neighbour. These two cases are perfect examples of the great influence he personally established in Yugoslavia's foreign policy decision-making. For the most demanding diplomatic tasks, he used the services of special emissaries.

The fall of Paris was followed by Paul becoming increasingly pessimistic, as it was rumoured that archives containing sensitive information had fallen into the hands of the Germans. At the end of October 1940, Italian troops crossed the border into Greece, raising alarm in the Yugoslav state. His wife Olga being Greek, the attack on Greece must have been difficult for Paul to watch. But, as in the case of Ethiopia and Albania, he did not opt for a more active policy, hoping that sooner or later Germany or Britain would intervene. Hitler, on the other hand, wanted to win Paul over to the alliance with the promise of Salonika. Naturally, the Prince could not ignore the Greek origins of his wife Olga, and was probably even more affected by the rejectionist messages from London, which remained the sole support of an invaded Greece.

Even in the case of Greece, the Prince could not be convinced to support the efforts of the Axis Powers. Nevertheless, Berlin still counted on him to give in in the end. In fact, Hitler's patience appeared quite considerable when it came to Yugoslavia. If Berlin was initially satisfied with Yugoslav neutrality, even if it

was not a most reliable one, the demands to join the Tripartite Pact increasingly became an ultimatum. Germany's main asset in the whole issue was the assurance that Hitler could effectively contain Mussolini's plans to dissolve Yugoslavia. The promise of Salonika, combined with the assurance that Yugoslavia would not have to allow the passage of German troops, seemed – in the eyes of the German generals – a major concession. The Nazi leadership, however, was willing to give it to Paul anyway. Hitler's patience was on the verge when, on 27 March 1941, a military putsch was launched in the face of Yugoslav accession to the Tripartite Pact.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1562, Osebna zbirka Franca Snoja, škatla 1.

ASBL – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla.

NA II – National Archives at College Park, RG 319, IRR, Personal File Danilo Gregorič, 10. 6. 1946.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1923, 1936 in 1939.

.....

Boban, Ljubo, "Utjecaj austrijskog pitanja na medjunarodni položaj Jugoslavije izmedju dva rata", v: *Internationales Kulturhistorisches Symposion Mogersdorf 1979* (Eisenstadt, 1981), str. 203–213.

Božović, Ivana, "V tujini: pisma dr. Mihe Kreka knezu Pavlu Karadordeviću, 1946–1952", *Prispevki za novejšo zgodovino* 54, št. 1 (2014), str. 303–323.

Broucek, Peter (ur.), *Ein General im Zwielficht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I–III (Wien–Köln–Graz, 1980, 1983 in 1988).

Gašparič, Jure, "Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 2 (2021), str. 363–398.

Grdina, Igor, "Danilo Gregorič", v: *Nova slovenska biografija*, ur. Andrej Rahten, Mateja Matjašič Friš, Igor Grdina in Kajetan Gantar (Ljubljana, 2009), str. 77–86.

Hoptner, Jacob B., *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973).

Karadjordjević, Djordje, *Resnica o mojem življenju*, I–II (Ljubljana, 1979).

Konstantinović, Mihailo, *Politika sporazuma. Političke beleške 1939–1944. Londonske beleške 1944–1945* (Novi Sad, 1998).

Kramer, Hans, *Die Grossmächte und die Weltpolitik 1789 bis 1945* (Innsbruck–Wien–München, 1952).

Krizman, Bogdan, "Predgovor", v: Jacob B. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934–1941* (Rijeka, 1973), str. 7–45.

Krizman, Bogdan, "Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)", *Časopis za suvremenu povijest* 7, št. 1 (1975), str. 33–96.

Krošel, Joško, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* 18 (1966), str. 181–201.

Matković, Stjepan in Trogrlić, Marko (ur.), *Političke bilješke Ante Trumbića 1930–1938*, I–II, (Zagreb–Split, 2019).

Mikuž, Metod, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* (Ljubljana, 1965).

- Milošević, Srdan**, "Interpretacija istorije u Rešenju o rehabilitaciji kneza Pavla Karađorđevića", *Zgodovinski časopis* 67, št. 3–4 (2013), str. 450–470.
- Nećak, Dušan**, *Avstrijska legija II.* (Maribor, 1995).
- Nećak, Dušan**, *Prestolonaslednik Djordje Karadjordjević – posebnež ali bolnik*, v: *Stiplouškov zbornik*, ur. Dušan Nećak (Ljubljana, 2005), str. 119–127.
- Pavlowitch, Stevan K.**, *Hitler's New Disorder. The Second World War in Yugoslavia* (London, 2008).
- Alenka Pipan in Marko Frelih (ur.)**, *Dekle iz ozadja zgodovine. Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karađorđevića* (Kranj, 2020).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija 1918–1920. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Rahten, Andrej**, *Od habsburške monarhije do Panevropske unije. Razprave, predavanja in članki 2000–2009* (Ljubljana, 2009).
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rahten, Andrej**, *V prah strti prestol. Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023).
- Rahten, Andrej in Antoličič, Gregor (ur.)**, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije. Spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).
- Reichert, Günther**, *Das Scheitern der Kleinen Entente. Internationale Beziehungen im Donauraum von 1933 bis 1938* (München, 1971).
- Sretenović, Stanislav**, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929* (Beograd, 2008).
- Suppan, Arnold**, "Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht", v: *Edvard Beneš und die tschechoslowakische Außenpolitik 1918–1948*, ur. Arnold Suppan in Elisabeth Vyslonzil (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien, 2002), str. 15–82.
- Suppan, Arnold**, *Hitler – Beneš – Tito. National Conflicts, World Wars, Genocides, Expulsions, and Divided Remembrance in East-Central and Southeastern Europe, 1848–2018* (Wien, 2019).
- Vauhnik, Miloš**, *Pe-fau in XX. stoletje* (Ljubljana, 2012).
- Vauhnik, Vladimir**, "O politiki kneza Pavla", *Zbornik Svobodne Slovenije* 15 (1963), str. 56–61.
- Vauhnik, Vladimir**, *Nevidna fronta. Spomini jugoslovanskega vojaškega atašeja v Berlinu 1938–41* (Ljubljana, 1972).
- Vodušek Starič, Jerca**, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana, 2002).
- Werkmann, Karl**, *Otto von Habsburg: ein ungelöstes europäisches Problem* (Berlin–Wien–Leipzig, 1932).
- Životić, Aleksandar**, *Slovenci u vojnoj diplomatiji Kraljevine Jugoslavije*, *Zgodovinski časopis* 73 (2019), št. 1–2, str. 138–156

Karadorđevići in Prekmurje

Darja Kerec

Dr., izredna profesorica
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk
Kardeljeva ploščad 16, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: darja.kerec@pef.uni-lj.si

Izvleček:

V članku so predstavljeni odzivi prekmurskih javnih osebnosti in časopisni zapisi ob načrtovani in izvedeni združitvi Prekmurja s Hrvati in Srbi v novi skupni državi (Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev/Kraljevina Jugoslavija). Podobno kot drugod na Slovenskem, je bil tudi v Prekmurju pri delu prebivalstva in cerkvenih predstavnikih prisoten nekakšen strah pred srbstvom in pravoslavno vero, kar je v državnem okviru poosebljal kraljevi dvor s Karadorđevići. Kljub turbulentnim mesecem, ki so se odvijali do srede avgusta 1919, je med večinskim prebivalstvom (Slovenci) prevladalo veselje, ki so ga manifestirali tudi javno, a morda manj pompozno kot v Ljubljani ali Mariboru. Posebej slovesna in tudi napeta so bila praznovanja državnih praznikov z novimi državnimi simboli (zastava, grb in himna). Vstop v nov državni okvir je prinesel spremembe tudi v imenih ulic in cest, predvsem pa je bila nova kulturna identiteta, ki jo je ob težavni vzpostavitvi novega šolskega sistema predstavljal predvsem nov črkopis (gajica), ki so ga v madžarsko usmerjenih časopisnih uredništvih več let deklarativno zavračali.

Ključne besede:

Karadorđevići, Prekmurje, pravoslavje, časopisi, prazniki, zastave, spomeniki, gajica

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 427–458, 112 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Od razglasitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevine SHS) 1. decembra 1918 do jugoslovanske zasedbe Prekmurja 17. avgusta 1919 je minilo dobrih osem mesecev. Številni duhovniki so od jeseni 1918 politično opredelili, da za jugoslovansko državo konkretno utemeljevali s članstvom in z aktivnostmi v Narodnem svetu za Štajersko, posebej dr. Franc Kovačič in dr. Matija Slavič. Oba sta leta 1919 kot izvedenca sodelovala v jugoslovanski delegaciji na pariški mirovni konferenci. Pred iztekom vojne in v mesecih po ustanovitvi Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS) je tudi črenšovski župnik, publicist in izdajatelj Jožef Klekl izkoristil zaupanje slovensko govorečih Prekmurcev, ki so bili vrsto let redni bralci njegovih tiskov (mesečnik *Nevtepeno poprijēta Devica Marija zmozsna goszpa vogrszka/Marijin list* in koledar *Najszvetejšega Szrca Jezusovoga veliki kalendar za liűdsztvo/Kalendar Srca Jezušovoga* je izdajal od leta 1904, tednik *Novine* pa od decembra 1913). Klekl je kot duhovni in politični voditelj prekmurskih Slovencev in na podlagi osebnih poznanstev konec septembra 1918 postal zaupna oseba in trdna opora Slaviču v prizadevanjih za njun končni, a še zelo oddaljen cilj: združitev Slovencev na obeh bregovih Mure v isti državi.¹ Sledili so meseci, ko so se zvrstili dogodki, ki so med Prekmurce postopoma vnesli zavedanje o novi državi in novem vladarju, ki ne bo, kot so upali Madžari, "njihov" kralj Karel IV. (Karel Habsburški I.), ampak srbski kralj Peter I. Karadordević.

Nova država, nov vladar

Karel je 17. oktobra 1918 odstopil kot cesar Avstrije, ogrskemu prestolu pa se ni povsem odpovedal vse do smrti. Od odprave Kraljevine Ogrske oziroma formalne razpustitve monarhije do Madžarske ljudske republike 16. novembra 1918 je minilo točno 31 dni. "Ljudska" oziroma meščanska vlada pod vodstvom Mihályja Károlyija je v zelo kratkem času pripravila zakone na področju volilne zakonodaje, svobode tiska, sodstva s porotniki in kmečke zemljiške posesti. Takrat je postalo tudi jasno, da se sosednji narodi ne želijo dogovarjati z Madžari, temveč so odločno stremeli k ozemeljskim zahtevam², ki so bile od 12. januarja 1919 "že" na dnevnem redu mirovne konference. Uredniki slovenskih in

¹ *Pregled zgodovine Prekmurja: preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja*, ur. Andrej Hozjan [avtorji besedil Janez Balažic et al.] (Murska Sobota, 2021), str. 146 (dalje: *Pregled zgodovine Prekmurja*).

² László Göncz, *Madžari: kratka zgodovina Madžarov* (Murska Sobota, 2004), str. 128; glej tudi: László Göncz, "Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)", *Studia Historica Slovenica* 21, 3 (2021), str. 727–788.

madžarskih tiskov so v tem obdobju komaj sledili vsem dogodkom, ki so se en za drugim odvijali v razmiku nekaj ur ali dni, pogosto v kombinaciji hujškaške retorike in s sklepnimi dejanji, ki za lokalno prebivalstvo v krajšem časovnem obdobju niso obetali nič dobrega. Dnevno dogajanje in politični pretresi so med ljudi v naslednjih mesecih vnašali predvsem nemir in občutek negotovosti, posebej po marčevski razglasitvi Republike svetov³ pod vodstvom Béle Kuna in kratkotrajni Murski republiki Vilmoša Tkalca.

11. marca 1919 je vlada Kraljevine SHS v letaku, naslovljenem "Prekmürski Slovenci!", zagnala neposredno protimadžarsko agitacijo. Besedilo v prekmurščini je nastalo na pobudo Prekmurcev v okviru deputacije v Beograd. V njem so Prekmurce obveščali, kaj jih čaka v Jugoslaviji, o velikih madžarskih dolgovih in odškodnini za vojna grozodejstva, ter jih pozivali k demokratični in enakopravni Jugoslaviji, kjer bodo vse veroizpovedi enakopravne. Obljubili so tudi razdelitev grofovske zemlje oziroma agrarno reformo ("Verite vladi (kormangi) toga mogočnoga, zjedinjenoga naroda verite reči našoga vladára prestolonaslednika Aleksandra, da bo vsa zemlja raztálana in dána poodelavskim srmakom, šteri bodo to zemljo samo obdelovali.")⁴, kar je imelo med slovensko govorečim prebivalstvom največji odmev. Tudi Ivan Jerič (1891–1975), duhovnik in Maistrov borec, v spominskih zapisih omenja, da so v t. i. jugoslovanski skupini, ki so jo sestavljali lokalni duhovniki, v propagandne namene za agrarno reformo poudarjali, da "je zemlja božja in od tistega, ki jo bo obdeloval"⁵, kot je v začetku leta 1919 izjavil tudi regent Aleksander.⁶ Proglas "Prekmürski Slovenci!" so v obliki letaka, v katerem so na koncu poudarili tudi Wilsonov program s 14 točkami in pravico do samoodločbe narodov ter ozemeljsko nedotakljivost, širili v Prekmurju:

Ne dajte se preslepiti z obljbami madžarskih plačanih agentov /.../ Zavüpajte sebi i prvaičnosti, štero je oblübo za vse male narode Vilson, predsednik velike Amerike /.../.

Belgrad 11. marec 1919 – Vlada kraljestva Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁷

³ Klekl zanjo v *Novinab* uporablja termin Sovjet republika/Sovjetrepublika, pridevnik zapisuje tudi kot "szovjet".

⁴ 11. marec 1919: POZIV PREKMURSKIM SLOVENCEM. Letak beogradske vlade (*Források a Muravidék történetéhez: szöveggyűjtemény* = *Viri za zgodovino Prekmurja: zbirka dokumentov*. Köt. 2 = Zv. 2: 1850–1921 (Szombathely: Vas Megyei Levéltár = Arhiv županije Vas; Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár = Arhiv županije Zala, 2008)), str. 292–293 (dalje: *Viri za zgodovino Prekmurja*).

⁵ Ivan Jerič, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (Murska Sobota, 2001), str. 70 (dalje: Jerič, *Zgodovina madžarizacije*).

⁶ "Regent je s svojo poslanico dal signal: zemlja je Vaša in božja, je proglasil narodu." ("Zemlja in pravica", *Slovenski narod*, 1. 2. 1919, št. 27, str. 1).

⁷ 11. marec 1919: POZIV PREKMURSKIM SLOVENCEM. Letak beogradske vlade (*Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 294).

Prekmurci so se v začetnem obdobju združitve težko znašli v novi državi, novi identiteti in tudi z novim črkopisom. Odnos do novega vladarja je bil povezan in pogojen z dojemanjem podobe, kot so jo v javnosti dostopnim medijem posredovali v časopisju, posebej okoli prelomnih dogodkov in jubilejev. Kar naenkrat so tu novi državni in osebni prazniki, posebna slava (krsti in poroke) ter obletnice rojstev, smrti... Kar naenkrat so tu novi spomeniki, preimenovanja cest, ulic, trgov in objektov... Kar naenkrat z naslovnice časopisov "izginejo" spominske objave o Francu Jožefu in Elizabeti, priljubljeni cesarici ali o Karlu I. in Citi... V časopisih so objavljali daljše članke o posameznih članih rodbine Karadordevič in posebne priloge s podobami (osebni in skupinski portreti, udeležbe na slavnostnih dogodkih, fotografije z izletov in potovanj doma in po Evropi...). Takšne objave so pri bralcih vzbujale pozitiven odnos do kraljevega dvora, veliko bolj kot objavljeni vladni razglasi in uredbe ali novice o druginji in kadrovske stiskah v prekmurskih šolah.

Nova država, "nove" veroizpovedi

V letaku "Prekmürski Slovenci!" so izpostavili tudi pomen enakopravne zastopanosti veroizpovedi ("V jugoslovanskoj državi majo vse vere: katoličanska, evangeličanska, pravoslavna in muslimanska popuno sloboščino i ednake pravice. Ravno tak majo v našoj državi ednake pravice vsi trije jeziki: Slovenski, horvatski i srbski ..."⁸), saj je bil po stoletjih katoliških vladarjev strah pred pravoslavnim kraljem med prebivalstvom in vodilnimi katoliškimi duhovniki vseskozi prisoten, iz česar je izvirala tudi dvom o smiselnosti pridružitve Srbiji. Nekateri prekmurski katoliški duhovniki so v strahu pred združitvijo s pravoslavnimi Srbi intenzivneje zagovarjali avtonomijo Prekmurja oziroma njegovo delno samostojnost, bodisi v Jugoslaviji (Mihael Kühar in Ivan Jerič, Joško/Jožef Godina⁹) bodisi v Madžarski¹⁰ (več duhovnikov in bogojinski župnik Ivan Baša in madžarski vladni poverjenik za Slovensko krajino¹¹ dr. Bela Obal¹², ter

⁸ Prav tam.

⁹ Jerič in Kühar sta v Ljubljani zaprosila tamkajšnji Narodni svet kot osrednje vladno telo za izvedbo priključitve Prekmurja h Kraljevini SHS (*Pregled zgodovine Prekmurja*, str. 148). Godina, tudi duhovnik in Maistrov borec, pa je aktivno deloval za priključitev Prekmurja h Kraljevini SHS in je snoval akcijo Prekmurske legije za vojaško zasedbo v maju 1919 iz Ljutomera; junija je s Kleklom in Jeričem podpisal tudi *Spomenico prekmurskih Slovencev*. 17. avgusta 1919 je v Beltincih na zborovanju ob priključitvi kot prvi od domačinov nagovoril zbrane (*Pregled zgodovine Prekmurja*, str. 149).

¹⁰ 11. marec 1919: POZIV PREKMURSKIM SLOVENCEM. Letak beograjske vlade (*Viri za zgodovino Prekmurja*, str. 291).

¹¹ Slovenska krajina, tudi Slovenska okroglina (madž. Vendvidék in Tótság): območje, kjer so (večinsko) živeli Slovenci na Ogrskem, torej Prekmurje (v preteklosti vključeno tudi Porabje).

¹² Béla Obal, prekmurski rojak, zgodovinar in profesor teologije; tudi predavatelj na pravni fakulteti v Prešovu.

Jožef Klekl¹³ – ti so bili do združitve s pravoslavnimi Srbi, ki so naenkrat postali največja skupnost v Kraljevini SHS, precej skeptični¹⁴).

Tako sta prevladali dve ideji oziroma dva načrta: Jeričev in Godinov z mlajšimi ljudmi, ki so se zavzemali za brezpogojno in takojšnjo združitev s Kraljevino SHS, ter Kleklov, ki mu je Ivan Jerič konec januarja 1919 iskreno povedal,

da si z avtonomijo zapremo pot v Jugoslavijo in da bodo Madžari na mirovni konferenci povedali, da se je naše ljudstvo izjavilo za zvezo z Madžarsko in je dobilo narodno avtonomijo in da tako pripadnost Prekmurja na mirovni konferenci niti v razpravo ne bo prišla. Sklenil je še, da Madžari sedaj, ko jim razpada njihova država, obljubijo vse, pozneje pa nam ne bodo dali ničesar in da bo v Prekmurju zopet obveljala politika soboških madžarizatorjev.¹⁵

Kleklov načrt ima, tako Jerič, v delu besedila glede mirovne konference izražen nekakšen strah pred hegemonijo pravoslavja in ga izpostavlja kot absurdnega. Ta del se glasi: "... da bi [Prekmurje, op. a.] v Jugoslaviji skupno z ostalimi Slovenci v slovenskem kantonu uživalo najširšo avtonomijo"¹⁶. Če povzamemo, je Klekl za Prekmurje predvideval, da bi bilo avtonomno v okviru Madžarske, s posebnim upravnim sedežem v Murski Soboti. Hkrati pa je izpostavil, da je pokrajina lahko avtonomna v okviru Kraljevine SHS, če bi tako odločili na mirovni konferenci.

Jožef Klekl starejši (1874–1948), za mnoge "duhovni vodja prekmurskih Slovencev", je kot publicist, urednik in izdajatelj tiskov¹⁷ včasih prikrito, največkrat pa odkrito odklanjal druge verske skupnosti – tudi krščanske. Njegovi

¹³ Januarja 1919 so se prekmurski duhovniki in župniki v Črenšovcih dokončno izrekli o avtonomiji: Klekl je skupaj z Bašo, J. Sakovičem, J. Čačičem, J. Küharjem in drugimi oblikoval načrt z izjemno visoko stopnjo avtonomije slovenskega prebivalstva, ki se ni opazneje razlikoval od Obalovega in je bil v zaključku dvoumen, saj se je bral in razumel kot "Prekmurje da in ne znotraj Madžarske", za Madžarsko pa bi se odločili le v primeru, če bi tako odločila mirovna konferenca (*Pregled zgodovine Prekmurja*, str. 150–151).

¹⁴ *Prav tam*, str. 148.

¹⁵ Jerič, *Zgodovina madžarizacije*, str. 83.

¹⁶ Del besedila (objavljeno je bilo 13. februarja 1919): "Slovensko ljudstvo z najponižnejšo prošnjo prihaja k Madžarski ljudski republiki, naj blagovoli po svojih zastopnikih pri mirovni konferenci zagotoviti celotno avtonomijo Slovenske krajine ne samo za slučaj, če bi mirovna konferenca našo pokrajino pustila pri Madžarski, ampak tudi za slučaj, da nas priključi k ostalim Slovencem v Jugoslaviji, da bi v Jugoslaviji skupno z ostalimi Slovenci v slovenskem kantonu uživala najširšo avtonomijo." (Jerič, *Zgodovina madžarizacije*, str. 84).

¹⁷ Mesečnik *Nevtepeno poprijeta Devica Marija*, zmožna *Gospá Vogrska* (od leta 1919 kot *Marijin list*) in tednik *Novine* (s podnaslovom *Pobožen, družbeni in pismeni list za Vogrske Slovence*, od leta 1913 do 1941). Že po naslovu mesečnika lahko sklepamo, da je bil večji del vsebin namenjen objavam s stališči Rimskokatoliške cerkve, navsezadnje gre, kljub splošnim novicam o dogodkih doma in po svetu, za versko čtivo (Darja Kerec, "Prouti tvojemi bližnyemu krivo ne izvedocsi": slika prekmurskega protestantizma v medijih v preteklosti", *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 16, [št.] 32 (2020), str. 312 (dalje: Kerec, "Prouti tvojemi bližnyemu").

komentarji ter izbor novic povedno pričajo o osebni nenaklonjenosti do "drugovercev", med katere je kot udeleženke vojne na strani antante umeščal kar države v celoti (Združeno kraljestvo, Francija, Združene države Amerike, Srbija, Črna Gora, Romunija in Rusija). Rusijo je imel zaradi pravoslavne veroizpovedi v trajni nemilosti, pa čeprav gre za eno od vej krščanstva.¹⁸ Klekl se je upokojil že pred koncem vojne, živel je v Črenšovcih. V turbulentnem obdobju, ko je vrelo v Prekmurju in le-to še ni bilo priključeno h Kraljevini SHS, so spomladi 1919 časopis prevzeli boljševiki¹⁹, po epizodi z Mursko republiko in Tkalčevem pobegu čez mejo pa je s 17. avgustom Klekl ponovno urejal svoj tednik. Posebna vrednost *Novin* je uvedba slovenskega črkopisa. Vsebine so bile politične, gospodarske in predvsem nabožne, kot je pisalo tudi v samem podnaslovu: *Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrške Slovence*.²⁰

Kljub dejstvu, da so bile v novi skupni državi večinsko prevladujoče veroizpovedi (katoliška, pravoslavna in judovska vera) na deklarativni ravni enakopravno zastopane in ob priznavanju nekaterih drugih veroizpovedi v okviru društev, se zdi, da je bilo sobivanje z drugimi narodi in njihovimi verstvi za Klekla nova realnost, ki jo je kljub povedni statistiki kot duhovni pastir in publicist težko sprejemal, kar izpričuje tudi Ivan Jerič po tem, ko ga je decembra 1918 obiskal v radgonski bolnišnici: "Tožil je, zakaj so se Hrvatje in Slovenci zedinili s Srbi za eno državo. V tej bodo pravoslavni imeli premoč. Pravoslavje bo državno verstvo, katoličani bomo zapostavljeni, če že ne preganjani."²¹ Jerič ga je skušal pomiriti, rekoč, da je sam hrvaški škof Strossmayer imel tesne zveze s pravoslavnimi Srbi in da ima Srbija s Sveto stolico konkordat, katoličani v Srbiji pa imajo tudi svojega primasa.²² Ob kasnejših dogodkih in vojaških intervencijah po nastopu Kunove komunistične vlade se strahovi pred pravoslavjem niso nič zmanjšali in zaupanje domačinov do "brezbožnih prišlekov" se je nadaljevalo. O tem piše tudi Matija Slavič:

Boljševiška doba v Prekmurju: Nekateri boljševiški voditelji so se celo začeli prijazno obnašati nasproti verskemu prepričanju ljudstva, dasi so splošno zaničevali vsako vero. V Beltincih n. pr. je bil za komisarja ali vodja direktorija neki kovač iz Budimpešte, z imenom Pandurovič, Srb pravoslavne vere, ki je bival v stanovanju okrajnega glavarja. Ta je začel celo zahajati h katoliški službi božji, pri kateri je stal v cerkvenem prezbiteriju, da bi si pridobil naklonjenost ljudstva.²³

¹⁸ Kerec, "Prouti tvojemi bližnyemu".

¹⁹ Odgovorni urednik je postal Vilmoš Tkalec, učitelj, organist, vojaški namestnik ljudskega komisarja za Prekmurje in vodja Murske republike. Tednik je preimenoval v *Rdeče Novine* (Prav tam, str. 319–320).

²⁰ Prav tam.

²¹ Jerič, *Zgodovina madžarizacije*, str. 80.

²² Prav tam.

²³ *Prekmurje. Spisal univ. prof. dr. M. Slavič, izvedenec za Prekmurje pri mirovni konferenci v Parizu* (Ljubljana, 1921), str. 53.

V novi državi so bile zakonsko priznane le nekatere cerkve in verske skupnosti, druge so imele status društev. Ob popisu leta 1921 je v Sloveniji živelo 1.054.919 prebivalcev, med njimi je bilo 96,6 % rimokatolikov in 2,6 % evangeličanov²⁴. Pripadniki drugih veroizpovedi so si številčno sledili takole: pravoslavni (0,6 %), izraeliti, muslimani (0,1 %), grkokatoliki (0,1 %), brez veroizpovedi in neznano (0,0 % ali brez odgovora). V Kleklovih Črenšovcih (okraj Dolnja Lendava) se jih od 1.127 prebivalcev za katoličane izreklo 1.124, za izraelite pa trije. V celotnem dolnjelendavskem okraju je bilo 37.765 prebivalcev, od teh 324 evangeličanov augsburške veroizpovedi, 344 ref. evangeličanov (kalvinci) in 36.747 katoličanov.²⁵ Večina evangeličanov je živela v okrajnem glavarstvu Murska Sobota, večina pravoslavnih v Ljubljani, Mariboru, Dolnji Lendavi, Slovenski Bistrici, Sv. Lovrencu na Dravskem polju in v Adlešičih. Večina izraelitov je živela v okrajnem glavarstvu Murska Sobota in občini Dolnja Lendava, večina muslimanov je prebivala v Ljubljani in Mariboru.²⁶

Tudi prekmurska evangeličanska skupnost je po pridružitvenem letu, ko je bila vključena v Nemško evangeličansko krščansko deželno cerkev augsburške veroizpovedi v Kraljevini SHS²⁷, v novem državnem okviru pogosto izražala nezadovoljstvo ob zakonsko priznanih cerkvah in verskih skupnostih, kar so nemalokrat tudi obelodanili v lastnem periodičnem tisku. *Luther kalendari* je izhajal od leta 1920 (1923 so ga preimenovali v *Evangeličanski kalendar*), mesečnik *Düševni list* pa od leta 1922. Besedilo je bilo v prekmurščini in še do konca leta 1931 so uporabljali madžarski črkopis in ne gajice²⁸, kot je to s prvo številko *Marijinega lista* decembra 1914 storil Klekl. So pa v *Düševnem listu* v 20. letih gradivo za prispevke pogosto povzemali iz drugih slovenskih časopisov, posebej iz *Slovenca*, ki je bil ob liberalnih *Jutru* in *Slovenskem narodu* vodilni slovenski politični časnik, a tudi glasilo slovenskega katoliškega gibanja. Tako so marca 1923 nekoliko vehementno povzeli novico o napovedani "združitvi" katoliške in pravoslavne cerkve, kot jo je v delu svojega predavanja na Orientskemu institutu v Rimu nakazal Lvovski metropolit Ukrajinsko-grške katoliške Cerkve Andrej Septički/Szeptycki februarja 1923. Ta je povedal: "Sicer ni upanja, da bi se cela vzhodna cerkev zedinila s katoliško, upati pa smejo, da se bodo s katoliško cerkvijo zedinile večje množice Rusov. /.../ Pri delovanju za cerkve-

²⁴ Jurij Perovšek, "Ljudsko štetje", v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941* (Ljubljana, 1997), str. 254.

²⁵ Ljudsko štetje 31. januarja 1921 (Miroslav Kokolj, *Prekmurski Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941* (Murska Sobota, 1984), str. 111–116 (dalje: Kokolj, *Prekmurski Slovenci*)).

²⁶ Milivoja Šircelj, "Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002" (Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2003), str. 68–69.

²⁷ *Pregled zgodovine Prekmurja*, str. 291.

²⁸ Prav tam, str. 246, 287.

no zedinjenje ne smemo pozabiti, da so nam pravoslavni mnogo bliže nego protestanti."²⁹ Zaskrbljenost cerkvenih predstavnikov kot tudi papeža Pija XI. je bila reakcija na predvojne, medvojne in povojne dogodke v Rusiji. Tudi v pontifikatu predhodnika Benedikta XV. je steklo več mirovnih prizadevanj in akcij za pomoč obubožanim in lačnim, tudi ljudem v boljševiški Rusiji.³⁰ 30. decembra 1922 je bila razglašena Zveza sovjetskih socialističnih republik, prva komunistična država na svetu, in objave "o strahu pred pravoslavljem", ki so ga pogosto enoznačno povezovali z boljševizmom, so bile v slovenskih tiskih pogoste. V prekmurski evangeličanski Cerkvi so novico o predavanju Septičkega povzeli z besedami, da "... mogoče, da so katoličanom bližje pravoslavci kot protestanti, a preden bi se to zgodilo, mislimo, da bi še dosti vode odteklo dol po Muri in Donavi."³¹

Po volitvah v ustavodajno skupščino (28. november 1920), sprejetju vidovdanske ustave (28. junij 1921) in smrti kralja Petra (16. avgust 1921) je dodatne skrbi med slovensko katoliško duhovščino in politiki vzbujal proračun, iz katerega naj bi premalo sredstev namenili duhovščini in katoliškim prosvetnim zavodom, zato so v Jugoslovanskem klubu (in v Slovenski ljudski stranki) februarja 1922, slabo leto po sprejetju ustavne določbe o prepovedi izkoriščanja duhovniške službe v politične namene (t. i. kancelaragraf), tokrat angažirali ekonomista in politika Vladimirja Pušenjaka, da je v imenu Jugoslovanskega kluba v ustavodajni skupščini zahteval, da "se v smislu ustave nakaže 47 % za pravoslavno cerkev, 39 % pa za katoliško cerkev od vseh proračunskih vsot za verske svrhe."³² V eni od razširjenih novic, objavljenih v *Slovencu*, so zapisali:

O kakem socialnem smislu sedanje vlade sploh ne moremo razpravljati, ker ga nima. /.../ Če se ozremo samo na ministrstvo ver, zastane v grlu vseka druga beseda razen besede: Škandal! Zdi se, da eksistira to ministrstvo samo radi tega, ker dotira državno, pravoslavno cerkev, oddelek za katoliško cerkev je tam menda samo še za parado, radi lepega, da se svetu izbrišejo oči. Za katoliško cerkev in katoliško duhovščino se tam deli samo še miloščina in takšna, za kakšno bi se v teh časih draginje vsak berač zahvalil. 800 kron mesečne plače katoliškemu duhovniku. /.../ V proračunu ministrstva ver za leto 1922. vidimo, da je za pravo-

²⁹ "O zedinjenju katoliške in pravoslavne cerkve", *Slovenec*, 22. 2. 1923, št. 42, str. 2.

³⁰ Ena od vesti: "Boljšoviški list o Benediktu XV." Znani boljševiški dnevnik "Rulj" je dne 31. januarja 1922 objavil članek o papežu Benediktu XV., v katerem se rajnega spominja v najtoplejših besedah za vse dobro, kar je storil stradalajočemu ruskemu narodu. ("Politične novice", *Slovenec*, 17. 2. 1922, št. 39, str. 2).

³¹ "Slovenec tou zse za gotovo delo vzeme, ár kak píse: 'ne szmejmo pozábiti, da szo nam pravaszlavni mnogo blízse, nego protestanti'. Mogocse! ali prvlé liki, bi sze tou zgoudilo, míszlímo escse doszta vodé odtécse doli po Môri i Dunaji." ("Vjedinanye katholicsanszke i pravoszlavszke cêrkvi", *Dúševní list*, 20. 3. 1923, št. 4, str. 49).

³² "Za pravičnost napram konfesijam. Proračun ministrstva se predela", *Slovenec*, 19. 2. 1922, št. 41, str. 1.

slavno cerkev v celi državi določenih 189,807.760 kron, za katoliško cerkev pa 68,343.129 kron. /.../ Vemo pač to, da se pravoslavna duhovščina pritožuje, da s plačami ne more izhajati, dasi so plače pravoslavne duhovščine neprimerno višje kakor plače katoliške duhovščine neglede na to, da so pravoslavni duhovniki oženjeni in potrebujejo vsled tega večje draginjske doklade. Poslanec Pušenjak je v sekciji finančnega odbora 18. t. m. opozarjal na zapostavljanje katoliške cerkve in na slab gmotni položaj katoliške duhovščine in katoliških prosvetnih zavodov.³³

Dejstvo je, da je bila katoliška duhovščina povsod po državi, tudi v Prekmurju, nadvse nezadovoljna z načrtom nesorazmernih dotacij verskim skupnostim, posebej pravoslavni. Zaradi verske raznolikosti je Pokrajinska uprava za Slovenijo oktobra 1922 v novem Pravilniku za srednje in poljedelske šole v 58. členu šolskega reda posebej opredelila vlogo ravnatelja pri verskih praznikih in običajih v šolah.³⁴ Na težave "prekmurskih drugovercev", torej tistih, ki niso katoliki ali evangeličani, so opozarjali liberalci. *Naš dom* je bil narodno-socialistični tednik, ki je začel izhajati 12. marca 1923. V tedniku so zagovarjali ustanovitev republike (*močna Jugoslavija*), a ne z revolucijo, temveč z ljudskim glasovanjem. Izdajatelj je bil dr. Slavko Vesnik, soboški odvetnik iz Slovenskih Goric. Vesnikova uredniška politika je bila premočrtna: proti *Velikima* Srbiji in Hrvaški, za kmete (agrarni zakon), za zmanjšanje vojaštva in vojaških obveznikov iz Prekmurja, za več ljudskih šol, za Sokole... Priznaval je zasluge duhovščini, Kleklu in evangeličanom, a je bil proti vmešavanju vere/Cerkve v politiko.³⁵ Zato so v novici o vojaški nesreči v Murski Soboti, ko je ob pripravah na praznovanje rojstnega dne prestolonaslednika septembra 1923 muslimanski vojak umrl za poškodbami v eksploziji granat, odkrito izpostavili tudi naklonjenost soboški judovski skupnosti. Krščanskim duhovnikom so posredno očitali pomanjkanje duhovne empatije:

Minoli petek pa so nesrečneža pokopali na židovskem pokopališču v M. Soboti. Pokojnik je bil muslimanske vere. Ker muslimanski hodža ni prispel pravočasno,

³³ "Cerkvena ravnopravnost s socialnega stališča", *Slovenec*, 24. 2. 1922, št. 45, str. 1.

³⁴ "Na podstavi člena 77. zakona o ustanavljanju srednjih poljedelskih šol predpisujem(o) tale Pravilnik za srednje poljedelske šole. VI. Šolski red in kazni učencev. Člen 58. Pred obedom opravi odrejeni učenec molitev, ko se dá znamenje za to. Toda glede na verske razlike, ki utegnejo biti med učenci posameznih šol, naj direktor dotične šole postopa tako, da se spoštujejo verski predpisi in običaji raznih veroizpovedanj." (*Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*. Uredbe osrednje vlade (24. oktober 1922, letnik IV., št. 110, člen 58, str. 769).

³⁵ Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 148.

je cerkvene obrede opravil tukajšnji židovski kantor³⁶, kar je vsekakor lep primer verske strpnosti, ki jo pri kristjanskih duhovnikih le težko najdemo. Pogreba se je udeležilo znatno število sobočkih prebivalcev, zlasti tudi zastopniki uradov in žandarmerije. Vojaki tukajšnje čete so se poslovili od svojega tovariša s salvo iz pušk.³⁷

Nova država, nova praznovanja

Organizatorji in pobudniki prireditev so bile oblasti in politične ter kulturne organizacije. Med skupne prireditve so spadali državni prazniki in večina kulturnih. Pri državnih in kulturnih praznikih, pa tudi verskih, sta (pogosto) sodelovali država in Cerkev. Na šolskih proslavah so prepevali slovensko himno (*Naprej Zastava Slave*), srbsko (*Bože pravde*) in hrvaško (*Lijepa naša domovino*).³⁸ Pomisleke o številčnosti in pomenu (nekaterih) novih praznikov so v prvih letih od razglasitve Kraljevine SHS pa vse do konca leta 1922 imeli mnogi, tako politiki, javni uslužbenci, cerkveni predstavniki, delodajalci in zaposleni v časopisnih uredništvih. To je bilo politično naelektreno obdobje, v katerem so se zvrstili veseli dogodki, ki so bili razlog za številna slavlja: regent Aleksander podpiše načrt zakona o univerzi v Ljubljani (23. julija 1919), po vojaški zasedbi Prekmurja avgusta 1919 je sklenjena trianonska mirovna pogodba z Madžarsko (4. junij 1920), kralj Aleksander se 8. januarja 1922 zaroči z romunsko princeso Marijo in poroči 8. junija. Zvrstili pa so se za Slovence in novo državo tudi usodni in "manj veseli" dogodki: ratificirana je senžermenska mirovna pogodba z Avstrijo (16. julij 1920) in izveden je koroški plebiscit (10. oktober 1920), podpisana je tudi rapalska pogodba (12. november 1920). Po volitvah v ustavodajno skupščino in neuspelem avtonomističnem programu Slovenske ljudske stranke (SLS) je sprejeta centralistična ustava (28. junij 1921) in v skladu z njo je ukinjena Deželna vlada za Slovenijo (12. julij 1921). 16. avgusta 1921 je umrl še Peter I. – *veliki osvoboditelj*.

Petrov dan oziroma rojstni dan kralja Petra I.³⁹ se je, seveda, prvič obeležil 12. julija, leta 1919 je to bila praznična sobota, ko so se zvrstila slavlja za "rojstni

³⁶ Kantor Mavro Darvaš je opravljal manjše verske obrede, ko v mestu ni bilo stalnega rabina; od leta 1926 do 1944 je verske obrede opravljal rabin dr. Lazar Roth (umrl v Auschwitzu 17. novembra 1944) (Marjan Toš, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude* (Ljubljana, 2012), str. 59–60, 74).

³⁷ "Domače vesti", *Naš dom. Narodno-socijalističen tednik*, 22. 9. 1923, št. 27, str. 1.

³⁸ *Zastave vibrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999), str. 62–63, 66 (dalje: *Zastave vibrajo*).

³⁹ Rodil se je 29. junija po julijanskem koledarju oz. 11. julija po gregorijanskem. Ker srbska pravoslavna Cerkev Petrovdan (god sv. apostolov Petra in Pavla) obeležuje dan kasneje, so za kraljev formalni rojstni dan določili 12. julij.

dan kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev". Darovale so se slovesne maše, ob prisotnosti predstavnikov oblasti in zastopnikov avtonomnih organizacij in ustanov. Z izjemo Prekmurja so slavnostne dogodke na Slovenskem spremljale tudi prireditve in dobrodelne aktivnosti za vojne invalide.⁴⁰ Čez dve leti je oblast zaradi velikega števila praznikov in zmede okoli dela prostih dni izdala razglas. Tako je *Jutro* 15. julija objavilo:

Povodom raznih vprašanj glede praznovanja državnih praznikov se razglša, da je ministrstvo ver odredilo naslednje državne praznike: Vidovdan 28. junija kot dan spomina na vse boritelje, ki so dali življenje za vero in domovino; Petrovdan dne 12. julija; dan 1. decembra, ko se je proglasilo ujedinenje Srbov, Hrvatov in Slovencev; dan 17. decembra kot rojstni dan regenta Aleksandra. Ob teh dneh morajo biti vse prodajalne zaprte in mora počivati vsako delo.⁴¹

Kraljev rojstni dan je bil v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji torej državni praznik. Čeprav se je Aleksander rodil 16. decembra, je bil za rojstni dan določen 17. december, po njegovi smrti leta 1934 pa je bil kot nov državni praznik uveden rojstni datum sina Petra II. (6. september). Zaradi smrti Petra I. so v uradnem listu za dan zedinjenja (1. december) objavili, da se naj praznik proslavlja le s cerkvenimi obredi.⁴²

Zdi se, da so se prazniki "nakopičili" in tudi v Prekmurju so se na razglas(e) o novih praznikih nekateri prebivalci in "usmerjevalci javnega mnjenja" prav zajejdljivo odzivali, kot na primer julija 1921 v (madžarsko usmerjeni) *Domovini*:

Koliko praznikov se blešči zdaj v naši pokrajini. Dan Cirila in Metoda⁴³, Vidovdan, Petrov dan, Aleksandrov dan, Sokolski dan, Orlov dan, Otroški dan in Bogve, kakšni dnevi še. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev je koristna za gostiti se. Gospodje, vi tako trdite, da je praznovanje praznik. Res je, vaši prazniki so pogosti in prazni (vasi szvétki szo na gósztii pa práznii).⁴⁴

⁴⁰ "Ljubljanske vesti. Vidov dan v Ljubljani", *Jugoslavija*, 25. 6. 1919, št. 152, str. 2.

⁴¹ "Domače vesti", *Jutro*, 15. 7. 1921, št. 156, str. 3.

⁴² Objava kabineta ministrskega predsednika: "Zaradi žalovanja za pokojnim Petrom Velikim kraljem Osvoboditeljem se izvrši proslava dne 1. decembra – spomina na dan proglasa ujedinenja Srbov, Hrvatov in Slovencev – in dne 4./17. decembra – rojstnega dne Njegovega Veličanstva kralja – samo s cerkvenimi obredi brez vseh drugih manifestacij." (*Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*. Iz Službenih Novin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (6. december 1921, letnik III., št. 267, str. 1)).

⁴³ "Praznik sv. Cirila in Metoda se po ukazu jugoslovanskih škofov kar najslovesneje praznuje prvo nedeljo po 5. juliju, torej letos v nedeljo 9. julija. Jugoslovanski škofje so v okrožnici leta 1919 priporočili, naj bo ta praznik namenjen razširjanju in poglobitvi Apostolstva sv. Cirila in Metoda. Ta bratovščina ima v zalogi razne tiskovine in knjižice." ("Cerkveni vestnik", *Slovenec*, 1. 7. 1922, št. 146, str. 4.

⁴⁴ "Dományi glászi. Növe zásztave", *Domovina*, 31. 7. 1921, št. 8, str. 7.

Tudi v več podjetjih po državi so se še celo naslednje leto spraševali, kateri državni in cerkveni prazniki so dela prosti, zato je v začetku leta 1922 *Slovenski narod* objavil kratko navodilo:

Praznovanje praznikov. Na vprašanje zagrebških industrijskih podjetij, kako naj se praznujejo državni in cerkveni prazniki, je odgovorilo ministrstvo za socialno politiko, da je to vprašanje rešeno z naredbo zakonodajnega odbora, sankcionirano po kralju. Po tej naredbi so dolžna vsa trgovska, obrtna in industrijska podjetja praznovati samo nedelje in 1. december kot državni praznik, za vse ostale praznike pa velja sporazum med delodajalci in delojemalci.⁴⁵

Tudi zagrebški "možje postave" so bili ob številu praznikov junija 1922 v zadregi. Beograjski časopis *Vreme* je tako poročal, da se je zagrebška policija obrnila na ministrstvo za notranje zadeve z vprašanjem, ali je Vidov dan praznik in ali naj bodo ta dan trgovine zaprte. Ministrstvo jim je odgovorilo: "Vzemite koledar in pogledjte!"⁴⁶ Da je praznikov morda preveč, so ugotavljali tudi štajerski trgovci in obrtniki:

K temu prepričanju jih je privedlo v tem času brezobzirno izterjanje raznih novih davkov za dve leti nazaj (n. pr. vojni davek), ki preti nekatere manjše obrate naravnost zadušiti. Zato je bil Vidov dan za trgovino in obrt dan normalnega dela; praznovanja so prepustili državnim uradnikom in vojaštvu. /.../ Junij je imel všteti nedelje in Vidov dan 8 praznikov, to je res malo preveč.⁴⁷

Da ne bi prihajalo do zlorab in tudi kršenja ustavno zajamčene verske svobode, so 9. oktobra 1922 v uradnem listu (po)objavili odredbo o verskih praznikih⁴⁸, saj so ljudje imeli na koledarju za naslednje štiri mesece označe-

⁴⁵ "Dnevne vesti", *Slovenski narod*, 31. 1. 1922, št. 25, str. 3.

⁴⁶ "Temeljiti odgovor", *Slovenec*, 28. 6. 1922, št. 145, str. 5.

⁴⁷ "Štajerske novice. Preveč narodnih praznikov", *Slovenec*, 2. 7. 1922, št. 147, str. 4.

⁴⁸ "Člen 286. Verski prazniki, ko imajo državni uslužbenci počitnice v smislu zakona, se določajo takole: za pravoslavne uslužbence: Sv. Sava; božič (dva dni); uskrs (dva dni); Duhovi (dva dni) in dan slave; za katoliške uslužbence Velika noč (dva dni); božič (dva dni); binkošti (dva dni); Vsi sveti in Sv. Rešnje telo; za muslimane: kurbanski bajram (tri dni); ramazanski bajram (tri dni); mevlud; za žide: pasha- Uslužbenci enega veroizpovedanja ne smejo praznovati praznikov druge vere." (*Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo*. Zakoni in kraljevske uredbe. Osnovne odredbe (9. oktober 1922, letnik IV., št. 105, člen 286, str. 730). – *Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo* od dne 3. julija 1922 do vštete dne 30. decembra 1922: "Člen 286. Verski prazniki, ko imajo državni uslužbenci počitnice v smislu zakona, se določajo takole: za pravoslavne uslužbence: Sv. Sava; božič (dva dni); uskrs (dva dni); Duhovi (dva dni) in dan slave; za katoliške uslužbence Velika noč (dva dni); božič (dva dni); binkošti (dva dni); Vsi sveti in Sv. Rešnje telo; za muslimane: kurbanski bajram (tri dni); ramazanski bajram (tri dni); mevlud; za žide: pasha – Uslužbenci enega veroizpovedanja ne smejo praznovati praznikov druge vere."

— 2 —

Vladarska hiša kraljestva Srbov, Horvatov i Slovincov.

Njegovo Veličanstvo krao Peter I. Karadordevič-Petrovič (Karagjorgjevitj-Petrovitj) roj. 29. jun. 1. 1884 (po srbskom kalendaru 12. julija), za srbskoga kráľa zebrán jun. 2. 1. 1903 (po srb. k. 15. jun., koronan v Belgradi 8. sept. 1904 (po srb. k. 21. sept.).

Deca: Njeg. Visokost kraljevič Aleksander roj. na Cetinji 4. dec. 1888 (po srb. k. 17. dec.) Regent. — Princesa Jelena roj. na Reki (Fiume) 23. okt. 1. 1884 (po srb. k. 5. nov.), zdána 21. aug. (po srb. k. 2. sept.) 1. 1911 s Konštantinom Konštantinovičom, kotrigov bivše ruske carske rodbine. — Princ Jürij rojen na Cetinji 27. aug. (po srb. k. 9. sept.) 1. 1887.

Narodni osvetki.

24. maja: Praznik naših apoštolov Cirila i Metoda.

28. junija: Vidov den, spomin na bitko na Kosovom 1. 1389.

12. julija: Rojstni den i god Njeg. Vel. kráľa Petra I.

1. decembra: Osvetek nar. zjedinjenja Srbov, Horvatov i Slovincov.

17. decembra: Rojstni den Njeg. Vis. regenta Aleksandra.

Zapis o Karadordevičih in državnih praznikih v Kleklovem *Kalendarju Najszvetejšega Szrca Jezusovoga* za leto 1921 (*Kalendar Najszvetejšega Szrca Jezusovoga 1921* (Črenšovci, 1920), str. 2)

nih najmanj pet datumov v povezavi z nastankom države in Karadordeviči (29. oktober, 1. december, 17. december, 9. januar in 27. januar).

Spremenjene politične, gospodarske in kulturne okoliščine ter življenje Prekmurcev v Kraljevini SHS v zadnjih treh letih so v tedniku *Mörszka krajina* resignirano povzeli v članku "Novo leto naj bo delavnosti leto" in s povedjo: "Ta država, v kateri živimo, je še mlada, nova, ki se zdaj gradi".⁴⁹ V Prekmurju je bilo zavedanje, da je nova država zaradi koroškega plebiscita in rapalske pogodbe izgubila etnični ozemlji (redko ali skoraj nikoli pa ni bilo v zavesti ljudi in politikov, da pa je s trianonsko pogodbo država izgubila Porabje), pogostejše med javnimi uslužbenci, kot so uradniki, cariniki in učitelji. Za pospeševanje gospodarskih in kulturnih interesov Jugoslovancev v tujini so zato številni v božično-novoletnem času, ko se je praznoval tudi rojstni dan kralja Aleksandra, denarna sredstva namenili Jugoslovanski Matici, leta 1920 ustanovljeni narodnoobrambni organizaciji za pomoč in zaščito rojakov na tujem. Posebej radodarni v Prek-

⁴⁹ "Eta drzsáva vu steroj zsvívemo je escse mláda, nouva, 'stera sze zdaj cimpra." ("Nouvo leto naj bo delavnosti leto", *Mörszka krajina. Vérsztveni, politicsni i kulturni tjédnik*, 31. 12. 1922, št. 2, str. 1). *Mörszka krajina* je kot gospodarski, politični in kulturni tednik izhajala eno desetletje, od oktobra 1922. Izdajal jo je Štefan Kühar iz Markišavcev pri Murski Soboti. V začetku je bil tednik dvojezičen (prekmurščina in madžarščina) in tiskan v madžarskem črkopisu, kasneje pa je bilo besedilo le še madžarsko, kar ne preseneča, saj je Kühar podpiral enotno Madžarsko oz. je težko sprejemal novo politično realnost.

Štev. 33. Poština v gotovni plačana. Cena edne številke dinar. 18. avgusta 1929. Leto XVI.

NOVINE

Glasilo Slovenske krajine

Priloga : M. List s kalendrom Srca Jezušovga i Népujság. Izdajatec: KLEKL JOŽEF, vp. pleb. bivši nar. poslanec.

Ček. pošiljnice št. 11806 Rokopisi se ne vračajo

Novine prihajajo vsake nedelo. Cena pri skrajnem naslovu 25 Din. (na posamezni naslov 30 D. M. List na skupni naslov 10 D. na posameznega 15 D. Si se cela naročnina naprej plača do konca jun. Prek tega časa je naročnina za 1 D. večja. Amerikanci plačajo za Novine, M. List 4 dol., ravno tak naročniki iz Canade, Australije i južne Amerike. Prek meje države v Evropi je cena Novin 75 D. M. List 25 Din. Plača se v Crenovih na upravniški, naročiti. Prekmurška Tiskarna M. Sobota.

Uredništvo M. - Sobota, Kolodvorska ulica 128. Cena oglasa: cm² 75 par, 1/2 strani dobi 20%, 1/4 strani 25%, cela stran 30% popusta za edno objavo. Cena malih oglasov je do dvajsetpet reči 5 Din., više od vsake reči pol Din. Med tekstem cm² 150 D. v „Poslanom“ 250 D. Takso za oglašje plača upravnica da za vse oglase od 5% do 50% popusta pri večkratni objavi.

Njegovo Veličanstvo kral Aleksander I. pokrovitelj naše proslave

Vodilni odbor za proslavo desetletnice osvobojenja Slovenske krajine je dobo od maršalata dvora na Bledi odgovor, da je Njegovo Veličanstvo kral z veseljem prevzel pokroviteljstvo nad našov proslavov želeč nam vnogo zadovolnosti i najlepšega napredovanja. Na proslavo pošle svojega posebnega zastopnika.

Dr. M. SLAVIČ:

Ob desetletnici slovenske svobode.

G. urednik, pozvali ste me, naj nekaj napišem za slavnostno številko ob tej desetletnici. To povabilo mi pride ravno prav, da postavim ob tej priliki Johnsonu primeren spomenik. Pred kratkim je namreč nekdo pisal, kakor da bi ta mož bil neprijazen državnim mejam Slov. krajine. To ni nikakor točno. Pri mirovni konferenci so imeli seve Amerikanci glavno besedo. Za

mejo. Francozi in Angleži so nato takoj prevzeli Johnsonov predlog in so bili za to mejo. Japonci so se držali potem tega, kar so storili Amerikanci in Angleži. Tako je bila ta meja zasigurana. Naša delegacija je seve delala na to, da pride cela Slov. Krajina k Jugoslaviji! Toda če od veselja ne bi nihče sprejel naših želj in predlogov, ne bi mogli nihčeesar doseči. Johnson je pa to

Rabo in Muro — višina hribov pa je samo 400 m nad morjem. Toda da smo sploh to mejo dobili, gre zasluga temu g. Johnsonu, mojemu sedanjemu univerzitetnemu kolegi, in jaz bi mu na naši državni meji, pri najsevernejši točki naše meje, tam nekje pri Srebrnem bregu na razvodnici postavil spomenik v spomin na Johnsonovo linijo za Slovensko Krajino.

Klekl Jožef vp. župnik:

Naša zмага

roke našim junakom, ki so desetletja pisali brezplačno, štera je mladoga Erjavca Mihala navdihavala, da je zbirao stotine naših dobrovolcov, štera je pregnala neštete izpod strehe domače hiše, štera je vrednosti darovala, ljubezen štera je vuzigala Ivanocije, Borovnjake, Klekline, Baše, Kuhare, Jeriče, Godine, Erjavce, Lejke, Kerece, Gregore, Edšide, Saruge, Balazice, Rose, Tratnjeke, Horvate, Püvare, Sakoviče, Kolenke, Žerdine, Korene i prevnoge druge, da pozabijo na vse dobro, ka bi njim nüdilo če tajijo svoje pokolenje i na sebe vze-mejo vso težo trpljenja za slobodo svojega ljudstva: ta ljubezen je spravila zmago Slovenskei Krajini.

Ja vidili smo roko vtegnjeno na

Posebej slovesno je bilo v Prekmurju ob deseti obletnici združitve, ko je bil častni pokrovitelj proslave kralj (naslovnica Kleklovih *Novin*, 18. 8. 1929, št. 33, str. 1)

murju so bili zaposleni v javnem sektorju, na primer policisti.⁵⁰ Decembra 1922 sta bila med darovalci tudi zaposlen v soboški carinarnici in učiteljica v Dolencih:

Darovi Jugoslovenski Matici. G. Andrej Bole uradnik pri glavni carinarnici v M. Soboti 20 Din., gdč. Stalowsky Cecilija, učiteljica v Velikih Dolencih poslala 110 Din. ki so se nabrali ob priliki proslave rojstnega dne Njegovega Veličanstva kralja Aleksandra I. v gostilni „Sočič“. Plemenitim darovalcem se podružnica v M. Soboti najtopleje zahvaljuje.⁵¹

Ob obletnicah zedinjenja so se v 20. letih prirejali koncerti in posebni "športni dnevi", na primer "tek zedinjenja".⁵² Dotlej se je 29. oktober 1918 le

⁵⁰ "Darovi Jugoslovenski Matici. Osobje kr. policijskoga oddelka v Murskoj Soboti je izročilo zbirko iz meseca avgusta 1922 v zneski Din. 400,25. Podružnica v Murski Soboti izreka najtoplejšo zahvalo." ("Glas. Slovenska Krajina", *Novine*, 17. 9. 1922, št. 38, str. 2.

⁵¹ "Dopisi", *Murska straža. Glasilo obmejnih Slovencev* (Gornja Radgona), 28. 12. 1922, št. 52, str. 3.

⁵² *Zastave vibrajo*, str. 72.

na Hrvaškem in Slovenskem praznoval kot "dan osvobojenja". Vidov dan je bil spominski dan "bojnikov za vero in domovino", ki so ga spremljale različne proslave in vojaške parade, telovadni nastopi Sokolov⁵³ in Orlov⁵⁴. Ti so se v Prekmurju organizirali postopoma v začetku 20. let⁵⁵ in tudi njihovo delovanje je bilo vpeto v ustaljen protokol kraljevega rojstnodnevnega praznovanja. Tako so prekmurški Orli 11. decembra 1922 začeli s skoraj enotedenskim tečajem, ki so ga zaključili 17. decembra z jutranjo mašo, s petjem pesmi in himen (*Bože pravde* in *Lijepa naša domovino*) ter z recitali.⁵⁶ Osnovne šole in gimnazije so na Vidov dan zaključevale šolsko leto in delile spričevala.⁵⁷ Leta 1922 so ob Vidovem dnevu o bogoslužju in pravoslavni maši z molitvijo za umrlimi v Ljubljani v *Slovenskem narodu* objavili, da

se bo v tukajšnji stolnici od desetih daroval slovesni rekviem. Istega dne se bo vršila v pravoslavni kapeli⁵⁸ služba božja s parastosom ob 9. uri. V evangelijski cerkvi je služba božja kakor običajno ob 10. uri. V državnih uradih se tega dne ne

⁵³ "Na praznik 29. t. m. je priredila gorenjska sokolska župa sijajen zlet v Trziču. Vse mesto je bilo v zastavah. Prebivalstvo je navdušeno nazdravljalo Sokolu." ("Sokolstvo. Impozanten nastop gorenjske župe v Trziču", *Slovenski narod*, 1. 7. 1922, št. 146, str. 2).

⁵⁴ "Šentviško orlovsko okrožje priredi na praznik t. m. okrožno javno telovadbo v Smedniku." ("Šentviško orlovsko okrožje", *Slovenec*, 25. 6. 1922, št. 143, str. 4).

⁵⁵ Marca 1920 je bilo v Murski Soboti ustanovljeno Telovadno in ljudsko prosvetno društvo Sokol, konec julija 1922 pa še Telovadni odsek Orli. Obe sta bili najprej aktivni le v telovadbi in sta delovali le v večjih urbanih krajih, tudi v Dolnji Lendavi, nato pa so začeli ustanavljati vse več krajevnih podružnic (*Pregled zgodovine Prekmurja*, str. 180–181). Klekl je kot zastopnik prekmurskih Orlov v Ljubljani pogosto prejemal pisma o organizacijskih in denarnih težavah prekmurskih Orlov, eno od pisem so mu poslali mladeniči iz Bogojine 29. oktobra 1921: "Brat! Naš orlovski odsek stoji jako dobro. Malo nas je eli ne smo samo kak zapisani za Orle, liki spunjavlemo dužnosti, ki se jih mora držati Orel. Edno nam menka: prostora nemamo za kakšne predstave, po zimi pa za telovadbo." ("Orel. Orlovska pisma", *Novine*, 12. 2. 1922, št. 7, str. 4.).

⁵⁶ "Te tečaj je meo zadosta uspeha. Zastopnika Jugoslovanske orlovske zveze, kaplan Jernej Hafner i telovadni vučiteo Jožef Rupnik, sta prišla 9. dec. iz Lendave i sta bila gostoljubno sprejeta od prijatelov prekmurskih dečkov, šteri želejo napredüvati vu vsem dobrom. /.../ V soboto 17. dec. so tečaj lepo zaključili. Ob 8. vüri so šli v redi lepo k sv. meši za Njegovo Veličanstvo kralja Aleksandra, ki je obhajao svoj prvi rojstni den kak kralj Jugoslavije. Navdüşeno so spevali Orli državno himno "Bože pravde" pred mešov i "Lepa naša domovina" po sv. meši. Po sv. meši so nastopili Orli z lepov prireditov pri g. Huberi, kje se je zbralo nekoliko zastopnikov cenj. vučitelstva i precí število občinstva. Pred slikov kralja Aleksandra so spopevali tri pesmi, naprej dali 5 deklamacij, dva govora..." ("Orel. Orlovski tečaj v Beltincih", *Novine*, 29. 1. 1922, št. 5, str. 4.).

⁵⁷ *Zastave vibrajo*, str. 74.

⁵⁸ Leta 1920 pa je bila ustanovljena kapela v kasarni Vojvode Mišića (Belgijska vojašnica) na Metelkovi ulici, prvi cerkveni zbor so ustanovili leta 1920 ruski emigranti. Ustanovna skupščina Cerkvene občine Ljubljana je bila 27. februarja 1921 v zgradbi Univerze. Skupščina je za prvega duhovnika parohije izbrala duhovnika Dimitrija Jankovića, dotedanjega vojaškega duhovnika, za predsednika Cerkvene občine pa je bil izbran zdravnik dr. Pavle Avramović, doma iz Sremskih Karlovcev. V Ljubljano je prišel 1908 kot avstrijski vojaški zdravnik. Duhovnik Janković je bil prej vojaški duhovnik na Dunaju, zato so bila pravila Cerkvene občine Ljubljana napisana po vzoru pravil Cerkvene občine Dunaj (Nikola Milovančev, "Pregled pravoslavnega cerkvenega življenja v Ljubljani od XVII. stoletja do leta 1957. Pravoslavje v Ljubljani od XVII. stoletja do leta 1918", dosegljivo na: <https://spc-ljubljana.si/zadnje-novice/242-cerkveno-%C5%BEivljenje-v-ljubljani-do-leta-1957>, pridobljeno: 4. 7. 2023).

vršni služba. Delo v industrijskih, trgovskih in obrtnih obratih naj dopoldne počiva. Prebivalstvo se vabi, da okraši svoje hiše z državnimi in narodnimi zastavami.⁵⁹

V slovenskem prostoru se je kot značilno srbski⁶⁰ praznik uveljavil tudi dan sv. Save (27. januar)⁶¹, ki so ga praznovali (predvsem) srbski prebivalci, tako tudi leta 1922⁶². Tudi slovenski liberalci oziroma Jugoslovanska demokratska stranka je ob dnevu sv. Save prekinila s formalnim delom.⁶³ Leta 1923 je 27. januar postal tudi univerzitetni praznik, ko so iz ustanove kralja Aleksandra prvič podeljene študentske nagrade⁶⁴, že leto prej pa so odlikovali tudi slovensko učiteljstvo.⁶⁵ Ob rojstvih in krstih treh princev so bile v šolah izobešene zastave, zahvalne maše za učitelje in učence ali pouka prost dan, kot je bil januarja 1928⁶⁶, sicer pa so konec leta 1922 določili, "da so šolski prazniki pri nas: 1. december kot dan ujedinenja, 17. dec. – kraljev rojstni dan, praznik sv. Cirila in Metoda ter 28. junij – Vidov dan".⁶⁷

⁵⁹ "Dnevne vesti", *Slovenski narod*, 27. 6. 1922, št. 144, str. 3.

⁶⁰ Praznuje ga srbska pravoslavna Cerkev; v srbski srednjeveški zgodovini ter v "narodovem spominu" ima posebno mesto zaradi preteklih dogodkov, kot so bitka na Kosovem polju (1389), atentat na prestolonaslednika v Sarajevu (1914) in sprejetje ustave (1921).

⁶¹ Sveti Sava oziroma Rastko Nemanjić: prvi nadškof avtokefalne Srbske pravoslavne cerkve, pri Srbih (in drugih pravoslavnih narodih) je čaščen kot zaščitnik ljudstva in družin, cerkva in samostanov, šol in obrtnikov. Umrl je leta 1236, po gregorijanskem koledarju 27. januarja.

⁶² "Naši pravoslavni bratje Srbi v Ljubljani praznujejo danes veliko slavlje – praznik sv. Save, prvega zaščitnika in širitelja prosvete med srbskim narodom. /.../ V lepo z zelenjem ter slikami kralja Aleksandra I. in Petra Osvoboditelja okrašeni dvorani kazinskega poslopja je bila danes ob 10. dopoldne svečana proslava sv. Save za srbsko šolsko mladino. /.../ Šolska deca je zapela vse tri narodne himne." ("Sv. Sava Prosvetitelj", *Slovenski narod*, 28. 1. 1922, št. 23, str. 3).

⁶³ "Politične vesti. Seja načelstva JDS dne 2. februarja vsled praznika odpade." ("Dnevne vesti", *Slovenski narod*, 31. 1. 1922, št. 25, str. 2).

⁶⁴ "Danes ob 11. uri dopoldne se je vršila v zbornični dvorani na ljubljanski univerzi slovesna podelitev nagrad dijaštvu iz svetosavske ustanove Nj. Vel. kralja Aleksandra. Prireditve je bila zelo svečana. Nad govorniškim odrom je bila pritrjena slika kralja Aleksandra, okinčana s cvetjem in državno trobojnico. Svečanosti so se udeležili razen zbora vseučiliških profesorjev in mnogoštevilnih akademikov, tudi zastopniki civilnih in vojaških oblasti, med drugimi veliki župan dr. Baltič, komandant Dravske divizije pukovnik M. J. Vučkovič, načelnik oddelka za prosveto dr. Skaberne, škof dr. Jeglič, češkoslovaški generalni konzul dr. Beneš, predsednik odvetniške zbornice dr. Danilo Majaron in dr. Rektor univerze profesor dr. Aleš Ušeničnik je obdan od dekanov vseh petih fakultet imel slavnostni govor, v katerem je uvodoma naglašal, da je kralj Aleksander določil večji znesek, ki naj se podeli dijakom visokih šol za najboljše znanstvene naloge, po razsodbi profesorskega zbora. Te nagrade se razdele dijaštvu vsako leto na dan sv. Save. Ta svečana razdelitev svetosavskih nagrad se izvrši letos prvič na ljubljanski univerzi." ("Lepe svetosavske proslave", *Jutro*, 28. 1. 1923, št. 23, str. 1).

⁶⁵ "Včeraj na dan Sv. Save je izšel kraljev ukaz, s katerim je bilo odlikovanih 900 prosvetnih delavcev iz vse naše kraljevine. Odlikovanih o vseučiliški profesorji, srednješolski profesorji, učitelji, književniki, umetniki in drugi prosvetni delavci. Odlikovanih je tudi mnogo Slovencev." ("Odlikovanja prosvetnih delavcev", *Slovenski narod*, 29. 1. 1922, št. 24, str. 4).

⁶⁶ "Šolski mladini so zjutraj ob 8. uri sporočili, da je dan pouka prost, nakar je mladina odšla v cerkve, da prisostvuje zahvalnim službam božjim." ("Kaj je novega. Ljubljana ob rojstvu kraljevega princa", *Slovenec*, 20. 1. 1928, št. 16, str. 4).

⁶⁷ "Tedenske novice. Domače novice. Šolski prazniki", *Domoljub. Glasilo jugoslovanske kmetске zveze*, 13. 12. 1922, št. 49, str. 442.

Skoraj enako pomemben kot sam rojstni dan je bil tudi krst prestolonaslednika Petra. Oktobra 1923 so se po državi, posebej v Ljubljani, zvrstili plesi in zabave, kdaj pa so se odvili tudi manj zabavni dogodki. Ob vsej vznesenosti ob rojstnodnevni proslavi se je soboškem v garnizonu v središču mesta zgodila še vojaška nesreča; med prevozom streliva na vozu skozi mestno središče je zaradi neprevidnosti prišlo do eksplozij granat, pri čemer sta bila dva vojaka poškodovana, en pa je bil v smrtni nevarnosti⁶⁸; amputirali so mu nogo, a je, kot so kasneje poročali, preminil. Bil je vojak muslimanske veroizpovedi, pokopali so ga na soboškem judovskem pokopališču (obred je vodil kantor, saj muslimanski hodža ni prispel pravočasno), vojaki iz čete pa so se mu izstrelili častno salvo.⁶⁹ Na Gorenjskem pa so nepridipravi 12. oktobra ukradli 77 postrvi, ki "so bile namenjene za krst prestolonaslednika", iz ribnika v bližini hotela Sv. Janeza pri Bohinjski Bistrici.⁷⁰ V času praznikov in manifestacij na prostem je v 20. letih pogosto prihajalo do incidentov, enega je črna kronika zabeležila že septembra 1923, po rojstvu Petra II., ko so se "soočili" rojalisti in antirojalisti.⁷¹ V Prekmurju se je med Madžari širil "strah pred srbskim kraljem", ki se je ponesel tudi med Prekmurce čez lužo. V izseljenskem časopisu *Amerikanszki Szlovenecov glász* (Pensilvanija) so v enem od mnogih člankov s protijugoslovanskim nabojem, ki ga je poobjavila *Domovina*, zapisali: "Naši vogrski Slovenci, oh koliko jih počiva pod srbsko grudo, se zdaj morajo učiti: Bog živi Petra prvega, našega srbskega kralja."⁷² Posebej odmeval pa je "primer Rudolfa Voglerja" maja in junija 1921, ko sta *Prekmurski glasnik* in *Domovina* povzela zgodbo o radgonskem gostilničarju in hotelirju Rudolfu Voglerju (1884–1952), ki je bil iz znane podjetniške družine; ta je imela veleposest in gostilno tudi na Cankovi. V eni sami številki *Prekmurskega glasnika* pod rubriko *Novice* so bile 29. maja 1921 obja-

⁶⁸ "V proslavo rojstva prestolonaslednika so streljali tudi vojaki naše sobočke čete. Ko so pa minolo soboto v jutro med 6. in 7. uro vozili na nekem vozu ročne granate po Cerkveni ulici, je eksplodiralo par granat. Voz se je razbil. Ednemu vojaku pa je odneslo nogo do pete. Krvaveč iz grozne rane se je siromak privlekel do sosedne hiše. Odnegli so ga v bolnico, kjer je bil operiran. Drugi vojaki, ki so spremljali voz, pa so k sreči dobili le neznatne poškodbe. Malo več previdnosti!" ("Domače vesti. Murska Sobota", *Naš dom. Narodno-socialističen tednik*, 22. 9. 1923, št. 27, str. 1). – Objava v *Novinab*: "Eksplodiralo bombe. Komandant garnizona Murske Sobote je tam bližnorni odeljeni naredo izdati ročne bombe, štere su na malij soldackij kolaj pelali na odredjeno mesto. Od velkoga trzanja se je eden automatski opaljač vžgao i eksploderao. Eksplozija se je razširila i na drugo ostalo municijo. Eden vojak je teško ranjen na levoj nogi, štero so njemi včasi amputirali, druga dva sta lejku plazerana. Odpelali so je v tamošnje bolnico." ("Glasi. Domače vesti. Slovenska Krajina. Eksplodiralo bombe", *Novine*, 16. 9. 1923, št. 37, str. 3).

⁶⁹ "Domače vesti. Murska Sobota", *Naš dom. Narodno-socialističen tednik*, 22. 9. 1923, št. 27, str. 1.

⁷⁰ "Tatvine", *Slovenec*, 20. 10. 1923, št. 238, str. 3.

⁷¹ "O priliki proslave kraljevičevega rojstva je prišlo v naši državi do v mnogih mestih do spopadov med kralju naklonjenimi in nenaklonjenimi osebami. Sicer pa to ni nikaka čuda. Če se pri nas kaj proslavlja, mora tudi kri teči, drugače pri nas ne gre!" ("Tedenske vesti. Tepež", *Naš dom. Narodno-socialističen tednik*, 22. 9. 1923, št. 27, str. 2).

⁷² "Glász z Amerike", *Domovina*, 31. 7. 1921, št. 8, str. 6.

vljeni kar trije prispevki o Rudolfu Voglerju, ki so mu najprej očitali, da ima na dvorišču gostilne še vedno izobešen madžarski grb.⁷³ V naslednjem članku so izpostavili, da se je avstrijski⁷⁴ državlján Vogler na predvečer praznika sv. Cirila in Metoda v Murski Soboti, kjer so ljudje glasno vzklikali v pozdrav kralju Petru in regentu Aleksandru, zelo razburil in tako grdo klel, da je bil aretiran in pripe-ljan na okrajno sodišče.⁷⁵ V nadaljevanju so izrazili željo, da se mu naj prepreči, da bi se še naprej brezskrbno vozil v kočiji in avtomobilu po Cankovi in da naj mu oblast ne dovoli več prečiti državne meje.⁷⁶ V tretjem prispevku so Voglerju očitali, da se mu ne bo zgodilo nič, ker je bogat in ker ima med prijatelji pre-možne Sobočance, kot je Josip Benko.⁷⁷ Čez nekaj dni je bil Vogler izpuščen iz zapora, v novici so zapisali dve "olajševalni okoliščini" – bil naj bi "veliki prijatelj Jugoslovanov" in ob incidentu tako alkoholiziran, da ni vedel, kaj je govoril.⁷⁸ V *Domovini* so o prijetju Voglerja zapisali, da so v središču Murske Soboté slišali, da je ta nekaj zaklical prijatelju, kar pa so prisotni razumeli kot kritiko čez kralja Petra in ga prijeli ter ovadili, zaradi česar je bil priprt pet dni. Opozorili so tudi, da o incidentu z Voglerjem *Prekmurski glasnik* objavlja "preveč grde" novice.⁷⁹

V letu 1921 so v *Domovini* objavili veliko člankov tudi o smrti kralja Petra in novem položaju regenta Aleksandra, ki da je zaradi zdravstvenih težav vseskozi v Parizu. V podtonu so namigovali na politično negotovost v kraljevini, kot tudi na odnos do kraljeve družine, v enem od člankov so posebej izpostavili tudi "nezaupanje Hrvatov v Karadordeviče".⁸⁰

⁷³ "V Cankovi v krčmi Vogler na dvorišči ešče vsikdár visij madžarski grb. Koga srcé pod té grb vlečé, naj tisti ide v Cankovo." ("Novice. Madžarski grb", *Prekmurski glasnik*, 29. 5. 1921, št. 11, str. 2).

⁷⁴ Iz avstrijske Radgone.

⁷⁵ "... avstrijskoga državljána Rudolfa Voglerja iz Radgone tak bolelo da je začel glásno bruhati take psov-ke na našega regenta, da jih na tem mestu ne moremo ponoviti. Nastálo je splošno ogorčenje. Vogler je bio aretiran, ter izročen tuk. okrajnomi sodišči." ("Nesramnost avstrijskoga hujskáča Voglerja", *Prekmurski glasnik*, 29. 5. 1921, št. 11, str. 2–3).

⁷⁶ "Omenjene žalitve regenta so pa zanesljivih pričáh dokazane, ter pozivljamo merodájne oblásti, da nastopijo proti predrznomi tújci z vso strogostjo zakona. Túdi razne vožnje z avtomobilom in kočijami v Cankovi ne smejo pomágati Vogleri ... /.../ Seveda, nemo trpeli, da bi i hodil Vogler po presta-ni kázni zopet v Prekmurje izzivati. Tomi človeki se ne smej nigdár več dovoliti prekoráčenje naših meja." (Prav tam.)

⁷⁷ Prav tam, str. 3.

⁷⁸ "Vogler Rudolf je iz voze vöpuščen, ár je njemi dokazano, ka je veliki prijátel Jugoslávov in da je bio na národni svétek tak pijáni, ka je nej znao, ka je gučo." ("Novice", *Prekmurski glasnik*, 5. 6. 1921, št. 12, str. 3).

⁷⁹ "Vogler Rudolf dobropoznani radgonyszki ostrjár i szállodás je na Ciril i Methoda szvétek z edním prijátelom v Szoboti hodo. Gda szta sze vecsér nazáj domó stéla pelati, Vogler je prijáteli nika ózdalecs szkrícso. Szlávszki lüdjé szo z toga simfanye i ospotanye Petár krála vörasmili, Voglera szo zgrabili i v vózo vrgli. Pét dní je bio Vogler dozzadrzszeni. /.../ Z té prilike Prekmurski Glasnik prevecs grdó píse o d Voglera." ("Dozzadrzsánye Vogler Rudolfa", *Domovina*, 15. 6. 1921, št. 7, str. 7–8).

⁸⁰ "Péter krála szmrt je szvét pred velko pricsakoványe posztávila. Sándor, ki je po pravici králeszko koróno öröküvo, v Párisi prebíva. Novine tak písejo, ka v velkom betégi lezsi. Dvakrat szo operálnivali. Szkrívoma pa lüsztvó doszta sósnya i vönésnye novine túdi písejo, ka je on né zátó v Párisi, ár je bete-zsen. /.../ Dobro je znáno, ka szo Horvátje Karagyorgyevicsovo dinasztio escse né szpoznali za szvojo dinasztio." ("Politicsni glászi", *Domovina*, 31. 8. 1921, št. 9, str. 10).

IZVOR PRAZNIKA	DAN IN POIMENOVANJE	POSEBNOSTI
prelomni (zgodovinski) dogodek	28. junij - Vidov dan	obežen tudi kot verski (cerkveni) praznik in spominski dan
	29. oktober - dan osvobojenja	obežen tudi kot spominski dan (v Sloveniji in na Hrvaškem)
	1. december - dan zedinjenja	(zakonsko določen 27. 9. 1929, pred tem kot narodni praznik)
osebni praznik v kraljevi družini (rojstni dan)	* kraljev rojstni dan (v času Petra I. kot Petrov dan 12. julija, v času Aleksandra I. 17. december in v času Petra II. 6. september) * 9. januar: rojstni dan kraljice Marije	
(p)osebno slavlje pri Karađorđevićih (kraljeva poroka, rojstvo in krst prestolonaslednika)	* 8. januar 1922: Aleksandrova zaroka * 8. junij 1922: poroka Aleksandra I. in Marije * 6. september 1923: rojen prestolonaslednik Peter II., krščen 21. oktobra * 19. januar 1928: rojen princ Tomislav, krščen 25. januarja * 28. junij 1929 (Bled): rojen princ Andrej, krščen 15. avgusta	
izredni dogodek v kraljevi družini (smrt in pogreb)	† 16. avgust 1921: umrl Peter I. (pogreb 22. avgusta) † 9. oktober 1934: umrl Aleksander I. (pogreb 18. oktobra)	
verski (cerkveni) praznik	27. januar – dan sv. Save	obežen tudi kot kulturni in prosvetni praznik
	sveta Ciril in Metod (navadno 5. julija, v pravoslavnih Cerkvah 11. in/ali 24. maja)	obežen tudi kot kulturni praznik

Na Slovenskem največkrat obeženi prazniki (tudi kot spominski dnevi in obletnice), povezani z Državo SHS in Kraljevino SHS/Jugoslavijo ter Karađorđevići (20. in 30. leta). Od 1921 so bili dela prosti dnevi: Vidovdan, Petrovdan, dan zedinjenja (ujedinenje), rojstni dan regenta (kralja) Aleksandra (razpredelnica na osnovi v tem članku uporabljenih virov in literature, avtor: Darja Kerec)

Leta 1928, le deset dni po svojem rojstnem dnevu, je kraljica Marija rodila drugega sina, princa Tomislava. Ob veselem dogodku kot o "božjem daru" se je na prvi strani *Novin* razpisal tudi Klekl: "Našoj králeskoj rodbini je Bog dao drugoga sina. /.../ Tak je dober Bog obdáro našo mládo kralesko družino že z drugim sinom. Prvi sin je prestolonaslednik Peter, šteri je zdaj v pétom leti".⁸¹ Podobno, kot vsi vodilni slovenski časopisi, so tudi *Novine* objavile novico o tem, kako je krst potekal:

Najmlajši sin naše kraleske družine, je dobo pri slovenom krsti ime slavnoga hrvatskoga krála Tomislav. Kuma mladomi kraleviči je bio sam angležki krao po svojem zastopniki. Krščen je bio z vodov, štera je bila prinešena iz Adrijsanskoga morja, iz Dune, Vardara i Save. Savska voda je bila prinešena od njenoga izvira pod Triglavom. Pri krsti so bili navzoči krao sam, romunska kralica, zastopniki drugi

⁸¹ "Vesélje v našoj králeskoj družini", *Novine*, 29. 1. 1928, št. 5, str. 1.

držav i voditeli domače politike, med njimi tudi naš dr. Korošec Krst se je vršo z velikimi slovesnostmi.⁸²

Poleg Triglava ima posebno mesto pri Slovencih Bled, kjer se je rodil in bil krščen tretji princ Karadordevič. Za Andreja so ga krstili 15. avgusta 1929⁸³ in blejski "spremljevalni program" je vključeval tudi svečano razsvetljavo na jezeru in večerno prižiganje kresov po okoliških hribih.⁸⁴ V *Novinah* so o "blejskem krstu", amnestiji in odlikovanjih zapisali:

Tretji kraljevič – Andrej. Na velko Mešo se je vršo na Bledi v kraleskom gradi slovesen krst tretjega sinčka naše kraleske družine, šteri je dobo ime Andrej. Ob toj priliki je Nj. Vel. krai podpisao velko amnestijo ali odpuščenje za vnoge, šteri so bili iz različni vzrokov kaštigani, poleg so pa bila zadeljena tudi številna odlikovanja.⁸⁵

Tudi 150 Prekmurcev je bilo odlikovanih:

Ob priliki krsta tretjega kraljeviča Andreja je bilo odlikovanih tudi do 150 Prekmurcov. Med temi sta oba gospoda glavara⁸⁶, več uradnikov, večinoma pa so naši županje i kmetje, šteri so si z delom za lüstvo pridobili dosta zaslug. Mi se nad tem veselimo i vsem odlikovancom – šteri sô skoro vsi naročniki naših "Novin" – iz srca častitamo.⁸⁷

⁸² "Slovesen krst na našem kraleskom dvori", *Novine*, 5. 2. 1928, št. 6, str. 1.

⁸³ Formalni zapisnik o krstu: "Dne 15. avgusta 1929 se je izvršil po predpisih svete pravoslavne cerkve krst tretjega sina Nj. Vel. Aleksandra I., kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev in kraljice Marije, rojenega v kraljevskem dvorcu Suvoboru na Bledu dne 27. junija 1929. Ime krščenca je Andrej. Boter je Nj. Vis. princ Pavle. To besedilo bo zabeleženo tudi v rodovno knjigo dvorske kapelice Sv. Očeta Vasilja. – Pečat. – Podpiši: Aleksander I. r., Mihajlo Popovič I. r., princ Pavle I. r." ("Kaj je novega. Kraljevič Andrej", *Slovenec*, 17. 8. 1929, št. 185, str. 3).

⁸⁴ "Bled. Spored svečanosti o priliki krsta tretjega i kraljeviča dne 15. t. m.: Ob 10 dopoldne slovesna i sv. maša na otoku; ob 12 opoldne poklonitev deputacije obč. odbora blejskega in vpisovanje v sprejemno knjigo kraljevega dvora; ob 16 popoldne cerkveni koncert radovljiškega pevskega okrožja v župni cerkvi na Bledu; ob 20 zvečer svečana razsvetljava na jezeru in prižiganje kresov po okoliških hribih." ("Dopisi", *Slovenec*, 14. 8. 1929, št. 183, str. 5).

⁸⁵ "Tjedenski glasi", *Novine*, 25. 8. 1929, št. 34, str. 3.

⁸⁶ Okrajna glavarja (pozneje sreska načelnika) sta bila v Murski Soboti od 4. junija 1920 do 25. novembra 1936 Gašper Lipovšek (nekaj časa je bil tudi civilni komisar), v Dolnji Lendavi pa od 1. junija 1924 do 28. avgusta 1928 Matko Kandrič, za njim pa do 20. februarja 1932 dr. Anton Farčnik (Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 31). Iz članka v *Slovencu*: "Z redom sv. Save IV. razreda: Luka Miklaučič, vladni inšpektor v Sarajevu, dr. Karel Zorec, vladni svetnik v Cetinju, Franc Podboj, okrajni glavar v Litiji, dr. Lovro Bogataj, vladni svetnik v Ljubljani, Gašper Lipovšek, okr. glavar v Murski Soboti, Dragotin Trstenjak, okr. glavar v Konjicah, dr. Anton Farčnik, okr. glavar v Dolnji Lendavi." ("Kaj je novega. Kraljevič Andrej", *Slovenec*, 17. 8. 1929, št. 185, str. 3).

⁸⁷ "Tjedenski glasi", *Novine*, 1. 9. 1929, št. 35, str. 3.

Z redom dvoglavega belega orla I. razreda je bil odlikovan tudi dr. Anton Korošec.⁸⁸

Nova država, nove zastave

"Kjer zastave ne bodo izobešene, tam bo ljudstvo 'tepeno'", je pisalo v kratki novici, objavljeni v časopisu *Domovina* leta 1922. V njem namigujejo na možnost sankcij oziroma disciplinsko odgovornost za pravne osebe, če v Prekmurju in drugod po državi ne bi izobesili jugoslovanskih zastav ob kraljevem rojstnem dnevu: "Pred králeszkim rojsztním dnévom szo sze vöobêszili plakáti, ka vszáka hizsa more zásztave vözobêsziti. Gde zásztave nedo razobêszene, tam lüsztvo dóbi 'batine'."⁸⁹

Protikraljevo oziroma "antikaradordevsko" razpoloženje med mnogimi Madžari v Prekmurju je bilo nadaljevanje nekakšnega antijugoslovanskega sentimenta, ki se je v več oblikah (časopisni in druge oblike tiskov, opredelitve javnih uslužbencev idr.) po 4. juniju 1920 pri večinskem prebivalstvu in oblasteh (!) dojemalo kot madžaronstvo. *Domovina* (*Domovina. Meszecsne novíne za szlovenszki národ*) je bil nekakšen opozicijski časopis, ki je enkrat mesečno med 15. novembrom 1920 in 15. oktobrom 1922 izhajal v Budimpešti. Izdal ga je v Gornjih Petrovcih rojeni Šandor/Aleksander Mikola (1871–1945), madžarski matematik, fizik, publicist in politik, pa tudi član Madžarske akademije znanosti in umetnosti. Pri Slovencih oziroma v Prekmurju je bolj znan kot zagovornik vendske teorije izvora Prekmurcev in Porabcev. Na pariški mirovni konferenci je zastopal madžarske interese⁹⁰, med drugo svetovno vojno pa je na lokalnem nivoju deloval kot predsednik Madžarskega izobraževalnega društva Slovenske krajine (Vendvidéki Magyar Közművelődési Egyesület). Tako kot *Düševni list* prvih devet let, je bila tudi *Domovina* tiskana v prekmurškem narečju z madžarskim črkopisom. V mesečniku so bile pogosto objavljene razprave o priključitvi Prekmurja "nazaj k Madžarski", pa tudi versko obarvane in splošne politične, med katere lahko umestimo tudi tiste, povezane s Kraljevino

⁸⁸ "Odlikovani so bili: Z redom dvoglavega belega orla I. razreda: Divizijski general Peter Živkovič, ministrski predsednik, minister notranjih del in častni adjutant Nj. Vel. kralja. Nikola Uzunovič, minister brez portfelja. Dr. Anton Korošec, minister za šume in rude." ("Kaj je novega. Kraljevič Andrej", *Slovenec*, 17. 8. 1929, št. 185, str. 3).

⁸⁹ "Zásztave", *Domovina. Meszecsne novíne za szlovenszki národ*, januar–februar 1922, št. 1–2, str. 14.

⁹⁰ Za potrebe pariške mirovne konference je z madžarskim slavistom Jánosom Melichom napisal knjižico z naslovom *Quelques remarques sur la brochure intitulée: La question du Prekmurje étudiée et présentée par M. Slavič (Nekaj pripomb h knjižici Vprašanje Prekmurja, ki jo je napisal Matija Slavič)*. V njej skupaj z Melichom dokazuje "zmotnost" Slavičevih navedb o slovenskem značaju Prekmurja ("Mikola, Sandor". *Obrazi slovenskih pokrajin*, dosegljivo na: <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/it/oseba/mikola-sandor/>, pridobljeno: 30. 6. 2023).

SHS in Karadordeviči, z njimi povezanimi prazniki in praznovanji ter simboli. V *Domovini* so se o novi (jugoslovanski) zastavi kot najbolj izstopajočem državnem simbolu v javnem prostoru v precej sarkastični maniri razpisali tudi julija 1921:

V Soboti in Lendavi je lastnik vsake hiše pod bremenom 6000 kron⁹¹ in bo kaznovan z zaporom, če ne bo izobesil zastave (vszáke hizse poszesznik pod brémenom 6000 koron i "zaprt bos" kastige mogo jugoszlávszke zásztave szpraviti). Mi gotovo vemo, da madžarska oblast nikoli ni izdala takšnega ukaza. Seveda je takrat naše ljudstvo [Slovenci v Prekmurju, op. a.] imelo jarem za vratom, zdaj pa ima svobodo (mnogo kazni plačevati in se pustiti zapreti). Vendar moramo pošteno priznati, da so bile te zastave res potrebne. Ker zdaj klicar z bobnom (máli ritar) prepogosto gre tam po mestu z velikim bobnom. "Bum-bum-bum. Naznanjam, da jutri ta ali pa tisti gospod pride (vrag ve, kdo je) iz Ljubljane, Beograda (ali vrag ve, od kod) z zastavami." In Prekmurski glasnik⁹² tudi prepogosto objavlja te prijazne besede: "sporočamo našim madžaronom", da se najprej zvečer pred tem praznikom izobesijo zastave.⁹³

Maja 1921, ob prazniku sv. Cirila in Metoda, je bila šele druga obletnica združitve z matico. To je bil praznik za vse, razen za v Prekmurju živeče Madžare, kot se lahko razbere iz načrtno plasiranih namigovanj v številnih časopisih, ki so bili v lasti slovenskih uredništev in kapitala. Posebej navijaški so bili v *Prekmurskem glasniku*, ki so ta vseslovanski praznik s Prekmurjem povezali preko zgodovinskih Pribine in Koclja ter Spodnje Panonije.⁹⁴ A bolj kot zgodovinsko vez med slovanskimi narodi so v sporočilnosti praznika izpostavili novo zastavo kot državni simbol, ki naj bi ga madžaroni v Murski Soboti ne priznavali. Na praznični dan naj bi bojkotirali slavlje tako, da so se zadržali na obrobju mesta – ob železniški posta-

⁹¹ Za primerjavo: letna naročnina na mesečnik *Domovina* na Madžarskem je na dan 31. junij 1921 znašala 40 madžarskih kron K/kr (*magyar korona*): "... za Vögrszki ország 40 koron na léto ..." (*Domovina*, 31. 7. 1921, št. 8, str. 10), na tednik *Prekmurski glasnik* pa 80 kron (*Prekmurski glasnik*, 31. 7. 1921, št. 20, str. 1). Jugoslovanska krona v času Kraljevine SHS od januarja 1919, dokler ni bil uveden dinar. Menjalno razmerje: 1 dinar = 2 K, od 20. januarja 1920 pa 1 dinar = 4 K. Bankovce jugoslovanskih kron so iz obtoka umaknili v obdobju od 15. marca 1920 do 31. marca 1922 ("Jugoslovanska kruna". *Wikiwand*, dosegljivo na: https://www.wikiwand.com/bs/Jugoslovanska_kruna, pridobljeno: 30. 6. 2023).

⁹² *Prekmurski glasnik: neodvisen politični tednik* je izhajal v Murski Soboti od 6. avgusta 1920 do 25. decembra 1921, kasneje pa v Gornji Radgoni do 2. julija 1922. Objave so bile v velikem delu antiklerikalne in izrazito nenaklonjene Kleklu, navsezadnje je izhajal ob podpori ljubljanskih liberalcev.

⁹³ "Dományi glászi. Nóve zásztave", *Domovina*, 31. 7. 1921, št. 8, str. 7.

⁹⁴ "Dné 24. t. m. na spomin prvih naših slovenskih apoštolov sv. Cirila pa Metoda so se vršile po cejloj Jugosláviji razne svečanosti. Za nás Prekmurce je tudi velki světek té dén. Morávski kněz Pribina (840—861), šteri je tékrát vládaó v Dolnji Panoniji, je vse panonske Slovence okoli sêbe zbraó, tak, da je njegova držáva bila med Muro in Drávo s Prekmurjom vréd vse od jugozapadne Ogrske pa na Štájerskom do Ptujá." ("Sv. Ciril in Metod", *Prekmurski glasnik*, 29. 5. 1921, št. 11, str. 1).

ji in niso imeli pri sebi jugoslovanskih zastav ali "doma" izobešenih. V članku so se v porogljivem tonu tudi spraševali, če nimajo denarja za (nakup) zastave.⁹⁵

V duhu "Zaščitite države", kot so sredi maja 1921 naslovili obsežen članek v *Prekmurskem glasniku*, so v treh točkah objavili predpis(e) oziroma Zakon o zaščiti države, ki je sledil Obznani in je bil nadaljevanje sprejetja Vidovdanske ustave. Za zasmehovanje države in državnih simbolov, kot je zastava, so bile predvidene visoke denarne kazni (20 do 10.000 kron) in zaporne od 24 ur do treh mesecev.⁹⁶ Na "problem zastav" so se konec julija zajedljivo odzvali v *Domovini*:

Z Jezusovo silo gojijo oni slovensko navdušenost. Tekajo, skačejo, kričijo, pojejo, igrajo ... /.../. Hej, vi pametni Slovenci! Niste slišali, kaj se je zgodilo v Soboti? Ko ste vi zaradi bremena velikih kazni zapovedali izobešanje zastav, so bili nekateri ljudje tako pametni, da so prebarvali madžarske zastave. In kaj se je zgodilo? Padel je dež in spral novo barvo in pokazala se je stara madžarska barva, ki pa je dež ni. Hej vi, preveč pametni Kranjci! Vidite, takšna je ta vaša, s silo narejena navdušenost.⁹⁷

Tolikšne navdušenosti, kot jo je Prekmurje ob praznikih izkazovalo v preteklih letih, po 28. juniju 1921 vsekakor ni bilo več, na kar so opozorili septembra 1923 v narodnosocialističnem tedniku *Naš dom*.⁹⁸

⁹⁵ "Pa ešče nekaj! Naša madžaronska sobočka inteligencija nej samo ka je nej prišla nej k kresi, nej k meši, nego zástave je tudi nej vöobesila. Da so nej prišli na sejmišče – nego so ozdaleč na železniškoj štreki glédali pa šétali – to razmimo; nej so vüпали tá priti ár bi njim goréči düh sv. Cirila in Metoda v glavou pognao krv; no, to nikak ne razmimo, zakoj nemajo zastave ? Nemajo pejnaze?" (Prav tam.).

⁹⁶ "/.../ ali či se je dejanje izvršilo s tem, da se je tiskovina, drugi spis, podoba, zástava ali znák razširjala ali na obče dostopnom kráji nabila ali razstávila. /.../ kaznújejo prestopke té naredbe politična okrajna oblástva, oziroma policijska oblástva, z štrofom od 20 K do 10.000 K ali z záporom od 24 vör do 3 mesecov ali pa z štrofom in z záporom obenem." ("Zaščita držáve", *Prekmurski glasnik*, 15. 5. 1921, št. 9, str. 2).

⁹⁷ "Z gözösovov szilov", *Domovina*, 31. 7. 1921, št. 8, str. 9.

⁹⁸ "Proslava prestolonaslednikovega rojstva se dne 7. t. m. tukaj ni obhajala tako slovesno, kakor bi bilo to umestno in potrebno. Ob 8. uri zjutraj se je zbralo v katoliški cerkvi nekaj uradnikov, učiteljev, častnikov in malo šolskih otrok, stotnija vojakov pa se je postavila v drevored ter oddajala salve pri glavnih delih maše. G. kaplan Horvat je bral mašo v rdečem plašču – barvi veselja – a nismo slišali niti orgelj niti pevcev. Po maši so šolski otroci zapeli 'Bože pravde', potem pa je bil konec slavnosti, ki se je tukaj kljub temu, da so nekatera poslopja vihrale zastave, vendarle klavirno obnesla. Naši 'madžaroni' sigurno niso dobili najboljših vtisov o proslavi tako imenitnih dogodkov kakor je prestolonaslednikovo rojstvo! Kdo je kriv? Sigurno tisti, ki so delali zdaj in že parkrat brez vsakega načrta, brez programa. Povodom tako imenitnega dogodka v naši kraljevi hiši bi bila morala izvesti vsaka hiša v Murski Soboti trobojnico, na predvečer bi moral biti slovesen obhod po mestu z godbo, vzklikanjem in navdušenimi govori, ki bi ljudstvu pojasnili pomen dneva; obhoda bi se morala udeležiti vsa tukajšnja narodno-kulturna društva. Ako bi se bila maša za par dni odložila ter zadostno razglasila, bi bila udeležba odraslih in šolskih otrok lahko velikanska. Orglarja in pevce pa tudi zamoremo, da ne bo v prihodnje v taki priliki treba gdu. Horvatu čitati več tihe maše. 'Bože pravde' naj v cerkvi ne pojejo samo šolski otroci, ampak vsi, ki so v cerkvi in pevci! Vsi poklicani faktorji se združite sedaj v programatičnem delu v ta namen, da se v prihodnje naši državni prazniki ne bodo obhajali več tako klavirno, ker to nam res ni v čast!" ("Murska Sobota", *Naš dom. Narodno-socialističen tednik*, 22. 9. 1923, št. 27, str. 2).

Nova država, skoraj novi spomeniki, nova imena ulic in nov črkopis

Kot regent je Aleksander Slovenijo prvič obiskal med 26. in 29. junijem 1920, zadnji dan svojega obiska se je mudil v Mariboru, kamor je civilni komisar Lipovšek na slovesnost pripeljal deputacijo 25 Prekmurcev s Kleklom na čelu, ki so se poklonili regentu.⁹⁹ Dve leti kasneje, tudi junija, je bila ob Aleksandru na obisku prvič Marija (vmes sta se zaročila in poročila). Vesti, novice in novičke o njunih potovanjih so se znašle na naslovnica jugoslovanskih časopisov. Osem mesecev pred začetkom vojne na jugoslovanskih tleh je bila zadnja kraljeva slovesnost na slovenskih tleh, ko je Peter II. na svoj 17. rojstni dan obiskal Slovenijo in v Ljubljani na Kongresnem trgu odkril 6. septembra 1940 bronast konjeniški spomenik očetu Aleksandru. Gre za delo kiparja Lojzeta Dolinarja, ki so ga Italijani med okupacijo leta 1941 odstranili oziroma detronirali, tako kot njegov spomenik kralja Petra Osvoboditelja pred magistratom, ki so ga prav tako odkrili devet let prej, tudi 6. septembra 1931.

V Prekmurju so bile namere o novih spomenikih v spomin in čast obema kraljema velikopotezne, a ne realizirane, saj postavitve obeležja navadno ni zastonj ali poceni. V Lendavi so v 30. letih skoraj že postavili nov spomenik, potem ko se je ustanovil "Odbor za postavitve spomenika Kralju Petru I. Osvoboditelju" v Dolnji Lendavi¹⁰⁰, po več vaseh pa so v mesecih žalovanja po smrti Aleksandra posadili spominska drevesa. 24. novembra 1934 so v Krogu upe po spomeniku iz brona in kamna opustili ("ker nismo v moči postaviti spomenika iz brona ali kamna, zasadimo to skromno lipo v počastitev Onega, ki nam je uresničil davni naš sen in nam ustvaril državo"¹⁰¹) in skupaj s krajevnim šolskim odborom ter gasilsko četo zasadili lipo, v zemlji pod njo pa tudi časovno kapsulo.¹⁰² Lipi so v podobnih slovesnostih zasadili tudi v Tešanovcih in Gornji

⁹⁹ Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 93.

¹⁰⁰ "Odbor za postavitve spomenika Kralju Petru I. Osvoboditelju v Dolnji Lendavi, je prejel od raznih darovalcev Din 43 491. Na obrestih naloženega denarja je narastlo 10.365,40 Din tako, da znašajo skupni dohodki do 1. jan. 1934 53 856,40 Din. Razni izdatki za tiskovine in račune znašajo Din 1.203 35. Čista gotovina s stanjem 1. jan. 1934 znaša tedaj 52.653,05 D." ("Domače vesti", *Murska krajina*, 17. 10. 1934, št. 42, str. 4).

¹⁰¹ "Domače vesti", *Murska krajina*, 2. 12. 1934, št. 49, str. 3.

¹⁰² "Ta lipo pa naj spominja nas vaščane, ki bomo kadarkoli šli mimo nje, na Kraljevo oporoko, to je na njegove zadnje besede: Čuvajte Jugoslavijo! Godba gasilske čete pa je med saditvijo igrala žalostinke in na koncu državno himno. Pod lipo se je zakopala steklenica, v kateri je shranjenih nad 200 podpisov." (Prav tam.)

Lendavi (Grad).¹⁰³ V Murski Soboti so tri mesece po smrti Aleksandra načrtovali postavitev impozantnega spomenika ubitemu kralju:

Spomenik je zamišljen kot nekaj 40 cm jak, 100 cm širok in 12 m visok granitni blok, v katere širše strani bi se vrezal relief glave Viteškega-kralja Aleksandra I. Tla okrog spomenika bi bila v krožni obliki vzdignjena in tlakovana s poliranimi granitnimi ploščami. Granitni pločnik bi imel premer 10 m. Na ta granitni pločnik bi vodili dve granitni stopnici v polkrogu. Druga stranica pločnika bi pa bila obrobljena z živo ograjo (zeleno grmičevje), ki bi se obrezovala v višini 120 cm nad pločnikom in ki bi tvorila obenem ozadje polkrožne kamenite klopi.¹⁰⁴

Občinski odbor je na silvestrovo 1934 ob prisotnosti sreskega načelnika Lipovška kakšnih 30 metrov od mestne bolnišnice (danes stara bolnica, zgrajena leta 1893) posadil dve cipresi, ki sta označevali mesto načrtovanega spomenika.¹⁰⁵

So pa v Murski Soboti na Vidov dan, 28. junija 1936, po načrtih arhitekta Franca Novaka odprli nov – Aleksandrov stadion:

Svečana otvoritev Stadiona Viteškega kralja Aleksandra I. Zedinitelja bo dne 28. junija 1936 po najvišjim pokroviteljstvom Nj. Vel. kralja Petra II. S. K. Mura naproša vsa okoliška društva, da naj ta dan nimajo nobenih prireditev. Udeleženci imajo ugodnost polovične vožnje na vseh državnih železnicah od 24. junija do 3. julija t. l.¹⁰⁶

Svečanega odprtja se je udeležil tudi zastopnik tedanjega jugoslovanskega kralja Petra II., podpolkovnik Milorad Stepanović. Slovesnosti ob odprtju so se

¹⁰³ "Tudi v Tešanovcih so zasadili spominsko lipo. Dne 15. novembra je učiteljstvo tamkajšnje šole v prisotnosti članov krajevnega šolskega odbora in šolske mladine zasadilo spominsko lipo. /.../ Gornja Lendava. Zasaditev lipe. V počastitev spomina blagopok. Viteškega kralja Aleksandra I. Zedinitelja, je šol. mladina tuk. narod. šole zasadila v soboto, 24. nov. na šol. dvorišču lipo. Zasaditvi lipe so prisostvovali člani krajev, šol. odbora, zastop. oblast, in ostalo občinstvo. Na prisotne je imel svečanosti primeren nagovor šol. upravitelj Beloglavec Vilibald. Šol. mladina je s tem izkazala svojo iskreno hvaležnost pokojnemu kralju, ki je očetovsko skrbel vedno in povsod, da dobi mladina potrebne nauke in nacijsionalno vzgojo. Lipa bo pričala poznim rodovom, kako smo cenili in spoštovali svojega blagopok. kralja Aleksandra I., ki nam je prinesel osvobodjenje in nas ujedinil." (Prav tam.)

¹⁰⁴ "V spomin našega Kralja, Mirotvorca", *Murska krajina*, 6. 1. 1935, št. 1, str. 1–2.

¹⁰⁵ "Vsaditev cipres. Občinski odbor v Murski Soboti je na dan sv. Silvestra ob 3. uri popoldne vsadil ob navzočnosti vseh članov dve cipresi na občinski trati, kakih 30 m pred bolnico. Važnemu, a popolnoma tihemu in skromnemu dogodku, je prisostvoval tudi sreski načelnik g. Lipovšek, komandant mesta, g. Tihomir Lazarevič in žand. major g. Narančič. Občinski predsednik g. Hartner je navzočim pojasnil, kakšen pomen imata zasajeni cipresi. Cipresi sta za sedaj namreč le označenje mesta, kjer se bo postavil spomenik kralju Mirotvorcu. Na krajiščih polkrožne zelene ograje bi rasli zeleni cipresi. /.../ S postavitvijo spomenika bodo pričeli že v tem letu." (Prav tam.)

¹⁰⁶ "Domače vesti. Murska Sobota", *Murska krajina*, 31. 5. 1936, št. 22, str. 3.

udeležili tudi soboški župan Ferdinand (Nándor) Hartner, predstavniki vojske in kraljevi zastopniki, sreski načelnik Gašper Lipovšek ter narodni poslanec, trgovec in industrialec Josip Benko¹⁰⁷. Bil je vse od ustanovitve leta 1924 član Športnega kluba Mura in je tudi sam podprl izgradnjo stadiona. Benko je bil tudi ustanovitelj prvega lovskega društva v Murski Soboti (1922), nekaj let pa tudi njegov načelnik in nato še predsednik Prekmurskega lovskega društva. Zavzemal se je za napredek in uveljavitev načel modernega, urejenega lova, zato je kot lastnik velikih lovišč organiziral vsakoletne zgledne (vzorčne ali učne) love.¹⁰⁸ Kralj Aleksander Prekmurja nikoli ni obiskal, so pa v njegovem imenu in po utečenem protokolu pokrajino ob posebnih dogodkih in obletnicah obiskali vladni predstavniki iz Ljubljane ali Beograda. Pogostejša je bila uradna dvosmerna komunikacija z dvorom v obliki brzojavk in čestitk; ena od teh je kraljeva zahvala oktobra 1924, ko so mu v imenu Benka kot predsednika novo ustanovljene podružnice slovenskega lovskega društva Murska Sobota v Beograd poslali pozdrave.¹⁰⁹

Glavna oziroma središčna ulica v Murski Soboti se je pred 1. svetovno vojno oziroma do avgusta 1919 imenovala Fő utca (madž. Glavna ulica), v 20. letih je bila preimenovana v Aleksandrovo cesto in poimenovanje po kralju so ohranili po njegovi smrti 1934, vse do začetka vojne. Takrat je madžarska oblast ulico preimenovala v Horthyjevo cesto (madž. Horthy Miklós ut).

Z novo državo je v Prekmurje prišel tudi nov uradni jezik (slovenščina), z njim pa tudi črkopis (gajica). V prvih mesecih po združitvi so prekmurske bralce v časopisih opozarjali na spremembe v črkopisu oziroma na zapis črk v slovenščini, ki ima drugačen zapis soglasnikov, posebej šumnikov, kot madžarščina (c in cz – c, cs – č, gy – dj, ly – lj, ny – nj, sz – s, s – š, ty – tj, zs – ž¹¹⁰). Da je nekdanji župan v Veliki Polani od nadrejenih prejel obvestilo v cirilčni črkovni pisavi, ki je ni znal prebrati, misleč, da gre za "judovsko pisavo", ni nič nenavadnega. Obvestilo je poslal nazaj, nakar je – nič kriv, nič dolžan – pre-

¹⁰⁷ "Fotografije ob obisku zastopnika kralja Petra II. Karadordeviča v Murski Soboti ob odprtju Aleksandrovega stadiona" (e-Documenta Pannonica).

¹⁰⁸ Benko, Josip (1889–1945), *Slovenska biografija*, dosegljivo na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017720/>, pridobljeno: 30. 6. 2023.

¹⁰⁹ "Kraljeva zahvala. Na brzojavni pozdrav kralju od lovcev iz Prekmurja, ki so organizirani v prekmurski podružnici "Slov. lovskega društva", je prišla iz Beograda sledeča zahvala: 7. oktobra 1924. Gospod Josip Benko, predsednik podružnice slov. lovskega društva Murska Sobota. – Njegovo Veličanstvo kralj se srčno zahvaljuje za pozdrave, poslane v imenu lovcev iz Prekmurja, zbranih na ustanovnem občnem zboru podružnice slov. lovskega društva. Šef kabinetne pisarne, polnomočni minister." ("Novice", *Murske novine*, 19. 10, 1924, št. 3, str. 2).

¹¹⁰ "Vogrski in slovenski právpópis", *Prekmurski glasnik*, 17. 4 1921, št. 5, str. 1.

A. HIRSCHL Murska Sobota.
Aleksandrova cesta 195. prek gosztilne Turka.
Trgovina gotovi modnih moskih oblek.

Fal cena.



Dobro blágo.

Dobra posztrezsba!

Oglas za trgovino z moškimi oblačili A. Hirschl v Murski Soboti na Aleksandrovi cesti 195 leta 1923 (*Dober Pajdás kalendárium 1923* (Murska Sobota, 1922), str. 60 (koledar je do leta 1934 pisan v madžarskem črkopisu))

jel opomin.¹¹¹ Zapis rodbinskega imena oziroma priimka Karadordevič vse do konca 20. let 20. stoletja v prekmurskih tiskih ni bil poenoten oziroma isti. Uredniška politika oziroma politični orientir izdajatelja je vplival na izbiro črkopisa in zapisa (srbskih) imen in priimkov. Tako se pri zapisu Karadordevič še vse do konca 30. let v prekmurskih tiskih pojavlja več različic: Kara Džordža, Karagyorgyevics, Karagjorgjevič, Karadjordjevič, Karadjordjević, Karadjordjevics, pri osebнем imenu Aleksander pa tudi Alexander, Alekszander, Alekxander.¹¹²

Aprila 1941 je prišla vojna, z njo pa "nova stara madžarska oblast". Iz medijev in javnega prostora so, kot drugod po Sloveniji, izginili jugoslovanski prazniki, zakoni in uredbe, posebna slavlja, obletnice in državni simboli. Gajico je zamenjal "stari" črkopis, kralja Aleksandra pa državni regent Horthy. Z njim je glavna ulica v Murski Soboti dobila novo ime. Z njim na oblasti so iz prekmurskih časopisov izginili portreti Karadordevičev in spominski zapisi o njihovi zgodovini ter vladanju. Razplet 2. svetovne vojne je medijsko krajino in spomin na Karadordeviče oblikoval in na novo opredelil. Tako se na naslovnicaх časopisov za nekaj desetletij pojavijo novi obrazi, ki pišejo novo zgodovino.

Darja Kerec

KARADJORDJEVIĆS AND PREKMURJE

SUMMARY

From January 1919, when the Paris Peace Conference took place, the Slovenian and Hungarian press editors in Prekmurje could hardly keep up with all the events. The rhetoric in newspaper articles was often inflammatory. The

¹¹¹ "Cirilica je tista pisava, štero sta nūcala apoštola sv. Ciril i Metod, kda sta Slovenom glasila i pisala reči bože. To pisavo so obdržali ešče Rusi, Srbi i Bolgari. V V. Polano pride ednok pismo v cirilici od komandov. Bivši župan ar je ne vido, ešče cirilico je mislo ka je židovska pisava i pošlje pismo nazaj komandi z tov opombov! Poštene litere pišite, ne pa židovske. Dobo je kreganje." ("Glasi. Slovenska Krajina. Kak poznajo v Polani cirilico", *Novine*, 23. 9. 1923, št. 38, str. 3).

¹¹² Navedeni primeri zapisov so povzetek najpogostejše objavljenih v citiranih časopisih.

articles published by the (pro-Hungarian) Prekmurje evangelical community were often full of fear of Serbia, the Orthodox faith, and, consequently, the Karadjordjevićs. In the newspaper *Domovina* from Budapest, after the death of King Peter and during Alexander's visits to Paris due to illness, articles hinted at political uncertainty in the kingdom. Jožef Klekl Sr. (1874–1948), for many the "spiritual leader of Prekmurje Slovenes", as a publicist, editor, and publisher of several newspapers, sometimes covertly, but most often openly rejected other religious communities – including Christian ones. The pro-Yugoslav newspapers were mostly full of praise and were positive in their attitude towards the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. In the initial period of unification, people in Prekmurje found it difficult to find their way in a new country, a new identity, and a new script (gajica). All of a sudden, new national and personal holidays (birthdays of the two kings), special celebrations (christenings and weddings), anniversaries, renaming of streets. The organizers and initiators of celebrations and solemn events were the local authorities, political and cultural organizations. Slovenian, Serbian, and Croatian national anthems were sung at school celebrations. There were celebratory masses in the churches. Royal birthdays were national holidays in the Kingdom of SHS and the Kingdom of Yugoslavia (July 12, December 17, September 6). In many companies across the country employees were wondering which national and church holidays were work days off, so in October 1922, an order on holidays was published in the official gazette. In Slovenia, the day of St. Sava (January 27) was celebrated mainly by Serbian residents. Politically motivated incidents often occurred during national holidays and demonstrations. During such events, the *Domovina* newspaper wrote sarcastically about the new (Yugoslav) flag and numerous state and church holidays. Eight months before the start of World War II on Yugoslav soil, the last royal ceremony in Slovenia was held upon the visit to Slovenia by Peter II. on his 17th birthday and on September 6, 1940, in Ljubljana, on the Congress Square (Kongresni trg), he discovered a bronze equestrian monument to his father Alexander. It is the work of the sculptor Lojze Dolinar, who was removed (i. e. dethroned) by the Italians during the occupation in 1941, just like his monument to King Peter the Liberator (Osvoboditelj) in front of the magistrate, which was in a festive manner also discovered nine years earlier, on September 6, 1931.

VIRI IN LITERATURA

Források a Muravidék történetéhez: szöveggyűjtemény = Viri za zgodovino Prekmurja: zbirka dokumentov/ [a dokumentumokat válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőket és a jegyzeteket írta, dokumente izbrali, priredili za tisk, uvodnike in zapiške pripravili Benczik Gyula ... [et al.]; szerkesztette, uredila Mayer László, Molnár András; fordította, prevedla Magda Berden], Szombathely: Vas Megyei Levéltár = Arhiv županije Vas; Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár = Arhiv županije Zala, 2008, Köt. 2 = Zv. 2: 1850–1921.

Domoljub. Glasilo Jugoslovanske kmetske zveze – Ljubljana, letnik 1922.

Domovina. Meszecsne novine za szlovenszki národ – Budimpešta, letnik 1921, 1922.

Düševni list – Murska Sobota/Puconci, letnik 1923.

Jugoslavija – Ljubljana, letnik 1919.

Jutro – Ljubljana, letnik 1921, 1923.

Mörszka krajina. Vérsztveni, politicsni i kulturni tjédnik – Markišavci, letnik 1922.

Murska krajina – Murska Sobota, letnik 1934, 1935, 1936.

Murska straža. Glasilo obmejnih Slovencev (Gornja Radgona) – Gornja Radgona, letnik 1922.

Murske novine – Murska Sobota, letnik 1924.

Naš dom. Narodno-socijalističen tednik – Murska Sobota, letnik 1923.

Novine – Murska Sobota/Črenšovci, letnik 1922, 1923, 1928, 1929.

Prekmurski glasnik – Murska Sobota, letnik 1921.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1922, 1923, 1928, 1929.

Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1919, 1922.

Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani – Ljubljana, leto 1922, dosegljivo na: <https://hdl.handle.net/11686/file208>, pridobljeno: 4. 7. 2023.

Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo – Ljubljana, leto 1921, dosegljivo na: <https://hdl.handle.net/11686/file207>, pridobljeno: 4. 7. 2023.

"Benko, Josip (1889–1945)", *Slovenska biografija*, dosegljivo na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017720/>, pridobljeno: 30. 6. 2023.

"Fotografije ob obisku zastopnika kralja Petra II. Karadordeviça v Murski Soboti ob odprtju Aleksandrovega stadiona", dosegljivo na: <https://www.documenta-pannonica.si/arhivsko-gradivo/fotografije-ob-obisku-zastopnika-kralja-petra-ii-karadordevica-v-murski-soboti-ob-odprtju-aleksandrovega-stadiona/>, pridobljeno: 30. 6. 2023.

"Jugoslavenska krana". *Wikiwand*, dosegljivo na: https://www.wikiwand.com/bs/Jugoslavenska_kruna, pridobljeno: 30. 6. 2023.

- Milovančev, Nikola**, "Pregled pravoslavnega cerkvenega življenja v Ljubljani od XVII. stoletja do leta 1957. Pravoslavlje v Ljubljani od XVII. stoletja do leta 1918", dosegljivo na: <https://spc-ljubljana.si/zadnje-novice/242-cerkveno-%C5%BEivljenje-v-ljubljani-do-leta-1957>, pridobljeno: 4. 7. 2023.
- "Mikola, Sandor". *Obrazi slovenskih pokrajin*, dosegljivo na: <https://www.obrazislovenskipokrajini.si/it/oseba/mikola-sandor/>, pridobljeno: 30. 6. 2023.

.....

- Dober Pajdás kalendárium 1923* (Murska Sobota, 1922).
- Göncz, László**, *Madžari: kratka zgodovina Madžarov* (Murska Sobota, 2004).
- Göncz, László**, "Načrti avtonomne in upravne organiziranosti Slovenske krajine v obdobju Károlyijeve ljudske republike (od novembra 1918 do marca 1919)", *Studia Historica Slovenica* 21, 3 (2021), str. 727–788.
- Jerič, Ivan**, *Zgodovina madžarizacije v Prekmurju* (Murska Sobota, 2001).
- Kerec, Darja**, "Prouti tvojemi bližnjemu krivo ne izvedocsi": slika prekmurskega protestantizma v medijih v preteklosti", *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 16, [št.] 32 (2020), str. 311–331.
- Kokolj, Miroslav**, *Prekmurski Slovenci: od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941* (Murska Sobota, 1984).
- Perovšek, Jurij**, "Ljudsko štetje", v: *Slovenska kronika XX. stoletja. 1900–1941*, str. 254 (Ljubljana, 1997).
- Pregled zgodovine Prekmurja: preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja*, ur. Andrej Hozjan [avtorji besedil Janez Balažic ... et al.] (Murska Sobota, 2021).
- Slavič, Matija**, *Prekmurje. Spisal univ. prof. dr. M. Slavič, izvedenec za Prekmurje pri mirovni konferenci v Parizu* (Ljubljana, 1921), dosegljivo na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-OZ2VMUA4>, pridobljeno: 4. 7. 2023.
- Šircelj, Milivoja**, "Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije: popisi 1921–2002" (Ljubljana, 2003), dosegljivo na: <https://www.stat.si/popis2002/gradivo/2-169.pdf>, pridobljeno: 4. 7. 2023.
- Toš, Marjan**, *Zgodovinski spomin na prekmurske Jude* (Ljubljana, 2012).
- Zastave vibrajó: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999).

DOI 10.32874/SHS.2023-13

S srbskim patriarhom Gavrilom pri Windisch-Graetzih o Jugoslaviji pod žezlom Karadorđevićev

Mira Miladinović Zalaznik

Dr., redna profesorica v pokoju, raziskovalka
Inštitut *Nove revije*, Zavod za humanistiko
Vodovodna 101, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: mira.miladinovic-zalaznik@institut-nr.si

Izvleček:

Prispevek, napisan na podlagi primarnih in sekundarnih virov, člankov v dnevnem tisku, dokumentov iz Arhiva Republike Slovenije ter memoaristike, obravnava odnose med dinastijo Karadorđević in rodbino Windisch-Graetz, ki je 600 let živela na Slovenskem ter dobila svoj plemiški predikat po kraju bivanja Slovenj Gradec (Windisch-Graetz). Tematizira čas po razpadu Habsburške ter nastanku južnoslovanske monarhije in medvojno ter povojno obdobje po letu 1945. Osredotoča se na do sedaj neznano dvanajstdnevno zborovanje v Postojni marca 1945, ki se ga je udeležil srbski patriarh Gavril. Razpravljali so o prihodnji jugoslovanski koalicijski vladi.

Ključne besede:

Karadorđevići, Windisch-Graetzi, Ivan Hribar, srbski patriarh Gavril Dožić, koalicijska vlada

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 459–488, 105 cit., 5 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek nemški)

Uvod¹

Študija je rezultat arhivskega raziskovanja ob uporabi primarne, sekundarne literature, dnevnega tiska in memoaristike. Če se na tem mestu osredinim na memoare, velja poudariti, da temeljijo na osebnih spominih avtorja. Podajajo dogajanja iz prve roke pa tudi reakcije na videnja sodobnikov oz. oponentov.² Ne da bi se hotela z žanrom ukvarjati natančneje, naj nakažem, da ni nujno, da so zanesljivi ali nepristranski, niti ni potrebno, da se to od avtorja pričakuje. Njihov namen je, dogajanje osvetliti z vidika udeleženca neke epohe in izpostaviti njegovo osebno stališče. Ilustrirajo ali dopolnjujejo tisto, kar se o zadevi ve ali bi se rado dodatno izvedelo. Tako omogočajo diferencirano kritično recepcijo. Od avtobiografije se razlikujejo po tem, da se ne osredinjajo na lastno osebo, pač pa na dogodke zgodovinskih in političnih razsežnosti, kot se jih avtor spominja in jih dojema.

O dinastiji Karadorđević in rodbini Windisch-Graetz so bile napisane tehtne razprave. Iveljić in Preinfalk v študiji "From the Habsburg to the Karadorđević Dynasty. The Position of Croatian and Slovenian Nobility in the Yugoslav State" analizirata položaj slovenskega in hrvaškega plemstva po razpadu Habsburške monarhije ter nastanku kraljevine pod žezlom Karadorđevićev. Ugotavljata, da se je nižje plemstvo lažje prilagajalo spremembam od višjega zlasti takrat, kadar se je njegov položaj spremenil tako radikalno kot v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Stari plemiški nazivi so bili odpravljeni, obsežno zemljiško posest plemičev je 1919 dodatno načela agrarna reforma.³

Sara Špelec v monografiji "*Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!*" *Naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karadorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* tematizira naš odnos do kralja Aleksandra na osnovi objav v dnevnem tisku. Prispeva tako k diferencirani recepciji Aleksandra, ki ga slovenska javnost dojema pretežno kot diktatorja in tlačitelja ljudskih množic, kakor tudi k analizi dnevnega tiska pri oblikovanju javnega mnenja.⁴

V memoaristiko spadajo spomini Lotti Henley Windisch-Graetz (1925–2021)⁵ *Granny's Stories*. Ob izidu skoraj 80-letna Konjičanka jih je napisala, da

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta J-4631: *Hermenevitični problem razumevanja človeške eksistence in koeksistence v epobi nabilizma*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS (ARIS).

² Ivan Hribar je v delu svojih spominov reagiral na objave Frana Erjavca *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem* (1928) in Frana Šukljeta *Iz mojib spominov I. – III.* (1929).

³ Iskra Iveljić in Miha Preinfalk, "From the Habsburg to the Karadorđević Dynasty. The Position of Croatian and Slovenian Nobility in the Yugoslav State", *Acta Histriae* 30, št. 1 (2022), str. 185–214.

⁴ Sara Špelec, "*Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!*" *Naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karadorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017).

⁵ Lotti, rojena v Slovenskih Konjicah, je spoznala Anthonyja Henleya (1921–1987), ki se je med II. svetovno vojno boril v Evropi in Afriki, kot britanskega častnika 1945 v Trstu, kjer sta se 1947 poročila. L. 1950 se je priključil britanski obveščevalni službi MI5. Po moževi smrti se je zaposlila kot prevajalka v britanski tajni obveščevalni službi za zunanje zadeve MI6.

bi svoje doživljanje II. svetovne vojne in družinskega življenja na naših tleh v pisni obliki ohranila svojemu rodu, ki živi razkropljen po vsem svetu (Anglija, Avstralija, Avstrija, Italija, Kanada, Nemčija, Švica, ZDA).⁶

Monografija Hannesa Stekla in Marije Wakounig *Windisch-Graetz: Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert* je plod dela z arhivskimi viri. Podaja socialno ter zgodovinsko študijo tako avstrijskega plemstva v letih razcveta meščanstva (1850–1930) kakor tudi knežje rodbine v izzivih časa. Knezi so se sicer še vedno ukvarjali s politiko, vojsko in dvorno službo, vendar so se ozirali tudi po tistih virih preživetja, ki so bili bliže meščanstvu.⁷

Tanja Žigon se v študiji *Grad Haasberg in knezi Windischgraetz* osredinja na mlajšo vejo rodbine, ki je tesno povezana z baročnim gradom Haasberg/Hošperk. Na osnovi dunajskih arhivskih dokumentov in virov v slovenskih muzejih, ob uporabi memoaristike, tematizira zadnje generacije, ki so živele pri nas do konca II. svetovne vojne.⁸

Po požigu Hošperka je Hugo-Vinzenz Windisch-Graetz (1887–1959), diplomirani ekonomist, doktor političnih ved in glava rodbine, napisal *Unsere Familiengeschichte*. V delu rekonstruira, oprt na spomine, ne pa na rodbinski arhiv, ki je bil med požigom Hošperka uničen, družinsko zgodovino. Uvodoma se odziva na trditve nekaterih poklicnih historiografov, ki niso bili nujno enaki misli in tolmačenj o njeni zgodovini kot rodbina sama.⁹

Rodbina Windisch-Graetz je, kot navaja Granda v temeljitem geslu v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1986), med najuglednejšimi v Habsburški monarhiji in najstarejšimi na Slovenskem. Njene korenine segajo v 11. stoletje.¹⁰ Priimek je v rabi od 13. st., ko se ga "po kraju Slovenj Gradec /.../ prvič omeni na Štaj. /.../ V sorodu so s števil. najuglednejšimi srednjeevrop. rodbinami"¹¹, tudi habsburško. Oton Weriand (1873–1952) se je 23. januarja 1902 poročil z nadvojvodinjo Elizabeto Marijo Avstrijsko (1883–1963), edinko prestolonaslednika Rudolfa (1858–1889). Franc Jožef (1830–1916), ki je zvezi sprva nasprotoval, se je želji vnukinje uklonil. Otona je celo povzdignil v

⁶ Lotti Henley Windisch-Graetz, *Granny's Stories* (s. l., 2002) (dalje: Henley, *Stories*).

⁷ Hannes Stekl in Marija Wakounig, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert* (Wien–Köln–Weimar, 1992).

⁸ Tanja Žigon, *Grad Haasberg in knezi Windischgraetz* (Logatec, 1992) (dalje: Žigon, *Grad Haasberg*).

⁹ Hugo Windisch-Graetz, *Unsere Familiengeschichte* (Bolzano, 1959), str. 9–12 (dalje: Windisch-Graetz, *Familiengeschichte*).

¹⁰ Windisch-Graetz, *Familiengeschichte*, str. 9–12.

¹¹ Stane Granda, "Windischgrätz", *Slovenska biografija*, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi841332/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno 2. 11. 2022 (dalje: Granda, *Windischgrätz*).

osebni knežji stan. Zakon ni bil srečen, zakonca sta se ločila 1919¹² oz. 1924¹³ ter razporočila 1948.

Slovensko eksistenco si je rodbina ustvarila s prodajo imetja v Spodnji Avstriji, na Češkem in Moravskem. Kupnino je naložila v posestva na Štajerskem in Kranjskem. Državni poslanec v kmečki kuriji knez Ernest Ferdinand Werand (1827–1918)¹⁴ je od briksenskih škofov kupil posest na gorenjskem Bledu, kjer je zrastel dvorec Seebach – ime je dobil po potoku Jezernica.¹⁵ V socialistični Jugoslaviji smo gradu, ki je bil ena številnih Titovih rezidenc, rekli Vila Bled.

Skoraj četrt stoletja po smrti patriarha Gavrila Dožića (1881–1950) so v Parizu (Richelieu) v cirilici izšli *Memoari patrijarha srpskog Gavrila* (1974), ki zajemajo čas od 1925 do 1945. Za objavo jih v nobeni obliki, v kateri so od takrat izhajali v Franciji, Srbiji¹⁶ ali Črni gori, ni uredil patriarh Gavril, pač pa njegovi zaupniki oz. sodelavci. Pariško izdajo je izbral in uredil patriarhov bratranec pravnik Mitar Đaković (1911–1991) s pomočjo Gavrilovega nečaka Dušana Dožića (1903–1994). Ne en ne drug nista vedela, da je ženska, ki je Đakoviću iz Jugoslavije prinašala gradivo za knjigo, delala za Službo državne varnosti.¹⁷ Zaradi takšnih in podobnih spremljevalnih okoliščin se mnenja krešejo celo o tem, ali je spomine Gavril pisal sam ali ne. Dejstvo je, da so pomemben vir informacij ob nujnem upoštevanju kompleksnosti spominskega vira kot takega:

Memoare patrijarha srpskog Gavrila ne treba čitati izolovano ili kao otkrivanje apsolutnih istina, a istraživači bi trebalo da ih koriste sa oprezom i uz stalni napor kako bi proverili da li su dati argumenti koherentni /.../ Pružaju živu sliku i o svom autoru i o vremenu u kome je delovao /.../ Treba ih koristiti sa oprezom i uz kritičku distancu i validaciju, ali ih je nemoguće odbaciti kao izvor.¹⁸

¹² "Petznek, Elisabeth Erzherzogin Elisabeth Marie", dostopno na: <http://www.dasrotewien.at/seite/petznek-elisabeth-erzherzogin-elisabeth-marie>, pridobljeno: 14. 3. 2023. Priimek Petzner je nosila po poroki (1948) z učiteljem, šolskim ravnateljem, od 1945 do 1947 predsednikom računskega sodišča ter socialdemokratom Leopoldom Petznom (1881–1956). *Rdeča* nadvojvodinja, kot so ji kasneje izrekli ne zaradi rusih las, ampak političnih preferenc, se je včlanila v avstrijsko socialdemokratsko stranko.

¹³ "Elisabeth Marie Petznek", dostopno na: https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Elisabeth_Marie_Petznek, pridobljeno: 14. 3. 2023.

¹⁴ Kranjski Slovenci so ga na to mesto izvolili dvakrat (1880, 1885) (Granda, *Windischgrätz*).

¹⁵ Katarina Mohar, *Vila Bled* (Ljubljana, 2016), str. 9–10 (dalje: Mohar, *Vila Bled*).

¹⁶ Milan Mladenović (ur.), *Memoari Patrijarha srpskog Gavrila* (Beograd, 1990) (dalje: Mladenović, *Memoari*).

¹⁷ Radmila Radić, "O *Memoarima patrijarha srpskog Gavrila Dožića* kao o istorijskom izvoru". Besedilo je pripravljeno kot predgovor k novi izdaji knjige *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*. Avtorici se zahvaljujem za poslana članek in monografijo o patriarhu Gavrilu ter kolegialno pomoč, ki ni samoumevna.

¹⁸ Prav tam.

Leta 2006 je izšla temeljita znanstvena monografija Radmile Radić *Život u vremenima: Patrijarh Gavrilo (Dožić) 1881–1950*. Njena odlika je poleg natančnosti obravnavanih osebnosti, tem in obdobja tudi to, da je avtorica črpala iz primarne in sekundarne literature, spominov, dnevnikov, biografij, potopisov, zapisov in časopisnih člankov. Uporabljala je do tedaj neznane ali nedostopne vire državnih in zasebnih institucij, med katerimi so Arhiv Jugoslavije (Beograd), Arhiv Srbije (Beograd), Zgodovinski arhiv Beograda, Arhiv Srbske akademije znanosti in umetnosti, Arhiv Svete arhijerejske sinode, National Archive, Foreign Office London, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin) in Arhiv majorja kraljeve vojske, pučista in emigranta Nikole Kosića (1907–2004). Izsledke je podprla tudi s pogovori z nekaterimi akterji vojno-povojnega obdobja, med drugim z Milovanom Djilasom (1911–1995).¹⁹

Pavle Kondić je ob šestdeseti obletnici smrti patriarha Gavrila izdal monografijo *Živimo u svetinji i slobodi*. Objavil je patriarhove izbrane spise, poslanice, pridige, pisma in zapise.²⁰

Vsem navedenim objavam je skupno, da ne omenjajo postojnskih marčevskih dogodkov iz leta 1945. Zakaj o dvanajstdnevem zborovanju pri Windisch-Graetzih v Postojni ni pisal patriarh, ni znano, se pa sme domnevati, da o tem pisati v takratni Jugoslaviji ni bilo pametno ne zanj ne za še žive zborovalce. Ljudi s(m)o zapirali še 1976 (in kasneje) zaradi *zapisanega* v dnevnikih, ki niso bili niti objavljeni niti namenjeni objavi.²¹ Zakaj o tem ni pisal Hugo Windisch-Graetz, se prav tako ne ve. Možno je, da so bili njegovi razlogi podobni patriarhovim, saj nekdo, ki je po vojni živel v Trstu ali drugje po Evropi, ni bil varen pred Ozno oz. Udbo skoraj do razpada samoupravnne Jugoslavije²², kar nenazadnje dokazuje usoda njegovega brata Gottlieba (1899–?).

Med vojnama

Dogodki, ki jih obravnavam, niso izolirano dogajanje, ampak koreninijo v času tik pred koncem vélike vojne, ko so Južni Slovani Habsburške monarhije usta-

¹⁹ Radmila Radić, *Život u vremenima. Patrijarh Gavrilo (Dožić) 1881–1950*. Drugo prošireno i dopunjeno izdanje (Beograd, 2011) (dalje: Radić, *Život u vremenima*).

²⁰ Pavle Kondić, *Živimo u svetinji i slobodi – izabrani spisi i dokumenti Patrijarha srpskog Gavrila Dožića* (Beograd, 2010).

²¹ Sodnik Franc Miklavčič (1921–2008) je bil v okviru druge gonje proti Evardu Kocbeku (1904–1981) obsojen na pet let in osem mesecev zapora. Škodili mu niso samo stiki s pesnikom, pač pa to, da je Udba pri njem našla skrite dnevniške zapise o samostojni Sloveniji. Obsojen je bil na pet let in osem mesecev zapora, pozneje so mu kazen znižali na dve leti in šest mesecev (Igor Omerza, *Kocbek, Pabor, Jančar in Udba. Prilebna ozadja propadla socialistične Slovenije* (Ljubljana, Bohinjska Bistrica, 2022), str. 54).

²² Prim.: Igor Omerza, *Udba in akcija Sever* (Ljubljana, 2020); Igor Omerza, *Kliči U za umor* (Celje, 2014).

novili Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Čez dober mesec ji je sledila razglasitev Kraljevine (troedinega naroda) Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki ji je vladal, verjetno ne samo zato, ker je bil zmagovalec, kralj Peter I. Karađorđević (1844–1921). Njegov prvorojenec Jurij (1887–1972) je v napadu besa do smrti pretepel služabnika. Dne 14. marca 1909 je od nasledstva odstopil. Mlajši Aleksander (1888–1934) je postal prestolonaslednik in 1921 nasledil očeta. Dejansko je od vsega začetka vladal novi državi on, sprva kot regent.

Slovenci smo bili ponosni na ustanovitev južnoslovanske države, ki se je – kar se je zgodilo prvič zgodovini – v svojem imenu sklicevala na nas. Politik, bančnik, diplomat, publicist in dolgoletni ljubljanski župan Ivan Hribar (1851–1941)²³ je narodovo občutje ubesedil takole: "Za nas so posledice zgodovinskega potresa epohalne. *Slovenec državotvoren element, slovenski jezik državni jezik, bela Ljubljana rezidenca kralja jugoslovanske krvi /.../ Srbi, Hrvati in Slovenci en narod, tvorec eno ter isto nedeljivo državo!*"²⁴

V zavesti, da je Ljubljana eno rezidenčnih mest nastale države Južnih Slovanov, je Hribar začel za kralja iskati primerno rezidenco. Stopil je v stik s politiki in prestolonaslednikom ter iniciiral akcijo, "da bi Slovenija na način, po katerem bi širši krogi sploh ne bili prizadeti, poklonila svojemu vladarju *kak grad na svojem ozemlju kot kronski dar*".²⁵ Nad to zamislijo niso bili navdušeni vsi slovenski politiki, izrecno so ji nasprotovali "takozvani skrajni nacionalisti".²⁶ Minister za socialno politiko oz. trgovino in industrijo dr. Vekoslav Kukovec (1876–1951) je šel celo tako daleč, da je od Hribarja v pismu zahteval, naj pri priči ustavi "nadaljevanje akcije za kronski dar".²⁷

Medtem ko so se Karađorđevići po I. svetovni vojni v novi državi povzpeli na prestol Južnih Slovanov, so se Windisch-Graetzi po razpadu Avstro-Ogrske znašli v dveh državah v težavah: v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev ter v Italiji, ki so ji od 13. oktobra 1922, ko je Benito Mussolini (1883–1945) postal najmlajši premier v italijanski zgodovini, vladali fašisti. Windisch-Graetzi se po razpadu Habsburške monarhije niso odločili za prodajo svojega imetja (kar so nekoč že storili, da bi prišli na Slovensko), pač pa za to, da ostanejo tam, kjer so. Tako je en del njihovega imetja ostal na Slovenskem v novo nastali južnoslovanski monarhiji. Drugi del, ki je bil na tistem delu slovenskega etničnega ozemlja, s katerim so zavezniki poplačali Italiji njeno zadržanje med veliko vojno, pa je pristal v Italiji.²⁸

²³ Igor Grdina, *Ivan Hribar. "Jedini resnični radikalec slovenski"* (Ljubljana, 2010).

²⁴ Ivan Hribar, *Moji spomini. II. del* (Ljubljana, 1984), str. 449. Poudaril I. H. (dalje: Hribar, *Moji spomini*).

²⁵ Hribar, *Moji spomini*, str. 453. Poudaril I. H.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Pri nas krožijo govorice, da so Windisch-Graetzi po koncu I. svetovne vojne z zvezami vplivali na določitev meje med Italijo in Kraljevino SHS. Vprašanje je, kaj so od tega imeli – dvolastništvo življenje bolj zamota kot olajša.



Pogled na grad Hošperk/Haasberg ok. leta 1850 (avtor avstrijski slikar Franc Kurz zum Thurn und Goldstein) (*Wikimedia Commons*)

Meja med Italijo in SHS je potekala tik ob gradu Hošperk:

After the First World War, Haasberg stood absolutely astride the new border between Italy and Yugoslavia. When people walked in the park behind the house, they came face to face with the frontier guards. Opapi used to say that the frontier ran between his and Omami's bed.²⁹

Prvi posredni stiki Windisch-Graetzov s Karadordeviçi segajo v zgodnje povojno obdobje.³⁰ Takrat so "z uredbo z dne 21. julija 1919" določili "kriterij[e] agrarne reforme".³¹ Oton Windisch-Graetz si je v

²⁹ Henley, *Stories*, str. 43.

³⁰ Sorodstveno so se povezali 1990, ko se je glava rodbine, knez Mariano Hugo (1955), veleposlanik Suverenega malteškega viteškega reda v Sloveniji, poročil s potomko rodbine Habsburško-Lotarinške, Sophijo (1959), pranečakinjo grške in danske princeze Olge (1903–1997), soproge kneza Pavla Karadordeviça (1893–1976).

³¹ France Kresal, "Gozdna veleposest ob likvidaciji agrarne reforme 1933 in problem socialne varnosti njenih nameščencev", *Zgodovinski časopis* 51, št. 2 (1997), str. 205–220, tu str. 205.



Schloss Seebach (Jezernica) – Windisch-Graetzov dvorec na Mlinem (Wikipedia)

času, ko je nova država začela izvajati agrarno reformo /.../ prizadeval, da bi rodbinska posestva v čim večji meri še naprej ostala v njihovi lasti. Pri pogajanjih z agrarno direkcijo mu je bilo v korist, da je govoril slovensko in imel jugoslovansko državljanstvo.³²

Med iskanjem kronskega daru je postal Hribar pozoren na okoliščino,

da prodaja *Oton Windischgratz* svojo vilo na Bledu. Takoj stopim v dogovor z njim. Pri tem mi povedo, da se je njegova blejska vila že kralju samemu tako dopadla, da je dal vprašati, če je na prodaj. Izvem pa še več. Na vprašanje kraljevih posredovalcev imenoval je ceno 16,000.000 kron; leti pa so mu prišli z insinuacijo, naj zahteva 20,000.000 kron, češ, da mora prepustiti njim 4,000.000 kron za posredovanje. Oton Windischgratz – kavalir starega kova in poštenja – odklonil je z indignacijo to po njegovem pojmovanju nezaslišano zahtevo, katero je meni naznanil s pooblastilom, da smem o njej obvestiti kralja. – "Določil sem ceno 16,000.000 kron", dejal mi je, "za toliko je vila na prodaj in za toliko jo dam. Na ovinkarstvo se ne razumem in tudi razumeti nečem". – Dne 3. marca 1922

³² Mohar, *Vila Bled*, str. 14.



Dvorec Suvobor (*Wikipedia*)

pridobil sem prodajalca, da je prerušil vsakršna druga pogajanja in dogovoril sem z njim preliminarno pogodbo za nakup njegove vile z namenom, da bodi ona kronski dar Slovenije.³³

Nekateri slovenski politični krogi so nad to Hribarjevo akcijo negodovali, kar se je razvedelo tudi v Beogradu. Ministrski svet, ki je kombiniral po svoje in zasledoval lastne politične interese, je Hribarja povabil na sejo. V odsotnosti premiera Nikole Pašiča (1845–1926) so sprejeli sklep, da se Hribarju

prepove vse nadalnje udejstvovanje v započeti smeri, češ da naj si kralj kupi Windischgraetzovo vilo sam, ali pa naj mu jo kupi država. Ker pa so gospodje ministri v svoji seji od mene izvedeli, koliko denarja imam za kronski dar že nabranega, odnosno zagotovljenega, bil je minister prosvete *Svetozar Pribičević* tako ljubezniv naznaniti mi, naj ta denar izročim njegovemu ministerstvu, češ, da že ono potem ukrene, v kakšne namene naj se porabi.³⁴

³³ Hribar, *Moji spomini*, str. 454.

³⁴ Prav tam, str. 454–455. Poudarki I. H.

Hribar se ni ogrel za ministrovo željo, pač pa je denar, ki ga darovalci kljub spremenjenim okoliščinam niso zahtevali nazaj, marveč so ga pooblastili, naj z njim razpolaga po svojem preudarku, porabil drugače. Vsoto "375.000 dinarjev [je] daroval društvu 'Narodna galerija' v Ljubljani s pogojem, da jo shrani in svoje dni uporabi za temeljno glavnico pri gradnji poslopja za bodočo slovensko akademijo upodabljalajočih umetnosti v Ljubljani."³⁵

Med bivanjem kraljevskega para na Bledu je postal Suvobor kot "letna kraljeva rezidenca na Bledu /.../ v soboto 29. julija definitivno kraljeva last. Pogodbo sta podpisala osebni tajnik Vlado Petrović - Njeguš in doktor Karel Triller³⁶ kot pravni zastopnik bivšega lastnika kneza Otona Windischgraetza."³⁷ *Slovenec* se je dokopal do podatka o kupnini: "Z Bleda nam poročajo, da je kralj kupil iz lastnih sredstev dvorec 'Suvobor', v katerem sedaj prebiva, za 16 milijonov kron."³⁸

Vprašanje je, za koliko časa je prodaja nepremičnine okrepila proračun Windisch-Graetzov. Zaradi agrarne reforme so izgubili del imetja, zvečine gozdov, ki so bili poglavitni vir zaslužka. Prodaja lesa, kolikor ga je ostalo v njihovi lasti, zaradi poceni sovjetskega lesa, ki je takrat preplaval evropski trg, tudi sicer ni bila več donosna. Tako so rodbinski člani z diplomami iz ekonomije, elektrotehnike in gozdarstva s pomočjo tržaškega svaka, poslovneža Leonidasa Economa di San Serffa (1874–1952), ki je predlagal, naj jo zasnujejo kot družinsko delniško družbo, razvili lastno lesno-predelovalno industrijo (žage, lesene vezane plošče).³⁹

³⁵ Prav tam, str. 455.

³⁶ Karel Triller (1862–?) je imel lastno odvetniško pisarno od 1. 3. 1900 do 20. 5. 1926 (*Seznam vseh odvetnikov vpisanih v OZS od leta 1918 do leta 2018*, dostopno na: <https://www.odv-zb.si/odvetniska-zbornica/imenik/seznam-vseh-odvetnikov-vpisanih-v-ozs-od-leta-1918-do-leta-2018/>, pridobljeno 18. 4. 2023).

³⁷ "Gradič Suvobor", *Jutro*, 3. 8. 1922, št. 181, str. 7.

³⁸ "Nakup kraljevega dvorca na Bledu", *Slovenec*, 3. 8. 1922, št. 166, str. 3. Do 1923 so v kraljevini SHS uporabljali več valut: dinar, perper, bolgarski lev in avstro-ogrske krono, ki je ostala edino uradno plačilno sredstvo v precejšnjem delu nove države. Leta 1920 je krono zamenjala dinarska (jugoslovanska) krona v razmerju štiri krone za en dinar. Kupnina za blejski dvorec je v dinarjih znašala 4.000.000. Leta 1923 je dinar postal edino plačilno sredstvo na južnoslovanskih tleh. Prim.: *Od krone do dinarja*, dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/slovinci-zacenjajo-se-novi-casi-1918-1932/>, pridobljeno 9. 3. 2023. Za dolar je bilo 1922 treba odšteti 75,4 dinarja. Kralj je za dvorec v protivrednosti plačal približno 53.050,3979 dolarjev. Prim.: Jože Šorn, "Cene in mezde ter gospodarski položaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, št. 1–2 (1967), str. 233–235, tu str. 233.

³⁹ Prim.: Hrvoje Ratkajac, *Industrializacija in prostor: Severni Jadran med Avstro-Ogrsko, Italijo in veliko gospodarsko krizo (1900–1940)* (Koper, 2015), str. 143, op. 89 (dalje: Ratkajac, *Industrializacija in prostor*). Za podjetje SCLABSA/SICLA Ratkajac za l. 1928 navaja, da je "zaposlovalo v povprečju 126 delavcev, kar je polovica vseh zaposlenih v lesni industriji /.../ v občini Postojna". Prav tam, op. 94, str. 145. Iz zaplenjenih tovarn Windisch-Graetzov na Notranjskem so po koncu II. svetovne vojne med drugim nastali Lesonit v Ilirski Bistrici in Javor v Pivki.

II. svetovna vojna

Jugoslavija je 25. marca 1941 na Dunaju podpisala pristop k trojnemu paktu. Kakor je poročal *Mariborer Zeitung*, je ob tej priložnosti ministrski predsednik Dragiša Cvetković izjavil: "Das Haupt und fast einzige Ziel der Außenpolitik Jugoslawiens war und ist, dem jugoslawischen Volk den Frieden zu erhalten und seine Sicherheit zu stärken".⁴⁰ Del vojske je pristopu nasprotoval in izvedel državni udar. Knezu Pavlu, ki se je zavzemal za pristop k paktu, so odvzeli regentstvo. Mladoletnega prestolonaslednika Petra (1923–1970) so s podporo patriarha Gavrila, ki je puč blagoslovil, razglasili za polnoletnega: "Kralj Peter II. [je] prevzel vladarsko oblast /.../ mandat za sestavo vlade [je] dal armijske-mu generalu Dušanu S. Simoviću". Mladi kralj je nagovoril prebivalstvo ter svoj "proglas za narod" končal z besedami: "Z vero v Boga in v bodočnost Jugoslavije pozivam vse državljane in vse oblasti v državi, da vrše svojo dolžnost do kralja in domovine".⁴¹ *Slovenski narod* je poročal o manifestacijah v podporo puču v Beogradu: "Naval množic je tako silen, da je skoraj onemogočen promet /.../ Že ob 7. zjutraj so se zlivale cele reke množic, žensk, otrok, dijakov, delavcev in uradnikov /.../ proti središču mesta".⁴² Manifestacije so bile tudi v Ljubljani:

Kmalu že se je pričela na raznih krajih v mestu zbirati zlasti akademska mladina. /.../ Manifestantje, ki se jim je po ulicah pridružila velika množica ostalega občinstva, so krenili nato na Kongresni trg ter pred spomenik blagopokojnega kralja Aleksandra Zedinitelja. Pred spomenikom so ponovno zapeli državno himno, nato pa je stopil na podstavek akademik, ki je prečital iz "Slovenskega Naroda" kraljevi proglas.⁴³

Na splošno se je o vojni v sami državi v Ljubljani poročalo zadržano, kakor da bi bila kakšna dobro varovana državna tajnost. O kapitulaciji po nekajdnevnih bojih je *Slovenski narod* 18. aprila 1941 poročal z izbranimi besedami: "Vrhovno poveljstvo nemške armade poroča, da je jugoslovanska vojska sinoči prenehala z boji."⁴⁴ Kapitulacija *lastne* vojske je bila objavljena kot sporočilo poveljstva *sovražne* armade, odeto v pomirjujočo formulacijo o *končanju boj-nega* stanja. *Marburger Zeitung* je čisto drugače, namreč v zmagovalnem tonu objavil, da je Srbija kapitulirala in vsa jugoslovanska armada položila orožje: "Das gesamte jugoslawische Heer streckt die Waffen – Die Kapitulation tritt

⁴⁰ "Ministerpräsident Cvetković erklärt", *Mariborer Zeitung*, 26. 3. 1941, št. 70, str. 1.

⁴¹ "Kralj Peter II. prevzel vladarsko oblast", *Slovenski narod*, 27. 3. 1941, št. 70, str. 1.

⁴² "Neprestane manifestacije v prestolnici", *Slovenski narod*, 27. 3. 1941, št. 70, str. 1.

⁴³ "Manifestacije v Ljubljani", *Slovenski narod*, 27. 3. 1941, št. 70, str. 2.

⁴⁴ "Predaja jugoslovanske vojske", *Slovenski narod*, 18. 4. 1941, št. 88, str. 1.

heute mittags in Kraft"⁴⁵. *Slovenski narod* je dan pozneje poročal o Hribarjevi smrti, ki je ljudi gotovo pretresla: "Včeraj je umrl nenadne smrti eden največjih Slovencev".⁴⁶ O tem, da je nekdanji župan Ljubljane napravil samomor, ni poročal nihče, kaj šele, da bi navedel vzrok zanj.

Peter II. se je z vlado zatekel v Črno goro.⁴⁷ Da je od tam emigriral v Atene, pozorni bralec ugotovi iz skope informacije v *Slovenskem narodu*, ki kraljevega odhoda ne interpretira kot emigracijo:

Jeruzalem, 22. apr. P. (Bolg. Tel. Ag.) Kakor javlja agencija OFI, je prispel semkaj kralj Peter II. v spremstvu ministrskega predsednika Simovića, drugega podpredsednika in zunanjega in dvornega ministra. Kralj in spremstvo so potovali v Jeruzalem iz Aten v letalu. Na poti iz Aten v Aleksandrijo je bilo letalo napadeno ter je bil eden izmed ministrov ubit.⁴⁸

Da so na 2. zasedanju AVNOJ-a 29. 11. 1943 kralju prepovedali vrnitev v domovino, so vedeli krogi blizu komunistom. V okupirani državi se o tem seveda ni smelo poročati. Da je na 3. zasedanju AVNOJ-a 29. 11. 1945 ustavodajna skupščina DFJ odpravila monarhijo, je bilo objavljeno, vendar ne v *Slovincu*, ki je prenehal izhajati 27. aprila 1945, niti v *Slovenskem narodu*, ki je zadnjič izšel 30. aprila 1945, ali v *Jutru*, ki od 4. maja 1945 ni več izhajal,⁴⁹ pač pa na več straneh *Slovenskega poročevalca*.⁵⁰ Kralju so bile odvzete vladarske in državljanske pravice ter imetje. Pripadniki dinastije so bili razglašeni za državne sovražnike.⁵¹

Windisch-Graetze, ki so na slovenskih tleh živeli šest stoletij, kar je dlje od marsikoga na našem ozemlju, ne glede na plemiško ali neplemiško poreklo, imamo še danes za tujce.⁵² Revolucionarji jih niso imeli samo za tujce nemškega porekla in nasprotnike, ampak za zastopnike našega *sovražnega* tabora. Proti njim in njihovemu imetju so začeli ukrepati med vojno. Tudi nemški okupatorji niso bili naklonjeni rodbini in so zasedli Hošperk: "Most of the time, the house

⁴⁵ "Serbien hat kapituliert!", *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1941, št. 87, str. 1.

⁴⁶ "Ivan Hribar", *Slovenski narod*, 19. 4. 1941, št. 89, str. 2.

⁴⁷ Radić, *Život u vremenima*, str. 358.

⁴⁸ "Kralj Peter II. v Jeruzalemu", *Slovenski narod*, 22. 4. 1941, št. 91, str. 1.

⁴⁹ Nemški dnevnik je v svoji zadnji številki na edini strani, ki je izšla, odet v črno sporočil, da je naš firer padel za Nemčijo, medtem ko vojska drži svoj položaj ("Unser Führer für Deutschland gefallen", *Marburger Zeitung*, 2. 5. 1945, št. 122 a, str. 1).

⁵⁰ "Živela republika!", *Slovenski poročevalec*, 1. 12. 1945, št. 191, str. 1.

⁵¹ Ta ukrep ni veljal za princa Jurija in princeso Heleno (1884–1962), ki jima niso odvzeli državljanstva in konfiscirali imetja. Jurij je do smrti živel v Beogradu, kjer se je menda občasno sprehajal tudi z maršalom.

⁵² O našem odnosu do plemstva na naših tleh, o ustanavljanju institucij ter uporabi slovenščine v njih prim. Stane Granda, *Pot v samoslovenstvo* (Ljubljana, 2022), str. 30–38.



Danes porušeni mavzolej ob gradu Hošperk med pogrebom Huga von Windisch-Graetza (zasebna last avtorice)

was occupied by a series of German regiments".⁵³ Partizani so ga 27. marca 1944 požgali: "The partisans looted a lot of stuff and then set the house on fire. They poured petrol onto each floor and set everything alight. When local people from the village tried to put the blaze out, they stopped them".⁵⁴ Ogenj so podtaknili na tretjo obletnico demonstracij proti pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu, ki jih niso organizirali komunisti, pač pa so konec dneva na njih so-protestirali. V Hošperku živčnega diplomiranega elektroinženirja Eduarda (1891–1976) so s hčerko Wilhelmino (1930–2021)⁵⁵ odvedli v gozd, od koder so storilci in žrtvi opazovali goreči grad. Čez čas sta smela na pogorišče. Zgorelo

⁵³ Henley, *Stories*, str. 110.

⁵⁴ *Prav tam*, str. 111.

⁵⁵ *Njen tast, grof Heinrich von Degenfeld-Schonburg* (1890–1978), je bil vzgojitelj in dosmrtni zaupnik poslednjega avstrijskega prestolonaslednika Otta von Habsburga (1912–2011). Zato ga je Joseph Roth (1894–1939) skušal pridobiti za to, da bi Otta 1938 v krsti pritihotapili na Dunaj, ga tam razglasili za cesarja ter tako Avstrijo rešili pred Hitlerjem (David Bronsen, *Joseph Roth. Eine Biographie* (Köln, 1974), str. 481–482). Do tega seveda ni prišlo, je pa Roth 16 dni pred anšlusom s ponarajenim potnim listom res pripotoval na Dunaj, da bi se z Ottovim pooblastilom srečal s kanclerjem Kurtom Schuschniggom (1897–1977) in ga prepričal, naj odstopi v korist Habsburžana. Rothu se ni posrečilo prodreti do kanclerja. Pač pa mu je dunajski policijski predsednik Michael Skubl (1877–1964), ki je bil hkrati državni tajnik v uradu zveznega kanclerja za vprašanja varnosti in varovanja, svetoval, naj se nemudoma vrne v Pariz, kar je Roth, ki je bil Jud, tudi storil. Posebna ironija usode je hotela, da je bil to tisti Skubl, ki je zadnja leta monarhije v Ljubljani "bdel" nad Ivanom Cankarjem (1876–1918) in Ivanom Hribarjem, ki ga je dal zapreti (Hribar, *Moji spomini*, str. 106–116).

je poslopje, od inventarja, dragocenih slik, knjig in rodbinskega arhiva pa vse tisto, česar partizani pred požigom niso naropali.⁵⁶ Podrli so monumentalno kapelo z grobnico, kjer je bilo pokopanih 20 "članov mlajše (kranjsko-štajerske) linije" ter "neoznačeni"⁵⁷ otroški krsti. Požar je uničil 600 let slovenske rodbinske zgodovine. Ko so proti Eduardu inscenirali še sojenje, se je umaknil v Cedas pri Trstu. V Šentpetru na Krasu, kot se je takrat reklo Pivki, so v skladišču svoje tovarne do konca vojne živele od mladosti slepa žena Alexandra (1899–1945) in štiri hčerke.

Windisch-Graetzi so kljub svetovnonazorskim razlikam podpirali partizane z denarjem, zdravili, orožjem ter informacijami gospodarskega in političnega značaja. Na Notranjskem so bili najaktivnejši glava rodbine Hugo-Vinzenz, njegov mlajši brat Gottlieb (dipl. ing. gozdarstva) ter Hugov sin Maks (1914–1976). Gottlieb je partizanom pomagal tudi tako, da je osebno prevažal funkcionarje OF v svojem avtu mimo nemških straž iz Postojne v Trst in nazaj.⁵⁸ Njega je Ozna zaprla dvakrat, prvič "v prekucniških dneh maja 1945"⁵⁹ v Postojni. Dne 12. maja 1945 je bil po posredovanju Hugove soproge "Lotti in Muckija /.../ osvobojen".⁶⁰ Odšel je k bratu Eduardu v Cedas. Naslednjega dne ga je "tisti partizan, ki ga je dan prej v Postojni izpustil, zvabil v tržaško stanovanje na pogajanja z nekim jugoslovanskim majorjem". Pogajali naj bi se o reaktiviranju žag na Notranjskem, pri čemer "mu je jugoslovanski major naznanil, da se lahko pogovarjajo samo v Postojni na kraju samem". Hkrati mu je "s častno besedo zagotovil",⁶¹ da ga bo iz Postojne pripeljal nazaj. Ker je Gottlieb, ki se je med veliko vojno boril kot častnik avstro-ogrske vojske, verjel častni besedi jugoslovanskega majorja, se je z avtom odpeljal v Postojno, kjer pa ni smel izstopiti. Odpeljali so ga v Ljubljano in zaprli.⁶²

O Windisch-Graetzi v Postojni in patriarhu Gavrilu se je našel oznovski dokument, ki je nastal kot pričevanje, zaslisanje ali zapis. Izročen mi je bil v enostranskem nedatiranem tipkopisu, kjer so na koncu strani natipkani prii-

⁵⁶ Henley, *Stories*, 40. Pri nas trdovratno krožijo govorice, da so rodbinski arhiv spravili na varno ali partizani, preden so grad zažgali, ali pa Windisch-Graetzi, kar oboji zanikajo. Potomka rodbine Wilhelmine von Degenfeld je ob obisku Slovenije skupaj z veliko skupino sorodnikov 2016 prepoznala nekaj hošperškega pohištva v Predjamskem gradu.

⁵⁷ Windisch-Graetz, *Familiengeschichte*, str. 198–199.

⁵⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RZNS SRS) 1918–2004, MF.

⁵⁹ Windisch-Graetz, *Familiengeschichte*, str. 185.

⁶⁰ Prav tam. Lotti – Leontine, roj. Fürstenberg (1892–1979), Mucki – Maximilian-Anton (1914–1976) sin, ki ga oznovski dokument imenuje Maks. Njegov brat dvojček Hugo Maximilian, ki je bil v italijanski vojski, je 22. 8. 1942 izgubil življenje v letalski nesreči nad Rimom (Žigon, *Grad Haasberg*, str. 67).

⁶¹ Windisch-Graetz, *Familiengeschichte*, str. 183–184.

⁶² Verodostojnost Hugovih navedb o v Trstu ugrabljenem bratu Gottliebu in o nekaterih drugih, zlasti v prisilnih delavnicah zaprtih Slovincih, potrjuje dokumentacija iz Arhiva Slovenije.

mek, ime in partizansko ime – vse troje podpisano, kar dopušča domnevo, da je besedilo izgotovil in / ali pa tipkopis podpisal Vladimir Mankoč Tatjan.⁶³ Po vsebini sodeč, je zapis nastal septembra 1945 ali kasneje in je za Windisch-Graetza ugoden. Zaznamek "Erno" dovoljuje domnevo, da je bil namenjen Albertu Svetini (1915–2008). Ko so Gottlieba zaprli, je bil takratni namestnik načelnika Ozne za Slovenijo, Ivana Mačka Matije (1908–1993), ki je hotel biti na dan osvoboditve v Ljubljani, še v Postojni. O Gottliebu je v pričevanjih zapisal:

Windischgraetza so aretirali. Kaj je bilo z njim, ne vem točno. V literaturi [sic!] sem opazil, da je bil v oznovskem zaporu. Mislim, da so zanj posredovali Američani ali Angleži in so ga izpustili.⁶⁴ V Ozni so se zanimali, kako se je obnašal. Windischgraetz je imel ogromno gozdov nad Postojno, svoje hleve, konje pa delavce, ki so prevažali les. Vsi so ga hvalili. Potem ne vem, kako je bilo to urejeno.⁶⁵

Iz dokumentov Arhiva Republike Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljane, italijanskih, britanskih in ameriških arhivov, ki jih poznam, izhaja, da je bilo "to urejeno" tako, da Gottlieb ni bil izpuščen, kot piše Svetina, pač pa da je 1946 izginil.⁶⁶

V zvezi z Mankočevim dokumentom se zastavlja vprašanje njegove integralnosti, prirejenosti in/ali (ne)popolnosti. O agentu Mankoču ni veliko znanega, niti to ne, kdaj in kje je bil rojen. Ve se, da je bil tigrovec, ki so ga na drugem tržaškem procesu (2.–14. decembra 1941) kot slušatelja trgovske akademije obsodili na 12 let zaporu.⁶⁷ Kdaj in kako se je priključil odporniškemu gibanju, ni znano. Po oznovskem dokumentu sodeč, je vsaj nekaj časa deloval v Trstu in bil privržen OF. Na spletu dostopna informacija navaja, da je bil Josipov sin, po narodnosti Slovenec, iz občine Postojna, okraj Koper, Ljudska republika Slovenija. Datum rojstva je nerazumljiv ("130010"). Prijela ga je "UDB-a FNRJ 230650" (morda 23. junija 1950). Doletela ga je "administrativna" kazen "24 (mesec[ev])".⁶⁸ Ob izpu-

⁶³ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, MF. Razločno berljiv je zgolj podpis Tatjan.

⁶⁴ "Literature" o aretaciji Windisch-Graetza ni, razen če je imel Erno v mislih oznovske dokumente, ki jih je poznal. Res pa je, da so zanj posredovali tako iz Anglije kakor tudi iz Amerike, med drugimi Edward Wood, 1st Earl of Halifax (1881–1959), takrat britanski veleposlanik v ZDA. To je Svetina očitno vedel.

⁶⁵ Albert Svetina, *Od osvobodilnega boja do banditizma* (Ljubljana, 2011), str. 190. Neodgovorjeno ostaja vprašanje, ali je to vse, kar je vedel o Gottliebovi usodi.

⁶⁶ Mira Miladinović Zalaznik, "Auf der Suche nach Gottlieb Fürst Windisch-Graetz", v: *Europa östlich des Westens. 30 Jahre der Transition. Quo vadis? / Europe East of West. 30 Years of Transition. Quo vadis?*, ur. Mira Miladinović Zalaznik in Dean Komel (Ljubljana, 2021), str. 231–264.

⁶⁷ France Škerl, "Drugi Tržaški proces", *Zgodovinski časopis* 25, št. 1–2 (1971), str. 31–45, tu str. 39; prim. tudi: Marijan F. Kranjc, *TIGR – abc seznam članov tajne protifašistične in revolucionarne organizacije na Primorskem*, dostopno na: <https://vojastvo-military.si/wp-content/uploads/TIGR-KONČNI-SEZNAM.pdf>, pridobljeno: 9. 11. 2022.

⁶⁸ *Goli otok u ime naroda*, dostopno na: <http://goliotok.uimenaroda.net/sr/lice/7735/>, pridobljeno: 9. 11. 2022.



Srbski patriarh Gavril
(Wikipedia Commons)

stitvi nedoločljivega datuma "12025", je bil izročen "UDB-[i] NR Slovenije". Umrli je 43-leten za posledicami zaprtja in mučenja na Golem otoku.⁶⁹

⁶⁹ Prim.: Milan Gregorič, "Kako se je pisalo in kako se še piše Tigru", *Vipavska*, 3. 2. 2021, dostopno na: <https://vipavska.eu/2021/02/03/kako-se-je-pisalo-in-kako-se-se-pise-tigru/>, pridobljeno: 9. 11. 2022. Več o TIGR-u: Gorazd Bajc, "Plačanci – agenti / špijoni zahoda: Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261–276. Več o Golem otoku: Renato Podbersič, "Goli otok v zgodovinski zavesti", v: *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetič (Ljubljana, 2021), str. 103–118; Mira Miladinović Zalaznik, "Dolžnost spomina – Goli otok danes", v: *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetič (Ljubljana, 2021), str. 53–66.

Mankoč, ki se je po lastnih navedbah pri Windisch-Graetzih udinjal kot inštruktor slovenščine, v zapisu navaja, da so mu "popolnoma hrom in slep" Hugo, Maks in Gottlieb v času, ko je bil v Trstu ilegalec, dostavljali informacije političnega in gospodarskega značaja. Preskrbeli so mu tudi denar, ki ga zaradi hajke ni mogel prevzeti. Maks mu je

[o]mogočil prisostvovanje sprejemu patrijarha Gavrila in ostali[h] zastopnikov našega sovražnega tabora ob priliki, ko so navedeni zborovali v mesecu marcu leta 1945 v Postojni in sicer kjer so razpravljali o ustanovitvi koalicijske vlade. To zborovanje je trajalo dvanajst dni za časa katerih sem s prinčevo pomočjo lahko dokaj sigurno in nemoteno vršil svoje delo.⁷⁰

Do sedaj zgodovinsko neznan podatek je, da so pri Windisch-Graetzih v Postojni tik pred koncem vojne s srbskim patrijarhom Gavrilom celih dvanajst dni zborovali o politični usodi kraljevine. Dožić je imel, še preden je postal patrijarh, redne stike z Aleksandrom. Leta 1934 ga je iz Črne gore pospremil na ladjo v Marseille. Bil je nasprotnik pristopa Jugoslavije k trojnemu paktu,⁷¹ o čemer v njegovih spominih beremo: "Mi smo sve činili što smo mogli da uradimo, u zajednici sa političkim i nacionalnim predstavnicima srpskog naroda, da bismo onemogućili potpisivanje kobnog Pakta sa silama Osovine."⁷² Obveščen je bil o vojaškem udaru,⁷³ ki ga je istega dne blagoslovil: "Noćasnji akt spasao je čast našeg naroda, i mi možemo samo blagosloviti ovo delo."⁷⁴ To je storil, čeprav mu je eden kraljevih namestnikov povedal, da bo posledica demonstracij vkorakanje Nemčije. Po radiu je nagovoril duhovščino in prebivalstvo:

Pred našim narodom je vstalo te dni spet usodno vprašanje: komu carstvo? Davi ob zori je božja previdnost odgovorila na to vprašanje. Po božjem blagoslovu je bil spet deležen narod, da v slogi in svobodi doživi ta dan. Vstal je nosilec naših narodnih idealov. Vstal je naš mladi, mili kralj Peter II., sin Viteškega in mučeniškega Aleksandra I. /.../ Slava in hvala Bogu! Ponižajmo se vsi pred Bogom. Če je Bog z nami, kaj nam morejo ljudje? Če je njegova volja, da živimo v svobodi,

⁷⁰ ARS, AS 1931, RSNZ SRS, MF.

⁷¹ Po zasedanju vlade 20. 3. 1941 je "patrijarh Gavriilo /.../ dobio poziv da dode u Dvor /.../ i rekao knezu Pavlu da se on protivi pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu", kar je ponovil tudi še 23. 3. 1941 (Radić, *Život u vremenima*, str. 349).

⁷² Mladenović, *Memoari*, str. 166.

⁷³ "Pešadijski major Nikola A. Kosić zabeležio je da su 27. marta oko pet časova ujutro došla u Glavni generalštab dva kaludera, po nalogu patrijarha, da 'čestitaju generalu Simoviću na preduzetoj noćasnjoj akciji'. Istog jutra, po izvršenju puča, general Dušan Simović nazvao je telefonom patrijarha Gavrila i obavestio ga o prilikama" (Radić, *Život u vremenima*, str. 351–352).

⁷⁴ Prav tam, str. 355.

bomo živeli in rasli, če naj umremo za svobodo, kakor so umirali milijoni naših prednikov, bomo umrli.⁷⁵

Patriarha so Nemci, ki so se zavedali njegovega vpliva in zvez, po odhodu vlade in kralja, ki se jim Gavriilo na begu ni hotel pridružiti, je pa kralja pred odhodom 14. aprila 1941 blagoslovil,⁷⁶ v Črni gori 25. aprila 1941 zaprli. Zasliševali so ga in selili iz enega hišnega pripora v drugega. Skupaj z vladiko Nikolajem Velimirovičem (1880–1956) je bil v Jugoslaviji pod nemško kontrolo do septembra 1944, ko so ga preko Budimpešte in Dunaja odvedli v koncentracijsko taborišče Dachau. Sam ni niti vedel, kje je, pač pa mu je lokacijo razkril sozapornik, ki so mu ga dodelili za prevajalca.⁷⁷ V Dachauu je bil od začetka oktobra do začetka decembra 1944, ko so ga odvedli v Schliersee in nato na Dunaj, ki so ga zavezniki takrat bombardirali. Tu se je sestal z Milanom Nedićem (1878–1946), Dimitrijem Ljotićem (1891–1945) in Milanom Aćimovićem (1898–1945), ki je bil zastopnik Draže Mihailovića (1893–1946) in posrednik pri Hermannu Neubacherju (1893–1960).⁷⁸ Na sestanku so nameravali sestaviti vlado, vendar si je Nedić premislil. Od Nemcev je zahteval, naj se dogovorijo še z Angleži, s čimer pa se ni strinjal Aćimović, ki se je bal, da bi Nemci v Bosni ne podpirali več četnikov. Med bivanjem na Dunaju, nadzorovale so ga nemške, oznovske in zavezniške obveščevalne službe, je Gavriilo od Nemcev, ki so se bali, da ne bi stopil v stik z Angleži, zahteval, naj ga izpustijo. Prav tako je zahteval, naj iz internacije oz. ujetništva izpustijo vse duhovnike in menihe.⁷⁹

Kdaj točno sta patriarh in vladika prišla na Goriško, ni jasno. Po nekaterih podatkih januarja 1945⁸⁰, po drugih 31. marca 1945, ko naj bi v Gorico oz. Sv. Peter (Šempeter) prišla prek Celovca in Vrbe ob Vrbskem jezeru.⁸¹ Očitno je pravilnejši datum njegovega prihoda prvi.⁸²

Na Primorskem so bile razmere ob Gavrilovem prihodu zamotane. Tu se je poleg partizanskih enot od novembra 1944 zadrževal Ljotić. Zbiral je vojake, ki naj bi se povezali z enotami generala Vlasova (1901–1946) in skupaj z njimi ustanovili močno protikomunistično armado. Po zmagi naj bi upravljali z osvo-

⁷⁵ Cit. po: "Nosilec narodnih idealov". Govor pravoslavnega patriarha Gavriila, *Jutro*, 28. 3. 1941, št. 74, str. 2.

⁷⁶ Radić, *Život u vremenima*, str. 358. Kralj in vlada so se na pot podali 15. 4. 1941 preko Nikšića.

⁷⁷ Prav tam, str. 439–440.

⁷⁸ Bil je nacionalsocialist, nekaj časa po anšlusu župan Dunaja, sicer lesni industrijalec.

⁷⁹ Radić, *Život u vremenima*, str. 443–444.

⁸⁰ Prav tam, op. 275, str. 446.

⁸¹ Če upoštevamo dokument, ki ga hrani ARS, je bolj verjetno, da je prišel januarja in šel po sestanku pri Windisch-Graetzih tudi na Koroško, kjer se je med drugim srečal z generalom Globočnikom. S Koroške se je vrnil na Goriško.

⁸² Znan je patriarhov obisk štaba Srbskega prostovoljskega korpusa v Postojni, ki ga je 19. 4. 1945 nagoovoril.

bojenim ozemljem ter pripeljali v državo Petra II., pri čemer naj bi jim pomagali Angleži in Američani. Ljotić, ki se je povezal z Mihailovičem in Nedićem, je imel posebne načrte tudi za patriarha. Postal naj bi predsednik vlade, kar pa je odklonil. Aprila 1945 so se na Primorskem in okoli Trsta zadrževale četniške enote (2000), Ljotićevi prostovoljci (3000) in enote dalmatinskega popa Momčila Đujića (6000). Patriarh se je tudi tu srečeval z Ljotićem, ki je na poti v Gorico 23. aprila 1945 umrl v prometni nesreči⁸³ v Dobravljah pri Ajdovščini.

O zborovanju pri Windisch-Graetzih lahko s pomočjo dejstev ugibamo. Verjetno ni pretirano trditi, da patriarh Gavriilo, človek nagle jeze in eksplozivnega temperamenta, krepih izrazov in manevrskih sposobnosti, ni bil nekdo, s čigar posredovalno vlogo pri sestavi jugoslovanske koalicijske vlade bi se bilo komunistično vodstvo strinjalo. Prav tako se ne zdi verjetno, da bi se on hotel pogajati s komunisti, kaj šele, da bi jih v vladi upošteval. Imel jih je za protinarodne elemente, ki delujejo peklensko, "kako što je pakleni pokret nekakvog Tita Broza i njegovih pristalica našoj napačenoj otadžbini."⁸⁴

Kdo točno so bili tisti "*predstavniki našega sovražnega tabora*", ki jih omenja Mankoč in so uživali patriarhovo zaupanje ter se udeležili srečanja pri Windisch-Graetzih, iz meni dostopnih dokumentov ni razvidno. V oznovskem zapisu da misliti formulacija o "navedenih" predstavnikih sovražnega tabora. Morda je beseda mašilo, morda pa so predstavniki poimensko navedeni v kakšnem drugem dokumentu ali delu dokumenta, ki meni ni dostopen.⁸⁵ Malo verjetno namreč je, da bi Mankoč pri tem mislil na tiste tri tržaške pomorske prevoznike, ladjarje in trgovce, ki jih navaja: Cosuliche, Tripcoviche⁸⁶ in Economa. Te tri družine so v gospodarstvu Trsta od 19. stolatja dalje igrale pomembno vlogo, kar se v Trstu ve še danes, v politiki pa ne.⁸⁷

Ob upoštevanju okoliščin smemo domnevati, da se postojnskega zborovanja niso udeležili samo Ljotić, Nedić in Aćimović, ki so se zadnje mesece vojne tako ali tako nenehno srečevali, pač pa še kdo drug. Zborovalci so v koalicijsko vlado, ki so jo načrtovali v Postojni, verjetno predlagali politike iz vlade v izgnanstvu, ki so imeli stike s kraljem in zahodnimi zavezniki. Vanjo so morda želeli pritegniti predstavnike meščanskih krogov iz države, ne pa komunistov ali njihovih privržencev. Gotovo je tudi, da Gavriilo samega sebe, če so ga znova predlagali, ni videl na mestu predsednika vlade. Temu predlogu se ni uklonil ne

⁸³ Radić, *Život u vremenima*, str. 447–448. Pokopan je bil v Gorici.

⁸⁴ Prav tam, str. 430.

⁸⁵ Indikativno je, da mi ARS kljub več prošnjam ni omogočil vpogleda v ohranjeno dokumentacijo v tej zadevi.

⁸⁶ Ratkajac, *Industrializacija in prostor*, str. 142.

⁸⁷ Ladjedelniciarji Cosulich / Kozulić so bili s Cresa, danes Hrvaška, in so od 1857 delovali v Trstu. Ladjarji Tripcovich / Tripković so 1895 prišli v Trst iz Kotorja, danes Črna Gora. Družina Economo je 1872 prišla preko Budimpešte v Trst, izhaja pa iz Soluna, Grčija.

prej ne pozneje. Odprto ostaja vprašanje, kdo od Slovencev se je udeležil zborovanja in kateri Slovenec je bil predlagan v koalicijsko vlado. Prav tako odprto ostaja vprašanje, ali se je tega zborovanja aktivno udeležil kdo od Windisch-Graetzov, mogoče Gottlieb, ki so ga 13. maja 1945 oznovci v Trstu ugrabili in privedli v Slovenijo. Postojnsko zborovanje ni nepomembno. O sestavi koalicijske vlade so se istega meseca pogovarjali tudi revolucionarji, ki

so 7. marca 1945 v Beogradu sestavili enotno vlado Demokratične federativne Jugoslavije, ki s četrtno ministrov iz t. i. meščanskega tabora nikakor ni izražala razmerja "fifty-fifty", dogovorjenega za Jugoslavijo med Churchillom in Stalinom v Moskvi 9. oktobra 1944.⁸⁸

O tem, da so se zahodni zavezniki takrat živo zanimali za usodo povojne Jugoslavije, priča okoliščina, da je še "konec marca 1945 britanski poslanik v Beogradu poročal, da moč domobranstva v Sloveniji narašča, da popularnost partizanov pada".⁸⁹

Po izbruhu miru

Da je bil Gavriilo pri zaveznikih dobro zapisan, lahko domnevamo brez ostanka dvoma, sicer bi mu avgusta 1945 angleške oblasti, katerih obveščevalne službe so ga spremljale tako kot Ozna, ne dovolile oditi v London (ostal je 15 dni) in tam krstiti prestolonaslednika – Petrovega prvorojenca Aleksandra. Nekako v tistem času so ga v Parizu tudi znova predlagali za premierja nove jugoslovanske vlade.

V ključna politična dogajanja konec vojne vpletene strani so se zavedale stanja duha in razmerja sil v Jugoslaviji. Prizadevale so si ukrepati vsaka v svoj prid. Patriarhu in sogovornikom pri Windisch-Graetzih v Postojni je šlo za ohranitev Karadorjevičeve Jugoslavije, revolucionarnim oblastem za ustanovitev socialistične države pod vodstvom komunistične partije. Oblast je za dosego svojega cilja uporabljala vsa revolucionarna sredstva, legitimisti pa tista, ki so jih (z)mogli. Kdo je v svojih prizadevanjih zmagal, se ve. Kdo je bil na čigavi strani tudi.

⁸⁸ Tone Ferenc, "Priprave na konec vojne", v: *Slovenija v letu 1945*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 1996), str. 7–36, tu str. 24.

⁸⁹ Boris Mlakar, "Domobranstvo in konec vojne", v: *Slovenija v letu 1945*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 1996), str. 37–44, tu str. 38. Dobro bi bilo vedeti, na katero obdobje se ta ocena nanaša. Možno je, da so do podobnih informacij dostopali tudi postojnski zborovalci.

Patriarh Gavrilko, ki bi bil po koncu vojne lahko odšel v Grčijo, Turčijo, Ameriko, celo v Sovjetsko zvezo, se je oklevaje podal v domovino. Titovi Jugoslaviji je bilo veliko do tega, da se vrne, ker je veljal za antifašista in patriota, med ljudmi pa za mučenca. Njegova vrnitev, s katero so se strinjali tudi v SZ,⁹⁰ bi režimu pomagala urediti odnose s Srbsko pravoslavno cerkvijo, katere del je ostajal zvest kraljevini. Hkrati bi revolucionarjem dvignila ugled, saj jim v svetu niso šteli v dobro, da patriarh živi v emigraciji.⁹¹ Na Gavrilko se je s pomočjo revolucionarnega ministrstva za zunanje zadeve 14. junija 1945 obrnila tudi sinoda Srbske pravoslavne cerkve s prošnjo, naj se vrne. Bolni patriarh (kap, roka, ledvice, črevesje, prostata, vid, pritisk) je z vrnitvijo odlašal. Skrbel ga je razkol jugoslovanskih politikov v emigraciji in dejstvo, da so zavezniki nehali podpirati Mihailovića. V povojnih mesecih je pod budnimi očmi zavezniških obveščevalnih služb in Ozne/Udbe potoval po Evropi (Anglija, Francija, Italija, Švica, Avstrija, Češkoslovaška). V začetku januarja 1946 je Udba o njem zabeležila:

svojim lukavstvom prikrivati će uvijek (kao i Dr. Maček) svoje prave misli, osjećaje u odnosima prema našim odgovornim faktorima. Znači uvijek dok živi (a živjet će užasno dugo, jer je zdrav ko dren) bit će nepouzdan. Kako je 'organski' reacioner, monarhista, šoven, to će uvijek biti i nezadovoljan progresivnim razvojem političkih, socijalnih i ekonomskih prilika.⁹²

Septembra 1946 je patriarh v Pragi zaprosil za jugoslovanski vizum. Da ga je hitreje dobil, je poskrbel minister za notranje zadeve Aleksandar Ranković (1909–1983), ki mu je metropolit Josif (1878–1957), čeprav je vedel, da bo po patriarhovi vrnitvi njegov vpliv v Cerkvi bistveno manjši, na avdienci 15. oktobra 1946 rekel: "[J]a Vas molim i preporučujem Vam, da ne činite nikakve smetnje povratku Njegove Svetosti i lično Vas uveravam, da ćete Vi s njim lakše izaći na kraj, nego sa ikim od nas, pa i sa mnom".⁹³ Patriarh je prispel v Beograd 14. novembra 1946. Tu je 7. maja 1950 umrl.

Karadordevići o svoji usodi niso odločali sami. Odločale so jugoslovanske revolucionarne oblasti, čemur zavezniki niso nasprotovali. V Demokratično Federativno Jugoslavijo se niso smeli vrniti, odvzeli so jim državljske pravice in imetje. Po razpadu jugoslovanskega samoupravnega totalitarizma po meri človeka je Aleksander Karadordević (1945), krščenec patriarha Gavrilko, 1991

⁹⁰ Radić, *Život u vremenima*, str. 495.

⁹¹ Prav tam, str. 476–492.

⁹² Cit. po prav tam, str. 480.

⁹³ Radić, *Život u vremenima*, str. 498. Ker je srbska pravoslavna cerkev ostala brez prihodkov, je Josif 1946 ustanovil zavod za izdelavo sveč. Leta 1950 so ga brez sojenja zaprli, kasneje je bil priprt v samostanu Žiča.

prišel v Srbijo in se kasneje tam naselil. Leta 2001 je skupščina Federativne republike Jugoslavije njemu in članom rodbine vrnila jugoslovansko državljanstvo.⁹⁴ Vrnili so del odvzetega premoženja.

Windisch-Graetzom ni uspelo nič od tega. Šeststo let so po svoji izbiri živeli na Slovenskem, tu so bili posestniki, industrialci, častniki, akademsko izobraženi sodržavljani, intelektualci z zvezami v Evropi ter Ameriki in tesnimi stiki s katoliško Cerkvijo. Kljub lastnemu odporu proti nacionalsocializmu na naših tleh, tudi v navezi z Britanci, kljub podpori partizanom, kljub odporu plemiških sorodnikov proti okupatorju, jim tega revolucionarne oblasti niso ne priznale ne štele v dobro. Biti legitimist ni bilo modro, še zlasti ne, če si bil lojalen Karadordevičem. Svojo držo so plačali z Gottliebovim življenjem, z življenji petih sorodnikov, z življenji pri njih zaposlenih in njihovih sorodnikov (med njimi otroka) ter zaseženim premoženjem, vse to na slovenskih tleh.⁹⁵ Danes se smejo vračati na obisk in pri nas pomagati ljudem v stiski. Kot tujci.

Kako je teklo po maju 1945 življenje pre-ostalih? S pre-ostalimi združenimi močmi, brez izgnanih, likvidiranih ali utišanih tradicionalnih gospodarskih, kulturnih in intelektualnih elit, smo gradili državo delavcev in kmetov. Le-ta je po izbruhu miru zakorakala v novo štetje, ki se je začelo z ničlo. Bogatašem, Nemcem in okupatorjevim sodelavcem je bilo zaplenjeno premoženje.⁹⁶ Sodstvo se je ukvarjalo s procesi, kot sta bila Nagodetov proces (1947)⁹⁷ ali dahavski procesi (1947–1949), izvajali so se izvensodni poboji. Ubite so odstranili na skritih mestih⁹⁸. Ljudi so zapirali v koncentracijska taborišča⁹⁹, tudi na Golem otoku in Grgurju.¹⁰⁰ Smernice razvoja so se glasile: "Jasno je treba postaviti, kaj lahko trpimo v imenu demokracije in česa ne moremo trpeti v imenu socializma. Za nas demokracija ni abstraktna politična fraza, temveč stvar, ki ima

⁹⁴ Igor Grdina, "Karadordeviči. E-enciklopedija Slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti", dostopno na: <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/karadordevici/>, pridobljeno: 28. 3. 2023. Po slovenski osamosvojitvi se je Janez Drnovšek (1950–2008) prizadeval za ureditev odnosov in odprtih vprašanj med Slovenijo in nekdanjo dinastijo (prav tam). Karadordeviči, ki so od Slovenije zahtevali Brdo, ker da je bilo njihova zasebna last, Slovenijo tožijo pred evropskim sodiščem za človekove pravice.

⁹⁵ Mira Miladinović Zalaznik, "Nepartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov", *Annales, Ser. Hist. sociol.* 29, št. 4 (2019), str. 645–660.

⁹⁶ Milko Mikola, *Zaplemba premoženja v Sloveniji v obdobju 1943–1952* (Celje, 1999).

⁹⁷ Ljubo Sirc, *Dolgo življenje po smrtni obsodbi* (Ljubljana, 2010).

⁹⁸ Renato Podbersič, ml., "Represija nad nasprotniki revolucije na Primorskem", v: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, ur. Nevenka Troha (Ljubljana, 2014), str. 139–155; Renato Podbersič, ml., "Žrtve revolucije med Romi na Slovenskem", v: *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta*, ur. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2014), str. 78–94; Jože Možina, *Slovenski razkol. Okupacija, revolucija in začetki protirevolucionarnega upora* (Ljubljana, 2022).

⁹⁹ Angela Vode, *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana, 2004); Milko Mikola (ur.), *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. II. del* (Ljubljana, 2008).

¹⁰⁰ Aplenc Andrej, "Dvakrat na Golem otoku", v: *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetič (Ljubljana, 2021), str. 9–17.

konkretno vsebino v socialističnem družbenem odnosu".¹⁰¹ V duhu proslulega gesla "kultura in prosveta naša bo osveta" smo se odrekli latinščini in grščini v šolah, se šli usmerjeno izobraževanje – ki je bilo ob vseh realnih tegobah takšnega šolanja tudi neprevedljiv izraz – ter hoteli v šole vpeljati skupna jedra. Slednjemu so se uprli celo nekateri "organizirani" Slovenci. Prenašali pa smo razne oblike združenega dela, tozde, sozde in pozde, ki smo jih skušali vpeljati celo na univerzi.

Ker odločevalci v novi državi niso znali, zmogli ali hoteli zagotoviti zdravega in konkurenčnega gospodarskega razvoja, je dežela samoupravnega totalitarizma neučinkovito funkcionirala. Zato je zdržema in za državljane boleče hirala.

Leta 1991 je SFRJ zaradi ekonomskih težav, ki so mednarodno močno odmevale in povzročale v krogih simpatizerjev demokratičnega socializma nemalo začudenja, propadla. Tako se je tudi primerilo, da so Slovenci drugič v svoji kulturni zgodovini stopili skozi velika vrata v svetovno literarno zgodovino. Prvič jih je tjakaj popeljal že omenjeni avstrijski pisatelj Joseph Roth, ki jim je v romanih *Radetzkyjeva koračnica* (1932) in *Kapucinska grobnica* (1938)¹⁰² namenil vlogo protagonistov. Štel jih je za med vsemi ljudstvi najzvestejše podanike Habsburške monarhije. Drugič jih je popeljal v beli svet prav tako avstrijski avtor, delno celo slovenskih korenin, Peter Handke. Poznejši nobelovec je v vlogi sanjača v drobni knjižici, ki je naletela na velikanski odmev mednarodne skupnosti in nam takrat ni bila v podporo, slavil slovo od zasebne devete dežele, ki ni imela veliko skupnega z našo realnostjo. Tako tudi zaradi singularnosti Handkejevih spominjanj ta knjiga še danes učinkovito ponazarja, kam lahko privedejo memoari in kako je z njihovo nepristranskostjo.¹⁰³ Istega leta 1991 je Handkeju kritično in mednarodno odmevno odgovoril Drago Jančar. Piše, kako se je, v nasprotju s Handkejevimi trditvami, zbudil iz postkomunističnega sna, da bi politično konkretno uresničil svoje, naše sanje: ustanovitev lastne države.¹⁰⁴ Do tega po Handkeju ni imel pravice, češ da so narodnostne sanje o samostojni državi preživel relikv 19. st. Handke je pri beleženju svojih spomi-

¹⁰¹ Cit. po: Igor Omerza, *Velikani slovenske osamosvojitve in Udba*. Jože Pučnik – Pseudomarksist (Ljubljana, 2023), str. 21.

¹⁰² *Radetzkyjeva koračnica* je v slovenščini izšla 1982 in 2021, *Kapucinska grobnica* pa 1984, obe v mojem prevodu.

¹⁰³ Peter Handke, *Abschied des Träumers vom Neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung an Slowenien* (Frankfurt/Main, 1991).

¹⁰⁴ Drago Jančar, *Poročilo iz devete dežele. Privid in resničnost* (Celovec–Salzburg 1991); Stane Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo* (Ljubljana, 1999) (dalje: Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*).

nov pozabil na veliko tega, zlasti na pravico narodov do samoodločbe¹⁰⁵ – kar je bila civilizacijska pridobitev narodov po I. svetovni vojni in razpadu carske Rusije, Osmanskega cesarstva in Habsburške monarhije, ki jo Handke doje-ma kot ječo narodov. Po koncu vélike vojne smo Slovenci pravico narodov do samoodločbe izkoristili za ustanovitev južnoslovanske kraljevine. In jo očitno hkrati z ustanovitvijo ne samo te, pač pa tudi naslednje, SFRJ, kot so nam Slo-vencem nenehno razlagali, brez ostanka tudi konzumirali.

Danes se spričo v petinštiridesetih letih po koncu II. svetovne vojne zako-ličenih smernic razvoja v socialistični demokraciji ni čuditi okoliščini, da se države naslednice SFRJ s Slovenci vred več kot trideset let zagrizeno trudijo še naprej gojiti že nekdanj suboptimalne modele funkcioniranja neke dežele, s spornimi praksami vred.

Mira Miladinović-Zalaznik

**MIT DEM SERBISCHEN PATRIARCHEN GAVRILO BEI WINDISCH-
GRAETZ ÜBER JUGOSLAWIEN UNTER DEM ZEPHER DER
KARADORĐEVIĆ**

ZUSAMMENFASSUNG

In der vorliegenden Studie wird mithilfe der Primär- und Sekundärliteratur unter der Heranziehung von Artikeln der zeitgenössischen slowenischen Tagespresse in Slowenisch und Deutsch, der Dokumente aus dem Archiv der Republik Slowenien, Ljubljana (ARS), wie auch der Memoaristik ein bisher unerfor-schtes, weil unbekanntes Ereignis vom Ende des II. Weltkriegs einer näheren Untersuchung unterzogen. Am Hintergrund der Begebenheiten im südslawi-

¹⁰⁵ Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*; Mira Miladinović Zalaznik, "Der Gang durch Slowenien. Peter Handkes und Drago Jančars Auseinandersetzung mit dem beginnenden Zerfall Jugoslawiens", v: *Peter Handkes Jugoslawienkomplex: eine kritische Bestandsaufnahme nach dem Nobelpreis*, ur. Vahidin Preljević in Clemens Ruthner (Würzburg, 2022), str. 171–184.

schen Raum der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts werden jene Sachverhalte näher erforscht, die das Verhältnis des Geschlechts derer zu Windisch-Graetz zur Dynastie Karadordević, dem serbischen Patriarchen Gavriilo Dožić und dem Nachkriegs-Jugoslawien der revolutionären Kommunisten näher beleuchten sollen.

Windisch-Graetz, deren Adelsprädikat nach ihrem damaligen Wohnort Windisch-Graetz (Slovenj Gradec) lautet, das schon zur Zeit der Verleihung im slowenischen ethnischen Gebiet lag, sind wohl erstmals eher unsanft in einen indirekten Kontakt mit der südslawischen Dynastie Karadordević getreten. Es ging dabei um die Agrarreform 1919, infolge welcher sie im neu gegründeten Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, wo sie nach dem Zerfall der Habsburger Monarchie lebten, einen Teil ihres Besitzes (überwiegend Wälder) eingebüßt haben. Ihre nächsten Kontakte sind anlässlich der Veräußerung ihres Schlosses Seebach / Jezernica im malerischen Bled / Veldes in Oberkrain an Alexander I. von Jugoslawien anlässlich seiner Verheiratung erfolgt. Der Verkauf dieses Besitzes hätte der Festigung ihrer ökonomischen Lage dienen sollen.

Doch mussten sie, um das Überleben ihrer Familie langfristig zu sichern, andere Maßnahmen ergreifen. Sie entschlossen sich, ihren Restbesitz nicht zu veräußern, aus dem neuen südslawischen Königreich nicht auszuziehen, sondern dort zu bleiben, wo sie seit 600 Jahren freiwillig lebten. So haben jene Familienmitglieder, die ihr Diplom in Ökonomie, Forstwirtschaft und Elektrotechnik erlangt hatten, eine eigene Holzverarbeitungsindustrie aufgebaut, was mit Anteilen der einzelnen Familienmitglieder bewerkstelligt wurde.

Im II. Weltkrieg stellten sie sich gegen die deutschen Besatzer, wobei sie sowohl mit den Partisanen als auch mit den Alliierten, da vor allem Engländern, zusammengewirkt haben. Im März 1944 wurde ihr Stamm-Schloss Haasberg / Hošperk nahe Postojna / Adelsberg samt der Gruft mit 22 Särgen von den Partisanen verwüstet und niedergebrannt. Dessen ungeachtet unterstützten sie weiterhin die Partisanen, obwohl sie auch weltanschaulich nicht kompatibel waren.

Gegen die deutschen Besatzer im okkupierten Jugoslawien stellte sich auch der serbische Patriarch Gavriilo. Er unterstützte den Militärputsch gegen den Regenten Paul Karadordević und dessen Regierung, die den Beitritt Jugoslawiens zu Drei-Mächte-Pakt unterschrieben haben. Nachdem der König Peter II. Mitte April 1941 ins Exil ging, wurde der Patriarch von den Deutschen gefangen genommen und jahrelang gefangengehalten. Er verbrachte zwei Monate im KZ Dachau. Von dort wurde er nach Wien transferiert, wo er begann, sich mit den im Lande kämpfenden Anführern diverser königstreuer Einheiten (Nedić, Ljotić, Ačimović) zu treffen und zu konferieren.

Während der letzten Kriegswochen wurde im März 1945 bei Windisch-Graetz in Adelsberg / Postojna ein 12-tägiges Treffen unter dem Vorsitz des

serbischen Patriarchen Gavriilo Dožić abgehalten. Hier wurde über eine künftige südslawische Koalitionsregierung in dem, wie man mit Sicherheit annahm, Königreich Jugoslawien beratschlagt. Über dieses Ereignis, das bisher unbekannt war, hat sich ein einziges Dokument erhalten, das vom jugoslawischen militärischen Sicherheitsdienst stammt, der der Anführung der revolutionären Kommunisten unterstand.

Die Bedeutung dieses Treffens in Postojna kann gar nicht hoch genug eingeschätzt werden, da es zeitlich mit jenem Treffen über eine Koalitionsregierung verlief, das am 7. März 1945 von den Revolutionären in Belgrad abgehalten wurde. Diese haben eine Regierung des künftigen demokratisch-sozialistischen föderativen Staates gebildet, der *weniger* als ein Viertel der Minister aus dem bürgerlichen Lager angehörte. Dies bedeutete eine starke Abweichung von dem von Churchill und Stalin in Moskau am 9. Oktober 1944 für Jugoslawien beschlossenen Verhältnis von "fifty-fifty". Die in Postojna angedachte Koalitionsregierung hätte wohl aus königstreuen Politikern der Exilregierung, unter der Heranziehung von den im Lande königsnahen Kämpfenden, aber auch der Persönlichkeiten des bürgerlichen Lagers zusammengesetzt werden sollen.

Nach Kriegsende mussten Windisch-Graetz als reiche, mit Beziehungen in Europa und Amerika und guten Kontakten zur Katholischen Kirche ausgestattete Zeitgenossen trotz ihrer 600jährigen Präsenz im slowenischen ethnischen Gebiet wegen des nunmehr herrschenden revolutionären Terrors aus dem Land fliehen. Als Bürger deutscher Herkunft (obwohl familiär seit Jahrhunderten international ausgerichtet und mit ordentlichen Slowenischkenntnissen ausgestattet), die zur Elite zählten und die man nach dem Krieg auszumerzen trachtete, auch durch Liquidierungen, die rechtswidrig durchgeführt wurden, zahlten sie einen hohen Preis für ihre Herkunft, ihr Wissen, ihre Tradition, ihren Legitimus und Reichtum. Sie zahlten mit der Konfiszierung ihrer Besitztümer und dem bis heute unaufgeklärten, gewaltsamen Tod von Gottlieb von Windisch-Graetz (1899) nach Januar 1946, der am 13. Mai 1945 in Triest vom jugoslawischen militärischen Sicherheitsdienst Ozna entführt und nach Ljubljana verbracht wurde.

Viri in literatura

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (RZNS SRS) 1918–2004.

Jutro – Ljubljana, letnik 1922, 1941, 1945.

Mariborer Zeitung / Marburger Zeitung – Maribor, letnik 1939, 1941, 1945.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1922.

Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1941.

Slovenski poročevalec – Ljubljana, letnik 1945.

"Elisabeth Marie Petznek", dostopno na: https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Elisabeth_Marie_Petznek, pridobljeno: 14. 3. 2023.

Granda, Stane, "Windischgrätz", *Slovenska biografija*, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi841332/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 2. 11. 2022.

Grdina, Igor, "Karadordeviči", *E-enciklopedija Slovenske osamosvojitve, državnosti in ustavnosti*, dostopno na: <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/karadordevici/>, pridobljeno: 28. 3. 2023.

Od krone do dinarja, dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/slovenici-zacenjajo-se-novi-casi-1918-1932/>, pridobljeno: 9. 3. 2023.

"Petznek, Elisabeth Erzherzogin Elisabeth Marie", dostopno na: <http://www.dasrotewien.at/seite/petznek-elisabeth-erzherzogin-elisabeth-marie>, pridobljeno: 14. 3. 2023.

Seznam vseh odvetnikov vpisanih v OZS od leta 1918 do leta 2018, dostopno na: <https://www.odv-zb.si/odvetniska-zbornica/imenik/seznam-vseh-odvetnikov-vpisanih-v-ozs-od-leta-1918-do-leta-2018/>, pridobljeno: 18. 4. 2023.

TIGR – abc seznam članov tajne protifašistične in revolucionarne organizacije na Primorskem, dostopno na: <https://vojastvo-military.si/wp-content/uploads/TIGR-KONČNI-SEZNAM.pdf>, pridobljeno: 9. 11. 2022.

.....

Aplenc, Andrej, "Dvakrat na Golem otoku", *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetič (Ljubljana, 2021), str. 9–17.

Bajc, Gorazd, "Plačanci – agenti / špijoni zahoda: Primer retorike povojnih jugoslovanskih oblasti glede pomena in vloge TIGR-a in ocene britanskih obveščevalnih služb", *Acta Histriae* 15, št. 1 (2007), str. 261–276.

Bronsen, David, *Joseph Roth. Eine Biographie* (Köln, 1974).

Ferenc, Tone, "Priprave na konec vojne", v: *Slovenija v letu 1945*, ur. Aleš Gabrič (Lju-

bljana, 1996), str. 7–36.

Granda, Stane, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo* (Ljubljana, 1999).

Granda, Stane, *Pot v samoslovenstvo* (Ljubljana, 2022).

Grdina, Igor, *Ivan Hribar. "Jedini resnični radikalec slovenski"* (Ljubljana, 2010).

Gregorič, Milan, "Kako se je pisalo in kako se še piše Tigru", *Vipavska*, 3. 2. 2021, dostopno na: <https://vipavska.eu/2021/02/03/kako-se-je-pisalo-in-kako-se-se-pise-tigru/>, pridobljeno: 9. 11. 2022.

Handke, Peter, *Abschied des Träumers vom Neunten Land. Eine Wirklichkeit, die vergangen ist: Erinnerung an Slowenien* (Frankfurt/Main, 1991).

Henley Windisch-Graetz, Lotti, *Grammy's Stories* (s. l., 2002).

Hribar, Ivan, *Moji spomini. II. del* (Ljubljana, 1984).

Iveljič, Iskra in Preinfalk, Miha, "From the Habsburg to the Karadordević Dynasty. The Position of Croatian and Slovenian Nobility in the Yugoslav State", *Acta Historiae* 30, št. 1 (2022), str. 185–214.

Jančar, Drago, *Poročilo iz devete dežele. Privid in resničnost* (Celovec–Salzburg 1991).

Mikola, Milko, *Zaplemba premoženja v Sloveniji v obdobju 1943–1952* (Celje, 1999).

Mikola, Milko (ur.), *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. II. del* (Ljubljana, 2008).

Miladinović Zalaznik, Mira, "Nepartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov", *Annales, Ser. Hist. sociol.* 29, št. 4 (2019), str. 645–660.

Miladinović Zalaznik, Mira, "Auf der Suche nach Gottlieb Fürst Windisch-Graetz", v: *Europa östlich des Westens. 30 Jahre der Transition. Quo vadis? / Europe East of West. 30 Years of Transition. Quo vadis?*, ur. Mira Miladinović Zalaznik in Dean Komel (Ljubljana, 2021), str. 231–264.

Miladinović Zalaznik, Mira, "Dolžnost spomina – Goli otok danes", v: *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetič (Ljubljana, 2021), str. 53–66.

Miladinović Zalaznik, Mira, "Der Gang durch Slowenien. Peter Handkes und Drago Jančars Auseinandersetzung mit dem beginnenden Zerfall Jugoslawiens", v: *Peter Handkes Jugoslawienkomplex: eine kritische Bestandsaufnahme nach dem Nobelpreis*, ur. Vahidin Preljević in Clemens Ruthner (Würzburg, 2022) str. 171–184.

Mladenović, Milan (ur.), *Memoari Patrijarha srpskog Gavrila* (Beograd, 1990).

Mlakar, Boris, "Domobranstvo in konec vojne", v: *Slovenija v letu 1945*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 1996), str. 37–44.

Mohar, Katarina, *Vila Bled* (Ljubljana, 2016).

Omerza, Igor, *Klič U za umor* (Celje, 2014).

Omerza, Igor, *Udba in akcija Sever* (Ljubljana, 2020).

Omerza, Igor, *Kocbek, Pabor, Jančar in Udba. Pritlehna ozadja propadle socialistične Slovenije* (Ljubljana, Bohinjska Bistrica, 2022).

Omerza, Igor, *Velikani slovenske osamosvojitve in Udba. Jože Pučnik – Pseudomarksist* (Ljubljana, 2023).

- Podbersiĉ, Renato, ml.**, "Represija nad nasprotniki revolucije na Primorskem", v: *Nasilje vojnih in poveljnih dni*, ur. Nevenka Troha (Ljubljana, 2014), str. 139–155;
- Podbersiĉ, Renato, ml.**, "Źrtve revolucije med Romi na Slovenskem", v: *Revolucionarno nasilje, sodni procesi in kultura spominjanja. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta*, ur. Mateja Čoh Kladnik (Ljubljana, 2014), str. 78–94.
- Podbersiĉ, Renato**, "Goli otok v zgodovinski zavesti", v: *Goli otok po sedemdesetih letih*, ur. Manca Erzetiĉ (Ljubljana, 2021), str. 103–118.
- Radiĉ, Radmila**, *Źivot u vremenima. Patrijarh Gavrilo (DoŹiĉ) 1881–1950*. Drugo proŹireno i dopunjeno izdanje (Beograd, 2011).
- Radiĉ, Radmila**, "O Memoarima patrijarha srpskog Gavrila DoŹiĉa kao o istorijskom izvoru". Besedilo je pripravljeno kot predgovor k novi izdaji knjige *Memoari patrijarha srpskog Gavrila*.
- Ratkajac, Hrvoje**, *Industrializacija in prostor: Severni Jadran med Austro-Ogrsko, Italijo in veliko gospodarsko krizo (1900–1940)* (Koper, 2015).
- Sirc, Ljubo**, *Dolgo Źivljenje po smrtni obsodbi* (Ljubljana, 2010).
- Stekl, Hannes in Wakounig, Marija**, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert* (Wien–Köln–Weimar, 1992).
- Svetina, Albert**, *Od osvobodilnega boja do banditizma. Priĉevanje Alberta Svetine* (Ljubljana, 2011).
- Šorn, JoŹe**, "Cene in mezde ter gospodarski poloŹaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, Źt. 1–2 (1967), str. 233–235.
- Špelec, Sara**, "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!" *NaŹ najdraŹji gost kralj Aleksander I. Karadordeviĉ v slovenski ĉasopisni zapuŹĉini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017).
- Vode, Angela**, *Skriti spomin*, ur. Alenka Puhar (Ljubljana, 2004).
- Windisch-Graetz, Hugo**, *Unsere Familiengeschichte. Bisherige Resultate. Erforschungen der Uranfänge. Lose Zusammenhänge und Vermutungen. Denkwürdiges* (Bolzano, 1959).
- Źigon, Tanja**, *Grad Haasberg in knezi Windischgraetz* (Logatec, 1992).

DOI 10.32874/SHS.2023-14

"Bronasti lik Največjega Jugoslovena": javni spomeniki Karađorđevićem na Slovenskem

Ivan Smiljanić

Mag. zgodovine, mladi raziskovalec
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: ivan.smiljanic@inz.si

Peter Mikša

Dr. zgodovine, izredni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: peter.miksa@ff.uni-lj.si

Izvleček:

V prispevku so predstavljena spominska obeležja pripadnikom kraljeve družine Karađorđević, ki so jih odkrivali na Slovenskem med obema vojnama in so bila najpogosteje posvečena kraljema Petru I. in Aleksandru I. Da bi Karađorđevići utrdili vladarsko legitimnost na ozemlju nove države in krepili jugoslovansko identiteto svojih državljanov, so uporabljali različne propagandne prijeme, med katerimi je bilo načrtovanje in svečano odkrivanje javnih spomenikov eden najpomembnejših. Na Slovenskem so monarhom postavili dva konjeniška kipa, nekaj celopostavnih in doprskih kipov ter največ spominskih obeležij, plošč in reliefov. Prav tako so v spomin kralju Aleksandru v številnih krajih sadili spominske lipe. Čeprav so bili spomeniki po začetku druge svetovne vojne večinoma porušeni, pa so nekateri še vedno ohranjeni na prvotni lokaciji ali v muzejih.

Ključne besede:

Karađorđevići, spomeniki, spominske plošče, javni spomin, Kraljevina Jugoslavija

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 489–528, 134 cit., 8 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Ko je bila 1. decembra 1918 razglašena združitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljestvo (nato Kraljevino) Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS), je dotedanja srbska kraljeva dinastija Karađorđević zavladata celotnemu ozemlju nove države.¹ Nekdanje avstro-ogrske dežele so prekinile z večstoletno vladavino Habsburžanov in v zanosu prvih tednov nove države so tudi na Slovenskem na smetišče zgodovine odvrgli večino javnih simbolov lojalnosti nekdanji dinastiji: spomenike nekdanjim monarhom in avstrijskim vojskovodjem so v glavnem odstranili, ulice, trge in ustanove preimenovali ter zavrgli vseprisotne portrete Franca Jožefa. Pred obiskom regenta Aleksandra Karađorđevića v Ljubljani leta 1920 je *Slovenski narod* svaril: "Predvsem je treba odstraniti iz šolskih poslopij spominske plošče na Frana Josipa, vse trakove na šolskih zastavah, ki spominjajo na Habsburžane, razne nemške napise, ki se še vedno prešerno šopirijo po našem mestu, sploh vse, karkoli spominja na bivšo Avstrijo in Habsburžane."² S tem je bil pripravljen teren za utrjevanje oblasti nove kraljeve družine.

Da bi Karađorđevići uspešno legitimirali svojo oblast tudi na ozemljih, ki jim pred letom 1918 niso vladali, so posegli po podobnih propagandnih prijemih kot pred njimi Habsburžani. V želji po poenotenju etnično heterogenih državljanov pod eno zastavo in njihovo preobrazbo v lojalne Jugoslovane je država uvedla nove praznike, med katerimi so posebej pomembno vlogo igrali rojstni dnevi monarhov,³ potekale so šolske proslave, tiskali so slavnostne članke ter knjige o zgodovini dinastije⁴ in po javnih prostorih postavljali slike monarhov ter druge podobe, od monumentalnih oz. alegoričnih slik – ki sta jih na Slovenskem ustvarjala predvsem Ivan Vavpotič⁵ in Hinko Smrekar⁶

¹ Uvod delno temelji na Ivan Smiljanić, Peter Mikša in Nani Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo: figuralni spomeniki Karađorđevićem v Sloveniji* (Rogaška Slatina, 2023), str. 7–27 (dalje: Smiljanić, Mikša in Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo*).

² "Proč z vsem, kar spominja na Avstrijo!", *Slovenski narod*, 24. 6. 1920, št. 141, str. 5.

³ Franc Rozman, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999), str. 64–75.

⁴ Med najagilnejšimi slovenskimi pisci tovrstne literature je bil ljubljanski gimnazijski ravnatelj Jakob Dimnik, ki je pred letom 1918 po podobnem vzorcu pisal propagandne knjige o Habsburžanih.

⁵ Vavpotič je v olju naslikal portret kralja Aleksandra v admiralski uniformi, ki je del zbirke Narodnega muzeja Slovenije, gl. "Velik dar krajevemu odboru JS", *Slovenski narod*, 27. 10. 1934, št. 245, str. 4. Obenem je tudi avtor skupinskega portreta kralja Aleksandra v družbi srbskega politika Stojana Protića, hrvaškega arheologa Frana Bulića in slovenskega politika ter književnika Ivana Tavčarja, ki je bil postavljen v Zdraviliškem domu v Rogaški Slatini, gl. Sara Špelec, *'Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec': naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karađorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017), str. 107.

⁶ Hinko Smrekar je konec 20. let ustvaril podobo v akvarelu in svinčniku *Majka Jugoslavija* (danes v zbirki Muzeja novejšje in sodobne zgodovine Slovenije), na kateri pripadniki treh jugoslovanskih plemen izkazujejo čast alegoriji Jugoslavije, ki sedi na prestolu, okrašenem z doprsnima kipoma kraljev Petra in Aleksandra. Leta 1939 je Smrekar sodeloval na natečaju za poslikavo banovinske palače v

– do vezenin in skulptur, stvaritev samoukov.⁷ Ključen element tega široko zasnovanega državotvornega projekta je predstavljalo označevanje javnega prostora s spominskimi obeležji Karađorđevićem. Spomeniki so bili svojevrstne markacije, ki so zaznamovale jugoslovansko ozemlje, obenem pa tudi lokacije, na katerih so lahko organizirali državne svečanosti in s tem krepili patriotsko zavest integralnega jugoslovanstva, ki jo je poosebljal monarh.

O tem, kako uspešni so bili rezultati vseh teh dejavnosti, je težko natančno soditi. Novejše študije izpostavljajo, da grajenje jugoslovanskega državnega kulta in poudarjanje povezovalne vloge Karađorđevićev pri marsikaterem državljanu – posebej če ni bil Slovan ali monarhist – ni naletelo na plodna tla,⁸ pa tudi nekateri spominski zapisi so bili do slavnega odnosa Jugoslovancev do svojih monarhov kritični.⁹ Kljub temu se iz virov zdi, da je večina Slovencev sprejemala Karađorđevića kot svoje monarhe, tako da je mogoče prepoznati vzorec, znan že iz Avstro-Ogrske: medtem ko so bili dnevna politika, politične stranke in njeni predstavniki deležni obilice kritik, pa je bil monarh posvečena avtoriteta, ki je uživala spoštovanje in zvestobo (kar je pred letom 1918 označeval izraz *Kaisertreue*) – seveda pa je k temu nedvomno prispevalo tudi ostro sankcioniranje vsakršnega verbalnega delikta zoper monarha ali kraljevo družino.¹⁰ Pravzaprav je bilo uzakonjeno tudi slavljenje kraljeve dinastije, saj so poslanci Narodne skupščine 30. junija 1925 soglasno sprejeli Zakon o narodnem priznanju kralju Petru Velikemu Osvoboditelju, s katerim so se obvezali postaviti dostojen kraljev spomenik v Beogradu.¹¹ Država je strogo bdela nad kvaliteto novih spomenikov, saj so člani umetniškega oddelka pri ministrstvu za izobraževanje šele po natančnem preverjanju – lahko pa tudi po poizvedbi o političnem in navnem ozadju pobudnikov pri ministrstvu za notranje zadeve – odobrili prošnje za postavljanje kraljevih spomenikov, načrt pa je moral

Ljubljani in na enem od osnutkov prikazal prihod regenta Aleksandra v Ljubljano leta 1920, gl. Damir Globočnik, *Hinko Smrekar: kratak oris življenja in dela* (Ljubljana, 2021), str. 148–149.

⁷ Neki viničar je npr. leta 1935 iz lipovega lesa ustvaril po dva metra visoka kipa kralja Aleksandra in Rudolfa Maistra, gl. "Narodna umetnost na Mariborskem tednu", *Mariborski večernik Jutra*, 26. 7. 1935, št. 167, str. 2.

⁸ Prim. npr. Mateja Ratej, "Kaj žalujete za ovim vragom": odzivi na smrt kralja Aleksandra Karađorđevića (1934) na Štajerskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv 55, št. 1 (2019), str. 28–44.

⁹ Prim. zapis Jakoba Mohoriča med komentiranjem odnosa Jugoslovancev do kralja Aleksandra: "Gladko so si izmislili, da so bile njegove zadnje besede 'Čuvajte Jugoslavijo!' Vseposvoda so mu postavljali spomenike in pri odkrivanju točili krokodilske solze, med njimi taki, ki so takoj pri prevratu sprejemali ministerske stolce v Titovi vladi." (Jakob Mohorič, *O zgodovini slovenske kršćanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019), str. 195).

¹⁰ Bosiljka Janjatović, "Uvreda Veličanstva: teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 30, št. 1 (1997), str. 245–256.

¹¹ "Slava velikemu kralju Osvoboditelju!", *Jutro*, 1. 7. 1925, št. 150, str. 1.

sprejeti tudi kraljevi dvor.¹² Zavrnitev predloga in ostri komentarji na likovno ali drugače nedovršene predloge niso bili redkost,¹³ prav tako odstranjevanje že postavljenih, toda neprimernih spomenikov. Na ta način je država dosegla, da so (vsaj najpomembnejše) spomenike ustvarjali le priznani in izšolani domači kiparji ter arhitekti, tako da so bile uresničene spomeniške rešitve hkrati kvalitetna umetniška dela.

Po Kraljevini SHS oz. Kraljevini Jugoslaviji so postavili najmanj nekaj sto konjeniških spomenikov, celopostavnih figur, doprskih kipov, spominskih plošč, kapel, spominskih vodnjakov in drugih obeležij, posvečenih monarhom; na Slovenskem jih je trenutno dokumentiranih blizu 70. Daleč največji delež je bil posvečen kraljema Petru I. ter njegovemu sinu Aleksandru I., pri čemer so največ spomenikov odkrili po njuni smrti, ko so jima tudi podelili epitetona Osvoboditelj oz. Zedinitelj. Aleksandrova nasilna smrt v atentatu v Marseillu je bila posebej močan katalizator za množico spomeniških predlogov, pri katerih nista manjkali besedi "Čuvajte Jugoslavijo", ki naj bi ju monarh po zagotavljanju jugoslovanske propagande izgovoril tik pred smrtjo, četudi je verjetnost, da je temu res tako, majhna.

Celovit seznam spomenikov Karadorđevićem do danes še ni nastal, ne za področje celotne države ne za katerikoli njen del, četudi so – predvsem srbski – raziskovalci sestavili več pregledov največjih in najpomembnejših spomenikov.¹⁴ Morda je najdlje pri zbiranju podatkov prišel srbski umetnostni zgodovinar Uglješa Rajčević, ki je v zvezkih iz let 2001¹⁵ in 2007¹⁶ skušal popisati vse "srbske" spomenike na nekdanjem jugoslovanskem prostoru izpred leta 1950, ki so bili porušeni. Četudi pregled vsebuje mnoge napake in spregleda marsikateri spomenik, pa je dovolj natančen, da omenja tudi številne malo znane spomenike na Slovenskem. Za slovenski prostor je prvi ambicioznejši poskus popi-

¹² Olga Manojlović Pintar, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989* (Beograd, 2014), str. 263–266, 287–291.

¹³ Prim. kritičen komentar umetniškega oddelka na osnutek za spomenik kralju Petru I. v Novi Gradiški na Hrvaškem, delo priznanega kiparja in medaljerja Iva Kerdića, iz leta 1926, češ da "daje vtis dobro izurjenega šolskega dela": "Glava je zelo natančno modelirana, toda brez posebnega izraza in duha. Enako je mogoče reči na splošno tudi za položaj, v katerem je figura, in za položaj rok; vse to je izdelano po pradednih pravilih in vzorcih, svečano in dekorativno, toda brez resničnega občutka naravne dostojanstvenosti. Še več, lahko bi očitali, da je vrat otrdel (kot pri človeku, ki ni navajen na paradno uniformo), da so prsi prenapihnjene, da je zvitek v roki nesmiseln, zelo banalen simbol, da je pretirano naturalistično prikazana generalska uniforma, katere poudarjena barvitost niti malo ne pristaja spomeniku špartanskega kralja Petra. /.../ Vseeno se kiparju ne more odreči določena izobrazba in veščina pri modeliranju, tako da se lahko, čeprav njegov kip ne sodi med občutena umetniška dela, tudi takšen, kakršen je, postavi v kakšni manjši vasi, brez nevarnosti, da bi žalil okus izobraženih meščanov in dolžno pieteto do umrlega velikana." (Uglješa Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima: knjiga druga* (Novi Sad, 2007), str. 54–55 (dalje: Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima*)).

¹⁴ Prim. npr. Dušan M. Babac, *Aleksandar I, viteški kralj* (Beograd: Evro Book, 2018), str. 341–361.

¹⁵ Uglješa Rajčević, *Zatirano i zatrti: oskrnavljeni i uništeni spomenici na tlu prethodne Jugoslavije: knjiga prva* (Novi Sad, 2001).

¹⁶ Rajčević, *Zatirano i zatrti: o uništenim srpskim spomenicima*.

sa spomenikov predstavljal bogato ilustriran članek na treh straneh v slavnostni številki *Jutra* iz leta 1940, ki je izšla ob odkritju konjeniškega spomenika kralju Aleksandru v Ljubljani.¹⁷ Kasnejši slovenski raziskovalci so se pri beleženju spomenikov Karadordevičem v glavnem omejili na večja in manjša kiparska dela. Prvi pregled za Slovenijo je zbrala umetnostna zgodovinarica dr. Špelca Čopič, ki je naštel 13 postavljenih kiparskih spomenikov in enega nedokončanega.¹⁸ Koncizen pregled pomembnejših figuralnih spomenikov je sestavil ddr. Damir Globočnik,¹⁹ dr. Božidar Jezernik pa jih je nekaj predstavil skozi razglednice.²⁰ Še vedno je daleč največ raziskovalne pozornosti posvečene najpomembnejšim, torej največjim spomenikom v mestnih središčih, preostali pa ostajajo na obrobju, marsikdaj so tudi povsem nedokumentirani. V nadaljevanju bodo zato predstavljene nove raziskovalne ugotovitve o različnih tipih spominskih obeležij Karadordevičem na Slovenskem, ki so nekoč – deloma pa še danes – tvorila široko razprostranjeno spominsko mrežo. Raziskava je temeljila predvsem na časopisnih virih, v katerih so omenjena številna obeležja, o katerih še ne obstajajo podrobnejše študije. Prispevek se bo omejil na javne spomenike. Doprsni kipi monarhov, ki so jih izdelovali slovenski kiparji (Tine Kos, Peter Loboda, France Kralj, Lojze Dolinar ...), so krasili številne javne prostore (predvsem sedeže oblasti in gospodarske ustanove) tako v Sloveniji kot drugod v državi, vendar bodo iz pričujočega pregleda izpuščeni. Enako velja za "uporabne spomenike", saj so v številnih primerih denar za postavitev spomenika namenili za izgradnjo raznih ustanov (šole, bolnišnice, Sokolski domovi, počitniški domovi ...), ki so jih poimenovali po monarhih.

Celopostavni spomeniki

Prvi javni spomenik kralju Petru I. na Slovenskem, ki je bil tudi prvi večji slovenski spomenik kateremukoli pripadniku dinastije Karadordevič nasploh, so postavili v nekdanjem parku Zvezda v Kranju (danes Slovenski trg).²¹ Mesto

¹⁷ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5–7.

¹⁸ Špelca Čopič, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2000), str. 291–379.

¹⁹ Damir Globočnik, *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti* (Ljubljana, 2017), str. 568–573 (dalje: Globočnik, *Likovno in simbolno*).

²⁰ Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014), str. 393–431.

²¹ To in naslednje poglavje temeljita na Ivan Smiljanič, Peter Mikša in Matija Zorn, "Monuments in the Function of State Ideology and Unification of Territory: The Case of Monuments to the Ruling Family of Karadordevič in Slovenia", *Igra ustvarjalnosti*, št. 7 (2019), str. 46–53, Peter Mikša, "Karadordeviči – nekoč tudi slovenski kralji", v: *Dekle iz ozadja zgodovine: Ljudmila Belcjan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadordeviča*, ur. Alenka Pipan in Marko Frelih (Kranj, 2020), str. 55–75, in na Smiljanič, Mikša in Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo*, str. 29–93.

je bilo znano po liberalni in s tem projugoslovanski občinski upravi, zato so mestni veljaki želeli potrditi svojo zvestobo kraljevini z odkritjem spomenika pokojnemu monarhu.²² Obležje je zasnoval akademski kipar Tine Kos. Šlo je za železobetonski, devet metrov visok obelisk z valjastim podstavkom, ki so ga krasili bronasti kip klečečega mladeniča (po raznih razlagah je simboliziral svobodo, osvoboditev ali hvaležnost), bronasti medaljon s portretom monarhovega profila ter marmornat kip orla na vrhu obeliska, ki je "srepro in srdito" gledal proti zahodu,²³ torej proti slovenski Primorski, ki je po podpisu Rapalske pogodbe pripadla Italiji. Postavitev in priprave na odkritje spomenika je vodil poseben odbor, sestavljen iz uglednih kranjskih meščanov, ki je skušal dogodku dati karseda vsedržavni pomen, zato je na svečanost odkritja 1. avgusta 1926 povabil tudi kralja Aleksandra in kraljico Marijo. Slavnosti so se pričele že dan pred odkritjem s sprevedom po mestnih ulicah ter slavnostno akademijo v dvorani mestne čitalnice, na kateri je govornik dr. Beno Sabothy poudaril:

Kranj, ki se je že leta 1904 udeležil s posebno deputacijo kronanja pokojnega kralja Petra, se hoče s postavitvijo spomenika vsaj skromno oddolžiti heroju, ki je s tolikimi žrtvami pripomogel jugoslovanskemu narodu do zmage. Spomenik kralju Petru naj je ob enem simbol našega ujedinjenja in naše svobode.²⁴

Naslednji dan se je v mestu zbralo 15.000 obiskovalcev z množico predstavnikov raznih društev in organizacij. Z avtomobilom je prispel tudi kraljevi par (kraljica je bila oblečena v gorenjsko narodno nošo, kar je prisotne navdušilo), ki ga je nagovoril župan Ciril Pirc in se mu zahvalil za obisk. Ko sta bila obdarovana s cvetjem, sta Aleksander in Marija zavzela svoji mesti na posebni tribuni. Kot slavnostni govorec je nastopil industrialec ter član pripravljalnega odbora Makso Fock, ki je poudaril, da

se je tudi Kranj, ki je bil od nekdanj torišče narodne zavednosti, hotel vsaj v skromni meri oddolžiti največjemu heroju in jugoslovanskemu junaku, ki je bil pripravljen dati za našo narodno osvobojenje in ujedinjenje poslednjo kapljo krvi, našemu prvemu in velikemu kralju Petru I. Osvoboditelju, s tem, da mu postavi skromen spomenik, ki naj še pozne rodove spominja na naše osvobodilne boje, pa tudi na to, da čaka onstran granic še stotisoče bratov pod tujim jarmom odrešenja.²⁵ Po njegovem govoru so spomenik odkrili, s kratkim nagovorom pa se je

²² Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Globočnik, *Likovno in simbolno*, str. 393–418.

²³ "Prvi spomenik svobode v Kranju", *Slovenski narod*, 11. 6. 1926, št. 129, str. 3.

²⁴ "Veličastna slavnost v Kranju", *Slovenski narod*, 3. 8. 1926, št. 172, str. 2.

²⁵ Prav tam.



Spomenik Petru v Kranju (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

oglasil tudi Aleksander, ki se je zahvalil za izkaze vdanosti državi in svoji družini. Svečanost, ki jo je sicer vznemiril incident s provokacijo članov nacionalističnega združenja Orjuna, se je popoldne zaključila z ljudsko veselico. Kipar Kos je bil povsem spregledan:

Prvič je dobil navadno vabilo kakor da ni imel pri spomeniku več dela kot drugi. A g. Kos je bil še bolj med zadnjimi. Niso ga hoteli spustiti na slavnostni prostor, ampak se je moral skozi množico s komolci preriniti ali bolje: skrivaj utihotapiti! Kralj je po njem spraševal, a gospod Kos mu ni bil predstavljen!²⁶

Ljubljana je svoj spomenik kralju Petru postavila šest let za Kranjem, četudi ga je začela načrtovati le malo po odkritju kranjskega.²⁷ Sklep o odkritju spomenika je novembra 1926 sprejelo Združenje rezervnih častnikov. Organizirali so izvršilni odbor, ki je objavil javni razglas, v katerem so vse Slovence pozvali, naj po svojih zmožnostih prispevajo sredstva za postavitve spomenika. Prav tako je odbor razposlal nad 14.000 prošenj raznim podjetjem in premožnim zasebni-

²⁶ "Še nekaj potrebnih ugotovitev iz Kranja", *Slovenec*, 8. 8. 1926, št. 178, str. 4.

²⁷ Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Damir Globočnik, *Spomeniki* (Ljubljana, 2022), str. 256–309 (dalje: Globočnik, *Spomeniki*).

kom, vendar množičnega odziva ni bilo. Časopisje je napadalo mlačen odziv in izgovore, "da zdaj ni čas za take reči, da nas tare gospodarska kriza, da imamo vedno več brezposelnih, da se čuti povsod pomanjkanje denarja itd."²⁸ Približno štiri petine sredstev so tako prispevali manj premožni. Odbor je moral biti pri postavitvi kipa varčen. Četudi so odborniki prvotno računali na poldrugi milijon dinarjev dohodkov, so jih v petih letih zbrali le 482.000, od tega pa so porabili zgolj 275.000 dinarjev in preostanek dali za dobrodelne namene.²⁹ Z zbranim denarjem so financirali postavitve spomenika pred ljubljanski magistrat, ki je bila v primerjavi s prejšnjimi velikopoteznimi načrti o ureditvi veličastnega prostora, kjer bi se lahko zbirali ljudje ter organizirale svečanosti, dokaj skromna. Umetnostni kritik Karel Dobida je npr. predlagal, naj kip postavijo na visok steber, podoben Trajanovemu stebru ali Tegetthoffovemu spomeniku na Dunaju, sredi Dunajske ali na koncu Miklošičeve ceste – ali pa, da za spomenik zgradijo kar nov trg.³⁰ Prvotne ideje so spomenik umeščale tudi na Trg kralja Petra (danes Miklošičev park), vendar je na koncu prevladal predlog postavitve na stopnišče magistrata, ki ga je podal arhitekt Jože Plečnik. Konjeniški kip je iz črnega podpeškega marmorja izklesal akademski kipar Lojze Dolinar, takrat morda najbolj cenjen slovenski kipar (študija za konjsko glavo na spomeniku je ohranjena v Dolinarjevi galeriji v Kranju). S podstavkom je spomenik meril v višino štiri metre (manj od prvotno načrtovane višine 5,8 metra), spredaj pa je imel napis "Naš Osvoboditelj".³¹ Dolinar je pri upodabljanju pokojnega kralja izbral sintezo upodobitev kralja kot vojaškega zmagovalca in kot pravičnega zakonodajalca: kralj je bil, tako kot številni vojskovodje, upodobljen na konju, vendar je bil konj upodobljen v mirni drži, Peter pa ni bil oblečen v uniformo, temveč v stiliziran plašč. Posamezni detajli kipa, kot so razoglavost jezdeca, sandali in tunika, so nakazovali zgledovanje po antičnih zgledih.

Spomenik so svečano odkrili 6. septembra 1931, v okviru prireditev t. i. kraljevega tedna ob 10. obletnici vladanja kralja Aleksandra. Že na predvečer prazničnega dne so v mestu organizirali slavnostno razsvetljavo ter baklado, naslednji dan pa se je odkritja spomenika udeležilo kar okoli 100.000 ljudi. Člani odbora za postavitve spomenika so pred magistratom pričakali goste, nato pa se je z igranjem godbe pričela osrednja svečanost. Kot osrednji govorec je nastopil predsednik odbora, inženir Ladislav Bevc, ki je med drugim poudaril:

²⁸ "Akcijska za postavitev spomenika kralju Petru", *Jutro*, 10. 4. 1927, št. 86, str. 3.

²⁹ "V čast kralja Petra Osvoboditelja", *Slovenec*, 26. 7. 1931, št. 166, str. 5.

³⁰ Karel Dobida, "Spomenik kralja Petra v Ljubljani (nekaj kritičnih opazkov)", *Slovenec*, 17. 2. 1927, št. 38, str. 3–4.

³¹ "Kako je Ljubljana prišla do spomenika kralju Petru", *Slovenec*, 6. 9. 1931, št. 201, str. 2.



Konjeniški spomenik Petru v Ljubljani (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Izraz velike sreče, ponosa in hvaležnosti Slovencev spričo zgodovinskega dejstva osvobojenja in uedinjenja naj bo spomenik, ki ga je izklesal naš mojster, akademični kipar Lojze Dolinar. Mojster je z ljubeznijo in žrtvami Slovencev vdahnil v kamen življenje, ki bo poslej bdelo nad usodo naše zgodovine, katero smo za vekomaj združili z usodo kraljevskega doma Karadjordjevičev.³²

³² "Beseda predsednika", *Jutro*, 7. 9. 1931, št. 205b, str. 2.



Spomenik v Rakeku
(Arhiv Nanija Poljanca
– Kraljeva zbirka
Ljudskega muzeja
Rogaška Slatina)

Po teh besedah so spomenik ob pokanju topičev z ljubljanskega gradu ter ob glasnem vzklikanju množice odkrili. Sledilo je še nekaj nastopov, polaganje vencev pred spomenik, parada vojske ter slavnostna povorka mimo spomenika.

Naslednji celopostavni spomenik je bil prvi, ki je bil posvečen kralju Aleksandru. Odkrit je bil ob železniški postaji v Rakeku, naselju, ki je z vzpostavitvijo rapalske meje in izgubo Postojne postalo novo središče Notranjske. Monarhov kip na državni meji je sporočal, da se tu pričenja jugoslovansko ozemlje,

slovenskim prebivalcem na obeh straneh meje pa naj bi vlival pogum. Akcijo za postavitve spomenika je vodil odbor, sestavljen iz lokalnih društev, izdelavo kipa pa je naročil pri akademskem kiparju Ivanu Sajevidu, rojenem v Stari vasi pri Postojni. Sajevid je zmodeliral kip kralja, oblečenega v vojaški plašč in z dlanmi, počivajočimi na sablji, v bron odlita figura pa je stala na kamnitem podstavku z vklesanimi napisi.³³ Po nekaj prestavitvah datuma odkritja zaradi nedokončanih del ter lokalnih političnih trenj je bil za slavnostni dan izbran 17. oktober 1937, dober teden dni po tretji obletnici kraljeve smrti. Na odkritje je pripeljal poseben vlak, s katerim so prišli gostje iz Ljubljane. Bogat program ob odkritju se je sklenil s polaganjem vencev, sprevedom vojske in gasilcev ter koncertom.³⁴

Dne 18. junija 1939 so ob Sokolskem domu v Trbovljah odkrili še en Aleksandrov spomenik. Skupaj z nekaj drugimi društvi ga je dalo postaviti trboveljski Sokol, telovadno društvo in ena od organizacij, ki so bile jugoslovanskemu unitarizmu ter kraljevi družini najbolj zveste. Društvo je najprej razmišljalo o postavitvi doprsnega kipa, vendar se s tem ni zadovoljilo in kljub precej zvišanim stroškom sklenilo postaviti celopostavni spomenik. Med svojimi člani in drugimi Trboveljčani je vodstvo Sokola zbralo potreben denar in naročilo izdelavo bronastega, več kot dva metra visokega kipa pri danes malo znanem kiparju Francu Repiču (ta je tudi pomagal Dolinarju pri klesanju Petrovega konjeniškega kipa). Kipar, ki je imel zaradi opravljanja obnovitvenih del na beograjskem dvoru tudi osebni stik z Aleksandrom,³⁵ je kralja upodobil v pohodnem plašču, njegova roka pa je bila iztegnjena v govorniško držo. Pred odkritjem je *Jutro* pisalo: "Trbovlje, dolina rudarjev, bo postavila kralju Aleksandru I. Zedinitelju spomenik, da tako pred vsem svetom izpriča, da je jugoslovenska državna misel med trboveljskim prebivalstvom globoko vkoreninjena, da tudi rudar ljubi Jugoslavijo."³⁶ Spomenik je bil slavnostno odkrit ob tridesetletnici delovanja trboveljskega Sokola s programom, ki so ga pripravili Sokoli in vojska. Del prireditve je bila podoknica pred hišo Franca Dežmana, ki je brezplačno odstopil zemljišče za postavitev letnega telovadišča Sokola. Kot osrednji govorci je nastopil predsednik odbora za postavitev spomenika Rudolf Plesković, spomenik pa je odkril podpolkovnik Stefanović, ki je na prireditvi zastopal kralja Petra II.³⁷

³³ "Prizori z odkritja spomenika Viteškemu kralju Uedinitelju na Rakeku", *Jutro*, 19. 10. 1937, št. 244, str. 4.

³⁴ "Navodila udeležencem pri svečanosti odkritja kraljevega spomenika na Rakeku", *Jutro*, 16. 10. 1937, št. 242, str. 5.

³⁵ AMI, "Razgovor s kiparjem Francem Repičem", *Jutro*, 2. 8. 1939, št. 177, str. 7.

³⁶ "Spomenik Viteškemu kralju v Trbovljah", *Jutro*, 11. 6. 1939, št. 133, str. 3.

³⁷ "V Trbovljah so odkrili spomenik Viteškemu kralju", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 19. 6. 1939, št. 139a, str. 1.

Največji, najbolj impresiven in po mnenjih sodobnikov najlepši spomenik kralju Aleksandru v Sloveniji je bil njegov konjeniški kip, postavljen v parku Zvezda na Kongresnem trgu v Ljubljani, ki je bil verjetno tudi največji spomenik monarhu v celi državi.³⁸ Pobuda za spomenik je nastala nekaj dni po kraljevi smrti: Sreska organizacija vojnih dobrovoljcev je že 16. oktobra 1934 objavila poziv za zbiranje prispevkov za spomenik, 29. oktobra se je prvič srečal odbor, zadolžen za postavitve spomenika, ob prazniku zedinjenja 1. decembra pa je bil objavljen javni poziv, ki je sočasno obsegal tri akcije, poleg odkritja kraljevih spomenikov v Ljubljani in Mariboru še odprtje nove bolnice v Ljubljani. Za spomenik so ljudje denar zbirali precej bolj prizadevno kot za konjeniški spomenik kralju Petru. Če za slednjega niso zbrali niti pol milijona dinarjev, so za Aleksandrov spomenik v treh letih nabrali 1.600.000 dinarjev. Največji delež pri obeh spomenikih so po poročanju časopisja prispevali srednji sloji, vendar so za spomenik kralja Aleksandra precejšen del potrebne vsote prispevale institucije in občine. Razlike lahko razumemo kot odraz povečanja jugoslovanske zavesti v času med smrtjo kralja Petra in Aleksandrovo smrtjo. Kralj Aleksander je poosebljal jugoslovanstvo in Jugoslavijo, državljane pa sta, vsaj začasno, povezala njegova nasilna smrt in občutek ogroženosti države v času po atentatu.

Marca 1935 je odbor za postavitve spomenika sklenil, da bo spomenik stal v Zvezdi, in arhitektu Hermanu Husu naročil izdelavo natančnejših načrtov za ureditev okolice, konec istega leta pa je razpisal natečaj za izdelavo kipa, na katerega je prispelo 16 osnutkov. Takrat se je proces postavitve začel zapletati, saj odbor ni podelil prve nagrade, prav tako pa so se začeli pojavljati predlogi o novih lokacijah za spomenik. Svoje ideje je prispeval tudi arhitekt Jože Plečnik, ki je zasnoval idejo propilej – stebriščne pasaže – okoli kraljevega spomenika, ki bi po mnenju kritikov Zvezdi pridala vtis monumentalnosti:

Aleksandrove propileje s spomenikom in Plečnikovo regulacijo so velika arhitektonska simfonija umetnosti prostora, umetnosti arhitekture, monumentalne plastike in monumentalnega slikarstva. Aleksandrove propileje s spomenikom kralja Aleksandra in Južni trg bo centralno umetnostno znamenje bodoče veljemestne Ljubljane.³⁹

Ideji propilej pa so se mnogi umetniki uprli, češ "da je novi projekt za spomenik le arhitektura, služeca bodoči ureditvi gotovega terenskega kompleksa, pri čemer je kiparski in slikarski delež le okrasni motiv popolnoma podrejenega značaja in pomena".⁴⁰

³⁸ Za obširnejši pregled načrtovanja in odkritja spomenika gl. Globočnik, *Likovno in simbolno*, str. 485–568.

³⁹ Anton Stupica, "Aleksandrove propileje v Ljubljani", *Slovenec*, 26. 9. 1937, št. 221a, str. 7.

⁴⁰ "Naši umetniki in spomeniški odbor", *Jutro*, 1. 10. 1937, št. 229, str. 3.

Politično obarvan razkol med ljubljansko občino ter spomeniškim odborom je postavitve spomenika zavrl. Odbor je začel prevpraševati lokacijo za spomenik in poleg Kongresnega trga omenjal še park pred univerzo, prostor pri vhodu v park Tivoli in trg pred Narodnim domom (danes Narodno galerijo). Na novem arhitekturnem natečaju je še drugič zmagal arhitekt Hus, ki je lokacijo spomenika predvidel ob parku Tivoli. Sredi oktobra 1938 je bil razpisan še en kiparski natečaj, na katerem je odbor prvo nagrado izmed šestindvajsetih prispelih osnutkov sicer dodelil osnutku Tineta Kosa, toda naročilo za izdelavo konjeniškega kipa je sredi januarja 1939 oddal drugouvrščenemu Lojzetu Dolinarju – na Kosovo nejevoljo, saj je bil prepričan, da je Dolinar naročilo prejel po političnih zvezah.⁴¹ Ko so z maketo preverjali ustreznost lokacije kipa pri Tivoliju, se je izkazalo, da bi s postavitvijo kipa na tem kraju nastopili problemi z regulacijo prometa, obenem pa je javnost zahtevala postavitve kipa v Zvezdo, zato je odbor štiri mesece pred odkritjem dokončno odločil, da bo spomenik stal v parku v najožjem središču Ljubljane.⁴²

Kipar Dolinar je medtem modeliral orjaški konjeniški kip ter reliefa *Vojna in Mir* za podstavek spomenika; osnutek spomenika je danes shranjen v Moderni galeriji. Kot je pričal kipar, je bilo delo utrudljivo:

Obraz zmodeliraš, kakor bi ga modeliral v ateljeju, ter mu gledaš tako rekoč iz oči v oči. Nato stopiš doli in najdeš med deskami in plankami odprtine, iz katere dobiš pogled iz nižine. Razočaranje! Tu šele spoznaš, da moraš pridejati nekaj na čelu in odvzeti pri bradi. Hitro gori in popravi! Sledi kontrola iz daljave, pa hajdi zopet v 'višje nadstropje'. Ali mi veruješ, da sem samo pri izdelovanju obraza stopil 40, 50krat doli in gori. In to pri tropski vročini letošnjega poletja, ko je sonce neusmiljeno pripekalo na streho barake.⁴³

Za model kipa je Dolinar porabil 50.000 kilogramov gline, v mavčni odlitek, ki je nastal na podlagi modela, pa je lahko zlezlo 15 ljudi. Za odlivanje kipa v bron, ki so ga izvedli v livnici Jeremič v beograjskem Voždovcu, naj bi porabili med 6.000 in 7.000 kilogramov brona v vrednosti 300.000 dinarjev; skupni stroški za postavitve spomenika so znašali okoli 1.300.000 dinarjev. Kip je predstavljal Aleksandra, oblečenega v dolg vojaški plašč in dostojanstveno jahajočega na konju, kot vojaka in borca na zmagoslavnem pohodu, v rokah pa je držal žezlo kot simbol oblasti, ki mu jo je podelilo ljudstvo. Kip konja z jezdecem je meril v višino 6,8 metra, stal pa je na štirimetrskem podstavku.⁴⁴ Dolinar je o kipu povedal:

⁴¹ Janko Kos, *Umetniki in meščani* (Ljubljana, 2015), str. 9, 64.

⁴² "Kako je Ljubljana dobila spomenik kralja Aleksandra I.", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 2.

⁴³ S. Š., "Obisk pri kiparju Dolinarju", *Jutro*, 5. 11. 1939, št. 258, str. 7.

⁴⁴ "Kako je Ljubljana dobila spomenik", str. 2.



Konjeniški spomenik Aleksandru v Ljubljani (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

Spomenik kralja sem zamislil v velikih dimenzijah kot nekaj veličastnega, ki naj gledalca impresionira s svojo zunanjo obliko kakor tudi notranjo silo. Tako sem si zamislil ta velikanski spomenik, ki naj že po veličini ponazori veliko idejo zedinjenja, po notranji vsebini pa triumpf zmagujočega kralja, ki je po zmagoviti vojski z dostojanstvenim mirom vladal in zedinjeval v eni državi Slovence, Srbe in Hrvate. Kar se mene osebno tiče, sem delal spomenik z notranjim navdušenjem, kajti, kakor vam je znano, sem izšel iz predvojnih 'preporodovcev', ki smo že v Avstriji živeli in delali za idejo zedinjenja, katerega tvorcu naj sedaj postavim spomenik. Tako je delo za ta spomenik pomenilo mojo notranjo sprostitve. Če vse drugo abstrahiramo, je bil pokojni kralj nesebičen heroj Zedinjenja, bojevnik, ki je šel to svojo idejo z vso voljo in jo tudi ovekovečil s svojim delom. Zato sem hotel postaviti kralja-vojaka, borca, zmagovalca v triumfalnem pohodu, ko ga je narod ognil s kraljevim plaščem in mu dal v roke žezlo svobode. Zato sem se tudi odločil, da vrežem v reliefe na vsaki strani dva glavna dogodka zmagujočega vladarja: vojno in mir, zmago in vlado, vojaka in državnika. Ta ideja me je navdihovala ves čas snovanja načrtov, kakor tudi oblikovanja v današnje dimenzije. In če bo narod doživel ob njem isto, sem dosegel svoj ustvarjajoči namen.⁴⁵

⁴⁵ td., "Razgovor z ustvarjalcem kraljevega spomenika kiparjem Lojzetom Dolinarjem", *Slovenec*, 6. 9. 1940, št. 204a, str. 3.

Dne 2. julija 1940 so člani spomeniškega odbora v podstavek spomenika vzdali svinčeno ploščo s spominskim napisom, ki ga je sestavil dr. Alojz Gradnik. Na slavnostno odkritje spomenika 6. septembra 1940 se je mrzlično pripravljala vsa Ljubljana. Ker so pričakovali najmanj 50.000 udeležencev, so morali poskrbeti za red in mir, zato so dostop na prireditveni prostor omogočali samo imetnikom posebnih dovolilnic. Slavnostni dan se je pričel ob pol šestih zjutraj s topovskimi streli z ljubljanskega gradu, čemur so sledili budnica, sprejem tisočev gostov na kolodvoru in zbiranje množic na Kongresnem trgu. Slavnostni maši sta bili v ljubljanski stolnici ter pravoslavni cerkvi sv. Ciri-la in Metoda. Pet minut pred enajsto je pred navdušeno množico v spremstvu kneza namestnika Pavla in njegove družine prišel tudi mladi kralj Peter II., ki se je pripeljal z Brda pri Kranju in predhodno obiskal mašo v pravoslavni cerkvi. Tega dne je Peter praznoval 17. rojstni dan – in hkrati, kot se je izkazalo, zadnjega, ki ga je preživel v Jugoslaviji. Po nastopu pevskega zbora in igranju državne himne je govoril predsednik spomeniškega odbora, klasični filolog in gimnazijski ravnatelj dr. Josip Pipenbacher, ki je slavil zasluge pokojnega kralja za Jugoslavijo. Na koncu govora je prosil kralja Petra, naj odkrije spomenik, ki je bil do takrat pregrnjen z veliko državno zastavo. Ko se je spomenik pokazal izpod pregrinjala, so izstrelili topovske strele in častne salve. Zatem je Pipenbacher pred spomenik položil venec in predsednika ljubljanske občine prosil, naj spomenik prevzame v last. Venec je pred očetov kip položil tudi kralj Peter. Sledil je še govor ljubljanskega župana dr. Jura Adlešiča, ki je prav tako položil venec. Prisotni so začeli množično polagati vence, nato pa so se postopoma razšli, četudi je spomenik ostal obljuden še ves dan.⁴⁶

Spomenik naj bi v času vojnega divjanja po delih Evrope dokazoval jugoslovansko moč, enotnost in nedeljivost.⁴⁷ Da je odkritje spomenika zbudilo čustva naklonjenosti Jugoslovčanov do pokojnega kralja, priča tudi priložnostna pesem, ki jo je zložil ljudski pesnik Niko Prinčič iz Malinske na Krku. Ena od kitic se glasi: "Zahvalna Ljubljana u današnjem sjaju / spomenik podiže Viteškemu kralju, / kako li bi ostao za vječna vremena / usadjen u duši svih Jugoslovena."⁴⁸

⁴⁶ "Nj. Vel. kralj Peter II. je osebno odkril spomenik svojemu viteškemu očetu kralju Aleksandru I. v srcu Slovenije", *Slovenec*, 7. 9. 1940, št. 205, str. 1–3.

⁴⁷ Olga Manojlović, "Vladarski spomenici u Ljubljani 1908–1940. godine", *Godišnjak za društvenu istoriju* 4, št. 2–3 (1997), str. 197–207.

⁴⁸ "Spomen-pjesma", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 7.

Doprnsni kipi

Odkrivanje doprnsnih kipov je bilo, tudi zaradi nižje cene, v slovenskih naseljih bolj razširjeno kot postavljanje celopostavnih spomenikov. Trenutno je najstarejši znani doprnsni kip kateremukoli Karadordeviću na Slovenskem kip kralja Petra I., ki ga je leta 1904 izdelal hrvaški kipar Rudolf Valdec in ki so ga začeli po prvi svetovni vojni množično odlivati, da bi ga lahko postavili kot dekoracijo v javne prostore. Beograjska vlada je deset kipov podarila jugoslovanskim mestom, kasneje pa enega še ljubljanski univerzi. Ta ga je dala postaviti v osrednji avli, na podstavek, na katerem je do nedavnega stal kip Franca Jožefa.⁴⁹ Bolj nejasna je zgodovina Petrovega doprnsnega kipa, ki naj bi bil postavljen pred Kadetnico v Mariboru, prav tako na granitnem podstavku, na katerem je prej stal kip avstrijskega monarha. Ni znano, kdo je bil avtor doprnsnega kipa, niti čas, ko naj bi ga postavili, saj kip v medvojnem tisku ni bil omenjen, temveč je njegov obstoj zabeležen šele v novejših raziskavah. Po eni od ocen naj bi kip postavili že leta 1922,⁵⁰ kar pa je malo verjetno, vsaj glede na to, da so naziv prvega javnega spomenika kralju Petru v državi pripisovali kipu, ki je bil odkrit januarja 1923 na vrtu topniške delavnice v Sarajevu.⁵¹

Slovenski kiparji so se že zgodaj lotili izdelave doprnsnih kipov (tedaj še) regenta Aleksandra. Za beograjsko zunanje ministrstvo je Alojzij Gangl že leta 1919 izdelal Aleksandrov kip,⁵² nemara pa je bil prvi slovenski kipar, ki je imel priložnost ustvarjati monarhov kip po naravi, Franc Berneker, ki ga je Aleksander 15. marca 1922 v spremstvu Ivana Hribarja sprejel na avdienci. Kip je bil pozneje postavljen v prostorih ljubljanske občine.⁵³ V interjerjih javnih stavb je bilo v naslednjih letih postavljenih mnogo monarhovih doprnsnih kipov. Med zanimivejšimi primeri je Aleksandrov doprnsni kip, ki je bil skupaj z doprnsji Miroslava Tyrša, dr. Ivana Oražna, dr. Franceta Prešerna in Janeza Trdine postavljen v telovadnici Sokolskega doma v Mengšu, odprtega leta 1933. Vse kipe je izdelal starosta krajevnega Sokola Franc Ropret.⁵⁴

V večini raziskav je za prvi javni spomenik kateremukoli Karadordeviću na Slovenskem razglašen kamniti doprnsni kip kralja Aleksandra, postavljen ob cestnem križišču v Domžalah – prav na mestu, kjer je prej stal doprnsni kip Fran-

⁴⁹ Ivan Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 73, št. 3–4 (2019), str. 459–460 (dalje: Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji").

⁵⁰ *Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru – mariborart*, dostopno na: <http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>, pridobljeno: 25. 3. 2023.

⁵¹ "Spomenik kralju Petru v Sarajevu", *Jutro*, 24. 12. 1922, št. 304, str. 3.

⁵² K. Dobida, "Kipar Alojzij Gangl", *Kronika slovenskih mest* 3, št. 3 (1936), str. 193.

⁵³ "Kipar Berneker v avdienci pri kralju", *Slovenski narod*, 17. 3. 1922, št. 63, str. 3.

⁵⁴ "V Mengeš na sokolski praznik", *Jutro*, 23. 7. 1933, št. 170, str. 3.

ca Jožefa. Spomenik je dal postaviti Andrej Slokar, starosta domžalske organizacije Sokola, doprsni kip pa je po fotografijah izklesal Tine Kos. Preden je bil kip odkrit, je bil nekaj časa razstavljen v izložbi ljubljanske trgovine Magdič, kjer je požel pohvalne ocene glede portretne podobnosti z monarhom in umetniške dovršenosti.⁵⁵ Svečano odkritje je bilo 8. junija 1924.

Izredno slavlje je privabilo mnogo okoličanov, ki so ogledovali z zastavami okrašeni trg. Zbrano množico je nagovoril domžalski občan g. Andrej Slokar. V vznepenem govoru je povdarjal namen slavnosti in pozival narod k ljubezni do domovine in vladarja. Za njim je okrajni glavar dr. Ogrin v krasnem govoru priporočal ljudstvu, naj si spomenik našega kralja postavi vsak sam v svoje srce.⁵⁶

Spomenik, sestavljen iz doprsnega kipa in granitnega podstavka s črko A, je nato odkril sam Slokar. Leto dni po odkritju si je spomenik, kot je poročal tisk, osebno ogledal tudi kralj Aleksander. "Ustavil se je pred spomenikom, dolgo je opazoval lastno podobo, ob slovesu pa je poklonil ženi brata Slokarja nagelj."⁵⁷ Po marsejskem atentatu so pred spomenikom potekale žalne komemoracije.

Prvo kiparsko obeležje kralju Aleksandru, ki je bilo postavljeno v Ljubljani, in prvi figuralni kip, postavljen po njegovi smrti, je bilo bronasto doprsje na kamnitem podstavku, ki so ga odkrili 16. junija 1935 pred vhodom v Tobačno tovarno. Šlo je za odlitek kipa, ki je stal že pred drugimi tobačnimi obrati (tedaj v državni monopolni lasti) po Jugoslaviji, npr. v Nišu, Sarajevu, Banji Luki in Travniku. Kip je bil delo sarajevske kiparke Ive Despić Simonović iz leta 1926, ki je monarha portretirala v živo, kralj pa je kip razglasil za svoj najbolj zvest portret in umetnici podelil red sv. Save četrte stopnje.⁵⁸ Po znanih podatkih je bil spomenik prvi na Slovenskem, ki ga je izdelala ženska umetnica. Na podstavku je bil vklesan napis: "Uradništvo in delavstvo tobačne tovarne v Ljubljani v znak večnega spomina in hvaležnosti blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju in v posvetitev njegovega sporočila Čuvajte Jugoslavijo!"⁵⁹ Spomenik so postavili delavci tovarne s svojimi sredstvi, odkritju pa so prisostvovali predstavniki kralja Petra II., vojaškega ministra ter finančnega ministra. Kot osrednji govorec je nastopil ravnatelj Tobačne tovarne Edvard Jili, sicer doma iz Bosne, ki je "v lepi slovenščini pozdravil goste, nakar se je v toplih, vznesenih besedah spominjal velikih zaslug blagopokojnega herojskega vladarja za narod

⁵⁵ "Nov mramornat kip našega kralja", *Slovenski narod*, 1. 9. 1923, št. 199, str. 4.

⁵⁶ "Spomenik kralja Aleksandra v Domžalah", *Jutro*, 11. 6. 1924, št. 137, str. 3.

⁵⁷ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁵⁸ "Nov kraljev kip", *Slovenski narod*, 21. 4. 1926, št. 89, str. 3.

⁵⁹ "Spomenik velikemu kralju v tobačni tvornici", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 17. 6. 1935, št. 24, str. 3.



Doprsni kip Aleksandra pred Tobačno tovarno (Arhiv Nanija Poljanca – Kraljeva zbirka Ljudskega muzeja Rogaška Slatina)

in državo".⁶⁰ Zanimivo je, da je vodstvo ljubljanskega obrata sprva naročilo kraljevo doprsje pri slovenskem kiparju Ivanu Zajcu, ki ga je tudi izdelal, vendar je odločitev povzelo centralno vodstvo tovarne, ki je želelo v vseh jugoslovan-

⁶⁰ "Odkritje spomenika Viteškemu kralju v parku pred tobačno tovarno", *Jutro*, 18. 6. 1935, št. 139, str. 3.

skih tobačnih obratih postaviti enake odlitke kipa Ive Despić Simonović. *Jutro* je kritično pokomentiralo monopolizacijo spomenikov in se zavzelo za odkrivanje individualnih spomenikov pokojnemu monarhu.⁶¹

Dne 8. februarja 1936 je Ljubljana dobila še en kraljev spomenik. Bronasto dopasno figuro so svečano odkrili v avli ljubljanske univerze, ki je tedaj nosila Aleksandrovo ime. Plastiko je izdelal Nikolaj Pirnat, ki je samoiniciativno, v želji po stvaritvi dostojnega monarhovega portreta, izdelal kip monarha z rahlim nasmehom in sklenjenimi rokami (ki naj bi simbolizirale Aleksandrovo željo, da Jugoslovani držijo drug z drugim) ter oblečenega v slavnostno generalsko uniformo s plaščem. Časopisje, tako slovensko kot beograjsko, je Pirnatovo plastiko izredno pohvalilo, ban Dravske banovine Marko Natlačen pa je kip odkupil in ga podaril ljubljanski univerzi, ki ga je odkrila s skromno svečanostjo. Ker na dogodek niso bili povabljeni študentje, so se užaljeno oglasili številni pripadniki nacionalističnih študentskih združenj. Univerza jim je dovolila, da so se pokojnemu kralju pred spomenikom posebej poklonili 3. maja 1936.⁶²

Prvo mesto, ki je po Ljubljani počastilo Aleksandra s kipom, je bila Ribnica, kjer so 12. julija 1936 pred Sokolskim domom odkrili njegov dopasni bronasti portret, visok en meter, na dvometrskem kamnitem podstavku. Postavitev spomenika je vodil krajevni odbor Sokola, ki je želel na ta način obeležiti 30. obletnico svojega delovanja, kip pa je naročil pri že omenjenem kiparju Francu Repiču, ki je bil tudi sam član Sokola. Med pripravo odkritja so se Sokoli spopadali s krajevnimi pripadniki katoliškega tabora. Svečanosti ob odkritju, ki so potekale pod pokroviteljstvom predstavnika kraljevih namestnikov dr. Petra Zeca, so trajale več dni in so obsegale tudi slavnostno akademijo in telovadni nastop.⁶³ Na dobro obiskani slovesnosti je nastopilo več govorcev, vrhunec pa je bil trenutek odkritja kipa: "Med sviranjem državne himne se je počasi pojavljal bronasti lik Največjega Jugoslovena, delo sokolskega brata, kiparja Franja Repiča. Vse oči so bile uprte v poteze njega, ki nam je bil Voditelj, Učenik in Oče. V očeh starih sokolskih veteranov so zaigrale solze."⁶⁴

Samo nekaj dni po odkritju kipa v Ribnici, 19. julija 1936, so Aleksandrovo bronasto doprsje, pritrjeno na kamnit podstavek (na katerem je nekoč stal kip Franca Jožefa), postavili tudi v parku v središču Gornjega Grada. Pobuda za postavitev spomenika se je pojavila kmalu po atentatu, krajevna skupina narodnoobrambne organizacije Narodna odbrana pa je sestavil odbor za postavitev spomenika, ki je začel zbirati prispevke. Ko so zbrali potrebno vsoto 10.000 dinarjev, so spomenik naročili pri prej omenjenem kiparju Ivanu Sajevicu, ki

⁶¹ "Tobačna tovarna za spomenik kralju Uedinitelju", *Jutro*, 20. 4. 1935, št. 93, str. 3.

⁶² Smiljanić, "Kralji, doktorji, revolucionarji", str. 464–471.

⁶³ "Ribnica kralju Uedinitelju", *Jutro*, 10. 7. 1936, št. 157, str. 3.

⁶⁴ "Sokolska Ribnica kralju Uedinitelju", *Jutro*, 14. 7. 1936, št. 160, str. 3.

je upodobil kralja v uniformi z epoletami ter odlikovanjem. Kip je bil v tisku deležen pohvalnih ocen. Slavnostnega odkritja se je udeležila množica obiskovalcev in predstavnikov številnih društev. Spomenik je odkril kraljev predstavnik, podpolkovnik Budimir Martinović. Leta 1939 so okoli spomenika dodali še kamnito ograjo.⁶⁵

Tretji Aleksandrov spomenik, odkrit v letu 1936, je bil postavljen v parku pred nekdanjo ljudsko šolo na Jesenicah (danes Trg Toneta Čufarja). Šlo je za bronasto doprsje na pet metrov visokem kamnitem podstavku. Spomenik je dala postaviti in zanj denar zbrala Zveza jugoslovanskih delavcev Kraljeviča Andreja iz francoskega mesta Amnéville, ki je povezovala 37 podružnic izseljenskih delavcev v industrijskih in rudniških naseljih po Franciji.⁶⁶ Po prvotni ideji naj bi spomenik postavili na državno mejo ob železniško progo na Hrušici, da bi vse obiskovalce Jugoslavije pozdravljal ob vstopu v državo, vendar tam niso našli primerne mesta, zato je jeseniška občina predlagala postavitev na trgu pred šolo, ki je že nosila kraljevo ime, na kar so delavci pristali. Delo so naročili pri akademskem kiparju Petru Lobodi, ki je zasnoval videz spomenika (Moderna galerija hrani pol metra visok mavčni osnutek)⁶⁷ ter zmodeliral kraljevo doprsje. Na podstavek je Loboda dodal bronastega dvoglavega orla z državnim grbom, spodaj pa je bilo vklesano posvetilo Zveze Kraljeviča Andreja, saj je bil spomenik prvi v Jugoslaviji, ki so ga postavili s sredstvi izseljenskih delavcev. Spomenik so svečano odkrili 11. oktobra 1936, ob drugi obletnici kraljeve smrti. Iz Francije je prišlo okoli 70 slovenskih delavcev, ki so jih domačini navdušeno sprejeli. Na dan odkritja je skozi mesto potekal sprevod s 3.000 udeleženci, odkritju spomenika pa je prisostvovalo okoli 6.000 ljudi. Po svečanosti so predenj položili 55 vencev.⁶⁸

Drugi Aleksandrov spomenik, ki je bil za Jesenicami postavljen ob severni jugoslovanski meji (takrat že z nacistično Nemčijo), je bil bronasti doprsni kip na granitnem podstavku z napisno ploščo, ki so ga 15. maja 1938 odkrili pred šolsko stavbo na glavnem trgu v Svetem Juriju ob Ščavnici. Pobudo za spomenik je podal šolski upravnik Ivanjšič,⁶⁹ denar zanj pa so zbrali domačini iz Svetega Jurija, tudi tisti, ki so se izselili po državi in v tujino.⁷⁰ Kip je izdelal Nikolaj Pirnat, ki je kralja upodobil v vojaški uniformi in z močno, skoraj v profil zasukan glavo. Slavnostnemu odkritju je prisostvovalo več kot 8.000 ljudi, večina

⁶⁵ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁶⁶ "Spomenik Viteškemu kralju na Jesenicah bo odkrit jutrišnjo nedeljo z veliko svečanostjo", *Jutro*, 10. 10. 1936, št. 235, str. 3.

⁶⁷ Nataša Ciber (ur.), *Umetnost za nove dni: zbirka Dravske banovine (1929–1941)* (Ljubljana, 2019), str. 134.

⁶⁸ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁶⁹ "Nov spomenik Viteškemu kralju", *Jutro*, 22. 5. 1938, št. 118, str. 5.

⁷⁰ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 6.

je prišla iz bližnjega Maribora. Poleg igranja godbe, petja pesmi, deklamacij in mimohoda s polaganjem vencev je bila osrednja točka sporeda govor profesorja na zagrebški univerzi in domačina iz Svetega Jurija, dr. Frana Ilešiča.⁷¹

Kmalu po odkritju kipa v Svetem Juriju so nedaleč proč, v Sveti Trojici v Slovenskih goricah, postavili še en bronasti doprski kip pokojnega kralja na kamnitem podstavku z vklesanim spominskim napisom. Načrt za obeležje je bil delo inženirjev Jožeta Jelenca in Vladimirja Šlajmerja, kip kralja, oblečenega v vojaški plašč z odlikovanjem, pa je izdelal Lojze Dolinar. Postavitev spomenika je vodila lokalna organizacija Sokola. Odkritja spomenika 19. junija 1938 se je udeležila večtisočglava kmečka množica, prišlo je tudi veliko članov Sokola. Kot slavnostni govorec je nastopil četni starosta dr. Bruno Weixl. Časopis *Jutro* je poudaril:

Posebne poudarka je bila deležna ogromna udeležba podeželskega ljudstva iz vseh delov Slovenskih goric, tako da se je ta svečanost spremenila v mogočno obmejno narodno in državno manifestacijo. S postavitvijo spomenika so se obmejni Sokoli oddolžili spominu blagopokojnega viteškega kralja in dali izraza svoji zavesti, da hočejo biti vedno budni čuvarji naše meje ter krepiti narodno in državno zavest, zavedajo se, da je samo v narodnem in državnem edinstvu naša rešitev.⁷²

Tudi v letih po odkritju je kip v Sveto Trojico menda privabljal precej zavednih Jugoslovanov.

V Sevnici so o Aleksandrovem spomeniku razmišljali že takoj po kraljevi smrti, ker je župan Franc Trupej že takrat formiral odbor za postavitev spomenika, ki je začel zbirati denar. Postavitev obeležja je omogočila šele veliko-dušna donacija iz podjetja Jugotanin, ki je za spomenik prispevalo dve tretjini od potrebnih 30.000 dinarjev. Kip, ki so ga izbrali, je bil delo prej omenjenega Nikolaja Pirnata, šlo je za odlitek kipa iz avle ljubljanske univerze. Bronasti kip, ki so ga postavili na kamnit podstavek v parku pri sevniški železniški postaji, so slavnostno odkrili 1. decembra 1939, na praznik zedinjenja. Med množico obiskovalcev je bil tudi polkovnik Liberat Defar, komandant 39. pešpolka v Celju, ki je na svečanosti zastopal kralja. Kot slavnostni govorec je nastopil župan Trupej, ki je nastop sklenil z zaobljubo: "Ko se z odkritjem tega spomenika le skromno oddolžujemo pokojnemu našemu vladarju za vse, kar nam je bil in kar nam je dal, mu zagotavljamo neminljivo hvaležnost. Večna slava nepozabnemu

⁷¹ "Spomenik kralju Zedinitelju so včeraj slovesno odkrili pri Sv. Juriju ob Ščavnici", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 16. 5. 1938, št. 112a, str. 2.

⁷² "Krasna manifestacija obmejnega sokolstva", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 20. 6. 1938, št. 25, str. 1.

Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju!"⁷³

Zadnji figuralni spomenik kralju Aleksandru je bil postavljen v Zasavju. V Zagorju ob Savi so krajanje najprej nameravali postaviti spominsko ploščo, toda lokalni odbor Sokola se je odločil, da je ideja za ploščo preskromna in da bo raje odkril doprsni kip.⁷⁴ Ker so se odločili, da ga bodo postavili pred Sokolski dom, so morali prenoviti tudi pročelje doma. Vse skupaj je pomenilo veliko stroškov, zato je Sokol začel z denarno nabirko in s pomočjo raznih društev ter podjetij, zlasti Trboveljske premogokopne družbe, uspešno pokrili vse stroške. Bronasto doprsje kralja, oblečenega v uniformo z odlikovanjem, je izdelal akademski kipar Boris Kalin, medtem ko sta bila kamnit podstavek in umestitev kipa v prostor delo arhitekta Iva Spinčiča. Slavnostno odkritje je bilo 8. septembra 1940, ob proslavljanju 50. obletnice delovanja zagorskega Sokola,⁷⁵ četudi so prvotno nameravali kip odkriti že 16. junija.

Spominska obeležja

Poleg celopostavnih, dopasnih in doprsnih kipov so na Slovenskem postavili kralju Aleksandru tudi več samostojećih obeležij, ki so jih začeli odkrivati nemudoma po monarhovi smrti v atentatu. To je morda prispevalo k nekaterim nenavadnim, če že ne bizarnim spomeniškim zasnovam v prvih tednih po atentatu. Ljubljanski železničarji so prišli na idejo, da 15. novembra 1934 spominsko znamenje postavijo kar v kurilnici enega od svojih obratov. Šlo je za spominsko listino, vloženo v steklen valj in nato še bakren valj, vse to pa je bilo vstavljeno v litoželezno škatlo z bakrenim lovorovim vencem ter napisom. Škatlo so položili v jamo, obloženo z betonom in prekrito z jeklenim pokrovom.⁷⁶ V istem mesecu so pred osnovno šolo v Keblju na Pohorju na pobudo šolskega upravitelja Iva Pavliča odkrili steber iz pohorskega granita z napisom, državnim grbom in marmornato žaro.⁷⁷ Dne 6. oktobra 1935 so med Mariborsko kočo in Pohorskim domom na Pohorju člani Narodne odbrane s hitro akcijo postavili še Aleksandrovo spominsko piramido iz pohorskega kamna in cementa s kraljevim profilnim reliefom iz bakra (delom nekega Schlesserja) in vklesanim napisom. Večina dela je bila opravljena zastonj, material za spomenik pa darovan.⁷⁸ Podobno samoiniciativno akcijo je priredila

⁷³ "Sevničani so odkrili spomenik kralju Zedinitelju", *Jutro*, 3. 12. 1939, št. 281, str. 3.

⁷⁴ "Spomenik Viteškega kralja v Zagorju bodo odkrili ob zlatem jubileju zagorskega Sokola", *Slovenski narod*, 10. 4. 1940, št. 82, str. 5.

⁷⁵ "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

⁷⁶ "Železničarji v spomin pokojnega vladarja", *Jutro*, 16. 11. 1934, št. 264, str. 3.

⁷⁷ "Kebelj na Pohorju", *Jutro*, 1. 12. 1934, št. 277, str. 8.

⁷⁸ "Kraljev spomenik na Pohorju", *Poboda*, 9. 11. 1935, št. 33, str. 4.



Obeležje v Zidanem Mostu (foto: Ivan Smiljanič)

Sokolska zveza v Zidanem Mostu, ki je sklenila postaviti trimetrski Aleksandrov spomenik na vrhu strme skale nad železniško postajo, kjer je nekoč stal grad Klausenstein. Čeprav so Sokoli prizadevno nosili kamenje po strmi poti, je slabo vreme onemogočilo dokončanje spomenika v zamišljeni obliki, tako da so 11.

oktobra 1936 svečano odkrili le obeležje s spominsko ploščo, ki jo je izklesal član Sokola Marjan Strniša. Klausenstein so ob tej priložnosti preimenovali v Aleksandrovo vrh.⁷⁹

Prvo Aleksandrovo spominsko obeležje večjih dimenzij so dali postaviti člani Sokola iz Viča v Ljubljani. Lokalni stavbenik Ivan Marinčič je izdelal načrte za arhitektonski spomenik v obliki slavoloka iz štirih zidanih stebrov, ki jih na vrhu povezuje prečni drog z napisom "Čuvajte Jugoslavijo! Aleksander I.", med stebri pa so dodane kovinske mreže. Na skrajnem levem in desnem stebri sta bili vzdani marmornati plošči s podatki o datumu in kraju Aleksandrovega rojstva in smrti, pod eno od plošč pa so spravili tudi spominsko listino. Spomenik, izdelan iz podpeškega granita in umetnega kamna, so postavili ob poslopje viške gimnazije na križišču Tržaške ceste in Gregorinove ulice, predenj pa so zasadili spominsko lipo. Spomenik je bil slavnostno odkrit 26. maja 1935 v prisotnosti velike množice.⁸⁰

Izrazito narodnobuditeljsko komponento je imel spomenik, ki so ga odkrili 1. septembra 1935 med narodnim zborovanjem na Poljani na Koroškem, posvečenim 15. obletnici izgube Koroške; dogodka se je udeležil tudi ban Dravske banovine dr. Dinko Puc. Šlo je za kopijo knežjega kamna, v katero so vzdali spominsko listino o koroških bojih, dokumente o obdobju po plebiscitu in rokopis igre *Poslednje ustoličenje* Franceta Brenka. V kamen so vstavili še spominsko ploščo z verzi Josipa Hergoutha, soorganizatorja prireditve: "Posvečen sem Viteškemu kralju / Aleksandru I. Zedinitelju. / Stare pravde spomenik, / vere žive sem glasnik. / V zemljo vsajen k nebu zroč, / kljubujem, čakam, da nekoč / na Gosposvetskem polju spet / na Knežji kamen sede kmet." Eden od govorcev, profesor Franc Sušnik, je poudaril, "da je bil po izgubi slovenske svobode in samostojnosti Aleksander I. Zedinitelj naš prvi narodni kralj, ki smo ga imeli in ljubili v novo osvobojeni domovini."⁸¹

Prvi večji Aleksandrov spomenik v Mariboru je bil petmetrski spominski steber iz braškega marmorja, postavljen na dvorišču magdalenske dekliške šole (na Žolgarjevi ulici) ob njenem odprtju 1. decembra 1936. Stavba je bila zgrajena v obliki črke A, v čast Aleksandru. V steber so bili vklesani verzi Janka Glazerja: "Njemu, Kralju, / ki s krvjo je / blagoslovil našo rast / in za vedno nam potrdil: / To je naša last. / Aleksandru I. Zedinitelju."⁸²

Obeležja, ki so stala na lokacijah, povezanih z Aleksandrovim življenjem, so bila redka. Mednje sodi spomenik, postavljen na mestu zadnjega slovesa med

⁷⁹ "V Zidanem mostu postavljajo spomenik Viteškom Kralju Zedinitelju", *Sokolski glasnik*, 30. 10. 1936, št. 43, str. 3.

⁸⁰ "Vičani spominu Viteškega kralja", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 27. 5. 1935, št. 21, str. 3.

⁸¹ "Za staro pravdo", *Kmetijski list*, 4. 9. 1935, št. 34, str. 4.

⁸² "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 6.

Aleksandrom in sinom Petrom 18. septembra 1934 (nekaj tednov pred atentatom), ko je oče sina pospremil na pot v London, kamor je šel na šolanje. Aleksander je Petra spremil do meje in poslovila sta se na Korenskem sedlu, kjer je bil nato na pobudo domačinov okoli leta 1935 ali 1936 postavljen preprost spomenik.⁸³

Spominske plošče in reliefi

Obeležja v obliki spominskih plošč ali reliefov so bila najpogostejša, tudi zato, ker so bila najcenejša. Daleč največ so jih odkrili v spomin kralju Aleksandru. Prva spominska plošča je bila nemara postavljena v tovarni keramike v Libojah, ki jo je Aleksander obiskal leta 1923. V tovarni so najavili, da bodo v spomin na kraljev obisk postavili ploščo, izdelano pri njih,⁸⁴ vendar ni znano, ali je do odkritja res prišlo. Leta 1928 so v mariborskem mestnem parku odkrili spomenik osvoboditvi mesta z bronastim orlom (delom Nikolaja Pirnata) na vrhu stebra, na ploščah okoli stebra pa so bili naštet pomembni dogodki iz nedavne preteklosti mesta, med katerimi je bil tudi Aleksandrov obisk leta 1920. Spomenik je bil pravzaprav novim političnim razmeram prilagojen spomenik, postavljen že leta 1900 v čast Francu Jožefu.⁸⁵ Leta 1931 so v šoli v Rušah pri Mariboru odkrili spominsko ploščo ob deseti obletnici Aleksandrove vladavine.⁸⁶

Število Aleksandrovih spominskih plošč je strmo poraslo po marsejskem atentatu; prve so se pojavile že nekaj dni po dogodku. Dne 14. oktobra so na vrhu Brane v Kamniško-Savinjskih Alpah postavili bronasto ploščo s križem, ki ju je izdelala kamniška tovarna Titan. Dele obeležja, ki so skupaj tehtali 450 kilogramov, je na vrh hriba odneslo 28 planincev. Na plošči je bil napis: "Kralju Aleksandru I., lovcu in ljubitelju naših planin ob njegovi tragični smrti postavili v spomin kamniški planinci 14. oktobra 1934."⁸⁷ Tudi naslednjo ploščo so med 14. in 21. oktobrom postavili planinci. Šlo je za kraljev profil, izdelan iz mavca, ki so ga vstavili v majhno pravokotno vdolbino, izklesano v skalo v Žagani peči blizu Kamniške Bistrice, kjer je Aleksander rad lovil. Spodaj so na skalo dopisali: "Slava Ti, Vitez Aleksander, / planinci Ti bomo čuvali Jugoslavijo!" O postavitvi je neki planinec zapisal:

⁸³ Prav tam, str. 5.

⁸⁴ "Petrovče", *Jutro*, 7. 9. 1923, str. 209, str. 2.

⁸⁵ "Nov spomenik v mestnem parku", *Jutro*, 26. 9. 1928, št. 226, str. 4.

⁸⁶ "Ruše", *Domovina*, 1. 10. 1931, št. 40, str. 5.

⁸⁷ "Žalna zastava na Brani", *Jutro*, 16. 10. 1934, št. 238, str. 5.

Ob 7. zjutraj smo se spravili na delo. Vse dopoldne smo klesali, stoječ na lestvi, vdolbino v skalo, popoldne pa smo zacementirali profil, nad katerega smo pritrdili trobojko, pred njega pa smo zacementirali okvir s šipo. Nad ta skromni spomenik smo pritrdili venec. Proti večeru smo se z žalostnim trikratnim vzklikom 'Slava!' poslovili od spomenika, zadovoljni in srečni, da smo svojemu mrtvemu kralju na ta način vsaj nekoliko povrnili ljubezen za ljubezen.⁸⁸

V naslednjih mesecih in letih so se spominske plošče, ki jih je tako rekoč obvezno spremljal napis "Čuvajte Jugoslavijo", razširile po slovenskih mestih. Postavljene so bile na pazljivo izbranih lokacijah, dostojnih spomina na pokojnega monarha. Dobršen del plošč so odkrili na pročeljih ali v avlah šolskih stavb, kjer naj bi učence opominjale na patriotske vrednote in žrtev, ki jo je za obstoj države dal Aleksander. Spominske plošče Aleksandru so med letoma 1934 in 1937 odkrili v šolah v Ježici v Ljubljani, Vidmu pri Ptuj, Lavrici, Svetem Roku ob Sotli, Novi Cerkvi v Halozah, Slovenski Bistrici, Stranjah, v več šolah v Mariboru, ljubljanskih Mostah in Domžalah. Najbolj svečano sta bili odkriti plošči v dveh ljubljanskih šolah, na Grabnu (današnja Fakulteta za arhitekturo) in na Barju ob Ižanski cesti. Postavili so ju ob Vidovem dnevu (28. junija) leta 1937 in dogodka sta pritegnila množico obiskovalcev ter predstavnikov društev. V plošči je bil vklesan napis: "9. X. 1934 / je padel / v Marseju / viteški kralj / Aleksander I. / Ujedinitelj / mučeniške smrti / za svoj narod. / Čuvajte Jugoslavijo!"⁸⁹ Le izjemoma so plošče odkrivali tudi v drugih ustanovah, povezanih z izobraževanjem. Ob odprtju Učiteljskega doma na Žibertovi ulici v Ljubljani 1. decembra 1935 so v avli odkrili ploščo, ki je sporočala, da je dom posvečen kraljema Aleksandru in Petru II.,⁹⁰ 28. junija 1936 pa so v avli gimnazije v Kranju svečano odkrili spominski plošči, delo kamnoseka Rudolfa Jegliča. Prva plošča je razglašala poimenovanje gimnazije po pokojnem kralju, za katero so profesorji zaprosili že leto prej, na drugi pa so bili vklesani štirje kraljevi citati.⁹¹

Poleg šolskih stavb so drugo pogosto lokacijo Aleksandrovih spominskih plošč predstavljali Sokolski domovi. Kraljeve spominske plošče in plakete so postavili v domovih v Slovenj Gradcu, Svetem Pavlu pri Preboldu, Hrastniku, Zagorju ob Savi, Rušah in Trnovem v Ljubljani. Kraljev medaljon s premerom 75 centimetrov, delo Antona Severja, ki so ga 9. novembra 1940 postavili v Trnovem, je bil eden zadnjih spominskih obeležij Karađorđevićem na Slovenskem.⁹²

⁸⁸ "Kako je nastal kraljev spomenik na Žagani peči", *Jutro*, 16. 10. 1934, št. 264, str. 2.

⁸⁹ "Za svete vidovdanske ideale", *Jutro*, 29. 6. 1937, št. 148, str. 3.

⁹⁰ "Odkritje dveh spominskih plošč v Učiteljskem domu", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 2. 12. 1935, št. 47, str. 2.

⁹¹ "Lep praznik gimnazije v Kranju", *Slovenski narod*, 1. 7. 1936, št. 147, str. 4.

⁹² "Spomeniki Viteškega kralja v Sloveniji", *Jutro*, 6. 9. 1940, št. 208, str. 5.

Nekatere plošče so postavili v obmejnih krajih, kjer so dajali domačinom in ljudem z druge strani meje jasno vedeti, da gre za jugoslovansko zemljo. To funkcijo bi lahko pripisali spominski plošči z verzi dr. Alojza Gradnika in medaljonom, ki je bila 28. junija 1936 postavljena na pročelje sodišča v Radljah ob Dravi, blizu meje z Avstrijo oz. kasneje Nemčijo.⁹³

Včasih so postavitev plošče predlagali v lokalni skupnosti, ker so čutili posebno dolžnost oddolžiti se kraljevemu spominu. Dne 30. maja 1935 so denimo ploščo slavnostno odkrili kmetovalci slovenjegraškega okraja in jo postavili na okrajnem pašniku na Graški Gori.⁹⁴ V vasi Bojanci, poseljeni s pravoslavnimi potomci uskokov, so 12. septembra istega leta kot prvi v Beli krajini postavili Aleksandrovo spominsko ploščo, ki so jo blagoslovili pravoslavni duhovniki.⁹⁵

Aleksandrovim sinovom so na Slovenskem posvetili precej manj spominskih obeležij. Najstarejšemu sinu, Petru II., so razen nekaj deset spominskih lip, ki bodo omenjene v nadaljevanju, postavili še spominsko ploščo, vdelano v ograjo okoli drevesa sredi Cerknice,⁹⁶ kar je trenutno edino znano obeležje na Slovenskem, posvečeno zgolj njemu. Srednji sin Tomislav spomenikov ni dobil, zato pa so po najmlajšem "slovenskem princu" Andreju, rojenem na Bledu, leta 1930 poimenovali galerije v Pokljuški luknji, soteski reke Radovne, in ob tem odkrili ploščo. Leta 1937 je prišlo do – verjetno namernega – uničenja plošče, zato so jo morali zamenjati z novo.⁹⁷

Spominske lipe

Poseben tip spominskih znamenj kraljema Aleksandru in Petru II. so bile spominske lipe, ki so jih množično sadili po Dravski banovini.⁹⁸ Lipa je kot tradicionalni simbol Slovanov postala tudi markanten identifikacijski element Slovencev. V 19. stoletju so običaj sajenja lip po vaških središčih preoblikovali, tako da je dobil politične poteze, saj so drevesa sadili ob pomembnih dogodkih habsburške dinastije, kot so okrogli rojstni dnevi cesarja Franca Jožefa, poroka prestolonaslednika Rudolfa ali smrt cesarice Elizabete. Običaj sajenja lip komemorativnega značaja se je prenesel tudi v novo državo, kjer so posadili nekaj dreves

⁹³ Prav tam, str. 6.

⁹⁴ "Odkritje spominske plošče velikemu kralju", *Jutro*, 16. 5. 1935, št. 112, str. 2.

⁹⁵ "Mogočen spreved naše vojske", *Tedenske slike*, 26. 9. 1935, št. 39, str. 1.

⁹⁶ "Cerknica, tujsko-prometni kraj", *Slovenski dom*, 25. 3. 1937, št. 68, str. 2.

⁹⁷ "Gorjanski tabor na Pokljuki", *Jutro*, 25. 6. 1937, št. 145, str. 3.

⁹⁸ Poglavlje temelji na Ivan Smiljanič, "Spominske lipe za kralja Aleksandra", *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, št. 23 (2019), str. 48–53.

v spomin znanim osebam,⁹⁹ največ pa jih je bilo posvečenih Karadorđevićem. Ob Aleksandrovi smrti so se pojavljali načrti, naj večja naselja kralju postavijo spomenike, medtem ko bi se mu manjši kraji oddolžili s spominskimi lipami. Predlagatelji so poudarjali nizko ceno tovrstnega ohranjanja spomina na kralja, ki bi si ga lahko privoščila vsaka vas. Poleg tega lipe pogosto dosegajo visoko starost, s čimer bi bile dolgotrajen spomenik pokojnemu kralju. Po predvidenem načrtu naj bi vsaka občina v Dravski banovini zasadila vsaj eno lipo v kraljev spomin. Eden od predlagateljev, ki se je podpisal samo kot Dr. L., je zapisal:

Drevo bi raslo, se razvijalo in nas opominjalo od dneva v dan na žrtev našega kralja Mučenika, a one, ki pridejo za nami, bi kot spominsko drevo sililo k razmišljanju o delu našega velikega narodnega kralja Aleksandra I. Uedinitelja ter jim pričalo o ljubezni in žrtvi tega vzvišenega vladarja za naš narod in našo državo. Tam, kjer so narodne šole, bi se lahko od leta do leta določevali izmed šolske dece čuvarji lipe, da bi se s tem mladina navajala na dolžno spoštovanje vsega, kar je zvezano s spominom kralja junaka. Večji trgi in mesta, ki so potrebni drevoredov ali si preurejajo zamrle drevorede, naj bi napravili spominske drevorede lip. Sadimo torej spominske lipe! Nekaj jih še stoji pri nas, ki so bile zasajene, ko smo se branili turške nadloge. Zdaj pa naj ne bo vasi, ki bi ne imela lipe v spomin na čas, ko so sovražniki naše zemlje s peklenskim zločinom usmrtili našega velikega vodnika, da bi s tem podrli osnovo naše svobode in našega državnega življenja.¹⁰⁰

V drugih delih Jugoslavije pogosto niso sadili lip, temveč bolj uporabno drevje, v Makedoniji recimo Aleksandrove spominske sadovnjake,¹⁰¹ v Črni gori pa nasade oljke.¹⁰²

Zaradi pomanjkljivih podatkov ni mogoče sklepati, ali je bil projekt uspešno izpeljan do konca. Do zdaj je zabeleženih nad 120 posajenih spominskih dreves, vendar ni izključeno, da utegne biti končna številka bistveno višja. Prvo lipo, zabeleženo v časopisu, so posadili 9. novembra 1934, točno mesec dni po atentatu, v Radečah pri Zidanem Mostu.¹⁰³ V istem mesecu je sledilo še vsaj sedem lip, ki so bile večinoma posajene v prekmurskih vaseh. Prava eksplozija je sledila 1. decembra 1934, na praznik zedinjenja, saj so takrat – letnemu času navkljub – zasadili najmanj 55 lip. Priljubljen datum za sajenje je bil še 17. december 1934, rojstni dan pokojnega kralja, ko so posadili vsaj šest dreves. V

⁹⁹ Ob planinski poti v Zasavju so med drugim rastle spominski hrasti in lipe, posvečeni Rudolfu Maistru, Franju Malgaju, Stevanu Švabiču, Josipu Juraju Strossmayerju in drugim velikanom jugoslovanstva, gl. "Otvoritev poti na Klečco", *Slovenski narod*, 8. 7. 1935, št. 150, str. 3.

¹⁰⁰ Dr. L., "Sadimo spominske lipe!", *Jutro*, 30. 11. 1934, št. 276, str. 3.

¹⁰¹ Rajčević, *Zatirano i zatrto: o uništenim srpskim spomenicima*, str. 99–100.

¹⁰² Prav tam, str. 105–106.

¹⁰³ "Spominska lipa v Radečah", *Jutro*, 13. 9. 1934, št. 261, str. 4.

letu 1935 je zabeleženih okoli 20 novih lip, kar lahko nakazuje na postopen upad pojava, morda pa zgolj na manjše zanimanje periodičnega tiska za množične lokalne proslave. Zadnja lipa, za katero je dokumentiran točen datum zasaditve, je bila posajena v Vodicach na Gorenjskem leta 1937, ob tretji obletnici atentata.¹⁰⁴

Kraji, na katerih so sadili lipe, so morali biti vredni spomina na kralja. Lipe so običajno sadili na trgih in križiščih v vaških središčih ter ob reprezentativnih stavbah, zlasti cerkvah, občinskih sedežih, šolah, Sokolskih domovih in gasilskih domovih. Kljub drugačnim prvotnim sklepom so lipe večkrat sadili tudi v mestih. V Ljubljani je zabeleženih najmanj osem lip, ki so jih posadili v raznih mestnih predelih in predmestjih (Moste, Črnuče, Rudnik, Vič, Bežigrad, Zalog, Šentvid, Trnovo), najti pa jih je bilo mogoče tudi v Mariboru, Kranju in na Ptuju. Sajenje spominskih lip je spremljala večja ali manjša slovesnost, na kateri so z govori, posvečenimi slavljenju umorjenega kralja in zaobljubam o ohranjanju njegove dediščine, nastopali predstavniki občine, Sokolov, šole, cerkva (ponekod so lipe istočasno blagoslovili katoliški, pravoslavni in muslimanski duhovniki) in drugih sodelujočih ustanov. Sokoli so večkrat uprizorili telovadne nastope, stalnica so bili tudi slavnostni sprevodi. Osrednja točka programa je bila seveda sajenje lip – lahko tudi dveh, od katerih so eno posvetili kralju Aleksandru, drugo pa mlademu kralju Petru II., ki naj bi državo popeljal v boljšo prihodnost. Eno samo lipo (v Trbovljah) so posvetili Tomislavu, Aleksandrove mu srednjemu sinu.

Pomemben del večine svečanih sajenj lip je bilo zakopavanje zapečatenih zabojev, škatel, steklenic ali podobnih predmetov, v katere so shranili pergaamentne listine, pod mlado drevo. Na listinah so bila komemorativna besedila, ki so jim dodali podpise krajevnih pomembnežev. Danes so izvirniki teh dokumentov v glavnem nedostopni, saj so, kot kaže, bodisi izgubljeni bodisi še vedno zakopani pod lipami. Med redkimi znanimi izjemami je dokument, najden leta 2009 pod lipo v Predgradu, ki so jo morali zaradi poškodovanosti posekati. Po naključju najdeno listino v razbiti steklenici so predali Pokrajinskemu muzeju Kočevje. Zanimiv je tudi primer dokumenta, ki so ga 25. novembra 1934 spravili v zabetonirano steklenico in zakopali pod lipo na letnem telovadišču Sokola v Mariboru. Na betonskem bloku je bilo več napisov, tudi standardni "Čuvajte Jugoslavijo!", vendar z unikatnim dodatnim vprašanjem: "Ali ste jo občuvali?"¹⁰⁵ Gre torej za vprašanje prihodnji generaciji, ki bi blok odkopala. Ker je naš odgovor na to vprašanje negativen, deluje napis tudi kot nema obsodba iz preteklosti.

¹⁰⁴ "Praznik vodiške mladine", *Jutro*, 13. 10. 1937, št. 239, str. 3.

¹⁰⁵ "Maribor I. – Aleksandrova lipa", *Sokolski glasnik*, 7. 12. 1934, št. 50, str. 4.



Spominska lipa v Kranju (foto: Ivan Smiljanić)

Čeprav so bile nekatere lipe (npr. tiste v Trbovljah, Ivanjkojih in za Bežigradom) opremljene s spominskimi ploščami, ki so pojasnjevale njihov simbolni pomen, je bila spominska funkcija teh dreves nevednemu opazovalcu običajno skrita. Kljub temu so lipe simbolizirale zvestobo kraljevi družini in

državi, zato so nekatere med njimi postale tarče nasprotnikov režima. Medtem ko napadi na spomenike Karadordevičem na Slovenskem pred letom 1941 skorajda niso zabeleženi, so lipe nenavadno pogosto napadali protidržavni ali protimonarhični vandali. Seznam je dolg: dve lipi v Semiču so porezali in obsekali, da sta se posušili;¹⁰⁶ v Razvanju so lipi polomili veje že noč po zasaditvi (glede na to, da je bila lipa posajena na mestu nekdanjega hrasta, so za dejanje osumili krajevne Nemce);¹⁰⁷ v Miklavžu pri Ormožu so lipo poškodovali nekaj dni po posaditvi;¹⁰⁸ v Štrekljencu so lipo pobelili, zato se je posušila;¹⁰⁹ v Dolu pri Ljubljani in sosednjem Beričevem so debli našagali in prelomili;¹¹⁰ v ljubljanskih Mostah,¹¹¹ Makolah¹¹² in Vačah¹¹³ so lipe posekali oz. požagali; v vasi Onek so lipo menda posekali kočevski Nemci.¹¹⁴ Posebej izvirno je bilo dejanje šolske upraviteljice v Ločah pri Slovenskih Konjicah, ki tamkajšnje lipe sicer ni uničila, pač pa jo je uporabljala za privezovanje neposlušnih učencev.¹¹⁵

Neuresničeni projekti

Številne spomeniške pobude za obeležja kraljema Petru I. in Aleksandru niso bile uresničene. Maribor se je leta 1927 denimo ambiciozno lotil postavitve Petrovega spomenika, h kateremu so sprva hoteli pritegniti največjo zvezdo jugoslovanskega kiparstva, Ivana Meštrovića. Na natečaju je prvo nagrado prejel Lojze Dolinar,¹¹⁶ nato pa je projekt zamrl in kljub poskusom oživitve ni bil nikoli uresničen. O spomenikih kralju Petru so v 30. letih razmišljali tudi v Celju in Dolnji Lendavi, a jih niso postavili.

Ob nenadni smrti kralja Aleksandra so akcije za postavitve spomenika zagnali v številnih slovenskih mestih, kot so Celje, Kranj, Kamnik, Litija in Ptuj. V teh primerih je očitno šlo bolj za čustveni odziv na novico o atentatu, saj so projekti, ko je bilo treba začeti koordinirati projekt postavitve spomenika ter zbirati denar, v glavnem ugasnili. Obstajala je tudi ideja za odkritje Aleksandrove spominske plošče pri slapu Savica, ki jo je zasnoval bohinjski slikar Valentin

¹⁰⁶ "Spominske lipe so posekali", *Jutro*, 4. 8. 1935, št. 178, str. 4.

¹⁰⁷ "Spominska lipa v Studencih", *Mariborski večernik Jutra*, 5. 12. 1934, št. 276, str. 2.

¹⁰⁸ "Pride kazen!", *Jutro*, 14. 12. 1934, št. 287, str. 5.

¹⁰⁹ "Spominske lipe uničujejo", *Slovenski narod*, 17. 8. 1935, št. 185, str. 6.

¹¹⁰ "Anacionalni elementi spet na delu", *Jutro*, 13. 1. 1935, št. 11, str. 6–7.

¹¹¹ "Zlikovec se je lotil spominske lipe v Mostah", *Jutro*, 10. 2. 1935, št. 34, str. 6.

¹¹² "In še nekaj 'lepega'", *Slovenski narod*, 14. 12. 1934, št. 282, str. 2.

¹¹³ "Spet nočni požig na Vačah", *Jutro*, 25. 2. 1938, št. 47, str. 3.

¹¹⁴ "Pismo iz Kočevja", *Glas naroda*, 1. 8. 1935, št. 92, str. 2.

¹¹⁵ "Javnosti v konjiškem srezu je znano", *Nova doba*, 8. 7. 1938, št. 28, str. 4.

¹¹⁶ "Mariborski spomenik kralju Petru", *Jutro*, 18. 12. 1927, št. 298, str. 3.

Hodnik,¹¹⁷ vendar ni dokazov o tem, da bi ploščo kdaj odkrili. Enako velja za spominsko ploščo v Šentilju z Aleksandrovim reliefom, ki naj bi ga izdelal Ivan Napotnik. Najdlje so prišli z načrtovanjem impozantnega konjeniškega spomenika v Mariboru.¹¹⁸ Projekta so se lotili ob Aleksandrovi smrti, ustanovili so obširen odbor, ki je nekaj časa tesno sodeloval z ljubljanskim, zbirali prispevke in za lokacijo izbrali Trg svobode ob mariborskem gradu. Med 27 prispelimi osnutki (Pokrajinski muzej Maribor še danes hrani okoli 15 osnutkov in glav kralja Aleksandra) sta prvo nagrado prejela Boris Kalin in arhitekt Jaroslav Černigoj. Kipar je izdelal 3,5 metra visok konjeniški kip, ki so ga v Beogradu do marca 1941 do polovice odlili v bron, vendar je odkritje spomenika, načrtovano za Vidov dan ali rojstni dan Petra II., preprečil izbruh vojne.

Rušenje, ohranjanje, zanemarjanje in ponovna uporaba spomenikov

Spomeniki Karađorđevićem so imeli kratek rok trajanja. Ob napadu na Jugoslavijo leta 1941 ter razkosanju slovenskega ozemlja so bili spomeniki nekdanje kraljeve dinastije v očeh okupatorjev nezaželen spomin na preteklo dobo, tako da je bila večina odstranjena z javnih prostorov in uničena. Ponekod, recimo v Kranju, je bilo rušenje dinastičnih spomenikov med prvimi dejanji nove oblasti. Okoli spomenika kralja Petra so privezali jekleno vrv in jo povlekli s kamionom, dokler ni obelisk padel. Kip sokola naj bi zavržen ležal ob eni od kranjskih cest še nekaj desetletij.¹¹⁹ Nekatere kipe, kot je doprsje v Domžalah, so domačini skušali skriti, vendar brez uspeha. Odstranjene so bile tudi nekatere spominske lipe; 22. aprila 1941 so Nemci, denimo, prisilili skupino protinemško usmerjenih domačinov v Mežici (med njimi ravnatelja meščanske šole in avtorja besedila na spomeniku v Poljani), da so tamkajšnjo lipo lastnoročno izkopali.¹²⁰ Nekatere spomenike so nadomestili z novimi, ki so okupatorskim oblastnikom boljje ustrezali; na podstavek kipa kralja Petra pred mariborsko Kadetnico je nemški okupator npr. postavil spomenik vojakom 47. avstro-ogrskega pešpolka, ki so padli v prvi svetovni vojni.¹²¹

Italijani, ki so zasedli Ljubljano ter južno polovico nekdanje Dravske banovine, "niso mogli gledati spomenikov jugoslovanskih kraljev, ki so takrat bili Slovencem simbol osvoboditve izpod Avstro-Ogrske in zaščite pred italijanskim

¹¹⁷ Rajčević, *Zatirano i zatrto: o uništenim srpskim spomenicima*, str. 63.

¹¹⁸ Za obširnejši pregled načrtovanja spomenika gl. Globočnik, *Spomeniki*, str. 447–480.

¹¹⁹ Ivan Smiljanić, "Odstranjena, uničena in izginula spominska obeležja v Kranju", v: *Kranjski zbornik 2020*, ur. Barbara Ravnik (Kranj, 2020), str. 207.

¹²⁰ Emil Cesar, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943* (Ljubljana, 1996), str. 22.

¹²¹ "Spomenik padlim vojakom 47. pešpolka", *Štajerski gospodar*, 23. 5. 1942, št. 21, str. 7.

pohlepom po slovenski zemlji".¹²² Kljub italijanskemu pritisku se Ljublančani niso nameravali odpovedati spominu na nekdanjo državo. Makso Šnuderl je zabeležil, da so junija 1941 meščani proslavljali Vidov dan: "Dve deklici sta položili na Aleksandrov spomenik cvetje, odgnali so ju karabinierji. France pravi, da je bilo po kavarnah vse živo, prepevali so in pili v znak proslave Vidovega dne! Italijani pa so kar gledali."¹²³ Visoki komisar Ljubljanske pokrajine Emilio Grazioli je od ljubljanskega župana Jura Adlešiča zahteval, naj spomenik odstrani in spravi v mestni muzej, toda župan tega ni želel storiti na stroške mesta. Grazioli je nastopil tudi na seji mestnega sveta in zahteval ukrepanje: "Obljubil sem vam, da bom čuval slovenski jezik, slovenske šege in navade, nisem vam pa obljubil, da bom čuval spomenike srbskih kraljev." O dekletih, ki sta pred spomenik položili cvetje, je povedal, da ju je izgnal v Srbijo, in zagrozil, da bo enako storil z vsakim, ki bi pokazal, "da so mu ti spomeniki pri srcu".¹²⁴

Četudi je Grazioli dal ljubljanski občini mesec dni časa, da spomenike nekdanji kraljevi dinastiji odstranijo, je postalo jasno, da Slovenci tega ne bodo storili. Italijani so se morali sami lotiti rušenja Petrovega in Aleksandrovega spomenika. Slednjega so skrili za leseno ograjo in Kongresni trg zastražili. Ponoči 25. julija 1941 so "z varilno pripravo prežgali sklepe konjevih nog, privezali jekleno vrv na spomenik in potegnili s traktorjem, tako da je Dolinarjeva umetnina zgrmela na tla".¹²⁵ Dogodek, ki ga je skrivoma fotografiral Miran Pavlin, je nemo opazovala skupina meščanov. Z drobilci betona so delavci nato uničili tudi podstavek in s kamioni odpeljali kamenje in grušč.¹²⁶ Šnuderl je ob zrušenju spomenika, ki je stal manj kot enajst mesecev, zapisal:

Skozi špranje se vidi podstavek, na njem še konjska kopita od spomenika. Škoda, da ne pustijo spomenika s konjskimi kopiti! Gotovo bi lahko ostal tudi v poznejši dobi, ko bomo svobodni, kot spomin na čase, ko smo bili pod konjskimi kopiti! /.../ A s tem, da so ga podrli, so žalili slovensko čustvo, ne dinastično. Kip je bil lep in je služil kot okras. Bil je naš. Odstranitev je udarec za Slovence. Kaj jim je bil napoti? Ali ne bi bilo zanje lepše, ko bi ga s finim nasmeškom pustili v širokogrudni zavesti svoje moči in sile? Tako pa so nizko dejanje slabiča in zapravili poslednje simpatije.¹²⁷

¹²² Ladislav Bevc, *Spomini* (Ljubljana, 2006), str. 64 (dalje: Bevc, *Spomini*).

¹²³ Makso Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945. I: V okupirani Ljubljani* (Maribor, 1993), str. 108 (dalje: Šnuderl, *Dnevnik*).

¹²⁴ "Italijani razstrelili spomenike v Ljubljani", *Enakopravnost = Equality*, 23. 4. 1942, št. 95, str. 1.

¹²⁵ Bevc, *Spomini*, str. 64.

¹²⁶ Šnuderl, *Dnevnik*, str. 131–132.

¹²⁷ Prav tam, str. 132–133.

Kamniti spomenik kralju Petru so Italijani razstrelili iste noči kot Aleksandrov kip. "Ljudje so se ustavljali tam okoli in pobirali koščke kamna, da si jih hranijo za spomin. Italijani so pa padli po njih, odvezemali jim kamenčke in jih po vrhu še kaznovali."¹²⁸

Ljubljanci so proti odstranitvi spomenikov pasivno protestirali z ogibanjem obeh nekdanjih lokacij spomenikov ter s raztrosom slovenskih in jugoslovanskih zastavic po teh krajih. Vodstvo Osvobodilne fronte naj bi ob 1. decembru 1941 organiziralo demonstracijo ob nekdanjem državnem prazniku zedinjenja, hkrati pa so priredili "še manifestacijo za odstranjeni spomenik pokojnega kralja bivše Jugoslavije, Aleksandra I." Leta 1944, že pod nemško oblastjo, je to gesto kritiziral *Slovenski narod*, češ da so komunisti, ki so "za časa življenja tega kralja imeli v vseh svojih spisih zanj le najgrše psovke", "naenkrat odredili protest proti odstranitvi njegovega spomenika!"¹²⁹

Čeprav ne okupatorski režimi ne oblast socialistične Jugoslavije predvojnimi spomenikom niso bili naklonjeni, pa spomin na obdobje monarhične Jugoslavije v slovenskem javnem prostoru tudi po letu 1945 ni bil povsem izbrisan. Vse do danes je mogoče po državi najti ostanke in fragmente spominskih obeležij Karadordevičem. Leta 2016 so v depoju Muzeja novejšje zgodovine Slovenije našli leseno škatlo, v kateri se je nahajala obtolčena kamnita glava s konjeniškega spomenika kralja Petra izpred magistrata. Izkazalo se je, da je glavo med vojno požrtvovalno hranil muzealec Janko Vertin in da je leta 1951 prišla v Cekinov grad skupaj s selitvijo takratnega Muzeja narodne osvoboditve. Danes je, simbolno postavljena pod Mussolinijevo doprsje, na ogled na stalni razstavi muzeja. Prav tako po državi še vedno raste najmanj nekaj deset spominskih lip, vendar se le v redkih naseljih zavedajo njihovega zgodovinskega pomena; med izjemami je gorenjska vas Mošnje, v kateri je lipa označena z informativno tablo v okviru lokalne arheološke poti. Prav tako je mogoče ponekod še vedno prebrati besede "Čuvajte Jugoslavijo", recimo na bronastem emblemu vojaških prostovoljcev, delu Antona Severja, ki je pritrjen na spominsko ploščo inženirju in srbskemu prostovoljcu Ivanu Gosarju v Stari Loki, odkrito leta 1937.¹³⁰ Ohranila se je tudi skala v gozdu pri gradu Jable južno od Mengša, v katero je vklesan napis "Aleksander / † 9. 10. 1934 / Čuvajte Jugoslavijo"; napis naj bi bil izdelan na pobudo takratne graščakinje. Plošča v Aleksandrov spomin s šole v Stranjah je spravljena v eni od gostiln pri izviru Kamniške Bistrice. Težje dostopen je spomenik na Suhem bajerju, kotlini na ljubljanskem Golovcu, kjer so med prvo svetovno vojno streljali domnevne izdajalce Avstro-Ogrske. Ko so žrtvam 25. novembra 1934, le nekaj tednov po marsejskem atentatu, odkrili spominsko obeležje, so ga opremili s ploščo, v katero je vklesana zaobljuba: "Čuva-

¹²⁸ "Italijani razstrelili spomenike v Ljubljani", *Enakopravnost = Equality*, 23. 4. 1942, št. 95, str. 1.

¹²⁹ P. K., "Gesla OF so ena sama laž", *Slovenski narod*, 17. 4. 1944, št. 16, str. 3.

¹³⁰ Vojni dobrovoljci, "Spominska plošča inž. Gosarju", *Slovenec*, 3. 10. 1937, št. 227, str. 5.

li bomo Jugoslavijo".¹³¹ Spomenik in plošča, čeprav oba povsem zanemarjena, še danes stojita na prvotnem mestu, kar velja tudi za obeležje nad postajo v Zidanem Mostu. Nekatere kipe ali njihove fragmente si je mogoče – poleg številnih doprsnih kipov in reliefov Karadordevičev, ki niso bili del javnih spomenikov – ogledati v muzejih. V zbirki Ljudskega muzeja v Rogaški Slatini je Nani Poljanec razstavil ohranjeni bronasti fragment z ljubljanskega konjeniškega spomenika kralju Aleksandru in Aleksandrovo doprsje Borisa Kalina, ki je bilo del spomenika v Zagorju ob Savi in se je presenetljivo ohranilo do danes. Primer nove postavitve je bronasti kip konja, ki so ga 5. oktobra 2022 odkrili v Slovenskih Konjicah in je nastal na podlagi osnutka Borisa Kalina za nikoli dokončan Aleksandrov spomenik v Mariboru. Mavčni kip konja sta konjiški občini podarila kiparjeva hči, Nives Kalin Vehovar, in njen soprog Franc Vehovar.

Pri nekaterih spomenikih Karadordevičem se ohranja kontinuiteta pri njihovi lokaciji (na mestu Aleksandrovega spomenika v Rakeku so leta 1953 denimo odkrili spomenik padlim borcem v narodnoosvobodilnem boju s kipom bombašice), spet drugi spomeniki, ali vsaj njihovi deli, pa so bili ponovno uporabljeni za druge namene. Na Žagani peči je še danes ohranjena v skalo izklesana lina, v kateri je bil nekoč Aleksandrov relief, le da je danes v njem kipec Marije; pri tem je zanimivo, da je slavljeni napis pod reliefom preživel drugo svetovno vojno, zato so se nad njim kot nad povsem neprimernim reliktom nekdane kraljevine pritoževali še leta 1947.¹³² Podobno je bil tudi Aleksandrov spomenik pred gimnazijo na Viču uporabljen za ideološke potrebe nove države: na mestu odstranjenih spominskih napisov v monarhovo čast so vklesali napis "Slava žrtvam za svobodo", dodali peterokrake zvezde ter spomenik 1. novembra 1945 slavnostno odkrili kot pomnik 280 padlim partizanskim borcem in žrtvam fašizma z Viča.¹³³ Do zanimivega odkritja so leta 2015 prišli v Podlehniku blizu Ptuja. Med rušenjem zadružnega doma so s poslopja odstranili ploščo šestim borcem, padlim med drugo svetovno vojno, odkrito leta 1958. Izkazalo se je, da je na hrbtni strani plošče vklesan še en, starejši napis: "Čuvajte mi Jugoslavijo!" – / Kar želel Si, večno bo nam sveto!" Vaščani so ploščo (katere datum odkritja trenutno ni znan) ob začetku druge svetovne vojne skrili na podstrešju osnovne šole, po vojni pa so jo zaradi pomanjkanja marmorja izkoristili za ploščo padlim partizanom. Občinski svet je leta 2018 sklenil, da ploščo postavi ob krožišču sredi naselja kot samostojno obeležje, na katerem je mogoče prebrati napisa na obeh straneh.¹³⁴

¹³¹ Ivan Smiljanič, "Javni spomin na ustreljene na Suhem bajerju v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022), str. 450–451.

¹³² "Kaj o tem misli planinsko društvo?", *Ljudska pravica*, 27. 10. 1947, št. 253, str. 3.

¹³³ "Odkritje spomenika na Viču", *Slovenski poročevalec*, 6. 11. 1945, št. 170, str. 6.

¹³⁴ Eva Milošič, "Čuvajo vsaj ploščo, če že Jugoslavije ne morejo več", *Štajerski tednik*, 6. 7. 2018, št. 52, str. 4.



Današnji izgled spomenika NOB na Viču (foto: Ivan Smiljanić)

Četudi je projekt ustvarjanja jugoslovanske identitete pod dinastijo Karađorđević spodletel, so njegovi sledovi torej še vedno vidni v javnem prostoru, četudi polstoletno obdobje med letoma 1941 in 1991 ni bilo naklonjeno obujanju javnega spomina na nekdanjo kraljevino. Spomeniki sicer niso mogli "občuvati" države, so pa danes, ko se dediščina Karađorđevićev na Slovenskem podrobneje vrednoti v strokovnih krogih, pomembno dopolnilo k razumevanju delovanja mehanizmov državne oblasti, kohezivnih vezi pri konstruiranju jugoslovanske identitete in razmerij med politiko ter umetnostjo med obema vojnoma.

Ivan Smiljanić, Peter Mikša

"BRONZE FIGURE OF THE GREATEST YUGOSLAV": PUBLIC MONUMENTS TO THE KARADORĐEVIĆ DYNASTY IN SLOVENIA

SUMMARY

One of the most important projects at the time of the creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was the creation of a new Yugoslav unitary identity among the citizens and the legitimization of the Karadorđević royal dynasty as rulers not only of the former Serbia, but also of the other territories in the country. Part of these efforts was the unveiling of monuments to the Karadorđevićs, especially to the first Yugoslav king, Peter I the Liberator, and his son, King Alexander I the Unifier. Initiatives to put up monuments, their celebratory unveilings and the festivities organized by them were supposed to strengthen the patriotic spirit and unite Yugoslavs. The monuments were mainly created by renowned Yugoslav sculptors and architects, as their artistic quality was strictly controlled by a designated Belgrade commission. They were placed in prestigious locations, most often in the centers of settlements, but often also along the northern and western borders with Austria, later Germany, and Italy, where they had the function of a reminder that they stand on Yugoslav ground and oppose the territorial claims of neighboring countries. There is still no comprehensive list of all the Karadorđević monuments in Slovenia, and the existing research is mainly devoted to the largest sculptural monuments, while those that were of lesser artistic quality or that stood in smaller settlements are often poorly documented. The article therefore strives to document, with the help of newspaper reports, and briefly describe more Karadorđević monuments in Slovenia than previous research did. The largest monuments were the equestrian statues of Kings Peter and Alexander, unveiled in Ljubljana in 1931 and 1940, an obelisk-shaped monument to King Peter in Kranj, and full body statues of Alexander in Rakek and Trbovlje. The municipalities, members of the Sokol gymnastics society and Yugoslav nationalist organizations also put up several busts of Alexander, which were ceremoniously unveiled in the presence of thousands of visitors. A cheaper option were smaller memorials without sculptural decoration (stone block with plaque, pyramid, triumphal arch), which were put up on the independent initiative of various associations, often with their own work and materials. The most common memorials were commemorative plaques, unveiled mainly on the facades of schools and Sokol halls. After Alexander's death in the 1934 assassination, commemorative linden trees were planted *en masse* in Drava Banovina, under which memorial docu-

ments were buried. Some monuments were never built despite being planned, either because interest waned, because they didn't raise enough money, or because the Second World War interrupted completion. Although the occupiers removed and destroyed most of the memorials to the Karadževićs during the war, some of those less visible or more difficult to access were preserved either in their original location or in museums, and some were reused for the ideological needs of socialist Yugoslavia.

VIRI IN LITERATURA

- Domovina** – Maribor, letnik 1931.
Enakopravnost = Equality – Cleveland, letnik 1942.
Glas naroda – Ljubljana, letnik 1935.
Jutro – Ljubljana, letnik 1922–1940.
Kmeti list – Ljubljana, letnik 1935.
Kronika slovenskih mest – Ljubljana, letnik 1936.
Ljudska pravica – Ljubljana, letnik 1947.
Mariborski večernik Jutra – Maribor, letnik 1934–1935.
Nova doba – Celje, letnik 1938.
Pobod – Ljubljana, letnik 1935.
Sokolski glasnik – Ljubljana, letnik 1934–1936.
Slovenec – Ljubljana, letnik 1926–1940.
Slovenski dom – Ljubljana, letnik 1937.
Slovenski narod – Ljubljana, letnik 1920–1944.
Slovenski poročevalec – Ljubljana, letnik 1945.
Štajerski gospodar – Maribor, letnik 1942.
Štajerski tednik – Ptuj, letnik 2018.
Tedenske slike – Ljubljana, letnik 1935.

Spomenik Franca Jožefa I. pred Kadetnico v Mariboru – *mariborart*, dostopno na:
<http://www.mariborart.si/documents/10227/621051c5-6316-4383-841b-8b2dd14a2237>, pridobljeno 25. 3. 2022.

.....

- Babac, Dušan M.**, *Aleksandar I, viteški kralj* (Beograd, 2018).
Bevc, Ladislav, *Spomini* (Ljubljana, 2006).
Cesar, Emil, *Slovenska kultura v obdobju okupacije in narodnoosvobodilnega boja: od aprila 1941 do 8. septembra 1943* (Ljubljana, 1996).
Ciber, Nataša (ur.), *Umetnost za nove dni: zbirka Dravske banovine (1929–1941)* (Ljubljana, 2019).
Čopič, Špelca, *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja* (Ljubljana, 2000).
Globočnik, Damir, *Hinko Smrekar: kratek oris življenja in dela* (Ljubljana, 2021).
Globočnik, Damir, *Likovno in simbolno: kolektivni spomin slovenstva v likovni umetnosti* (Ljubljana, 2017).
Globočnik, Damir, *Spomeniki* (Ljubljana, 2022).
Janjatovič, Bosiljka, "'Uvreda Veličanstva': teži zločin u karadordevičevskoj kraljevini", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*

30, št. 1 (1997), str. 245–256.

Jezernik, Božidar, *Mesto brez spomina: javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014).

Kos, Janko, *Umetniki in meščani* (Ljubljana, 2015).

Manojlović Pintar, Olga, *Arheologija sećanja: spomenici i identiteti u Srbiji 1918–1989* (Beograd, 2014).

Manojlović, Olga, "Vladarski spomenici u Ljubljani 1908–1940. godine", *Godišnjak za društvenu istoriju* 4, št. 2–3 (1997), str. 197–207.

Mikša, Peter, "Karadordeviçi – nekoč tudi slovenski kralji", v: Pipan, Alenka in Frelih, Marko (ur.), *Dekle iz ozadja zgodovine: Ljudmila Belcijan in njena pot v Afriko z družino kneza Pavla Karadordevića* (Kranj, 2020), str. 55–75.

Mohorič, Jakob, *O zgodovini slovenske krščanske demokracije: spominski zapisi dr. Jakoba Mohoriča (1888–1976)* (Ljubljana, 2019).

Rajčević, Uglješa, *Zatirano i zatrto: o uništenim srpskim spomenicima: knjiga druga* (Novi Sad, 2007).

Rajčević, Uglješa, *Zatirano i zatrto: oskrnavljeni i uništeni spomenici na tlu prethodne Jugoslavije: knjiga prva* (Novi Sad, 2001).

Ratej, Mateja, "Kaj žalujete za ovim vragom!: odzivi na smrt kralja Aleksandra Karadordevića (1934) na Štajerskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv 55, št. 1 (2019), str. 28–44.

Rozman, Franc, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrirajo: spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999).

Smiljanić, Ivan, "Javni spomin na ustreljene na Suhem bajerju v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 76, št. 3–4 (2022), str. 430–463.

Smiljanić, Ivan, "Kralji, doktorji, revolucionarji: spominska obeležja v avli rektorata Univerze v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 73, št. 3–4 (2019), str. 456–490.

Smiljanić, Ivan, "Odstranjena, uničena in izginula spominska obeležja v Kranju", v: Ravnik, Barbara (ur.), *Kranjski zbornik 2020* (Kranj, 2020), str. 207–214.

Smiljanić, Ivan, "Spominske lipe za kralja Aleksandra", *SLO: časi, kraji, ljudje: slovenski zgodovinski magazin*, št. 23 (2019), str. 48–53.

Smiljanić, Ivan, Peter Mikša in Matija Zorn, "Monuments in the Function of State Ideology and Unification of Territory: The Case of Monuments to the Ruling Family of Karadordević in Slovenia", *Igra ustvarjalnosti*, št. 7 (2019), str. 46–53.

Smiljanić, Ivan, Peter Mikša in Nani Poljanec, *Čuvajte mi Jugoslavijo: figuralni spomeniki Karadordevićem v Sloveniji* (Rogaška Slatina, 2023).

Špelec, Sara, *'Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!': naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karadordević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)* (Ljubljana, 2017).

Šnuderl, Makso, *Dnevnik 1941–1945. I: V okupirani Ljubljani* (Maribor, 1993).

Karadordeviči in vladarska ideologija pri Slovencih

Božo Repe

Dr., redni profesor
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Aškerčeva cesta 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: bozo.repe@ff.uni-lj.si

Izvilleček:

Članek se ukvarja z odnosom Slovencev do rojalizma in primerja kulte osebnosti treh glavnih vladarjev v sodobni zgodovini: avstro-ogrškega cesarja Franca Jožefa iz rodbine Habsburžanov, jugoslovanskega kralja Aleksandra iz rodbine Karadordevičev in vodjo jugoslovanskih komunistov in predsednika Socialistične federativne republike Jugoslavije Josipa Broza - Tita. Avtor prikazuje, kako se je kult osebnosti gradil v času, ko so vladali, kakšen je bil po propadu držav, ki so jim vladali, in kakšen je odnos do vseh treh vladarjev danes.

Ključne besede:

monarhija, vladavina, kult osebnosti, močan vladar, Avstro-ogrška monarhija Kraljevina Srbov Hrvatov in Slovencev (Jugoslavija), Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ), Karadordeviči, Habsburžani, cesar Franc Jožef, kralj Aleksander, Josip Broz - Tito

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 529–562, 36 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvilleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod: rojalisti ali republikanci?

Ali smo Slovenci rojalisti ali republikanci? Ali "monarhični republikanci", ki jim je pri srcu vladar brez oblasti, a z veliko blišča: "*Le rois règne mais ne gouverne pas*," kot pravijo Francozi?

Francoski zgodovinarji sem in tja malo ironično, malo zares, v vrstni red postavljajo vse svoje vladarje, izvoljene in neizvoljene, od Kapetingov in vseh drugih kraljevih družin prek Napoleona, De Gaulla, Mitterranda do Sarkozyja, Hollanda, ki se je sicer predstavljal kot "običajni" človek, in Emmanuela Macrona, ki je spet izrazito monarhično odmaknjen od ljudstva.

O stališčih slovenskih državljanov do oblike vladavine in demokracije v zadnjih tridesetih letih (pa tudi prej) največ izvemo iz križanja podatkov v kompleksnih in obsežnih raziskavah javnega mnenja, ki so danes večinoma dostopne tudi v elektronski obliki in jih izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (CJMMK) pri FDV. Ta ankete izvaja že od leta 1968. Leta 1995 je CJMMK izvedel temeljito raziskavo, namenjeno preteklosti, del vprašalnika pa se je nato ponavljal še ob naslednjih merjenjih. Raziskava se je dolgoročno ukvarjala predvsem z aktualno-političnimi aspekti sodobne zgodovine in s slovenskimi osebnostmi, od preteklih voditeljev naddržavnih tvorb pa se ukvarja z Josipom Brozom - Titom, ne pa tudi Francom, Jožefom in kraljem Aleksandrom Karadorđevićem. Ob prvem, obširnejšem merjenju sta bila med slovenskimi osebnostmi daleč na prvih dveh mestih Primož Trubar (42,5 %) in France Prešeren (35,4 %). Okrog 8 % dosežata še Ivan Cankar in Rudolf Maister. Od politikov je takrat edini s 15 % izstopal Milan Kučan, vsi drugi so nekje med nekaj promili in dvema, tremi odstotki (pri aktualnih politikih se seveda odgovori z leti spreminjajo). Celovitega odnosa do vseh treh glavnih vladarjev torej nimamo. Lahko pa iz odgovorov razberemo odnos do vseh treh državnih tvorb, ki jih trije vladarji simbolizirajo. Na vprašanje, ali je bila vključitev Slovencev v novonastalo kraljevino izraz volje slovenskega naroda in politike, je 30 % anketirancev odgovorilo pritrdilno, 48 % pa je menilo, da je bila to vsiljena odločitev velikih sil. 18 % je menilo, da bi bilo bolje, da bi ostali v Avstriji, blizu 24 %, da je bila Jugoslavija takrat za Slovence najboljša izbira, in kar 45,55 % je menilo, da bi bilo bolje, če bi ustanovili svojo državo. Ravnanje Antona Korošca, kot glavnega protagonista prehoda iz habsburške v jugoslovansko monarhijo, je zelo pozitivno ocenilo 3 % ljudi, 16 % pozitivno, 6 % negativno, 15 % ni vedelo, kako bi ga ocenili, in skoraj 58 % ga sploh ni poznalo. Življenje v kraljevini v zadnjem desetletju pred vojno je kot zelo slabo (ocena ena) označilo 27,5 % ljudi, z dvojko 31,7 % ljudi s trojko 17 % ljudi. Štirica in petka skupaj dosežata komaj 5 %. Približno take rezultate sicer dosega tudi prvo obdobje po osamosvojitvi, medtem ko je življenje v socialistični Jugoslaviji kot dobro sredi devetdesetih let, ko je še odgovarjala generacija, ki je večino življenja preživela v njej, ocenilo skoraj

80 % in še 8,4 % kot zelo dobro. Tita je kot zelo pozitivno osebo ocenilo 18 %, pozitivno 65,6 %. Negativno ga je ocenilo 8 % ljudi in zelo negativno le dober odstotek. Z odmikanjem časa in novimi generacijami se odstotek pozitivnih ocen zmanjšuje, a ohranja večinsko pozitivno konotacijo.¹

Bolj dolgoročne in konsistentne so ankete javnega mnenja v delu, ki kaže na obliko državne ureditve in demokracije. V prvem desetletju samostojne države se je s trditvama "večstrankarski sistem je oblikovan zato, da ustvarja kaos" in "vse kar potrebujemo je eno-strankarski sistem" zelo strinjalo 6,5 % ljudi, nekoliko pa 15,7 %, sploh pa se ni strinjalo 53,4 % ljudi. S trditvijo, da je "v določenih okoliščinah diktatura najboljša oblika vladanja", se je zelo strinjalo le 2,7 % ljudi, nekoliko 11 %, sploh se ni strinjalo skoraj 70 % ljudi in nekoliko se ni strinjalo 17,4 % ljudi. S trditvijo "najbolje bi bilo odstraniti parlament in imeti močnega voditelja, ki bi hitro odločal o stvareh" se je zelo strinjalo 7 % ljudi, 10,7 % nekoliko, sploh se ni strinjalo 73 % ljudi in nekoliko se ni strinjalo skoraj 20 % ljudi. Kljub tedanjemu in sedanjemu strašenju desnice, da levica v Sloveniji želi vrnitev komunizma, se je s tem zelo strinjalo le 3,2 % ljudi. Nekoliko se je strinjalo 13 %, sploh se ni strinjalo 63,2 % in deloma se ni strinjalo 21 %. Podobno odločno so Slovenci zavračali vladavino vojske.²

V drugem desetletju samostojnosti je začel zlagoma naraščati trend podpore "močnemu voditelju".³ Do sedaj najvišje vrednosti je dosegel ob zadnjem merjenju (2022), ko so bila zastavljena tudi vprašanja, ki vprašanje "močnega voditeljstva" osvetljujejo tudi z nekaterih drugih aspektov:

- "Kako sprejemljivo bi bilo za vas, če bi imela Slovenija močnega voditelja, ki bi bil nad zakonom? Odgovor izberite s pomočjo lestvice, kjer 0 pomeni 'sploh ne bi bilo sprejemljivo', 10 pa 'bilo bi povsem sprejemljivo'";
- "Ubojljivost in spoštovanje avtoritete sta najpomembnejši vrednoti, ki bi se ju otroci morali naučiti";
- "To, kar Slovenija najbolj potrebuje, je zvestoba svojim voditeljem".

Odgovori se merijo tako, da so kategorije od 00 do 04 na lestvici gradacije sprejemljivosti, 05 nevtralna, 06 do 10 pa so znova gradacije sprejemljivosti. Rezultati kažejo razmerje 61,3 % proti 23 % v korist zavračanja močnega voditelja v Sloveniji. Pri drugih dveh vprašanjih ki sta prirejeni Adornovi lestvici avto-

¹ Glej vrednotenja v: Niko Toš (ur.), *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011* (Ljubljana, 2021), str. 507–570 (dalje: Toš (ur.) *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*).

² Toš (ur.) *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*.

³ Primerjave glej: Niko Toš (ur.), *Vrednote v preobodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, SJM 2017–2020* (Ljubljana: ULFDV, IUDV, CJMMK, 2021), str. 30, 190 in 248, dostopno na: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-EKFQPZ5T>, pridobljeno: 2. 7. 2023.

ritarne osebnosti (knjiga Adorno et al., *The Authoritarian Personality* (1950)), se rezultat pokaže nekoliko drugače. Kar 72 % anketirancev soglaša, da morajo otroci sprejemati apriorne avtoritete, le 15,3 % jih to zavrača, kar pa se sicer večinsko ne prevaja v ultimat zvestobe voditeljem. Pri vprašanju o zvestobi voditeljem soglaša 35,0 % anketirancev, ne soglaša pa nekoliko več (39,4 %).⁴

Približno četrтина Slovencev oz. slovenskih državljanov si torej želi močnega voditelja, kar 72 % odstotkov jih meni, da bi morali biti za otroke najpomembnejši vrednosti ubogljivost in spoštovanje avtoritete in 35 % jih zagovarja stališče, da Slovenija potrebuje zvestobo voditeljem.

Vprašanje monarhije, ki sicer najbolj neposredno zadeva vsebino pričujoče razprave, se je med alternativami demokratičnemu modelu v anketah pojavila samo enkrat in sicer leta 2010 v kontekstu mednarodne raziskave. Vprašanje se je glasilo: "Vrnitev k monarhiji bi bila boljša". In odgovor? 7,4 % anketirancev se je s tem zelo strinjalo, 10,3 % se je nekoliko strinjalo, 53 % se sploh ni strinjalo in 19 % se nekoliko ni strinjalo. Med srednjeevropskimi državami se je s trditvijo zelo strinjalo največ Bolgarov, to je 12 %; nekoliko pa se je strinjalo 16 %. Podobno je bilo tudi pri Špancih. V obeh državah pa je bilo – za Španijo, glede na to, da je monarhija presenetljivo – proti monarhiji kar 53 %, anketirancev. Nekoliko se je z nasprotovanjem strinjalo 15 % Bolgarov in 19 % anketirancev Špancev.⁵

Nekdanji predsednik Borut Pahor (2012–2022), odkrit podpornik in občudovalec desničarskega politika Janeza Janše, je leta 2018, ko je Janševa stranka SDS posamično na volitvah dobila največ glasov, ob odkritem navijanju zanj to utemeljeval prav z domnevnim splošnim občutenjem, češ da je "za mnoge ljudi privlačno imeti voditelja, ki nadomesti pomanjkljivosti demokracije". Zatrjeval je, da to še ne vodi v avtoritarnost.⁶ Janša kljub Pahorjevi podpori takrat ni prišel na oblast. Mu je pa to s Pahorjevo podporo uspelo dve leti kasneje brez volitev, potem ko je razpadla levo-sredinska koalicija in je ena od strank (Stranka modernega centra Mira Cerarja) še v času obstoja vlade potihoma zamenjala stran, enako pa je storil DeSUS, upokojenska stranka (obe stranki sta po volitvah izginili s političnega prizorišča). Janševo vladanje je bilo izrazito avtoritarno in polno policijskega nasilja. Ker je bilo to v času korone in izolacij, mu je pandemija omogočila še dodatno zlorabo politične moči. Pahor nobene-ga dejanja Janševe vlade ni obsodil, pač pa ga je opravičeval ali se "vladarsko"

⁴ Za posredovanje zadnjih podatkov in interpretacijo se zahvaljujem dr. Niku Tošu in dr. Vlado Miheljaku. Podatki bo CJM objavil predvidoma septembra 2023.

⁵ Toš (ur.), *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011*, str. 506.

⁶ "Pahor želi, da vlado sestavi zmagovalec, torej Janša", *Mladina*, 7. 6. 2018, spletna izdaja, dostopno na: <https://www.mladina.si/185882/pahor-zeli-da-vlado-sestavi-zmagovalec-torej-jansa/>, pridobljeno: 29. 6. 2023.

distanciral, češ za se do dnevno-aktualnih vprašanj ne opredeljuje (v nasprotju s tem ob izteku mandata ni imel zadržkov kritizirati novo oblast in je to nadaljeval tudi po izteku mandata). Pahorjeva želja po "močni osebnosti" na koncu za večino slovenskih državljanov ni bila sprejemljiva. Ali pa so si "močno osebnost" predstavljali drugače, kot se je vzpostavila. Po več kot sto tednih rednih petkovih demonstracij proti Janševi avtoritarni oblasti (t. i. kolesarski protesti) od 24. aprila 2020 do 24. aprila 2022, je na volitvah močno zmagalo na hitro ustanovljeno gibanje Svoboda.⁷

Zgodovinsko gledano so bili Slovenci v večini svoje zgodovine, od naselitve v šestem stoletju pa do leta 1945, smiselno pa do smrti Titove smrti leta 1980 – proti svoji volji ali z njo – rojalisti oz. v Titovem primeru "socialistični rojalisti". Svoje vladarske rodbine jim zaradi zgodovinskih okoliščin, razdrobljenosti in šibkega nacionalnega potenciala nikoli ni uspelo ustvariti. Če seveda odmišlimo pravičnice osebnosti, kot je kralj Matjaž, ki je nastal iz slovenskega servilnega poveljevanja pravičnega fevdalnega vladarja. Podlaga za lik je Matija Korvin, domnevno pravični ogrski vladar, ki se je boril proti Turkom in vladal tudi na delu slovenskega ozemlja. Sedaj spi pod goro Peco, ko se bo prebudil, bo premagal vse sovražnike in pregnal vse krivice s sveta.

V Sloveniji po kralju Matjažu še danes nosita ime dve ulici, v Mežici in v Mariboru, vendar se njegovo ime pojavlja predvsem v kontekstu turističnih prireditev. Današnja rojalistična mitologija v povezavi z "močno osebnostjo" se ne navezuje na kralja Matjaža, pač pa na t. i. "noriško kraljestvo" in Janeza Janšo. Janša je namreč leta 2014 napisal knjigo *Noriško kraljestvo. Beli panter* in si v ironičnih komentarjih prislužil vzdevek "noriškega princa", ki vlada v "noriškem kraljestvu", torej nekakšni fiktivni Sloveniji, kot si jo sam zamišlja. Janez Drnovšek, predsednik Slovenije (2002–2007) ga je že precej prej, leta 2007 v *The Timesu* označil za "princa teme". Precejšen del Slovencev verjame v t. i. avtohtonistične teorije, torej prepričanje, da Slovenci niso priseljeni Slovani, ampak potomci starodavnih narodov (Venetov, Etruščanov, Keltov...), torej, da so staroselci in na tem oziroma mnogo večjem ozemlju že "od nekdaj". Ta teorija je v politiko prešla v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, ko se je začela izgubljati jugoslovanska identiteta.⁸ Noriško kraljestvo, to je tvorba različnih keltskih plemen, ki so jo v Vzhodnih Alpah (avstrijska Koroška, del Štajerske in Gradiščanske) okrog leta 200 pr. n. š. ustanovili Kelti in je na prelomu tisočletja postalo del rimskega imperija, se tako navezuje na te avtohtonistične teorije, ki jih Janša in njegova stranka močno podpirata. Lahko domnevamo, da se pri

⁷ Več o kolesarskem gibanju v: Sanja Fidler, Jaša Jenull in Janez Zalaznik (ur.), *105 petkov – kolesarski protesti 2020–2022* (Ljubljana, 2023).

⁸ Več o tem: Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela. Družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2015), str. 86–89 (dalje: Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*).

delu volivcev, ki Janšo neomajno in zvesto podpirajo (v celoti jih je okrog 25 %) mitološki rojalizem in želja po konkretni "močni osebnosti" tu nekako ujemata. Še posebej, ker se o Janši ustvarja tudi mit "uspešnega vojskovodje", ki je najbolj zaslužen za vojaško zmago v desetdnevni osamosvojitveni vojni.

Veliko zanimanje in naklonjenost Slovenci izkazujejo britanski kraljevi družini. Objekovanje smrti angleške kraljice Elizabete septembra 2022 je bilo tako, kot bi bila Slovenija nekdanja britanska kolonija ali dominion in to kljub zgodovinskim krivicam, ki jim jih je povzročil britanski imperij, katerega (olepšani) simbol je Elizabeta bila. Vendar tu kakšnih globljih razlogov za naklonjenost rojalizmu ne gre iskati; gre pač za kombinacijo šibkega poznavanja zgodovine in vpliva globalizacije, medijev in socialnih omrežij. Lahko pa bi sklepali, da jim je všeč kraljevski glamur. A ne doma. Za slovenskega predsednika ali predsednico je bolje, da nima palače. In še bolje, da tega vprašanja sploh ne načne. Živi naj v bloku ali družinski hiši, srečujejo naj ga na ulici. Bil naj bi torej skandinavsko ljudski kot Milan Kučan (predsednik Predsedstva Republike Slovenije v letih 1990–1991 in nato predsednik v letih 1992–2002), a hkrati dovolj rojalističen, torej odmaknjen in protokolaren – tej mešanici je doslej najbolj ustrezal dr. Danilo Türk (2007–2012). Lažno ljudski in twittersko populističen predsednik brez vsebine, kot je bil Pahor, je uspešno zapolnil pričakovanja o "princu" (brez dvora), ki lahko reče vse in mu kljub novodobni morali tudi seksistične opazke ne škodijo, pač pa, nasprotno, dvigajo popularnost. Tak "princ" na mestu predsednika je tudi zelo ustrezal medijem, ki so se z njim vzajemno hranili. Ko je Slovenija dobila prvo predsednico v zgodovini, Natašo Pirc Musar (2002), so se hitro pojavile domisljice o "slovenski Mariji Tereziji". Nova predsednica sicer po vzoru modernih monarhov res nekako skuša kombinirati pripadnost premožni eliti z ljudskostjo.

Franc Jožef in Habsburžani

Slovenci so v novejši in sodobni zgodovini imeli tri velike kultne vladarje: Franca Jožefa, Aleksandra Karadorđevića in Josipa Broza - Tita. Med njimi so v graditvi in vzdrževanju kulta osebnosti tako razlike kot podobnosti. Franc Jožef je bil rigidni vladar, ki je zaviral spremembe v tedanji Avstro-Ogrski, kar pa so povprečni ljudje jemali kot sinonim za kot ohranjanje dobrih, starih časov. Dobri vladar tudi ni bil nič kriv, za krivice ni vedel, vse slabo so zakrivili drugi nosilci oblasti. Uniforma, ki jo je nosil, je vzbujala občutek varnosti, parade cesarsko-kraljeve vojske in koncerti Straussovih valčkov so dajali vtis brezskrbnosti, izobraženo in pedantno uradništvo pa občutek urejenosti.

Franc Jožef se je od vseh avstro-ogrskih narodov najbolj globoko vtisnil v zgodovinsko zavest Avstrijcem (nekdanjim avstrijskim Nemcem, ki so bili



Začetni del kronologije v slikah Franca Jožefa na razstavi *Der ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916*, Österreichische Nationalbibliothek, 2016 (foto: Božo Repe, glej tudi istoimenski katalog, str. 9–31)⁹

v monarhiji "Herrenvolk"). Ti so iz njega, a tudi drugih Habsburžanov naredili znamko, s katero služijo stotine milijone evrov. Leta 2016, ob 100-letnici smrti, je tako Avstrija ponorela za "večnim cesarjem" Francem Jožefom. Posvetila mu je celo leto, polnil je časopisne članke, elektronske in druge medije, socialna omrežja. Postavili so pet velikih razstav, od tega prvo, osrednjo *Der ewige Kaiser* v elitni Österreichische Nationalbibliothek (ki sicer hrani več kot 10.000 dokumentov in fotografij o "kajzerju" in Habsburžanih), drugo pa v od turistov obleganem Schönbrunnu (*Mensch und Herrscher*). V koordinaciji Schönbrunna z drugimi muzeji so nastale še druge. Glamur: obleke, kočije in podobne zadeve (*Repräsentation & Bescheidenheit*) v Kaiserliche Wagenburg in pohištvo, rituali, vsakdanjik (*Fest & Alltag*) v Möbelmuseum Wien.

⁹ Cesarjevo življenje so od rojstva do smrti upodabljali praktično dnevno, kot to danes počnejo ljudje s sabo in družino na twitterjih in instagramih. Ob obletnicah vladanja so izhajale posebne publikacije s prikazi iz njegovega življenja. Še posebej svečano je bilo leta 1898, ob petdesetletnici vladanja, ko so med drugim izdali publikacijo *Viribus Unitis. Das Buch vom Kaiser*, podobno pa tudi leta 1908.

Cesarjevo strast do lova (*Jagd & Freizeit*) so prikazali v dvorcu (muzeju) Niederweiden, Niederösterreich, tradicionalnem lovskem revirju Franca Jožefa in Habsburžanov, sicer enem od 14 lovišč, ki so skupaj imeli 142.000 hektarov (Franc Jožef je prvo divjad uplenil pri dvanajstih letih, v celem življenju okrog 50.000, na lovu se je z drugimi vladarji zmenil najvažnejše strani, frustrirani prestolonaslednik Franc Ferdinand pa se je zato potrudil še bolj in prišel kar do številke 270.000, svoje lovsko območje pa razširil tja do Indije). Z vseh razstav so izšli obsežni katalogi (*Der Ewige Kaiser* in *Franz Joseph 1830–1916*, ki združuje druge štiri razstave). O Francu Jožefu so naredili posebno spletno stran. V knjigarnah so se posebej aranžirane mize šibile pod skladovnice starih in novih izdaj o Francu Jožefu, ekscentrični cesarici Sisi in o Habsburžanih, na novo so bile izdane knjige nostalglično-kritičnih piscev o "izgubljenem svetu" monarhije, ki so jih pisali Joseph Roth, Karl Kraus, Robert Musil, Stefan Zweig in drugi. Noben večji časopis, od *Der Standarda* naprej ni bil vsaj brez feljtona ali kakšnega drugega obsežnega prispevka. Ti so segali od kritičnih zgodovinskih pregledov ("Der hilflose Monarch" v *Profilu*) do nostalglično-"pocukranih" publikacij v rumenem tisku ("Der Kaiser" v *Kronen Zeitung* ali "Franz Joseph & Sisi. Zum 100 Todestag: Leben, Liebe, Tragödien" v reviji *Österreich*).¹⁰ Promocija Franca Jožefa ob stoletnici smrti je bila dolgoročno in skrbno načrtovan avstrijski državni projekt, v katerega so vložili milijone evrov in jih še več zaslužili.

Franc Jožef je bil absolutist, ki je še kot golobrad mladenič na smrt obsodil okrog 500 uporniških voditeljev madžarske revolucije, 50.000 pa je bilo med revolucijo in po njej pobitih in je tudi v času postopne (za njega v glavnem prisilne) demokratizacije Avstro-Ogrske vladal s trdo roko, zlasti pa bil eden glavnih krivcev za prvo svetovno vojno in smrt milijonov ljudi.¹¹ Vendar Avstrijci danes s tem nimajo zadržkov, tako kot so jih imeli po prvi svetovni vojni v času prve avstrijske republike, ko so Habsburžane pregnali in razlastili.

Tako pri Habsburžanih kot Karadorđevićih se je gradil dinastični kult cele rodbine in to od rojstva do smrti ter pri vseh generacijah. Skozi družinsko tradicijo in prikazovanje idealiziranega družinskega dvornega življenja lahko za časa življenja obeh vladarjev spremljamo tedaj še klasično obliko propagande, ki pa temelji na istih prijemih kot današnji rumeni tisk in socialna omrežja. Le

¹⁰ Več o tem: (Božo Repe), "Cesar Franc Jožef", *Mladina*, 15. 4. 2016, št. 15, str. 44–48.

¹¹ O Francu Jožefu poleg precejšnjega dela elektronsko dostopnih člankov in dokumentov zlasti preko Österreichische Nationalbibliothek obstajajo številne knjige in članki, med najbolj znanimi je npr. mnogokrat ponatisnjena Josepha Redlicha že iz leta 1929: *Emperor Francis Joseph of Austria* (The Macmillan Company). Pregled desetih knjig o njem ali povezanih z njim glej: *Work by or about Franz Joseph I of Austria*, dostopno na: <https://archive.org/search?query=%28%28Franz+Joseph+I+of+Austria%29+OR+%28%221830-1916%22+AND+Austria%29%29+AND+%28-mediatype%3Asoftware%29>, pridobljeno 29. 6. 2023. od slovenskih avtorjev glej: Gregor Antolčič, *Franz Jožef* (Ljubljana, 2017).



Franc Jožef paradira pred četami v Sarajevo 1. junija 1910, del slike Ludwiga Kocha (*Viribus Unitis. Das Buch vom Kaiser* (Dunaj, 1989); glej tudi *Der Ewige Kaiser. Franz Joseph I. 1830–1916* (Dunaj, 2016), str. 116)¹²

da so tehnike omejene na tedanji razvoj, predvsem skrbno naslikane portrete in fotografije ter panegirične zapise, ki gredo od zibelke in zgodnjega otroštva do junaških dejanj, porok, državniških srečanj in drugih dogodkov.

Odnosi znotraj habsburške družine niti približno niso bili tako idilični, kot so jih prikazovali. Franz Ferdinand, v katerem so slovenski politiki videli naci-

¹² Franca Jožefa so ves čas vladanja skušali prikazati kot velikega vojskovodjo. Bil je vrhovni poveljnik avstrijsko-ogrskih oboroženih sil, ki so bile najmočnejši združevalni dejavnik dinastije in garant vladavine Habsburžanov. V resnici je Franca Jožefa že v mladih letih, leta 1895, katastrofalno premagala francosko-piemontsko-sardinska zveza, potem pa leta 1866 še Italija in Prusija. Avstrija je izgubila Lombardijo in pokrajino Benetke (takrat sta tudi Beneška Slovenija in Rezija prišli pod združeno Italijo). Notranja kriza ga je zato prisilila, da je postal konstitutivni monarh, česar nikoli ni hotel, obdržal pa je kontrolo nad vojaškimi zadevami in zunanjo politiko. Zaradi slabe izkušnje ni bil navdušen, da bi leta 1914 Avstro-ogrska znova šla v vojno, a je na koncu na to pristal in s tem zapečatil usodo države.

onalnega rešitelja, je prestolonaslednik postal, ker je bil najstarejši sin avstrijskega nadvojvode Karla Ludwiga, mlajšega brata Franca Jožefa I. Prestolonaslednik je postal leta 1896 po smrti svojega očeta in zato, ker je stric Maximilian v Mehiki leta 1876 svojo ponesrečeno in kratko vladarsko kariero končal pred puškami republikanske vlade. Edini sin Franca Jožefa in kraljice Sisi, Rudolf, je januarja 1889 skupaj z ljubico Marijo Vetsera naredil samomor, kar vse je Ferdinandu odprlo pot na prestol, pri nenemških narodih pa upanje, da bo zmogel reformirati monarhijo. Poroka s Sophie Chotek je povzročila hud konflikt na dvoru, zaradi t. i. Morganične poroke se je moral odreči pravici svojih otrok do prestola. Njegovi odnosi s Francem Jožefom so bili izjemno konfliktni, nista mogla prenašati drug drugega in tega v ožjem krogu nista niti najmanj skrivala. Novi, mladi cesar je zaradi Ferdinandove smrti na koncu postal Karel, ki je bil zadnji vladar iz habsburško-lotarinške dinastije. Karel je cesar postal leta 1916 pri devetindvajsetih, nasledil je breme zavožene in v vojno zapletene monarhije, ki ga ni zmogel. Prav tako nista uspela dva poskusa, da bi po vojni ostal vsaj madžarski kralj. Na koncu je pristal v izgnanstvu najprej v Švici in nato na Madeiri, kjer je umrl za posledicami pljučnice. Oživel nostalgичni duh po srednjeevropski habsburški monarhiji se tam kaže v številnih romanjih na njegov grob, kar je še posebej priljubljeno pri Madžarih. K rasti popularnosti je prispeval tudi papež Janez Pavel II., ki je zvestobo Karla in Habsburžanov katolicizmu leta 2004 nagradil s Karlovo beatifikacijo.

H kultu osebnosti Franca Jožefa in Habsburžanov je veliko prispevala žena Franca Jožefa, ljubkovalno poimenovana Sisi. Elizabeta Bavarska je bila rojena 24. decembra 1837 v Münchnu. Bila je četrti otrok Maksimilijana Bavarskega in princeze Ludovike Bavarske. Poroka s Francem Jožefom je na obeh dvorih povzročila hude konflikte (s Francem Jožefom naj bi se poročila njena sestra). Nekonvencionalna in trmasta Sisi je hitro prevzela avstrijske podanike, še posebej Dunajčane. Odklanjala je, da bi igrala vlogo žene, matere in cesarice, bila je anoreksična in obsedena s svojim telesom, imela je svojo telovadnico, strogo prehrano. Sama sicer ni želela biti reprezentančne figure imperija, gojila je svoj kult osebnosti in o njej so se že za časa življenja spletli številni miti.

Oboževanje njene osebnosti se je s pomočjo ženskih revij, kinematografije in sodobnih medijev začelo znova strmo vzpenjati po drugi svetovni vojni. Veliko ljudi, še posebej žensk, danes v njej vidi emancipirano žensko, začetnico sodobnih idej o prehrani in negi telesa.

Habsburžani so Avstrijcem po drugi svetovni vojni naredili veliko uslugo. Pomagali so jim, da so se rešili svetovnega nacističnega madeža. Prelomni trend je tu sicer naredil broadwayski muzikal *Moje pesmi, moje sanje* iz leta 1959, potem, ko je bila leta 1965 posneta svetovna filmska uspešnica z Julie Andrews in Christopherjem Plummerjem v glavnih vlogah. Vendar so prvi pomemben korak k spremenjeni percepciji v svetovni javnosti s pomočjo Sissi naredili Avstrijci

sami. Leta 1955 so v avtentičnem okolju o njej posneli film z igralko Romy Schneider. *Sissi* še danes velja za največjo filmsko uspešnico z nemškega govornega področja. Sledila sta še dva podobna filma in razne nadaljevanke o Habsburžanih. Zadnjo odmevno nadaljevanko o Sissi je leta 2022 posnel Netflix.

Franc Jožef je tako skozi medijsko percepcijo ter "lakirano" in "kič zgodovino", kot so to označili kritični zgodovinarji, postal stari dobri gospod z osivelimi zalizci, ki ga lahko vidimo povsod, na slikah, spominkih, skodelicah, in ostaja eden glavnih simbolov Avstrije.

V Sloveniji Franc Jožef ne vzbuja niti približno tako velike pozornosti, kar bi lahko posplošeno rekli tudi za druge dele nekdanje monarhije (morda z izjemo Madžarske, kjer se zgodovinski revizionizem zaradi izgubljenih ozemelj navezuje na propad Avstro-Ogrske). Tisti del zgodovinopisja, ki se ukvarja s Francem Jožefom v Sloveniji, v precejšnji meri ohranja kritično distanco. Kadar pa zaradi kakšne obletnice ali razstave Franc Jožef pride v širšo medijsko zavest, pa percepcija ni bistveno drugačna kot pri Avstrijcih:

Mogočnost, trdnost, ikoničnost, priljubljenost in ljudskost. Vse to so bile lastnosti Franca Jožefa I., dolgoletnega vladarja habsburške monarhije, domovine naših pradedkov in prababic. Tudi Slovenci so ga častili, saj jim je med svojim vladanjem dal možnost za razvoj in napredek na številnih področjih, med njimi tudi dokončanje južne železnice in obnovo Ljubljane po velikem potresu leta 1895. Preprosti ljudje niso imeli pogosto priložnosti, da bi ga videli v živo, zato so bili cesarjevi obiski sosesčine pravcati prazniki, polni pričakovanj in vznemirljivosti.¹³

Josip Broz - Tito

Josip Broz - Tito je bil tako za življenja kot po smrti predmet podobne medijske in zgodovinske obdelave kot Franc Jožef.¹⁴ Pri graditvi Titovega kulta pa druž-

¹³ "Obeležujejo 140 let od obiska Franca Jožefa", *Dnevnik*, 12. 7. 2023, spletna izdaja, dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1043027987>, pridobljeno: 13. 7. 2023). Članek opisuje priložnostno razstavo ob obletnici obiska Franca Jožefa v Kranju.

¹⁴ Prvi krajši prikazi življenjepisa Josipa Broza - Tita so se začeli v zahodnih revijah objavljati v letu 1943, ko so k partizanom prišle zahodne misije. Kmalu je pristal na naslovnica vseh pomembnejših ameriških in angleških revij in ta trend se je nadaljeval do njegove smrti. Prva biografija, tako v srbohrvaškem kot angleškem jeziku, je bila knjiga Vladimirja Dedijerja, nekakšnega uradnega Titovega biografa, izšla je leta 1952. V isto obdobje sodi tudi knjiga Fitzroya Macleana (1957), Titovega tesnega vojnega sodelavca: *The Heretic: the life and times of Josip Broz - Tito*. V kasnejših letih so o njem izšle številne biografije, še posebej v sedemdesetih in osemdesetih letih, že po njegovi smrti. Na ozemlju nekdanje Jugoslavije so nekdanje hagiografske izdaje, podobne tistim o Francu Jožefu in kralju Aleksandru, zamenjale po eni strani bolj kritične knjige, po drugi strani pa izrazito negativistične in sovražne, ki naj bi prikazale Tita "brez maske" (Miro Simčič, pa knjige o njegovem odnosu do žensk in podobno. Pojavile so se tudi knjige številnih piscev, od zdravnikov do kuharjev in drugih, ki so bili daljši ali krajši



Ovitek DVD-ja filma *Bitka na Sutjeski*, v katerem je glavno vlogo Josipa Broza - Tita igral Richard Burton (Osebna zbirka Božidarja Flajšmana)¹⁵

čas v njegovi bližini in naj bi jim zaupal take in drugačne skrivnosti. Tudi Dedijer je leta 1981 izdal še dve knjigi (*Novi prilozi za biografiju Josipa broza Tita 1 in 2*, ki pa so bolj nekakšni skupki dokumentov, nametanih komentarjev in izjav iz tistega, kar ni želel ali upal objaviti za časa njegovega življenja). Med bolj odmevnimi in citiranimi knjigami na zahodu je biografija od Auty Phyllis (1970). Zadnji pomembnejši biograf na zahodu je bil Geoffrey Swain (biografija iz leta 2010). V jugoslovanskem prostoru sta najbolj znani biografiji napisala Jože Pirjevec: *Tito in tovariši* (slovenska izdaja 2011, sledile so številne izdaje v tujih jezikih) in Ivo in Slavko Goldstein (slovenska izdaja 2017). Leta 2011 je pri Institutu za noviju istoriju Srbije izšel tudi obsežen zbornik z mednarodnega posveta *Tito – videnja i tumačenja*, na katerem so sodelovali zgodovinarji iz držav naslednic nekdanje Jugoslavije in nekaterih drugih držav.

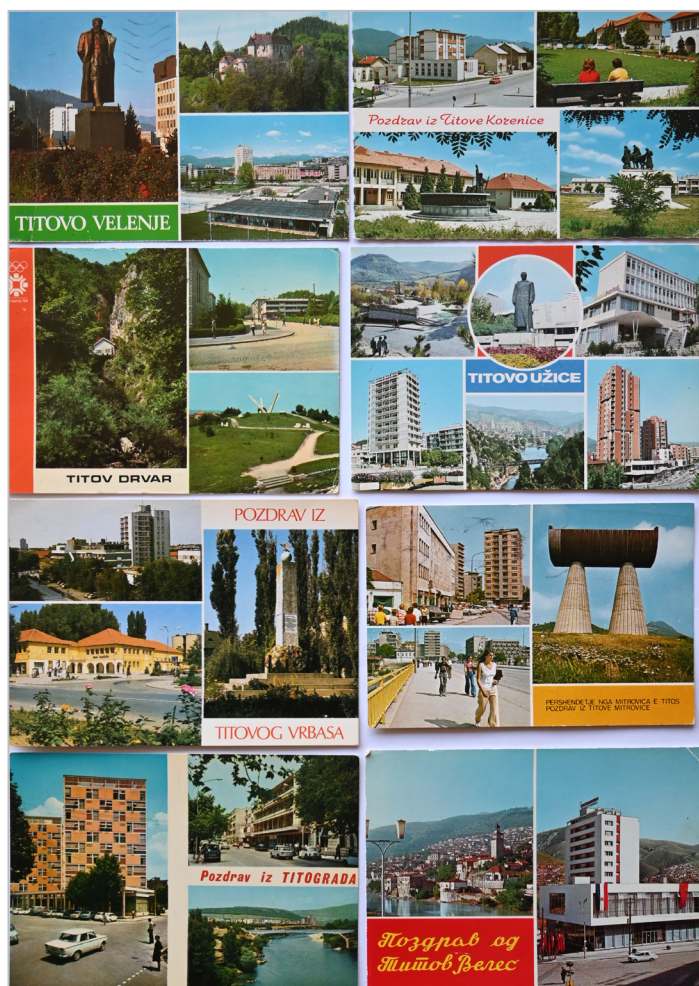
na ni imela niti približno tako pomembne vloge kot pri Francu Jožefu in kralju Aleksandru, čeprav sta se njegovo otroštvo in mladost ter slovensko poreklo pojavljala v učbenikih. Njegova žena Jovanka Broz, s katero se je na hitro poročil leta 1952, je sicer postala sestavni del propagandne mašinerije, ni pa imela v sebi karizmatičnosti, ki bi bila Titu v oporo (v poznih letih sta bila tudi v konfliktu, Jovanka Broz pa obtoževana, da se hoče preko Tita dokopati do oblasti). Otroci vidnejše vloge v javnem življenju niso imeli.

Tito je po zaslugi uspešnega narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji radikalno opravil z nekdanjim srbskim in jugoslovanskim rojalizmom. Meščanska stran (tudi pri Slovencih) je pri Karađorđevićih s kraljem Petrom sicer vztrajala do konca, a to ni kaj dosti pomagalo, saj je zmagovita partizanska stran z njim deklarativno opravila že leta 1943 na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu, dokončno pa z volitvami in razglasitvijo republike novembra 1945.

Novi kult se je gradil na Titu kot delavsko-monarhičnem vladarju, sprejemljivem za vse jugoslovanske narode in je trajal vse do smrti leta 1980. Tudi Zahod je imel Tita od začetka petdesetih let, ko je po sporu z Informbirojem na široko vstopil v mednarodno politiko, za uglajenega državnika, ki se izvrstno oblači, obvlada manire, občasno postavlja tudi vzorce obnašanja in se znajde v svetovnem političnem in siceršnjem jet-setu.

Dve leti po smrti je, ob naraščajoči ekonomski in politični krizi ter mednarodnih konfliktih, kritika titoizma kot sistema začela strmo naraščati, hkrati pa se je začel razkrajati tudi Titov kult osebnosti. Pomagala nista ne politično geslo "tudi po Titu – Tito", niti zakonska zaščita njegovega lika in dela, ki naj bi njegov spomin obvarovala pred žalitvami in kritikami. Zveza socialistične mladine Slovenije je leta 1983 začela sistematično kritizirati najbolj kultno prireditvev, Dan mladosti, pravi škandal je bil leta 1987 s t. i. plakatno afero, ko je na natečaju za plakat ob Dnevu mladosti zmagala predelana verzija nacistične-

¹⁵ Tito je bil, tudi zaradi sposobnosti partizanskih generalov v vrhovnem štabu, ki ga je vodil, uspešen vojaški poveljnik. Ne pa tako nezmotljiv, kot so ga kasneje prikazovali. Učinkovit partizanski odpor partizanov je konec leta 1942 in v začetku leta 1943 prepričal zahodne zaveznike, da se je kljub komunistični naravi partizanstva vredno opreti na Tita, zato so ga tudi uradno priznali in k partizanom poslali zavezniške misije. V bitkah na Neretvi in Sutjeski spomladi 1943 je bilo jedro partizanske vojske na robu preživetja, tudi vrhovni štab je rešila zgolj neizmerna hrabrost posameznih poveljnikov in borcev ter njihovo žrtvovanje. Srdite bitke, nečloveški napor, izčrpanost, pomanjkanje hrane in zdravlil, nalezljive bolezni (zlasti tifus) ter maščevalni ukrepi napadalcev so v času obeh bitk zahtevali velike žrtve tako med civilnim prebivalstvom kot partizani, padla je tretjina borcev. Tito je bil ogrožen potem še v desantu na Drvar maja 1944, kjer je bil v bombnem napadu tudi ranjen. Obe bitki sta ga tudi na zahodu naredili za legendarnega poveljnika, po vojni pa sta postali osrednji del graditve Titovega kulta osebnosti. Filma, posneta po obeh bitkah, sta bila najbolj znana partizanska filma socialistične Jugoslavije. V filmu *Bitka na Neretvi* so glavne vloge igrali Sergej Bondarčuk, Yul Brynner, Anthony Dawson, Milena Dravič, Boris Dvornik in Orson Welles. Plakat za film pa je za simbolično ceno – 15 steklenic vina raznih jugoslovanskih proizvajalcev – ustvaril Pablo Picasso.



Titovo Velenje, razglednica (Osebna zbirka Božidarja Flajšmana)¹⁶

ga plakata Richarda Kleina 'Tretji Reich – alegorija herojstva').¹⁷ Skupaj z rituali (najbolj simbolna je bila štafeta mladosti) se je njegov mit postopoma usul. V nasprotju s Francem Jožefom tudi ni doživel velikega turističnega marketinga.

Proces "detoizacije" je sicer kompleksen in Slovenija je le del raznolikega jugoslovanskega mozaika. Rušenje kulta osebnosti, ki je samo po sebi za druž-

¹⁶ Po Titu so v vsaki republiki in obeh avtonomnih pokrajinah poimenovali eno mesto, v večini so bili postavljeni tudi njegovi kipi. Po nastanku samostojnih držav so bila mesta povsod preimenovana, kipi pa večinoma umaknjeni z osrednjih trgov. V Sloveniji je bilo Titovo Velenje znova preimenovano v Velenje, kip pa je ostal.

¹⁷ Več o tem: Repe in Kerec, *Slovenija, moja dežela*. Glej tudi: Božo Repe, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

be, ki se demokratizirajo, logičen, je v zadnjem obdobju Jugoslavije postal del mnogo bolj nevarnega procesa. Protifašistično in socialistično kulturo spomina je začela zamenjevati nacionalistična, tudi fašistična. Ta je pripeljala do krvavega razpada države in Tito je bil v tem zgodovinskem revizionizmu najbolj izpostavljen lik. Politične elite v posameznih republikah so skozi vrednotenje Tita, druge svetovne vojne in skozi obtoževanje drugih za zločine v mednacionalni in državljanski vojni skušale utrditi svojo pozicijo in svojo vizijo ustvarjanja nacionalnih držav z zamišljenimi etničnimi mejami. Kolaboracija je bila relativizirana ali hvaljena, vse, kar je bilo povezano z vrednotenjem protifašistične in socialistične preteklosti, še posebej pa umetniška dela, je postalo predmet polemik, političnih napadov in odstranjevanja. Na tej podlagi so se tako nove državne kot lokalne oblasti tudi odločale za rušenje spomenikov, preimenovanje ulic in šol in drugo retuširanje zgodovine. Antifašistične spomenike se je začelo interpretirati kot simbole komunističnega režima in socialistične preteklosti, s katero je treba dokončno obračunati.

Tito jo je v tem procesu po različnih republikah odnesel različno. Povsod je njegovo ime izginilo iz mest (vsaka republika je imela mesto, poimenovano po njem, v Sloveniji je bilo to Titovo Velenje).

Spomeniki so bili ponekod odstranjeni ali uničeni, druge so ostali. Največje uničevanje spomenikov NOB in Tita so izvedli na Hrvaškem. V Srbiji in Črni Gori ni prišlo do množičnega uničevanja spomenikov NOB, Titove pa so odstranili (npr. znani kip v Užicah). So pa s spremembo družbe in novimi vojnam izgubili svojo simbolno vrednost, kar je pripeljalo do njihovega postopnega propadanja. Hkrati so zrasli novi, namenjeni rehabilitaciji četništva (Draža Mihailović) in protipartizanski (kolaboracionistični) strani. Srbski in hrvaški odnos se je prenesel v Bosno in Hercegovino, kjer Bošnjaki ohranjajo pozitiven spomin na narodnoosvobodilni boj, ki je hkrati tudi začetek njihove državnosti. V Makedoniji, ki ji je Titova Jugoslavija priznala nacionalnost in dala republiko, so se zatekli v izkrivljeno preteklost, katere temelj v novejši zgodovini je postala Notranja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), sicer pa je proces revizije zgodovine segel globoko v antično zgodovino. Makedonski narodnoosvobodilni boj je sicer ohranjen v pozitivnem spominu in (vsaj posredno) tudi Tito, čeprav so bili njegovim kipi odstranjeni. V Skopju pred gimnazijo odstranjeni kip so sicer Titovi privrženci postavili na novo kar iz pobarvanega stiropora.

Tito je svojo življenjsko pot končal v Sloveniji, kjer je tudi sicer preživel velik del svojega življenja, tako zasebno kot službeno. Rezidenci, ki jih je prevzel po Karadorjevićih in zgradil na novo (Vila Bled) ali moderniziral (Brdo, nekateri lovski objekti) so bili prizorišče stalne politične in diplomatske dejavnosti. Tito je do poznih let znal ohranjati stik z ljudmi, vedel je, kako je treba nagovarjati množice in tudi neposrednim srečanjem se ni izogibal. Slovenci so

ga imeli za svojega. Med vsemi tremi kulti osebnosti 19. in 20. stoletja je Tito edini, ki je po materi Slovenec in se po tem kriteriju najbolj približa nečemu, kar bi lahko bil "slovenski vladar". Vendar razlogi za priljubljenost niso v njegovi krvi ali slovenskem jeziku, ki ga je komajda govoril (je pa res tudi iz krajev, kjer se slovenščina in hrvaščina mešata), pač pa v zaslugah za Slovenijo in Slovence, tako kar zadeva republiško državnost in njen razvoj kot v ozemeljskem (zahodna meja) in socialnem smislu. Po njegovi smrti je v Jugoslaviji zavladovalo velikansko žalovanje, država je praktično obstala, pogreb v Beogradu pa je bil eden največjih državnih pogreb s svetovno udeležbo voditeljev v sodobni zgodovini. Še leta kasneje so na dan, ko je umrl, ob uradnem času smrti po celi državi zatulile sirene.

Po vzpostavitvi večstrankarskega sistema leta 1990 in osamosvojitvi leta 1991 lahko v odnosu do Josipa Broza - Tita v grobem sledimo trem procesom:

- prizadevanjem desnih političnih sil po odstranitvi Titovih slik in obeležij ter preimenovanju ulic. To je bilo v veliki meri, ne pa v celoti, uresničeno. Glavna ulica v Ljubljani se je iz Titove preimenovala v Slovensko ulico oziroma razdelila na tri dele, spomeniki in slike iz javnih zgradb so bili odstranjeni, so pa še ostala poimenovanja po Titu v nekaterih mestih (npr. Titov trg v Kopru). V Titovem Velenju, ki je spet postalo zgolj Velenje, se je ohranil velik spomenik, boj za napis "Naš Tito", narejen iz kamnov nad hribom Sabotin pri Novi Gorici, tik nad italijansko mejo, se je odvijal skoraj vsako leto, Titovi nasprotniki so ga razdirali, njegovi privrženci postavljali nazaj;
- ohranjanje spomina nanj, zlasti pri starejših generacijah, a tudi mlajših (v devetdesetih letih so se pojavljale novodobne prireditve Dneva mladosti, ustanavljali klubi, združenja, tekmovanja, poimenovana po njem, majice s slikami in napisi, lokali, dekorirani v njegov spomin, kar je v naslednjem desetletju postopoma zamrlo. Ostajajo pa med drugim množični obiski Slovencev njegovega groba v Beogradu);
- konstantno večinsko prepričanje, da je bil Tito pozitivna zgodovinska osebnost, ki so ga izkazovale relevantne javnomnenjske ankete SJM.¹⁸ Podobne rezultate so kazale tudi druge raziskave, pri čemer je zanimivo, da so pozitivne ocene anketirancev presegale 50 % tudi pri članih in

¹⁸ Med leti 1995 in 2012, ko je SJM izvajala poglobljen del merjenja tudi o odnosu do zgodovine, je Tita kot pretežno pozitivno osebnost ocenjevalo med 65% leta 1995 in 58% leta 2012 ljudi; kot zelo pozitivno pa med 18% in 22% (tu vidimo celo trend naraščanja). Kot negativno ga ves čas ocenjuje okrog 8% ljudi, pri kategoriji zelo negativno pa se odstotek vrti med 1% in 2%. Niko Toš et al. SJM, objave za posamična leta. Sociološko interpretacijo anket odnosa do NOB, socialistične Jugoslavije in Tita glej: Maca Jogan, Živa Brodek, "Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin", *Teorija in praksa* 53, posebna številka (2016), str. 90-111. Glej tudi: Mitja Velikonja, *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana, 2009).

volivcih desnih strank.¹⁹ Vsaj dokler je v anketah večinsko sodelovala še generacija, ki je socializem in Tita doživljala sama.

V tridesetletnem obdobju je bil Tito najbolj na udaru med letoma 2004 in 2008. Tedanja desna vlada je skušala skozi medije, pouk zgodovine, proslave, z delitvijo denarja za raziskave in zlasti s pomočjo podrejene javne televizije revidirati pogled na zgodovino. Pri tem se je naslanjala na pomoč desnega bloka v evropskem parlamentu, še posebej vzhodnoevropskih držav in na razne resolucije o totalitarnih sistemih. To je v kasnejših obdobjih in vse do danes postalo osrednja politična agenda največje desne stranke – Slovenske demokratske stranke (SDS) – ne glede na to, ali je v opoziciji ali na oblasti.

Pravno-ideološki boj v zvezi z Josipom Brozom - Titom se je odvil v zvezi s poimenovanjem nove ulice v Ljubljani. Sklep o tem je ljubljanski mestni svet na predlog predsednika komisije za poimenovanje ulic preminulega pesnika in pisatelja Petra Božiča sprejel v letu 2009. Avenija maršala Tita, kot naj bi se nova ulica imenovala, je bila pomembna, tedaj še ne do konca zgrajena vpadnica ob novem nogometnem stadionu v Stožicah. Pobudo za presojo te odločitve sta ustavnemu sodišču dala mladi desničarski politik iz (tedaj neparlamentarne) stranke Nova Slovenija – Krščanski demokrati (NSi) Jernej Vrtovec in Lidija Drobnič. Pri tem sta se sklicevala na odločbo ustavnega sodišča iz devetdesetih let, po kateri naj bi bili vsi, ki so živeli v komunističnem sistemu nekdanje Jugoslavije, desetletja podvrženi trajnemu in sistematičnemu ogrožanju človekovih pravic in svoboščin. Sklicevala sta se tudi na izjave evropskega parlamenta in desničarskih evropskih strank o totalitarizmi, pri čemer so tisti, ki so presojo sprožili, računali, da bo prepoved ustavnega sodišča vplivala tudi na druga poimenovanja ali postavljanje spominskih obeležij Titu. Ustavno sodišče pod predsedstvom dr. Ernesta Petriča (sicer dolgoletnega diplomata neuvrščene Jugoslavije vse do njenega konca, ki je bil konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let minister v slovenski vladi pod vodstvom Staneta Kavčiča in kratek čas celo kandidat za člana prvega predsedstva SFRJ pod Titovim vodstvom, po upokojitvi pa svetovalca Boruta Pahorja), je pravni interes Vrtovca zavrnilo, Lidiji Drobnič pa ustreglo. Poimenovanje je prepovedalo. Razsodba s tremi pritrdilnimi ločenimi mnenji se sklicuje na resolucije sveta Evrope in evropskega parlamenta (Resolucija št. 1481 Parlamentarne skupščine Sveta Evrope z dne 25. januarja 2006 o potrebi po mednarodni obsodbi zločinov totalitarnih komunističnih režimov in Resolucija Evropskega parlamenta z dne 2. aprila 2009 o evropski zavesti in totalitarizmu). Prepoved je ustavno sodišče argumentiralo z utemeljitvijo, da

¹⁹ "Tito je pozitivna osebnost", *Mladina*, 19. 5. 2007, št. 20, str. 46.

Josip Broz - Tito kot vodja nekdanje države "v največji meri simbolizira nekdanji totalitarni režim".²⁰

Širši načrt, da bi z odločitvijo ustavnega sodišča prepovedali ali omejili nova obeleževanja spomina na Tita, pa ni uspel. Kmalu za tem, 7. septembra 2013, je v spomin na množično zborovanje na Okroglici v Vipavski dolini leta 1953²¹ potekala prireditev "Tu smo doma". Primorske organizacije Zveze združenj borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Slovenije (ZZB NOB Slovenije) so tam postavile spominsko obeležje dogodku in Titu kot govorniku.²² Raznovrstne oblike javnega obeleževanja Titovega spomina so se nadaljevale, so pa s časom postopoma usihale oziroma jih je začela zamenjevati nova mitologija desetdnevne vojne in osamosvojitve. Opredeljevanje do Tita pa še naprej ostaja del permanentnega kulturnega boja, ki se prenaša iz generacije na generacijo, multiplicira preko raznih spletnih forumov, z njim pa se hranijo predvsem desničarske stranke in njihove parastrankarske organizacije.

Primerjalno sta bila tako Franc Jožef kot Tito za življenja glorificirana, po razpadu Avstro-Ogrske in Jugoslavije pa pod plazom hudih kritik. V kasnejših obdobjih je Franc Jožef v Avstriji znova dobil bleščečo podobo, odnos do Josipa Broza - Tita pa je ambivalenten, odvisen od razmer v posamičnih državah, naslednicah bivše Jugoslavije. Razlika je tudi v tem, da je bil Franc Jožef glorificiran od rojstva, Titov kult osebnosti pa se je deloma spontano, deloma sistematično začel graditi šele med drugo svetovno vojno, torej, ko je bil že krepko v srednjih letih.

²⁰ Odločba ustavnega sodišča 109/110-11, 26. 9. 2011. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://odlocitve.us-rs.si/documents/5f/b4/u-i-109-102.pdf](http://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://odlocitve.us-rs.si/documents/5f/b4/u-i-109-102.pdf) (pridobljeno 29. 6. 2023).

²¹ Zborovanje leta 1953 je bilo namenjeno 10. obletnici ustanovitve primorskih brigad, hkrati pa je bil spominski dogodek na manifestacijo Slovencev proti nameri zahodnih sil, da Cono A STO dodelijo Italiji, ki se je že pripravljala na vojaški vstop vanjo. To je še zaostriло t. i. tržaško krizo in sprožilo odločno diplomatsko in vojaško reakcijo Jugoslavije, med drugim tudi delno mobilizacijo in množična zborovanja po vsej Jugoslaviji. Jugoslovanska armada je na meje Cone B STO poslala tanke, Tito pa je nekaj kasneje v govoru v Skopju izjavil, da bo, če bo v Cono A STO vstopil en sam italijanski vojak, bo tja vkorakala tudi jugoslovanska vojska. Kriza se je razrešila oktobra 1954 s podpisom t. i. londonskega memoranduma (spomenice o soglasju), po katerem je Cona A STO pripadla Italiji, Cona B STO pa Jugoslaviji. To začrtalo mejo med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo), vendar so jo Italijani še vedno šteli le kot demarkacijsko linijo in jo kot uradno mejo priznali šele novembra 1974 z Osimskimi sporazumi. Zborovanja v dolini Lijaka se je 5. in 6. septembra 1953 udeležilo okrog 300.000 ljudi in je verjetno najbolj množično zborovanje Slovencev v zgodovini. Udeleženci so pripotovali s 100 vlaki, 5.000 kamioni, 3.000 motorji, 15.000 kolesi ali peš, med Volčjo Drago in Prvačino pa so za namen proslave vzpostavili železniško postajo, položili začasen vodovod, pipe za obiskovalce, barake in druge nujne pripomočke za tako množično zborovanje.

²² *Postavili obeležje na zborovanje na okroglici – mojaobcina. Si*, dostopno na <http://www.mojaobcina.si/sempeter-vrtojba/novice/postavili-obelezje-na-zborovanje-na-okroglici.html>, pridobljeno: 29.6.2023.

Kralj Aleksander in Karađorđevići

Med Francem Jožefom in Titom je dvajset let obstajal kraljevi jugoslovanski rojalizem, ki ga simbolizira zlasti kralj Aleksander Karađorđević.

Jugoslovanski rojalizem je vzniknil na ruševinah avstro-ogrškega. Ta je dvome začel zbujati ob začetkih trializma, še bolj pa po represiji prvih dveh vojnih let. Kljub državnemu nasilju so Slovenci Habsburžanom ostajali naklonjeni, svoje upe pa s Franca Jožefa preusmerili najprej na Franca Ferdinanda in nato mladega cesarja Karla. Pri vodilnih strankah kakšnega omembe vrednega republikanizma ni bilo. Ko se je med vojno začelo odpirati vprašanje, ali trialistični koncept z južnoslovansko državo v Avstro-Ogrski uresničiti z ali brez Habsburžanov, je protiaavstrijsko razpoloženi dalmatinski politik Josip Smodlaka (več mesecev je preživel v avstrijski samici, nato pa je bil konfiniran) Janezu Evangelistu Kreku očital, da "verjame, da bomo svobodni in srečni pod Habsburžani, našimi večnimi tlačitelji". Krek mu je odgovarjal z anekdoto o t. i. "klin čorbi":

Možu so dali lonec, poln vode, v kateri je bil železen klin, in mu pod težko grožnjo naložili, naj skuha tako klin-čorbo, ki bo bolj okusna od katerekoli druge, zato mora biti lonec, ko bodo pojedli, povsem prazen. Vzel je najboljšo mast, razne vrste zelja in dišav in skuhal čorbo s klinom. Ko se je zbrala družba, da pojé čorbo, je vtaknil v lonec dva prsta, prijel klin in ga vrgel ven. Vsi, ki so čorbo poskusili, so priznali, da je zelo okusna in rekli: Ni boljšega od klin-čorbe.

Krek je zgodbo zaključil z besedami: "Tak klin so za nas Habsburžani".²³

V nekem nedefiniranem trenutku naj bi se jim torej po potrebi odrekli, kar se je potem res zgodilo. A brez volje in vpliva Slovencev. Če sem ne štejem domnevno izrečenih besed Korošca na avdienci pri cesarju Karlu v splošnem razsulu tik pred koncem monarhije, 11. oktobra 1918: "*Es ist zu spät, Ihre Majestät!*" ("Prepozno je, vaše veličanstvo!").

Po vojni se je pri tedanjih vodilnih strankah za kratek čas res pojavila ideja o republikanizmu, ki pa je bila v prevladujočem katoliškem taboru bolj povezana z dilemo, ali sprejeti pravoslavne Karađorđeviće kot vladarje, in bojaznijo, kako jih bo novi kralj obravnaval, kot pa z željo po moderni predstavniki in laični novonastali Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS), kasneje preimenovani v Jugoslavijo. Še največ težav s tem je imel eden vodilnih politikov Slovenske ljudske stranke (SLS) Ivan Šušteršič, prepričan zagovornik monarhije in Habsburžanov do konca. Ob neizbežnem dejstvu, da Habsburžani gredo, pa je tik pred koncem monarhije v stiski razmišljal o republiki in bil

²³ Dušan Nečak, Božo Repe, *Prelom. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni* (Ljubljana 2005), str. 179.

(pogojno, če bi bila taka volja ljudi) pripravljen sprejeti celo na novo dinastijo. Šušteršič se je v prevratnih časih umaknil, se nato vrnil, znova poskusil kot politik z delom SLS, ki mu je sledil, a na volitvah propadel. Liberalci so integralno jugoslovanstvo hitro povezali s Karadorđevići in s tem niso imeli problema, nova, za kratek čas dominantna politična sila na levici, komunisti, so bili izrazito proti. Navadnih ljudi seveda ni nihče nič vprašal. Po vidovdanski ustavi leta 1921 se republikanizem sem in tja, predvsem v bolj poudarjenih avtonomističnih obdobjih, postavlja kot notranje strankarsko vprašanje pri SLS, a ga je Korošec uspešno brzdal in skušal združevati nezdružljivo: hkratno služenje slovenstvu in Aleksandrovemu integralnemu jugoslovanstvu. Tudi zato, ker se je na osebni ravni imenitno vklopil v dvorno politiko in bil posledično med obema vojnoma za večino Slovencev nekakšen neformalni slovenski vladar.

Za Srbe je bil pogoj za nastanek nove države in ne zgolj širitev Srbije, da Karadorđevići postanejo jugoslovanska kraljeva dinastija. To so z različnimi manipulacijami dosegli še pred združitvijo, celo v Črni Gori, ki je imela svojo kraljevo dinastijo. Zato je regent Aleksander lahko tudi imel tako pomembno vlogo pri združitvi. Slovenci so bili pri tem vprašanju sicer nezadovoljni, a precej mlačni. Najbolj so se upirali Hrvati, zlasti najmočnejša republikansko usmerjena Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HSS). Njen predsednik Stjepan Radić (1871–1928), ki je umrl za posledicami atentata v jugoslovanski skupščini, ni priznaval združitve. Za Hrvaško je zahteval polno državnost (federativni status), za Jugoslavijo pa republiko. Hrvaška je v nasprotju s Slovenijo že v Avstro-Ogrski na podlagi t. i. "hrvaško-ogrske nagodbe" imela svojega bana, sabor, univerzo in vrsto drugih inštitucij, torej subdržavni status. S kraljevino se je HSS sprijaznila šele sredi dvajsetih let, ko je vstopila v vladajočo koalicijo in tudi v imenu izpustila "republikanska".

Začetnik dinastije Karadorđevićev je bil hajduk in trgovec s svinjami Đorđe Petrović (1768–1817), znan kot Karadorde (Črni Jurij). Leta 1804 je vodil Srbe v upor proti otomanskemu imperiju (povod je bil poboj srbskih veljakov, t. i. "seča knezova") in je bil izbran za vodjo (vožda). Po nekajletni neodvisnosti je bil upor leta 1813 zlomljen, Karadorđević pa je emigriral. Ko se je leta 1817 v času druge srbske vstaje vrnil, ga je novi vožd Miloš Obrenović (1780–1860) dal ubiti. Njegov sin je bil leta 1842 izbran za kneza Srbije, a so ga znova zamenjali Obrenovići, ki so jih nato s prestola vrgli zarotniški oficirji, pri čemer so Aleksandra Obrenovića (1876–1903) in njegovo ženo Drago, prej že poročeno Mašin (1861–1903), tudi ubili.

Na – sedaj že kraljevski – prestol je prišel Peter I. Karadorđević (1844–1921), ki je vladal do leta 1921 in tako formalno postal tudi prvi jugoslovanski in s tem slovenski kralj. Peter je sicer v začetku sedemdeseti let 19. stoletja služil vojsko na francoski strani v francosko-pruski vojni in sodeloval tudi v bosanskem upor proti Turkom, a kljub temu ni imel velikega posluha za voja-

ške zadeve. Imeli pa so ga za demokratičnega in reformističnega vladarja. Pod vplivom Črne roke – tajne oficirske organizacije, ki je želela vzpostaviti prevladujoč vpliv v Srbiji in ki je podpirala Ujedinjenje ili smrt, tajno združbo bosanskih Srbov, odgovorno za atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda (1863–1914) leta 1914 v Sarajevu – so kralja Petra v času srbske emigracije na Krfu umaknili iz aktivnega odločanja. Petrovega starejšega sina Đorđa, to je Jurija (1887–1972), ki je bil tudi vojaško šolan v Rusiji in se je boril v obeh balkanskih in v prvi svetovni vojni, so prisilili, da se je odrekel prestolu v korist drugorojenega Aleksandra. Formalno naj bi se odrekel nasledstvu, ker naj bi v jezi udaril in nesrečno ubil služabnika. To je bil za srbske razmere precej prozoren izgovor, saj so znali, če je bilo treba, utišati tudi mnogo hujše škandale. Sredi dvajsetih let je Aleksander brata dal zapreti v umobolnico, kjer je ostal do okupacije, po drugi svetovni vojni pa je kot edini član kraljeve družine smel živeti v Jugoslaviji in je tudi napisal spomine. Aleksander je kljub lojalnosti obračunal tudi z vodjem Črne roke Dragutinom Dimitrijevičem-Apisom (1876–1917) in to sredi vojne, na t. i. solunskem procesu (obsojen je bil na smrt), ker je Črna roka po njegovi oceni postala preveč vplivna. Sam je začel podpirati podobno, a bolj obvladljivo organizacijo, Belo roko. Aleksander je bil v prvi svetovni vojni vrhovni poveljnik srbske vojske, z njo se je preko Kosova in Albanije umaknil v Solun in nato na Krf, imel je njeno absolutno podporo, prav tako podporo srbske pravoslavne cerkve. Bil je usmerjen velikosrbsko in po značaju avtokratski, na stranke je gledal predvsem v funkciji izpolnjevanja svojih zahtev. Aleksandrovo vladanje je prekinil atentat 9. oktobra 1934 v Marseillu.

Pričakovanja (zlasti italijanskega diktatorja Benita Mussolinija, ki je bil v ozadju atentata, pa tudi drugih nasprotnikov Jugoslavije), da bo kraljeva smrt povzročila razpad države, se niso uresničila. Še več, kralj Aleksander je postal mučenik, smrt pa je povzročila nasprotni učinek: politično enotnost. Vlada je razglasila šestmesečno žalovanje, ki je trajalo vse do aprila leta 1935, šole in trgovine ter kulturne institucije so bile nekaj dni zaprte, veselice pa prepovedane celo za štirideset dni, po vseh državnih stavbah so visele črne zastave, uslužbenci so morali nositi črne kravate ali (in) črne trakove, celo vosek na pečatih je bil črn. Vsako kršenje žalovanja (ali govorjenje proti kralju) je bilo strogo kaznovano. Kraljevo truplo so z vojaško ladjo pripeljali v Split, potem je počasi potoval do Zagreba in nato do Beograda ter na koncu v Topolo, v grobnico na matičnem posestvu Karadorđevićev. V vseh treh mestih so se prebivalci množično poslavljali od njega (za Beograd, v katerem je krsta ostala štiri dni, je bilo organiziranih več kot 100 posebnih vlakov iz vse države), ljudje pa so med prevozom stali tudi vzdolž železniških prog. Mnogi kmetje so na konju ali peš prepotovali po nekaj deset kilometrov, da so kralja lahko kropili, po poročanju tujih novinarjev pa je Beograd dajal vtis, kot da se je v njem zbrala vsa Jugoslavija. Žalost je bila po mnenju sodobnikov iskrena. Angleški ambasador (ki v poročilih ni skrival naklonje-

nosti kralju in je некоč svojemu namestniku izjavil, da sta v Jugoslaviji samo dva resnična Jugoslovana, prvi je kralj Aleksander, drugi pa on, in kar sam komentiral, da je to sicer radikalna izjava, je pa v njej kar nekaj resnice) je v poročilu za leto 1934 o pogrebu zapisal splošno prepričanje, da "solz ni bilo mogoče simulirati". Opisal je prizore jokajočih klečečih otrok, žensk, moških, tudi žandarjev in policajev, ko je sprevod šel mimo njih, in Aleksandrovo smrt. Z besedami Motleya – verjetno ameriškega zgodovinarja Johna Lothropa [op. p.] – je smrt Aleksandra primerjal s smrtjo Viljema Oranskega (protestantskega nizozemskega osvajalca in nato kralja Anglije, Irske in Škotske iz 17. stoletja, pod katerim je bila leta 1689 sprejeta "Bill of Rights", za "Magna Charta Libertatum" najpomembnejši angleški ustavni dokument): "Dokler je živel, je bil vodilna zvezda pogumnega naroda, in ko je umrl, so majhni otroci jokali na ulici". Je pa Henderson s hladno angleško logiko dodal, da je v vsem skupaj tudi veliko psihologije množic in da se je nedvomno nekaj te pomembne spontanosti izgubilo v "netaktični prisiljeni demonstraciji žalovanja".²⁴

V imenu Aleksandrovega sina, enajstletnega prestolonaslednika Petra II., je nato vladanje kot vodilna osebnost tričlanskega kraljevega namestništva prevzel Aleksandrov bratranec, knez Pavle (1893–1976). Avtonomistične stranke in voditelji, tudi SLS in Korošec, ki je s tihim privoljenjem dvora šel iz konfinacije na Hvaru v Beograd, pa so izražale zvestobo Jugoslaviji in Karadorđevićem. Pavle je bil sin Arsena (1859–1938), edinega brata Petra I. Takoj po novici o kraljevi smrti je knez Pavle "našel" domnevno kraljevo oporoko (sestavljena naj bi bila 5. januarja 1934 na Bledu), v kateri so bili za njegovo namestništvo določeni knez Pavle, senator in prosvetni minister dr. Radenko Stojanović in ban Savske banovine dr. Ivo Perović. Druga dva člana namestništva sta bili zgolj figuri in v njem kljub načelu troedinosti naroda ni bilo Slovence. V resnici je knez do državne udara marca 1941 vladal sam.

Pavle je študiral v Oxfordu in bil proangleško usmerjen (Angleži so v njem videli dostojno zamenjavo za Aleksandra, čeprav je bil popolnoma drugega značaja, nevojaški in naklonjen umetnosti), a je kljub temu marca 1941 podpisal pristop Jugoslavije k silam osi, zaradi česar je skupina oficirjev izvedla državni udar in na prestol postavila mladoletnega kralja Petra II. Ta je bil tudi zadnji jugoslovanski vladar, a le kratek čas. Že nekaj tednov po ustoličenju je zaradi okupacije Jugoslavije zbežal in se ni nikoli več vrnil, kljub naporom Velike Britanije (britanska in jugoslovanska kraljeva družina sta bili tudi sorodstveno povezani), da bi mu krono vrnila. Dogodki v Jugoslaviji so šli po svoje, nov, socialistični vladar Jugoslavije je med drugo svetovno vojno postal Josip Broz - Tito.

²⁴ Robert L. Jarman (ur.), *Yugoslavia. Political Diaries, 1918–1965* (Slough, 1997), str. 488.

Indoktrinacija z jugoslovanskim narodom in novo dinastijo se je začela že nekaj mesecev po združitvi, takoj ko je novi sistem začel delovati. Na dekliški šoli v Slovenskih Konjicah so npr. praznovanja ob vstopu v novo državo (1919/1920) v šolski kronik opisali takole:

Začetek pouka 3. novembra s slovesno sveto mašo.

1. december kot 'dan spomina, v katerem je Njegovo kraljevo Visočanstvo prestolonaslednik Aleksander proklamiral ujedinjenje našega troimenega naroda pod žezlom dinastije Karadordevičev'. Služba božja, proslava v šoli, kjer se je učenkam 'na primeren način razložil visok pomen tega dne'. Pouka ni bilo.

Vidov dan, 28. junija. Najprej slovesna služba božja, nato se je učenkam razložil pomen tega dne: '/.../ hipni poraz, končna zmaga /.../ Dan Kosovega polja. Kosovega polja, nekdanj rdečega od krvi, sedaj rumenega od pšenice. Pred 500 in več leti je na Vidov dan padlo srbsko carstvo, padel je križ častni /.../ in čez carstvo in čez križ je v Evropo stopil turški janičar. Bil je to tudi čas, ko je baš zamiral slovenski glas na knežjem kamnu Polja Gospodstva, zakaj iz Evrope sem je gledal nemški Gospod /.../'

Obisk regenta Aleksandra v Slovenskih Konjicah 29. junija. Pred sprejemnim prostorom so učenke v belih oblekah in z zastavicami v rokah napravile špalir. Prihod regenta so naznanili zvonovi, množica je vzklikala 'Živio regent Aleksander!' Otroci so mu mahali z zastavicami in trosili cvetlice na pot. Po slavnostnem pozdravu so sledile predstavitve raznih korporacij. Pred odhodom mu je učenka izročila šopek. 'Regent se je zanj zahvalil in se nasmehnil učenki'.²⁵

Novooblikovani jugoslovanski simboli so še vsebovali idejo o treh plemenih enega naroda (himna sestavljena iz treh, s ponovitvijo srbske kitice na koncu in trije združeni grbi, za Slovence tri zvezdice celjskih grofov). Praznovanja, ki so se v glavnem oblikovala v prvih letih države, pa so sledila srbski zgodovini, dinastiji Karadordevičev in novi državni ideologiji. Najpomembnejši državni praznik je postal 1. december, Dan zedinjenja. Pomemben dan je (p) ostal srbski cerkveni in narodni praznik Vidov dan (28. junij), ki je postal nekakšen jugoslovanski "dan bojevnikov in domovine".

Poveljčevale so se srbske in črnogorske zmage v prvi svetovni vojni (tudi tiste iz starejše zgodovine), kar je pogosto v nemajhno zadrego spravljalo politike iz krajev bivše avstro-ogrske monarhije, ki so v srbskih očeh pripadali pora-

²⁵ Franc Rozman, Vasilij Melik in Božo Repe, *Zastave vibrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999), str. 60-61. Glej tudi: Helena Pačnik, *Proslave na šolab v Slovenskih Konjicah 1918-1941, 1945-1966*. Diplomatska naloga (Maribor, 1997).



Monumentalni slikli "Proglasenje Kraljevine SHS", edina slika "ujedinjenja" (združitve) jugoslovanskih narodov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918, in slika "Doček Kralja Aleksandra" (foto: Božidar Flajšman)²⁶

žencem. 12. julij se je slavil kot rojstni dan kralja Petra, 17. december pa kot rojstni dan prestolonaslednika in regenta Aleksandra. Ko je kralj Peter leta 1921 umrl, je bil praznik dan njegove smrti, 16. avgust. Leta 1926 so dodali kot državne praznike še rojstni dan kraljice Marije (1900–1961) 9. januarja, rojstni dan prestolonaslednika Petra 6. septembra, tako da jih je bilo skupaj šest, poleg njih pa še cerkveni prazniki.

Slovenci so novo vzpostavljenim ritualom zvesto sledili, sami pa so temu dodali še praznovanja in obletnice, povezane z odhodom iz Avstro-Ogrske in z nastankom Jugoslavije. Z njimi si je politično avtoriteto v Sloveniji hotela krepiti zlasti garnitura, ki se je štela zaslužna za "prevrat", torej še posebej SLS in Korošec, ki so ga ob obletnicah v njegovem taboru zelo slavili. A tu pač Slovenci tradicionalno niso bili enotni. Desetletnico nastanka Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS) in nato vstopa v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevino SHS) so tako stranke in skupine npr. organizirale vsaka zase in z žolčnimi polemikami, še ostrejša pa je bilo tovrstno "praznovanje" v tridesetih letih.

Praznovanja so bila sicer le del državno-ideološkega sistema, ki je začel sistematično graditi kult nove srbske kraljeve dinastije Karađorđević, simbolno predvsem kralja Petra, kot resničnega vladarja pa regenta Aleksandra. Kraljeva družina se je začela v javnosti prikazovati kot jugoslovanska in naj bi tako tudi pri nesrbskih narodih po priljubljenosti zamenjala prejšnje vladarje (Habsburžane, črnogorske Petroviće). Tudi slovenski časopisi in mediji, tako katoliški kot liberalni, so zavzeto gradili nov kult osebnosti. S pravoslavnimi vladarji se je sprijaznila tudi katoliška cerkev, ki je skupaj z SLS obvladovala Slovenijo in sodelovala pri čaščenju Karađorđević in med drugim organizirala romanja na Oplenac, od koder je družina Karađorđević vladarsko izvirala in kjer je bila tudi velika pravoslavna cerkev.²⁷

²⁶ Obe sliki je leta 1926 naslikal srbski slikar Ivan Tišov. Do formalne združitve je prišlo v Kršmanovićevi hiši na Terazijah. Sliki se nahajata v stavbi nekdanje skupščine Socialistične republike Srbije, sedaj Palači Srbije, ki je bila ob zgraditvi leta 1948 združena s sosednjo stavbo, kjer je bil med obema vojnama sedež Ministrstva za zunanje zadeve. Prva slika prikazuje regenta Aleksandra v trenutku, ko se delegacija Narodnega veječa iz Zagreba obrača nanj s prošnjo za združitev (t. i. adresno), druga pa ga prikazuje, ko se vrača kot osvoboditelj in zmagovalac. Obe sliki sta bili zazidani in sta bili odkriti šele leta 2004 ob prenovi stavbe. Čeprav je regent Aleksander imel glavno vlogo tudi pri združitvi, je naslov "ujedinitelja" formalno pripadel kralju Petru, Aleksandru pa predvsem vloga, ki jo simbolizira druga slika, to je osvoboditelja in zmagovalca. Aleksander si je vojaški kult osebnosti zgradil najprej med balkanskimi vojnami, potem pa zlasti med prvo svetovno vojno, ko je vodil srbsko vojsko. Bil je tudi vojaško šolan na akademiji v Rusiji.

²⁷ Glej, npr. brošuro s hvalnicami Karađorđevićem Romanje Šenpeterskega Društva sv. Cirila in Metoda (CMD) na Oplenac v dneh od 27. do 30. maja 1939, hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (NUK).



Romanje Šentpeterske
CMD na Oplenac
(NUK, stran iz
brošure)²⁸

V bolj poljudni literaturi so se pri različnih poklicnih in družbenih skupinah kot so oficirji, veteranske in invalidske organizacije, učitelji, lovci itd. že v zgodnjih dvajsetih letih začele pojavljati publikacije, ki so popularizirale

²⁸ Katoliška cerkev v Sloveniji je s strahom pričakovala novo kraljevino. "Kako hudo bo za nas, ako pride pod pravoslavnega kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! *Deus misereatur nostri!*", je zapisal knezoškof Anton Bonaventura Jeglič 22. novembra 1918 v svojem *Dnevniku*, vendar ni videl druge rešitve, sicer bi bili Slovenci ponemčeni. Zato je vstop v novo državo s svojo avtoriteto in velikim vplivom podprl. Podobne dileme so navdajale tudi druge udeležence dogajanja, npr. Josipa Jerića: "Kakor popotnik, ki se mu cesta iznenada razcepi na dve smeri, tako smo se Slovenci, četudi je bila naša pot glede na končni smoter naših nacionalnih stremeljenj že davno prej dvotirna, znašli med vojno naenkrat na usodnem razpotju. Ali tradicionalna in uglašena avstrijska, ali revolucionarna in raskava jugoslovanska?" Cerkvi se je odločitev obrestovala. Skupaj z SLS je suvereno obvladovala jugoslovansko Slovenijo vse do začetka druge svetovne vojne, izjema je bilo le obdobje diktature, ko so bili duhovniki na udaru. V zameno je lojalno podpirala Karadordeviče.

Karađorđevići in so izhajale vse do druge svetovne vojne.²⁹ Kralj Peter I. je že takoj po nastanku države postal "veliki osvoboditelj", regent Aleksander pa "zedinitelj". Osrednjo vlogo so dobili tudi v zgodovinopisju, ki je začelo z novimi, razmeram prilagojenimi interpretacijami. Proti koncu tridesetih let je bila na novo kreirana zgodovina z osrednjo vlogo Karađorđevićev že utrjena. Tedaj znani zgodovinar Janko Orožen je ugotovitve strnil v sintetični zgodovinski panegirik Karađorđevićem in jih razglasil za zgodovinske voditelje in rešitelje južnih Slovanov (razen Bolgarov):

Karađorđevići so postali našemu narodu tak voditeljski rod. Pojavili so se, ko je bila narodna stiska med Srbi najhujša in kadar je bila borba najusodnejša, so bili vedno pri krmilu narodne ladje. In ko se je strnila fronta vseh Jugoslovanov, so postali vodje vsega jugoslovanskega rodu. Njihovo delo še ni končano.³⁰

V nadaljevanju je opisal vlogo vseh Karađorđevićev, najbolj pa izpostavil Aleksandra, za katerega je zapisal: "Povsod so pričakovali dan, ko pride svetli prestolonaslednik kot kralj Matjaž, da narod osvobodi in ujedini". Poudaril je njegovo genialnost in njegovo neprecenljivo vlogo pri združitvi in notranji graditvi Jugoslavije, skrb za duševni in telesni blagor naroda ter mednarodni ugled Jugoslavije in mir v svetu. Branil je uvedbo diktature kot rešitev za jugoslovanski narod in hvalil tudi druge Aleksandrove lastnosti:

Velik uspeh njegovega življenja pa je temeljil na posebni lastnosti. Kakor njegov oče je tudi kralj Aleksander zaupno zrl v bodočnost in veroval v zmago pravice. Bil je hkrati silno dalekoviden in neizrečno hraber /.../ Aleksandrove zasluge za državo in narod so ogromne in neprecenljive. Silne pa so bile tudi njegove žrtve; padel je v službi države in naroda ter evropskega miru. Njegov lik je lik velikana.³¹

Kraljeva družina je od vseh novo pripojenih krajev največ pozornosti namenjala Sloveniji, a razlog je bil le delno političen, čeprav so slovenski politiki na beograjskem dvoru pogosto igrali jeziček na tehtnici med hrvaško-srbskimi odnosi. Aleksander Karađorđević je že v začetku dvajsetih let razglasil Bled za svojo poletno rezidenco, tam je kupil dvor Suvobor (današnja Vila Bled), posestvo je imel tudi na Brdu (Brdo je potem uporabljal zlasti knez Pavel) in v

²⁹ Glej, npr.: Jakob Dimnik, *Kralj Aleksander I. Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin* (Ljubljana, 1924); *Album dinastije Karađorđevićev* (Ljubljana, 1927); Aleksandar I. Karađorđević, *Besede kralja Aleksandra I* (Ljubljana, 1940).

³⁰ Janko Orožen, *Karađorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavija (1918–1938)* (Ljubljana, 1938), str. 5, in 60–86 (dalje: Orožen, *Karađorđevići*).

³¹ Orožen, *Karađorđevići*, str. 5, in 60–86.

letih pred vojno je začel graditi veliko leseno naselje za kraljevo družino in obiskovalce na Mežaklji. Beograjski dvor se je čez poletje preselil na Bled, mnogi diplomati so tu kupovali tudi vile, odvijale so se konference in pogovori, tu je bilo podpisanih več pomembnih mednarodnih diplomatskih in notranjih političnih aktov, odvijale so se različne javne prireditve, teniški turnirji ipd. Kraljica se je večkrat pojavila v slovenski narodni noši, najmlajši sin kraljevskega para Andrej (1929–1990) pa se je rodil in je bil krščen na Bledu.³² Grajenje novega kulta osebnosti mladoletnega Aleksandrovega sina Petra je prav tako v veliki meri povezana s Slovenijo, njegovim preživljanjem poletij ob Blejskem jezeru, obiski gora, vključno s Triglavom in drugih krajev v Sloveniji. Ta uspešno začeti proces je proces prekinila vojna. Knez Pavel nikoli ni bil pojmovan kaj dosti drugače kot "namestnik", kralj Peter pa je v ljudskem spominu v Sloveniji ostal predvsem kot mali "Petrček" in mladostnik, ki bo nasledil prestol, v resnici ni niti prav zavladal.

V Ljubljani sta bila med obema vojnama v čast Karadorđevićem postavljena dva spomenika, oba v slogu zmagovalcev na konjih. Prvi kralju Petru I. septembra 1931 (pobudo je Združenje častnikov dalo že leta 1926). Petra so ulili postavili v nekakšni kombinaciji sodobnih in antičnih oblačil, kip je stal v baročnem okolju na stopnišču magistrata, kar je že takrat zbuvalo kritike. Otvoritve ob desetletnici vladanja kralja Aleksandra naj bi se udeležilo okrog 100.000 ljudi.³³ Drugi kip je bil posvečen kralju Aleksandru I. – za oba je načrte naredil kipar Lojze Dolinar. Kip kralju Aleksandru so postavili junija 1940, le nekaj mesecev pred začetkom vojne, v parku Zvezda. Spominsko listino, ki so jo vzdali v podstavek, je sestavil pesnik Alojz Gradnik in v njej med drugim piše, da so spomenik postavili s prostovoljnimi prispevki vseh slojev slovenskega naroda "kot znamenje njegove ljubezni in hvaležnosti in potrdilo njegove volje, da hoče ostati svoboden na svoji zemlji v Kraljevini Jugoslaviji, združen s Hrvati in Srbi. Čuvajmo Jugoslavijo".³⁴

Podoben načrt so imeli v Mariboru. Tam je bil odbor za postavitve ustanovljen že leta 1934, stal naj bi na Trgu svobode, za avtorja sta bila izbrana arhitekt Jaroslav Černigoj iz Maribora in kipar Boris Kalin iz Ljubljane. Kip bi bil visok 14 metrov, seveda prav tako obvezno na konju. Do decembra 1940 je bil odlit v mavec, razrezan in oddan v livarno. A so Mariborčani odlašali s postavitvijo, ker

³² Božo Benedik in Božo Repe, "Bled kot prizorišče politične in diplomatske dejavnosti v obdobjih Karadorđevićev in Josipa Broza - Tita", v: *Bled 1000 let*, ur. Jože Dežman (Radovljica, 2004), str. 265–268.

³³ Damir Globočnik, "Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 68, št. 1–2 (2014), str. 84–125.

³⁴ Miha Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940), napis na naslovnici knjige (dalje: Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani*).

naj bi bil skupaj s preurejenim trgom svečano odkrit na Vidov dan leta 1941, do česar pa zaradi okupacije ni prišlo.³⁵ Kipa naj bi bila simbolno povezana:

Njegova zunanja podoba, vklesana v trdo gmoto marmorja in brona, pa naj bo znamenje zmage nad uničujočo močjo Smrti. V Ljubljani, v tretjem prestolnem mestu države in glavnem mestu Dravske banovine, ki veže in spaja vse žile našega kulturnega in gospodarskega izživljanja naj bo odsev in odraz z Njegovo pomočjo izvojevane svobode, ki je sprostila vso prej po tuji sili potlačeno rast vse te naše dejavnosti. V Mariboru, v tem nekdanjem nam ugrabljenem in s silami vsega naroda spet osvobojenem taboru ob naši severni meji, pa naj bo večni stražar, v čigar varstvu bo svobodni narod lahko mirno užival blagoslovljeni plod svoje rodne zemlje. In naj bo tudi opomin: Tu ni prehoda!³⁶

Po drugi svetovni vojni so Karađorđevići sicer ostali v učbenikih in v individualnem zgodovinskem spominu predvojnih generacij. Vendar so bili uradno – tako kot vse obdobje kraljeve Jugoslavije – prikazovani v negativnem kontekstu. Iz vizualne zgodovinske krajine pa so jih med okupacijo izbrisali že Italijani, ki so kmalu po okupaciji podrli oba kipa in preimenovali ulice, kar je ostalo, pa je potem dokončala socialistična Jugoslavija.

Tudi po osamosvojitvi kakšne vidnejše vloge pri Slovencih niso dobili nazaj, sem in tja se pojavljajo v tisku in medijih še posebej, ker vztrajajo pri vračanju posestva Brdo. Na splošno so deležni mnogo manj pozornosti kot Josip Broz - Tito. Zgodovinopisje se z njimi v zadnjih letih ukvarja nekaj več, postavljajo se razstave, objavljajo katalogi. Zgodovinsko društvo Fran Kovačič iz Maribora je konec leta 2022 organiziralo obširen posvet o Slovencih in Karađorđevićih. Nekaj malega se skuša njihova dediščina ob soglasju družine uporabiti tudi v turistične namene, zlasti na Bledu (npr. poimenovanje golf igrišča z "royal"). V Črni Gori je odnos ambivalenten, v glavnem odvisen od opredelitve za Srbe ali Črnogorce. Na Hrvaškem imajo do Karađorđevićev izrazito negativno stališče, kar je bil sicer temelj hrvaške politike že med obema vojnoma. Podobno neza-interesiran odnos kot Slovenci imajo Makedonci in prebivalci Bosne in Hercegovine.

Petrov sin Aleksandar II. se je po koncu Miloševićeve oblasti leta 2001 vrnil v Beograd (prvič so sicer Karađorđevići iz emigracije v Beograd prišli leta 1991). Za silo se je naučil srbskega jezika in se razglašal za "pretendenta za prestol". Srbske oblasti so njemu in družini dovolile uporabo rezidenc Beli in Stari dvor na Dedinju in plačujejo za to tudi stroške (preko 500.000 evrov letno). Potomci

³⁵ Damir Globočnik, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 133–163.

³⁶ Maleš (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani*, str. 21.

tistega dela družine, ki je tudi med vojno in po njej ostal v Srbiji, so se že precej pred vrnitvijo potomcev Aleksandra in kneza Pavla naselili na Oplenju. Med sabo sicer sprti Karadorđevići svoja posestva zahtevajo nazaj, vendar jih Srbija v njihovih apetitih brzda in proces restitucije še traja. Politično so rehabilitirani, tudi posmrtni ostanki kralja Petra so bili preneseni v cerkev na Oplenac, oblasti pa jim ne dovoljujejo vidnejše protokolarne vloge v javnem življenju. Monarhistično gibanje v Srbiji je šibko.

Podobnosti in razlike pri vseh treh osebnostih

Vsem trem vladarjem je skupna točka sklicevanje na militaristično tradicijo in vojsko, pri čemer jo v zgodovinskih ocenah še najslabše odnese "kajzer", čeprav je stalno nosil uniformo in se družil z vojaškim vrhom. Tito in Aleksander pa sta kult osebnosti zelo uspešno zgradila prav na vojski in bitkah. Aleksander seveda na vojaških uspehih v balkanskih vojnah in prvi svetovni vojni ter svoji vodilni vlogi v njih. V ospredju so zlasti nosilne bitke; na Kolubari, na Ceru in Solunska fronta, pa tudi legendarni pohod čez Albanijo do jadranske obale, nato pa na Krf. Tito se je vzpostavil kot legendarni poveljnik partizanske vojske, ki je z njo šel skozi najhujše preizkušnje in bil tudi edini od zavezniških poveljnikov med spopadi ranjen.

Podobo zmagovalca pri vseh treh je pomagala utrjevati zgodovinska strast vladarjev, to je lov.

Pri Francu Jožefu in Aleksandru je pomembna religija kot drugi podporni steber oblasti poleg vojske. Pri Francu Jožefu in Habsburžanih gre seveda za tesno navezanost na katoliško cerkev in hierarhijo, pri Karadorđevićih pa na pravoslavno. Čeprav se tudi katoliška cerkev politično spojena z SLS ni mogla pritoževati, razen v času diktature. Zato je na vseh ravneh sodelovala pri slavljenju Aleksandra in Karadorđevićev. Tito kot ateist je namesto religije vzpostavil ideologijo bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Ta je nastala med drugo svetovno vojno in uspešno funkcionirala do njegove smrti, potem se je, skupaj z jugoslovanskim socialističnim patriotizmom naglo razkrojila.

Po načinu graditve kulta osebnosti in vladarske ideologije sta si najbolj podobna Franc Jožef in Aleksander. Tito je prepoznaven postal šele med drugo svetovno vojno, ko je iz sekretarja relativno nepomembne komunistične partije postal legendarni vodja jugoslovanskega partizanskega gibanja in nato voditelj jugoslovanske države, socialistični vladar.

Vzrok za to, da kraljeva jugoslovanska in karadorđevićavska indoktrinacija nista presegli avstro-ogrske in habsburške ali titoistične, je bil v primerjavi s Habsburžani predvsem v kratkotrajnem obstoju kraljevine, ki za utrjevanje kulta ni imela na razpolago desetletij, kot jih je, npr., imel samo Franc Jožef

brez drugih Habsburžanov. V primerjavi s socialističnim jugoslovanstvom in Josipom Brozom - Titom pa v tem, da niso znali (hoteli vzpostaviti) sistema, ki bi upošteval vse jugoslovanske narode in verske ter kulturne različnosti. Avtokratskost vseh treh danes v zgodovinskem spominu prihaja do izraza predvsem v ideoloških polemikah o Josipu Brozu - Titu, ki tudi edini ostaja predmet širših političnih in javnih debat, zlasti na socialnih omrežjih. Pri drugih dve je pozabljena in tudi sicer sta v zgodovinskem spominu izven šolskega prostora, omejenih zgodovinskih obravnav in občasnih člankov v medijih ter sem in tja kakšne nadaljevanke ali filma komajda zaznavna.

Božo Repe

THE KARADORĐEVIĆS AND THE RULER'S IDEOLOGY AMONG SLOVENES

SUMMARY

Today, Slovenes show little preference for the monarchical form of government, but almost a quarter prefer a "strong ruler". They spent most of their history under the Austrian and Austro-Hungarian monarchies and twenty-one years and a few months under the Yugoslav monarchy. In recent history they had three cult rulers: Franz Joseph (Francis Joseph), Aleksandar Karadorđević and Josip Broz - Tito. One was emperor, the other regent and then king, and the third a kind of "socialist monarch". All three rulers have in common the reference to the militaristic tradition and the army. In historical evaluation, Franz Joseph is the worst, an emperor who did not prove himself militarily on the battlefields or otherwise, although he constantly wore a uniform and socialized with the military elite. Tito and Alexander, on the other hand, very successfully built a cult of personality precisely around the army and battles. Alexander on his military successes in the Balkan Wars and World War I and his leading role in these wars. The focus is on the carrier battles on the Kolubara and Cerus, the legendary march through Albania to the coast and then to Corfu, Thessaloniki front and liberation of Serbia. Tito emerged from World War II as a great victor,

and the two most famous battles associated with him are those on the Neretva and the Sutjeska.

In all three cases, the image of the victor helped to consolidate the historical passion of the rulers, namely hunting.

For Franz Joseph and Aleksandar, religion is important as the second pillar of power, along with the army. For Franz Joseph and the Habsburgs, it is the close ties to the Catholic Church and their hierarchy; for the Karadorđevićs, it is Orthodoxy. Even though the Catholic Church in Slovenia, politically connected to the biggest party, the Slovenian People's Party, it could not complain. That is why it participated at all levels in the celebrations for Aleksandar and all Karadorđević. As an atheist, Tito, instead of religion, founded the ideology of brotherhood and unity of Yugoslav nations, which was created during the Second World War and worked successfully until his death.

Franz Joseph and Aleksandar are most similar in terms of building a cult of personality and an ideology of rule. In both cases, the cult is built with the help of an entire dynasty. Tito first became famous during the World War II, when he rose from secretary of a relatively insignificant communist party to legendary leader of the Yugoslav partisan movement and leader of the Yugoslav state, a socialist ruler.

The reason why the Royal Yugoslav and Karadorđević indoctrination did not go beyond the Austro-Hungarian and Habsburg indoctrination was mainly due to the short-term nature of the kingdom, which did not have the decades to consolidate the cult as only Franz Joseph had without other Habsburgs. Compared to socialist Yugoslavia and Josip Broz - Tito, Aleksandar did not achieve the same popularity because he did not know how to build a system that took into account all Yugoslav nations and religious and cultural differences. Or he did not want it because of centralism and the concept of a Greater Serbia instead of federalism.

The autocracy of all three is expressed today in historical memory in Slovenia mainly in ideological controversies about Josip Broz - Tito, who also remains the only subject of broader political and public debates, especially in social networks. In the case of the other two, the autocracy is forgotten, and even otherwise they are barely noticeable in historical memory outside the school space, limited historical treatises and occasional articles in the media, and here and there a few series or films. This is quite different, as e.g. in Austria, where Franz Joseph and the Habsburgs are a major marketing and tourism brand and one of the symbols of the country.

For all three, the cult of personality has been built up through festivals, rituals, anniversaries, newspapers and other media, the school system, monuments and, within these, for individual groups of the population (military and disabled organizations, hunters, teachers, etc.)

VIRI IN LITERATURA

Dnevnik – Ljubljana, letnik 2023.

Mladina – Ljubljana, letnik 2007, 2016, 2018.

Album dinastije Karadorđević (Ljubljana, 1927).

mojaobcina.si. Postavili obeležje na zborovanje na okroglici, dostopno na: <http://www.mojaobcina.si/sempeter-vrtojba/novice/postavili-obelezje-na-zborovanje-na-okroglici.html>, pridobljeno: 29. 6. 2023.

Worky by or about Franz Joseph I of Austria, dostopno na: <https://archive.org/search?query=%28%28Franz+Joseph+I+of+Austria%29+OR+%28%221830-1916%22+AND+Austria%29%29+AND+%28-mediatype%3Asoftware%29>, pridobljeno 29. 6. 2023.

.....

Antoličič, Gregor, Franc Jožef (Ljubljana, 2017).

Benedik, Božo in Repe, Božo, "Bled kot prizorišče politične in diplomatske dejavnosti v obdobjih Karadorđević in Josipa Broza - Tita", v: *Bled 1000 let*, ur. Jože Dežman (Radovljica, 2004), str. 265–268.

Dimnik, Jakob, *Kralj Aleksander I. Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin* (Ljubljana, 1924).

Fidler, Sanja, Jenull Jaša in Zalaznik, Janez (ur.), *105 petkov – kolesarski protesti 2020–2022* (Ljubljana, 2023).

Globočnik, Damir, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019), str. 133–163.

Globočnik, Damir, "Spomenik kralju Petru I. v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 68, št. 1–2 (2014), str. 84–125.

Jarman, Robert L. (ur.), *Yugoslavia. Political Diaries, 1918–1965* (Slough, 1997).

Jogan, Maca in Brodek, Živa, "Samostojna Slovenija in kolektivni zgodovinski spomin", *Teorija in praksa* 53, posebna številka (2016), str. 90–111.

Karadorđević, Aleksandar I., *Besede kralja Aleksandra I* (Ljubljana, 1940).

Maleš, Miha (ur.), *Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani* (Ljubljana, 1940).

Nečak, Dušan in Repe, Božo, *Prelom. Svet in Slovenci v 1. svetovni vojni* (Ljubljana 2005).

Orožen, Janko, *Karadorđevići. K dvajsetletnici Jugoslavija (1918–1938)* (Ljubljana, 1938).

Pačnik, Helena, *Proslave na šolah v Slovenskih Konjicah 1918–1941, 1945–1966*. Diplomatska naloga (Maribor, 1997).

Repe, Božo, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).

Repe, Božo in Kerec, Darja, *Slovenija, moja dežela. Družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2015).

Rozman, Franc, Melik, Vasilij in Repe, Božo, *Zastave vibrajo : spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes* (Ljubljana, 1999).

Toš, Niko (ur.), *Vrednote v preobodu VIII. Slovenija v srednje in vzhodnoevropskih primerjavah 1991–2011* (Ljubljana, 2021)

Toš, Niko (ur.), *Vrednote v preobodu XIII. Slovenija v mednarodnih in medčasovnih primerjavah ISSP, ESS, ŠJM 2017–2020* (Ljubljana, 2021).

Velikonja, Mitja, *Titostalgija: študija nostalgije po Josipu Brozu* (Ljubljana, 2009).

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2023-08

Author: PREMOVIĆ Marijan

Dr., izredni profesor

Univerza v Črni gori, Filozofska fakulteta

Danila Bojovića bb, MNE–81400 Nikšić, Črna gora

Title: SREDNJEVEŠKA TRADICIJA IN IDEOLOGIJA KARADORDEVIČEV

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, letnik 23 (2023), št. 2, str. 293–312, 55 cit., 5 slik

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: Karadordeviči, srednji vek, Nemanjiči, tradicija, samostan Žiča, Kosovo

Izvleček: Namen tega prispevka je prikazati, kako je srednjeveška zgodovina Srbije vplivala na tradicijo in vzpostavitev ideologije dinastije Karadordevičev. V prvem delu prispevka se osredotočamo na kronanje in maziljenje kralja Petra v samostanu Žiča leta 1904, pri čemer poudarjamo srednjeveške obredne prakse. Analiziran je pomen kraljevih simbolov: krone, žezla, vladarskega jabolka in plašča, skupaj s primerjavo njihovih srednjeveških pomenov. Srednjeveška zgodovina je bila s strani Karadordevičev uporabljena za utrditev njihovega dinastičnega položaja ter za vzpostavitev državne kontinuitete v prihodnosti. Drugi del prispevka prikazuje navezovanje Karadordevičev na srednjeveške dogodke predvsem na Kosovsko bitko med osvajanjem Kosova leta 1913. Vpliv sv. Save Nemanjića na izobraževalni sistem je predstavljen ob praznovanju dneva sv. Vida (Vidovdan) in njegovem pomenu ter odlikovanjih v izobraževanju.

DOI 10.32874/SHS.2023-09

Author: PEROVŠEK Jurij

Ph.D., Research Counsellor, Emeritus

Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenia

Title: THE KARADORDEVIČS AND SLOVENIAN POLITICAL PARTIES, 1918–1941

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 313–360, 164 notes, 17 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Kingdom of SHS/Yugoslavia, Karadordevičs, King Peter I, King Alexander I, King Peter II, Prince Pavle, Slovenian politics, Dr. Anton Korošec

Abstract: With the creation of the Yugoslav kingdom Slovenians accepted the new dynasty that ruled them in most of their policies. Even in the republican-oriented parties, except in isolated cases, they expressed no particular opposition to the Karadordevičs. While there was rejection of the monarchy and its royal representatives among the people, it can be said that there was coexistence between Slovene politics and the Karadordevičs. King Alexander I Karadordevič was able to rely on politicians from one side or the other who were always ready to cooperate, and for many years he held in high esteem the Catholic champion and leading Slovenian politician in the Kingdom of the SHS/Yugoslavia, Dr. Anton Korošec. After the King's death in 1934, Korošec worked successfully with the First Royal Deputy, Prince Pavle Karadordevič. The attitude of Slovenian politics towards the dynasty was marked by respect. Historical accustomation to monarchist rule and the value-based political understanding of the Karadordevičs as landmarks of the Habsburg era also played a role. The Karadordevičs were in luck with Slovenes.

Author: **GRIESSER-PEČAR Tamara**

Ph.D., Assistant Professor

Zuckerkindlgasse 38–44/2, AT–1000 Vienna, Austria

Title: **SLOVENIAN CATHOLIC CHURCH AND THE KARADJORDJEVIĆ DYNASTY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 361–396, 150 notes, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Anton Bonaventura Jeglič, Anton Korošec, king Aleksander I., Sixth January dictatorship, unitary constitutional framework, concordat, Sokol, Orel, catholic schools

Abstract: When it became clear that the autonomy of the South Slavs within the Austro-Hungarian Empire was no longer feasible, the Slovenian Catholic Church supported unification with Serbia. The Karadordević dynasty was alien to the Slovenes, also because it belonged to the Orthodox faith. In the Kingdom of SHS or Kingdom Yugoslavia were six officially recognized religions, the Catholic Church was only second to the Orthodox. For that reason, a part of the political class was in favour of a republic and a federalist system – including the majority of the clergy, first and foremost the Bishop of Ljubljana, Anton B. Jeglič. The Catholic Church was facing a number of problems, both with diocesan and parish boundaries and the issue of the religious fund. She opposed the separation of Church and State, and saw problems in the educational and school spheres. The biggest problem was the agreement between the Kingdom and the Holy See. Although the Concordat was finally signed in 1935, it was never ratified by the Kingdom of Yugoslavia.

Author: **RAHTEN Andrej**

Ph.D., Full Professor, Research Counsellor

University of Maribor, Faculty of Art, Department of History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **FOREIGN POLICY CONCEPT OF PRINCE PAUL KARADORDEVIĆ**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 397–426, 102 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Pavle (Paul) Karadordević, Adolf Hitler, Kingdom of Yugoslavia, Little Entente, Balkans

Abstract: This article presents the views of Prince Pavle (Paul) Karadordević on the foreign policy of the Kingdom of Yugoslavia under his decisive leadership after King Alexander's assassination in Marseille in 1934. The article is based on archival documents, newspaper reports and memoirs, with special attention paid to Slovenian sources. It describes the foreign policy concept of Prince Pavle at the time of the rise of Hitler, when the Kingdom of Yugoslavia faced many challenges in its effort to maintain state sovereignty.

DOI 10.32874/SHS.2023-12

Author: KEREĆ Darja

Ph.D., Associate Professor

University of Ljubljana, Faculty of Education, Department of Preschool Education

Kardeljeva ploščad 16, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: KARADJORDJEVIĆS AND PREKMURJE

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 427–458, 112 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Karadjordjević dynasty, Prekmurje, Orthodoxy, newspapers, state and national holidays, flags, monuments, gajica script

Abstract: The article presents the reactions of public figures in Prekmurje and newspaper articles to the planned and implemented unification of Prekmurje with Croats and Serbs in a new common state (Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes/Kingdom of Yugoslavia). Similar to elsewhere in Slovenia, there was a kind of fear of Serbia and the Orthodox faith among the population and church representatives in Prekmurje, which was personified in the state framework by the royal court with the Karadjordjevićs. Despite the turbulent months until mid-August 1919, there was joy among the majority population (Slovenes), which was also expressed publicly, although perhaps less pompously than in Ljubljana or Maribor. The celebrations of the state holidays with the new national symbols (flag, coat of arms, and anthem) were particularly solemn and sometimes tense. The new state framework also brought changes in the names of streets and roads, but above all, there was a new cultural identity, which, in the face of the difficult establishment of the new school system, was mainly represented by a new script (gajica). For several years gajica was categorically refused in some Hungarian-oriented newspaper editorial offices.

DOI 10.32874/SHS.2023-13

Author: MILADINOVIĆ ZALAZNIK Mira

Ph.D., Full Professor (retired), Researcher

Institute Nova Revija for the Humanities

Vodovodna 101, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: THE SERBIAN PATRIARCH GAVRILO AT WINDISCH-GRAETZ FAMILY DISCUSSES YUGOSLAVIA UNDER KARADORDEVIĆ'S SCEPTER

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp 459–488, 89 cit., 105 notes, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in German)

Keywords: Karadordević, Windisch-Graetz, Ivan Hribar, Serbian Patriarch Gavriilo Dožić, coalition government

Abstract: The paper, written on the basis of primary and secondary sources, articles in the daily press, documents from ARS-archive, Ljubljana, and memoirs, discusses the relationship between the Karadordević dynasty and the Windisch-Graetz family, which lived in Slovenia for 600 years and which received its noble title after the place where they resided, Slovenj Gradec (Windischgrätz). It concentrates on the time after the collapse of the Habsburg Empire and the emergence of the South Slavic monarchy during the interwar and post-war period after 1945. It focuses on an unknown twelve-day gathering in Postojna in March 1945, which was attended by representatives of "our enemy camp" in the presence of the Serbian Patriarch Gavriilo Dožić. They discussed the future Yugoslav coalition government.

Author: **SMILJANIĆ Ivan**

M.A. in History

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Co-Author: **MIKŠA Peter**

Ph.D., Associate Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **"BRONZE FIGURE OF THE GREATEST YUGOSLAV": PUBLIC MONUMENTS
TO THE KARADORDEVIĆ DYNASTY IN SLOVENIA**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 489–528, 134 notes, 8 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Karadordević dynasty, monuments, memorial plaques, public memory, Kingdom of Yugoslavia

Abstract: The paper presents memorials to members of the Karadordević royal family, which were unveiled in Slovenia in the interwar period and were most often dedicated to kings Peter I and Alexander I. In order for the Karadordevićs to consolidate their ruling legitimacy on the territory of the new country and strengthen the Yugoslav identity of their citizens, various propaganda techniques were used, among which the planning and ceremonial unveiling of public monuments was one of the most important. In Slovenia, two equestrian statues, a few full body statues and busts, and a number of memorials, plaques and reliefs were dedicated to the monarchs. Commemorative linden trees were also planted in many places in memory of King Alexander. Although the monuments were mostly demolished after the start of the Second World War, some are still preserved in their original location or in museums.

Author: **REPE Božo**

Ph.D., Full Professor

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History

Aškerčeva 2, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **THE KARADORDEVIĆS AND THE RULER'S IDEOLOGY AMONG SLOVENES**

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 23 (2023), No. 2, pp. 529–562, 36 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: monarchy, personality cult, strong ruler, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia), Socialist Federal Yugoslavia, Franc Joseph, Aleksandar Karadordević, Josip Broz-Tito.

Abstract: The article deals with the attitude of Slovenes towards royalty and compares the personality cult of the three most important rulers in contemporary history: the Austro-Hungarian Emperor Franz Joseph from the Habsburg family, the Yugoslav King Alexander from the Karadordević family, and the leader of the Yugoslav communists and President of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia Josip Broz Tito. The author shows how the cult of personality developed during their rule, what it looked like after the collapse of the countries they ruled, and what the attitude toward all three rulers is today.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com
4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: s **povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

nato pa se **v naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo **v roku treh dni**; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft Word for Windows) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source**.

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, p. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, p. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", p. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

8. An alphabetical list of SOURCES and LITERATURE should be added at the end of the article (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, Aš 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), p. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), p. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

9. Articles are reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The Editorial Board reserves its right to further edit the articles. The Editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days**; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the Editorial Board.

Editorial board of SHS